

יום אביב שלא יישכח

חיים דבירי

חיים דבירי / יום אביב שלא יישכח

חיים דבירי

יום אביב שלא יישכח

הוצאת יאיר ע"ש אברהם שטרן
תל-אביב תשמ"ו

DVIRI HAIM
UNFORGETTABLE SPRING DAY

copyright © 1986 Dviri Haim

עריכה: יעל צור דבירי
ציור עטיפה: הדי דבירי
עצוב גרפי: אריה מוסקוביץ'
הביא לדפוס: אנשל שפילמן

©

כל הזכויות וחכויות תרגום שמורות לחיים דבירי

תל-אביב תשמ"ו – 1986

דפוס "חדקל" בע"מ, ת"א

חיים דבירי נולד בעיר מינסק
שברוסיה הלבנה.

בן 12 "גנב" לבדו את גבול פולניה
במטרה להגיע לארץ-ישראל.
אמו ואחיו הקטן הצטרפו אליו
מאוחר יותר וב-1921 הגיעו לארץ.

על רקע הפוגרומים בישוב העברי
והשלטון הזר בארץ, התגבשה קבוצת
הוגי דעות צעירים, חרגה מהמסגרת
הפוליטית המקובלת, קראה לנוער
העברי למרוד במוסכמות ולמשש חזון
מלכות ישראל בן האלפיים.

המחבר היה מהראשונים שהצטרפו
לקריאה. היה איש ברית-הבריונים, איש אצ"ל ועם הפילוג הידוע
הלך אתרי יאיר – הוא אברהם שטרן אל לח"י.
ישב בבתי סוהר בארץ ובאפריקה שמונה שנים.
ספר זה מתאר את החיים בבתי הסוהר של הימים ההם ואת
דרכם של צעירים חולמים ולוחמים חברי המחתרת, אשר לחמו
בשלטון הזר ובשנאת מתנגדים פוליטיים.
חיו חיי רעב ומחסור, רדיפות, מאסרים, הגליות, רציחות,
גרדומים והמשיכו מאבקם עד שהפך חזונם למציאות.

תוכן העניינים

ברית הבריונים – מבחן ראשון

9	כניסה לגיהנום
13	אבו־ג'ילדה
21	סבחה – התולת בית הסוהר
28	זכרונות ילדות
41	חולות זהובים
44	אבי – הכותל המערבי
51	שמירה בגליל
55	אבא אחימ'איר – "שניים זה עם רב"
64	צייד התיידים
78	ד"ר יהושע ייבין
81	תקיעת שופר ביום הכיפורים
89	"לגיונות ירושלים"
91	אחד בדורו
96	רצח ארלוזורוב
101	נערה ירושלמית
105	אכזבות ותקוות
111	פרק חיים ראשון

האדגון הצבאי הלאומי – מבחן שני

117	פלילי למהדרין
130	אבו־טקרווי משוחח עם אללה
134	המאבק לחדר יהודי
141	הנדונים לתלייה
148	נור אל־שמש – מחנה עבודת פרך
179	מרד תולעים בבית הסוהר
186	המוקש
193	מומחה רפואי
208	הזמנה פרטית
228	מאסר מפקדת האצ"ל
238	מאבקים בכלא
245	משתחררים מעתלית

לוחמי חרות ישראל – מבחן שלישי

253	בחזרה לירושלים
258	הנחש והחוש השלישי
266	רצח יאיר
275	פאני רסקין
288	אלישע ואנוכי בשכונת מחלול
307	מיכאל – יצחק שמיר
318	נפילתו של אלישע
324	ושוב מאסר
327	לטרון
343	הגלייה לארץ נכד
347	מחנה מעצר באסמרה
353	"המחנה האבוד" – קרתגא
363	"החולה המדומה"
378	בית החולים הממשלתי בירושלים
384	יום השחרור
386	נתן ילין־מור־גרא
391	סיום המנדט והכרזת החלוקה
396	לנו נתנה הארץ הזאת
403	אחרית דבר

"ירושלים מחכה"
(ד"ר יהושע ייבין)

ברית־הבריונים

מבחן ראשון

כניסה לגיהנום

שעת לילה מאוחרת של סוף קיץ 1933. בנין הבולשת הבריטית במגרש הרוסים בירושלים – גוש כהה מסתיר סודות. באחת מפיונותיו של מרתף נידח ומסורג אשר בו מהווה האדם פסיק, אפס – התכרבלתי מכווץ, מהרהר, מול תהום עמוקה של הבלתי צפוי.

שני ימים ושני לילות, ללא מזון וללא שינה היו מאחורי. בחדר מבודד זה רצו לשבור את רוחי. איומים רדפו איומים, שאלות הוטחו בי שוב ושוב. לכל השאלות תשובתי היתה אחת ויחידה: "כל שמצאתם במזוודה, קראתם ואין לי מה להוסיף על כך. שום הודעות, קשרים וסיפורים אודות חברים לא תשמעו מפי".

גזרתי על עצמי שתיקה ושתקתי מכונס בתוך עצמי.

--- כחודש לאחר רצח ארלוזורוב, ב-23.7.1933, בוצעו המעצרים של חברי ברית־הבריונים וביניהם גם מעצרי. כבר למחרת יום הרצח עצמו – בשבת, הכריז בן־גוריון בעת היותו במסע בפולניה כי "יש לחפש את הרוצחים במגזר הרביזיוניסטי".

האות נתן. "הישוב המאורגן" קרי מפא"י ונגרדיה החליטו לנצל את מקרה רצח ארלוזורוב ולבנות עלילת דם נגד חברי ברית־הבריונים ובכך לנסות לסלקנו מעל המפה הפוליטית. חודש ימים ערך "לעושי המלאכה" הש"י – שרות ידיעות של ההגנה; עד שהובילו את הבולשת הבריטית למקומות מגוריהם של אנשי ברית־הבריונים שהיו פזורים בכל הארץ ועד שעלה בידם לאסור שלושים איש מאתנו.

הבריטים עצמם לעולם לא היו מגיעים לכך ולא היו מצליחים להתמצא בכל השמות וחצאי השמות של החברים שלנו.

יומיים חלפו במרתף המסורג ובלשיו של מיסטר רייס מפקד הבולשת הבריטית הביאו אותי לחקירה נוספת בפני מפקדם. אופי החקירה היה שונה לחלוטין מזו של הימים הקודמים. בהשתתפות מתורגמן התעניין רייס במצע האידיאולוגי של ברית הבריונים, ברעיון מלכות ישראל במשמעותו הרחבה בהווה ובעתיד ועל כך עניתי לו ללא כחל וסרק. הסברתי את התזה האידיאולוגית-פוליטית של הברית אותה רציתי להפיץ ולו גם במחיר שלילת חרותי.

בחסות החשכה, בשעת לילה מאוחרת מעבירים אותי בלשיו של רייס לבית הסוהר המרכזי בירושלים וכולאים אותי לעשרים ואחד יום בצינוק, כנקמה על שתיקתי.

נורת חשמל בת 25 ווט שהיתה תקועה מחוץ לתא הצינוק האירה באור צהוב את זערוריות התא ואת תיקרתי המרושתת סורגים על גבי סורגים. התא עצמו היה פרוזדור הולם כניסה לגיהנום.

חברי הלוחמים למען חרות העם ואנוכי ידענו כי באחד הימים עלולים אנו להאסר ויהיה עלינו להתמודד עם מציאות זרה ואכזרית. היינו מוכנים לכך.

סורג תא הצינוק ננעל מאחורי.

הייתי רעב ובלעתי את ה"שורבה" – מרק קר ומה שצף בה ב"קַרְוֹנָה" עם הלכלוך וסרחון שמן הפגולים שבה. השתטחתי על ה"בורש" שמונח היה על רצפת הבטון, העפתי עין ב"קַרְדֵּל" * שייהיה שותפי לחדר יומם וליל ושקעתי בתרדמה עמוקה.

התעוררתי כשסוהר עומד מעלי ומטלטל את גופי בנעליו הממוסמרות. הופתעתי לראות כי ליד סורגי הכניסה עומדים סוהרים נוספים ומתבוננים בי במתח.

* קַרְוֹנָה – פנכה

** קַרְדֵּל – עביט

מסתבר שקראו לי לקום וכשלא עניתי חששו שמא שלחתי יד בנפשי. אך לא הדאגה לנפשי הדריכה את מנוחתם, אלא העונש שיחול עליהם כסוהרי משמרת שלא מלאו תפקידם כראוי.

עשרים ואחת יממות שהיתי בתא הצינוק, שהיה ממוקם מבנה בתוך מבנה ועובי קירותיו כמטר וחצי. חלונות המבנה החצון של תאי הצנוק אף הם היו מחוזקים בפסי ברזל ובפחים למנוע הסתננות האור פנימה ואור דמדומים שרר בתא באורח קבע.

אחת ליום, בשעה שכל דיירי האחרים של בית הסוהר היו כלואים פנימה, הוציא אותי שוטר ל"חקורה" – החצר. יחידי הייתי סובב כרבע שעה עד לכליאתי מחדש ואוירה הצח של ירושלים היה מסחררני כשתוי.

לאחר ימים ראשונים בצינוק החלו חושי מגיבים מחדש. התחלתי שומע רחשים, חבטות, רשרושים ולו הקלים שבקלים אשר הדם עלה מבחוץ. הייתי קשוב לשקט שבדממה. ידעתי מתי שעת צהרים בצאת האסירים לחצר הטיולים לאכול את פיתם, על פי בליל הצלילים וקולות ההמולה המסתננים עמומות אל תאי.

באחד הימים החלטתי להשמיע אף אני את קולי. אולי, חשבתי, אצור בדרך זו קשר עם מי מחברי שנאסרו אף הם. עומד מול סורג שחור, שרתי בתאי בצינוק בקול גדול את השיר החביב עלי "יד ענוגה היתה לה". שתקתי וציפיתי לתגובה, אך זו לא באה.

יום אחר יום הייתי שר את שירי ומצפה. נשארתי סגור ומבודד מבלי שאיש מחברי ידע על כליאתי בצינוק. באחד הימים ואני שר בקול גדול, התחלתי שומע, כמו מעולם רחוק וזר, הברות הברות של קולות ידידותיים מתלכדים וחודרים אל תוך הצינוק: "דבירי כאן, דבירי כאן".

היו אלה קולותיהם של שני חברי מברית-הבריונים, אלחנן הלפרין ומשה סבוראי, אשר נאסרו אף הם על השתיכותם לאגודה בלתי חוקית.

ובעוד אני שר מעברו האחד של הקיר האטום שרו הם מצידו השני והדי קולותינו נשזרו והתלכדו.

לאחר עשרים ואחד יום בצינוק העבירוני לבית הכלא ביפו לקראת התחלת המשפט.

בישיבה השניה של בית המשפט הסכים השופט הבריטי בודילי לשחרר את כל העצורים שלנו בערבות עד סיום ההליכים המשפטיים בתנאי שלא נעסוק בשום פעילות פוליטית, תנאי שלא קיימנו.

כשנה ומעלה נמשכו ההליכים המשפטיים ובסיומם נשפטתי לחמשה-עשר חודש. בערעור בבית המשפט המחוזי הקלו בעונשי וקבעו – שנת מאסר בלבד.

זה היה פסק־הדין שניתן בסופה של מערכה משפטית בה ניסתה ממשלת המנדט, בסיוע הסוכנות היהודית, לטפול על חברי מחתרת ברית־הבריונים את אשמת רצח ארלחורוב.

התביעה נכשלה בנסיונה זה. חברי ואנוכי נשפטנו "רק" על השתיכותנו לאגודה בלתי חוקית ועל כך שנת מאסר.

אבוֹרְגִילְדָה

בבוקרו של יום סתוי, ה־19.9.34, מועברים יעקב אורנשטיין ואנוכי לבית הסוהר המרכזי בירושלים לרצות את גזר־הדין. מיד עם בואנו לבית הסוהר הובילונו אל החמאם, שם גזזו את שערות ראשינו. ציוו עלינו להסיר בגדינו ולהתקלח. שמנו לב כי שלושת האסירים האחראים על החמאם לא גרעו מבטיהם מאתנו מרגע שהתפשטנו והחלו דנים בתאוה בערך הישבנים הלבנים שלנו. אותה שעה ירד אל החמאם איש לבוש אזרחית ובידו הפייל (תיק) שלנו. כבקי ומנוסה בהלכות בית הסוהר פנה אל האחראים ואמר אליהם: "יָא אַרְסֵת שְכְמוֹתְכֶם, הַדּוֹל וְוֹלָאד אֶל־סִיִּסְהָ" – הללו נערים של פוליטיקה, כמי שרוצה לומר – הזהרו מפניהם. הם יאכילו אתכם "אבוֹרְגִילְדָה" – צרות צרורות.

לימים נודע לנו כי איש זה אינו אלא "המלך" בכבודו ובעצמו, שייך נאזר אבו סעיד, אשר נאסר על רצח אהובו הכושי ונשפט לעשר שנות ישיבה בכלא.

לאחר המקלחת לבשנו את "מחלצותינו" החדשים. את בגדי האסיר החומים: זוג מכנסיים רחבים וארוכים מושחלים בחבל פנימי במקום חגורה, חולצת שק מרופטת וכומתה מעוכה ללא מצחיה והכל מיושן, מעופש מזיעה ומשומש.

שתיים־עשרה בצהריים. קרבה שעת האוכל והפוסתא – המנוחה. אורנשטיין ואני פוסעים אל עבר החצר בדממה המזמזמת סביבנו. כשלפתע כמו מבין שבריו של סכר מתמוטט, פרצו, זרמו, מה"מִשְׁרָלֶס" – בתי המלאכה, גושי בני אדם מיוזעים, נוהמים ודוחקים, חמש מאות אסירים, עדר חום כלוא, בעלי ראשים מסופרים עד קרחות, עיניים כבויות בתוך פנים

מרושעים, נואשים, נלחצים להקדים ולהתקרב אל מחלקי המזון. התנופה הפראית הממה אותנו. אני מסתכל סביבי ואיני רואה את יעקב.

"אורנשטיין", צעקתי בקול רם, "אורנשטיין, איפה אתה?" אני מתפרץ שוב בקול בס מבוהל, זועק אל תוך חלל דחוס רוצחים, אנסים ומטורפים למיניהם. נחרדתי. פחד אחזני.

אך הנה עומד אורנשטיין למולי, ממש בקרבתני, מביט בי ואינו מכירני, תמה אף הוא על העלמי שלי.

הזרם האנושי, הסוחף, מתקרב אל מחלקי המזון. אלה עומדים מנופחים, כבני מעמד עליון, במסדרון הפנימי הגדול והרחב המוביל אל בתי השימוש ולרגליהם על מרצפות האבן פרוש המזון מגוי וספור.

שעת המנוחה נמשכת חצי שעה בלבד ויש להספיק לעמוד בתור, להגיע ולקבל את שתי הפיתות המיועדות למעת לעת, את "קרוונת" האלומיניום שעל תחתיה מעט דיֶבֶס – דבש חרובים שחור, את מספר הזיתים או התמרים המתולעים וחוזר על עצמו תמיד אותו תפריט.

אד עולה מבתי השימוש הסמוכים, תרכיז סרחון המקדם את פני האסירים בצאתם לחצר החיצונית הקטנה – בת מאתיים מטר, האטומה בחומת אבן גבוהה, לסיים את גריסת מזונם הדל ולשאוף מעט אוויר מתובל בליזול חריף.

מעתה נשמע רק קול גריסת המזון, משק שפתיים, גיהוקים של רובוטים שנפלטו ממכונת בית חרושת אחת, רכונים על ה"קרוונות", מנקים אותן בקפידה לבל תלך לאיבוד טיפה אחת מהדיֶבֶס הכהה והמקולקל.

בהיטי סביבי הרהרתי: הנה הגענו אל העולם הרחוק והזר הזה, עולם של פנים חמוצי סבר, עולם דחוס זאבים, תנים וצבועים המשחרים לטרף. עולם של סורגי ברזל שחורים, חומות גבוהות, קירות עבים וגדרות תייל סבוכים.

יעקב אורנשטיין, נכדו של רבה של ירושלים, חברי לספסל

הלימודים בסמינר, חבר לשורה מראשית הדרך בראשית הרעיון, היה רועה צאן בכפר גלעדי, איש הגות, עתונאי ומורד במלכות אנגליה שישב שנים רבות בבתי הסוהר הבריטים בארץ ובאפריקה.

שנינו היינו עתונאים בעלי פנקס עתונאי רשמי מטעם לשכת העתונות הממשלתית הבריטית. פנקסים אלה היו אתנו גם כשנאסרנו וצורפו לתיקינו בכל הטלטולים.

עוד בימי שלוט התורכים בארץ-ישראל מקובל היה להעניק יחס מיוחד לאסירים נתיני חוץ, לבעלי תעודות אקדמאיות, לאנשי דת רשמיים ולעתונאים.

כך נהג גם הממשל הבריטי בקולוניות בהן שלט. שבועיים לאחר מאסרנו נקראנו למשרדו של מנהל בית הסוהר מיסטר סטיל אשר הודיע לנו על זכאותנו כעתונאים של ממשלת פלשתינה א"י ללבוש את בגדינו הפרטיים ולהשתכן בחדר מס' 18, החדר של "החִימִיָּה" ("המיוחסים").

תוך שעה קלה השתנו תנאי חיינו. לא עוד "בורשים" ושינה על הרצפה אלא בחדר המיועד לחמישה אסירים בלבד בעלי זכויות מיוחדות.

על הזכות לא לעבוד ויתרנו. הופנינו לבית הדפוס של בית הסוהר שמנהלו יהודי-משיחי בשם לסק שלא היה אסיר. בדפוס הדפיסו את ה"פורס־אורדרס", דפון פנימי של המשטרה הבריטית.

הקצין יהודה ארזי שהיה מעורב בהכנת תיק רצח ארלוזורוב חזר בו מדעתו שיהודים רצחוהו כשהתברר לו לפי מהלך העדויות המפוברקות שזו עלילת דם והתפטר מהמשטרה. אנו הדפסנו את תשובתה הזועמת של המחלקה הבריטית על התפטרות זו.

פעם בשבוע הצטרפנו יעקב ואני לכיתת לימוד השפה הערבית. את השעור הורה שייך נאזר, כמחווה מטעם מנהל בית הסוהר ובמגמה ללמד את האסירים הערביים קרוא וכתוב. מכלל חמש מאות האסירים הערביים השתתפו בקבוצה ללמוד ערבית רק חמישה ערבים ואנו שנינו.

שייך נאזר היה אדם משכיל, בעל ידע רב בספרות ובשירה הערבית ולולא הסתבך בהומוסקסואליזם פומבי היה בוודאי

ממנהיגיה הבולטים של העסקונה הערבית. שייך נאזר ידע עברית מצויינת ואת שירי ביאליק ידע בעל פה טוב ממני. בשנת 1929 היה ממארגני הפרעות במוסררה בירושלים ואחר כך הפך להיות איש "ברית-שלום", מקורב לד"ר מגנס והסופר הדתי ר' בנימין, מטעמים של טובות הנאה אישיות. אורנשטיין ואנוכי התיידדנו אתו. היה איש שיחה נוח ולמרות הבדלי ההשקפות שהיו בינינו לא רבנו בגינן. ממנו למדנו אודות הספרות הערבית לתקופותיה ואת ההבדלים בין "האופי והחינוך המוסלמי-מדברי-גברי" וה"אופי-האירופאי-נשיי המיוחד".

אל ערביי א"י שהתגוררו לאורך החוף התייחס בזלזול והצמיד להם את התואר "ממזרים". "והרי זה דבר ידוע", היה אומר, "שנפוליאון כשכבש את יפו וסביבותיה נתן רשות לצבאו לאנוס במשך שלושה ימים ולילות את הנשים הערביות שהיו רכרוכיות כמו הגברים. מה שאין כן ערביי ירושלים, חברון ושכם. לאיזורים ההרריים היה לצבאות זרים קשה להגיע והגברים היו גברים והנשים היו כמו גברים".

שייך נאזר כאקדמאי היה בעל אותן זכויות כשלנו. הוא מילא תפקיד חשוב בבית הסוהר, עבד ב"מכתב" ושלט על הביקורים אצל האסירים, היה יוצא ונכנס בתחום בית הסוהר בכל שעה שרצה. לא פעם היה שב לחדרו בגילופין, אך איש לא העז לפצות פה, כי כל אחד ידע שהאלכוהול הגיע אליו מידי השוטרים עצמם.

במלחמת העצמאות הוא ברח לירדן ובמותו ב-1970 השמיעו ברדיו הירדני מספר פעמים את שירו "בינינו הערבים לבין היהודים תשפוט רק החרב".

עוד הטבה נתנה לנו כעתונאים והיא הזכות לצאת לטיול היומי בחצר הפנימית לא עם כל חמש מאות האסירים אלא רק אנו חמשה עשר ה"חיימיה" מחדרים 18, 19, 20 ואסירים מדיניים שמספרם היה מועט אף הוא.

לכן צרפה הנהלת בית הסוהר לקבוצתנו הקטנה גם את

הנדונים לתליה ואת אלה שנדונו לתליה אך הגישו ערעורם לבית הדין העליון בירושלים.

בין אלה שהוצאו מהצינוק לטיול היומי שלהם אתנו היה אחד ושמו אַבְרָג'יִלְדָה; הרובין הוד הערבי של אותה תקופה. אַבְרָג'יִלְדָה היה גבר נאה מאד, צעיר ותמיר. הוא היה שודד דרכים שפעל בהרי שומרון והיו לו שני שותפים. אחד מהם מבוגר ממנו ושמו ערמית והשני אַבְרָדָאולה.

הם לא נהגו לשדוד פלחים עניים, אבל על עשירים לא חסו. מי שהתנגד להם חיסלוהו ללא רחמים. מכספי השוד היו לוקחים חלק לעצמם וכל השאר היו מחלקים לפלחים עניים. על יחסם זה לאוכלוסיה הפלחית העניה היו אהודים על כלל הערבים אשר השוו את אַבְרָג'יִלְדָה לעַנְטָר אַבְרָזִיית, אף הוא רובין הוד אגדי – שודד, גיבור ונדיב, לפי תפיסתם של תושבי המדבר.

תקופה ארוכה חפשה אחריהם המשטרה עד שעלה בידה לצוד את שלושתם. אך לא היה ביכולתה להוכיח את אשמתם. לכאורה היו למשטרה הוכחות, אך הם היו זקוקים לעדות מסייעת.

בין השלושה היה אַבְרָג'יִלְדָה המוח החושב והנועז ואת העדות המכרעת לאשמתו קיבלה המשטרה משותפו לשדידות אַבְרָדָאולה. המשטרה הבטיחה לו זיכוי מוחלט מכל אשמה והסיפור ידוע. השלושה הובאו לבית המשפט, אַבְרָדָאולה העיד נגד חבריו, אַבְרָג'יִלְדָה וערמית נידונו לתלייה ואַבְרָדָאולה לא זוכה אלא קיבל עונש מאסר של 15 שנה.

האסירים הערביים בבית הסוהר שאהבו את הגיבור שלהם אַבְרָג'יִלְדָה, עשו ככל יכולתם לבוא לעזרתו ולהקל עליו את תקופת שהייתו בצינוק. אבל הוא דחה אותם בלך ושוב, לא דיבר איתם, לא העיף עליהם מבט ולו מבט זועם. לעומת זאת הרבה להצטרף אלינו לטיולים משותפים בחצר ובחברתנו הרבה לדבר. יום יום בשעת הפגישה היינו מנשקים זה את לחיו של זה כמנהג המזרח ומנהלים שיחה על פוליטיקה ועל הצורך, כמובן, לגרש מן הארץ את האוייב המשותף. אַבְרָג'יִלְדָה יעץ לנו ואמר

מפורשות: "אל תסמכו ואל תאמינו לערביי פלשתין. הם ערב רב של נְעוּאָר (צוענים) וחורְנִים. המוסלמים האמיתיים נמצאים במדבריות ערב. ערביי פלשתין הם גִּמְעָה של מלשינים ובוגדים". ביום שלפני תלייתו, כשנשאל על ידי שלטונות בית הסוהר לרצונו האחרון, ביקש אברג'ילדה להיפרד משני ידידיו היהודים אורנשטיין ודבירי.

להפתעתם של חמש מאות אסירים ערביים והקאדי בראשם, הרשה מיסטר סטיל לקיים בקשתו זו.

אולי התידדותו עמנו היתה נקמתו האחרונה באחיו הערביים, אשר את דעתו עליהם לא שינה עד יומו האחרון.

לנו לשנינו, לאורנשטיין ולי, היה יום תלייתו יום עצוב אשר השאיר אותנו מזועזעים ימים ארוכים. הפרידה היתה נרגשת ובדברי הניחומים האחרונים שלנו אמרנו לו: "אלוהים אוהב את הגבורים האמיתיים שהולכים אליו".

ההכנות לתלייה בבית הסוהר היו מתחילות ימים מספר לפני יום התלייה עצמו. שוקלים את הנידון לתלייה, ממלאים בעפר שק שמשקלו פחות ממשקל הנידון לתלייה וכשהתליין פותח את ידית הגשר עליו עומד השפוט וחבל התלייה על מפרקתו צמוד לצווארון, מושך הגוף הצונח מהגשר בפתאומיות את השק למעלה. ניגודי המשקל שוברים ומנתקים את החוליה המקשרת את הגוף והראש. שעה תמימה נשארת הגופה תלויה על החבל עד שמורידים אותה.

שלושה ימים לפני התלייה מתחיל הקאדי בביקוריו אצל הנדון, יושב עמו בצינוק ומקריא לו פרקי קוראן. הנידון רשאי להזמין לו מעדנים ומאכלים כרצונו וכטעמו ובית הסוהר וקרובי משפחתו ימלאו את בקשתו. הרשות ניתנת לבני משפחתו לבקרו יום יום, כמובן מעבר לחלון המסורג של חדר ה"תפתיש" (החיפושים).

ערב התלייה מרחפת בחלל בית הסוהר אוירה סמיכה של רגישות עצבנית המסתננת בינות מסדרונות הכלא הארוכים עד שאפשר למששה.

למחרת מקדימים את "התמם" (ספירת האסירים) ואין

מנקים את בית הסוהר כמקובל בגלל קוצר הזמן. בשעה שבע בבוקר יוצאים האסירים מתאיהם לחצר ל"קסדרה"* הרגילה אך לא יורדים לבתי המלאכה כדבר יום ביומו אלא חוזרים מיד לתאים שבהם כולאים אותם שנית עד לאחר הוצאת הגופה התלויה מבית הסוהר.

התלייה מתבצעת בדיוק בשעה השמינית.

אותה שעה צועד מיסטר סטיל מנהל בית הסוהר, שהינו גם התליין, הפותח בידו את מנוף הגשר עליו עומד הנידון למוות, – בראש כנופיה של שוטרים וקצינים, צועד ומתקרב אל הצינוק. שני שוטרים בריטיים, שתויים בדרך כלל, נכנסים אל הצינוק, מלבישים כיסוי שחור על ראש הנידון, כופתים את ידיו לאחור, אוחזים בזרועותיו ומוליכים אותו אל עבר חדר התלייה. לפני כניסתו לחדר התלייה עצמו כופתים גם את שתי רגליו ומעלים אותו על כבש הגשר.

אותה שעה נאלם דום כל בית הסוהר. אף הגה לא נשמע, אף סורג לא משמיע קול, אף דלת לא חורקת ואפילו סֶבֶתָה, חתולת בית הסוהר, אינה מיללת. חרש חרש נקלטים צעדי מלאך המוות. הוא מתקרב לאיטו, על בטוח, בבית קברות שמור זה ששמו בית סוהר.

לפתע, כמו מתוך קבר עטוי שחורים, מתפרץ קול אימים עמום של מי שנפרד מעולם זה וקורא: "חאתורכום יא שבאב", "חאתורכום יא אחוון"**, והעולם הזה עונה במקהלה "מעסללמה" רועמת שיוצאת מגרונות חמש מאות האסירים ומהדהדת במסדרונות הצרים והאטומים במשך שעות ארוכות.

נשמעת איוושת המנוף, הד התמוטטות הגשר וקריאת תגר מזמינה, תובעת את התערבותו של אלהים. "אללה הוא אכבר, אללה הוא אכבר, אללה הוא אכבר", מכריזים חמש מאות קולות כאיש אחד.

הסורגים חורקים שיניים, הקירות העבים רועמים ברעדה והלב מפרפר.

* "קסדרה" – סיבובים.

** "חאתורכום" – יא שבאב, יא אחוון – כבודכם, יא חברה, יא אחים.

בשעה התשיעית מורידים את הניתלה מהחבל ומוציאים את גופתו על אלונקה. בשער היציאה מבית הסוהר כבר עומד מיסטר סטיל, ידו מושטת לפנים אל בני משפחת התלוי ואלה כורעים לפניו ומנשקים את ידו בבואם לקבל את הגופה. אותה שעה עצמה, צועק הקצין הערבי לסוהר השומר על הדלת האחרונה: "יא טס, סטְנָה." * שכחת לשים את החותמת "משוחרר" על ידו של המת".

* יא טס, סטְנָה" – יא מטומטם, חכה.

סבחה – חתולת בית הסוהר

מעבר לקירות העבים, בפנים בית הסוהר מזדחלת שעת ערביים של יום חורפי וגשום. במסדרון הארוך של הכלא ובחדרי האסירים כבר דלק החשמל הצהוב של הגיהנום.

האסירים נעולים בתאיהם דחוסים וצפופים, רובצים על ה"בורשים" ומספרים בניחותא את מעשי גבורתו של גיבורם הלאומי ענטר אַבְרָמֶיץ.

אחרים מקשיבים לקריאת הקוראן מפי אחד מהם והיא מתנגנת בנימה מדברית מונוטונית בקצב הגמל – ספינת המדבר.

ה"כופרים" שבין האסירים מתרכזים ביחד ו"סועדים" את ליבם בסיפורי "אלף לילה ולילה" – אודות נשים המתחלפות כל לילה, נשים חטופות, שמתחננות, צועקות, מתפתלות, מייללות ונאנסות עד זוב דם כיד הדמיון והאצילות המזרחית.

בתאים חמים. קירות הטחב מעלים אגלי זיעה. אד עולה בחדרים מתובל בריח ליזול ושתן מהביל ומתערבל בהמיה פראית מאופקת של חיות בכלוב.

במסדרון הארוך שאורכו גדל ממידותיו בשעות הערביים, מתהלך ה"נובאצ'י" – הלוך וחזור, הלוך וחזור, באיטיות מרדימה, שקוע בצלו הוא.

לפתע, כברק בלתי צפוי, המבזיק על כל שורשיו והסתעפויותיו ומאיר את העולם, פלחה צריחת אימים את בית הסוהר, צריחה שריטשה את האויר הדחוס, חדרה קירות וסורגים, הרעידה, הלהיבה והקפיצה את דמיון הכלואים.

הצריחה נמשכה ונשארה תלוייה באויר המוצק והמשיכה להדהד כמו ביער סמיך.

רעש והמולה החלו בוקעים מכל החדרים. צועקים, קוראים לעזרה ואיש לא יודע למה, מדוע ומפני מה.

"תמַרְגִי, תמַרְגִי", * קורא מאן דהוא. צלצול מפתחות נשמע חורק במנעולים, שערים נפתחים בבהלה. "הִי אֵל זַאֲבַת, ** הִי זַאֲבַת מיסטר סטיל", אומר אחד.

"יֵא נּוֹבְאֵצִי", זועקים האסירים. "מי הלך לעולמו?"

בבית הסוהר, התכתשויות, ביטויי קינאה סכסואלית בין גברים ומעשי רצח אינם נמשכים זמן רב. הם מתחילים בתרועה גדולה, ברעם אדיר ומסתיימים בקול דממה דקה. הצדדים, לאחר שטינפו את קירות המסדרון האפרפרים, מושלכים לצינוק, שם הם רשאים לצרות, לחרף, לגדף כאוות נפשם, עד שתצא נשמתם. לאחר כל מהומה כזאת מזעיקים את פאפו שווילי, מלך הסיוד התמידי של בית הסוהר והוא מסייד את הקירות המואדמים.

פאפו שווילי הינו גנב קטן, גנב של פרוטות, של כביסה, של מנת תרנגולת. משתדל שלא לעבור את נורמת המאסר בין חצי שנה לשנה. כך, בעמל כפיים רב ובסכנת נפשות חוסך לו פאפו שווילי מאסרים קצרים, כמו בבנק, חודש לחודש, מאסר למאסר, ומתקרב לחסכון של מאסר עולם כמעט.

מיד עם מאסרו מחדש בבית הסוהר נוהג ממלא מקומו הזמני להחזיר תפקידו לפאפו שווילי, לשם כבודו של שווילי עצמו ומתוך "הערכה" לציפורניים הארוכות שבאצבעותיו ואוי למי שנקלע ביניהן.

על צווארו של פאפו שווילי תלויים תמיד בחבל שני מפתחות. אחד שמגיע עד הלב, הוא המפתח לארון הקודש כשפאפו משמש בתפקידו כגבאי והשני מחדרון כלי הסיוד שתלוי ויורד לו עד הפין, ומפגין בזה במודע את יחסו המבדיל בין קודש לחול.

* "תמַרְגִי" – אח בית חולים.
** "הִי אֵל זַאֲבַת" – הנה הקצין.

תוך דקה לא נותר זכר מההמולה שהיתה ומהתכתשות הדמים שפגעה בכתלים ורק מלמולו של פאפו שווילי עדיין נשמע ברמה בזמזמו בשעת הסיוד: "כן יאבדו כל אויביך ישראל".

"יא נובאצ'י", המשיכו האסירים לזעוק מבין סורגי הדלתות, "מי הלך לעולמו?". הנובאצ'י אינו עונה. האסירים מנענעים, מזעיקים את הדלתות, הדלתות מצלצלות, הנובאצ'י אינו עונה והסקרנות אינה פגה.

לפתע קם אחד חכם נסיון ומכריז: "יא ראג'ל, בני אדם, הלילה הגניבו לבית הסוהר אשה, אשה ממש. האם אינכם שומעים עדיין את האיוושה, את היללה?"

האסיר הדובר היה שפוט לשנים ארוכות על מעשה אונס בנסיבות מחמירות. אמנם הוא לא היה היחיד שישב בגלל אונס, אבל הבר־סמכא היה ונשאר הוא. ואם הבר־סמכא קבע, אין לערער עליו, כי "הצריחות היו של אשה שנאנסה באכזריות ומי שאומר אחרת לא אנס אשה מעודו".

בחדר זה בו רוכזו חלק נכבד מ"התותחים הכבדים", היתה זו פחיתות כבוד למי שלא התנסה בכך, מעין הורדה בדרגה ואיש לא יזלזל בדרגתו.

הבר־סמכא סלסל בשפמו כלפי מעלה, לקק את שפתיו כמי שנוכר בנתח הדשן של האשה שנאבקה עמו, צרחה לעזרה והוא בלווי צריחותיה אנסה כדבר המתבקש מאליו. "וכי יש להבדיל אצל אשה בין צריחות אמיתיות לבין צריחות תובעניות?"

"לא", התפרץ סעיד יאסין בחוצפה בפני הבר־סמכא, כילד הרוצה שגם קולו יישמע בין מבוגרים. "לא, זה לא היה קול אשה, זה היה קול חיה שדמה לקול של אשה". ומומחה נוסף אמר: "זאת היתה בכל זאת אשה, כי אשה שנכנס בה השטן צורחת בקול חיה ואף צוחקת כמו צבוע, כדי למשוך לרשתה את הרג'ל – הגבר".

"תחילה היא נותנת לרג'ל לשחק עמה ולאחר מכן היא טורפת אותו. לפעמים היא נוהמת כנמרה ולפעמים היא מתייפחת ומיללת כחתולה, כי לאשה יש נשמה של חתולה".

אחר חכם אף הוא חלק ואמר: "ענטר אברזיית, אללה ירחמו נשמתו עדן, כשדהר על סוסו המהולל, פגש במדבר חתולה, הוא הופתע ושאל את עצמו מה לחתולה באמצע המדבר ותוך כדי הרהוריו הפכה החתולה לנמרה טורפת. מה עשה? עקר עץ עבות בידו האחת, הצליף בנמרה והרגה. אז, מתוך הנמרה צצה אשה שלא היה דומה לה ביופי. הבין ענטר אברזיית שהחתולה היתה נשמתה של אשה שמצאה מחסה בגופה של הנמרה".

אותו ערב נמשכו השיחות עד לשעת כבוי אורות והאסירים נרדמו מתוך צפיה ליום המחרת בו יודע מה התרחש באמת.

בבית הסוהר אין סודות. העיניים בולשות, האזניים רגישות ופתוחות וכבר השכם בבוקר היה ידוע מה ארע אמש. הסיבות והנסיבות יתבררו אט אט ועד אז מן הראוי להציג את שני גבורי הלילה ההוא.

השם "סבחה" ניתן לה על שום כך שהיתה עוברת בשעות הבוקר מחדר לחדר "לפני התמם", מייללת מספר יללות כאילו אמרה: "בוקר טוב אסירים יקרים, קומו לעבודת הבורא בטרם יגיע השטן ומלאכיו הרעים". לכן קראו הערבים לחתולה: "סבחה". בוקר, בוקר טוב.

האסירים הערבים הותיקים שהחלו את "ישיבתם" מיד עם הפיכת המנזר, ששמש כבית מחסה לעולי רגל רוסיים לארץ הקודש, לבית סוהר, מספרים כי הכירו את הורי הורי הוריה של "סבחה" שהיו מגזע אנגורי טהור. גם "סבחה" עצמה העידה על כך. היא היתה גדולה מכל בני מינה שהתרוצצו ברחובות. היא לבשה פרווה שעירה, לבנה, עם כתם שחור על מצחה כנקודת חן. זנבה היה ארוך ורחב כמניפה של טווס, עיניה ירוקות מלוכסנות שהסתכלו מלמעלה על בני מינה המקומיים ולא התייחסו עמם. "סבחה" היתה עדינת נפש, הליכתה כמי שיודעת את מעמדה ואת גזעה, היא היתה הולכת ומגלגלת בזנבה המורם כאשר מפונקת שיודעת את ערך עכוזה. מציבה את טלפיה בקוקטיות של דוגמנית. מעולם לא שרטה ולא נשכה, היתה נצמדת לרגליים,

מתחככת בהם, מסבה ראשה עם עיניה הירוקות ובשפתה היתה שואלת לשלום האסירים. והיו מהאסירים שענו לה בשפתה: "מיאו, מיאו", "סבֵּח אֶל־חֶר", "בוקר טוב לך, סִבְחָה". איש מהאסירים לא נגע בה לרעה.

לעומתה היה עיסה עקרי חיה בדמות אדם. מוצאו מעירק ובשנות השלושים כשהעירקים שחטו חמישים אחוז מהעדה הנוצרית אשורית־קתולית, שמנתה בעירק שישים אלף נפש, נשחטו לעיניו גם הוריו.

עיסה עקרי הובא יחד עם יתומים אשורים אחרים למוסדות נוצריים בארץ. בגיל שבע־עשרה פרץ לביתה של אנגליה זקנה, שדד את כספה וכשזו החלה לצעוק הרג אותה בתשעים וארבע תקיעות אולר שחודו היה פגום.

הוא נידון לתלייה וחונן בשל גילו הצעיר ואי הרצון לתלות נוצרי בירושלים של ישו.

מיסטר סטיל, מנהל בית הסוהר, הציב אותו לעבוד בבית הדפוס. עיסה עקרי התקדם בעבודתו והפך משנה ל"מלך" – מנהל הדפוס וה"מעלם" מבחוץ. תוך שנים מספר עלה עיסה לדרגת "שוויש", לבש תלבושת אסירים לבנה ועל זרועו שלושה סרטים וכומתה שחורה על ראשו – תלבושת שהלמה את קומתו ודמותו הנאים.

אולי זאת הסיבה שהחל לחזר אחרי "סבחה". כשהיה רואה אותה במסדרון הולכת הלך וטפוף היה אומר לעצמו: "מוש מומקן אילה ענא בניק היי אל שרמוטה זריקה", * וכך היה. באחד הערבים, בשל הצורך לסיים בהקדם את הדפסת ה"פורס אורדרס", קיבל עיסה רשות לרדת לבית הדפוס. אותה שעה ערכה "סבחה" את בקורה הרגיל בחדרי האסירים לפני שכבס לישון. היא ראתה אור בבית הדפוס ולמזלה הרע נכנסה גם לחדר זה.

בתום לב נגשה אל עיסה אשר קירב אותה אל גופו וניסה

* "מוש מומקן אילה ענא בניק היי אל שרמוטה זריקה" – לא יתכן אלא אם אויין את הזנוגות הקטנה הזאת.

לבצע בה את זממו. בראשונה הופתעה "סבחה" ונרעשה אבל כשהתחיל עיסה להכאיב לה פרצה בזעם, שרטה ונשכה אותו עד זוב דם במקום המיועד לזה. עיסה נדהם מחוצפתה לחבל במקום הרגיש שלו, אחז ביד אחת את "סבחה" בפרוותה ובידו השניה תפס בפניצטת סדר האותיות והכה בה כדי לרצחה. הפינצטה פגעה בעינה השמאלית שנשפכה מיד.

הצעקות והיללות של "סבחה" ותחנוניה לעזרה העמידו את כל בית הסוהר על הרגליים, הדירו מנוחת האסירים וגרמו לדמיונם לפרוח עד למחרת היום בו התבררו הפרטים.

לאחר שהתמרג'י היהודי אברהם הצליח בתחבולות שונות להרגיע בכלורופורם את "סבחה" ההמומה, העייפה והפצועה, הזמין מיסטר סטיל רופא וטרינרי לבית הסוהר אשר הרדים אותה בזריקה ולקח אותה לקליניקה הפרטית שלו.

מיסטר סטיל הורה לוֹטְרִינֶר לטפל ב"סבחה" עד שתבריא ולאחר מכן להתקין לה עין תותבת כמו לבן אדם.

ואכן כעבור תקופה קצרה החזירו את "סבחה" לבית הסוהר. אבל זאת כבר לא היתה "סבחה" הקודמת. היא השמינה בכלוב בהיותה אצל הוטרינר, התהלכה במסדרון בית הסוהר לאט ובכבדות כלאחר מחלה וחוויה קשה, לא נהגה יותר להכנס לחדרים ולברך בבוקר טוב את האסירים וגם לא נענתה לאלה שהקדימו לברך אותה ב"סבח אל חר, סבחה".

העין התותבת שהיתה גדולה מעינה הטבעית וצבען הבלתי זהה של שתי העיניים יצרו עווית ואי סימטריות בפרצופה, שנראה עתה מכוער ואכזרי כפרצופו של שטן.

אט אט פשטה בין האסירים הערביים הדעה שבשל עינה התותבת האנושית חל שינוי ביכולת הראיה שלה והיא רואה עתה ומבינה דברים מנקודת ראייה של בני אדם לטוב ולרע.

האסירים החלו לראות ב"סבחה" גורם עוין בבית הסוהר, אשר נכנס ויוצא אליו כרצונו. ו"מי לידם יתקע שאין היא מספרת את אשר היא רואה למיסטר סטיל?" – ויש מה לראות ויש מה לספר.

האסירים התחילו להסתיר את מעשיהם מפניה ולכנותה "ניג'ס" – טמאה שכל הנוגע בה או נתקל בה בדרכו לא יינקה.

בעת ישיבתי השניה בבית הסוהר לא פגשתי ולא ראיתי יותר את "סבחה". עקבותיה נעלמו מבלי לדעת לאן, ומבלי לדעת אם נקלטה בין בני עדתה, או כי היתה טרף לחיים האכזריים של הרחוב.

אשר לעיסה עקרי, הוא המשיך את חייו חודשים על חודשים בצינוק.

שתי הנזירות הקתוליות שהיו באות כל יום ראשון לערוך "מיסה" לאסירים הקתוליים, היו עוברות ליד הסורג החיצוני של אולם חדרי הצינוק ובקול סופרן דק וחד פונות לעיסה ומכריזות: "עיסה סללה אל־אללה" * ועיסה היה עונה להן: "מפיש אללה, יחריִבְתוּ" **.

* "עיסה סללה אל־אללה" – עיסה התפלל לאלוהים.
** מפיש אללה, יחריִבְתוּ – אין אלוהים, יחרב ביתו.

זכרונות ילדות

במשך ימי ישיבתי בצינוק שבו אלי לתחיה ארועים וזכרונות משחר ילדותי ומיום בואי לארץ-ישראל. הגעתי לארץ-ישראל בראשית שנת 1921 ואני נער בן 14. עד עלותי לארץ הספקתי לעבור את מלחמת העולם הראשונה על כל פגיעיה, סבלותיה וספיחיה.

נולדתי בעיר מינסק ברוסיה הלבנה אשר במשך ארבע שנות המלחמה התחלפו בה משטרים וכובשים: גרמנים, פולנים, הצבא הלבן הניקולייבי וסתם כנופיות יוצאי צבא וכמובן הצבא האדום של המהפכה הקומוניסטית.

הכובש שהיה מקובל ביותר על האוכלוסיה האזרחית ללא השתייכות דתית או גזעית היה הצבא הגרמני, שקידם כל איש ברחוב ב"גוד דאך", בוקר טוב, לא שדד ולא אנס ולא רצח. שונה היה הצבא הפולני. הוא כבש את העיר, כפי שזכור לי, ביום שישי בראשית הקיץ. באותו בוקר יצאנו אמי ואנוכי כרבים אחרים אל שדות האיכרים "להחרים" תפוחי אדמה. האיכרים עצמם היו מחוסרי אונים מול ההמון הרעב והסתגרו בבתיהם. התגוררנו ברחוב סטארוּבילינסקיה אוליצה דום טאגארה, מס. 9 שהיה בית גדול וארוך ובו התגוררו עשרות משפחות יהודיות. שיפולי החצר היו צמודים לנהר שהיה זרוע של נהר הויסלה הגדולה.

מעבר לנהר השתרע אחו רחב ידיים ואחריו השכונה הטטאריה אשר בה בלט כנטע יוצא דופן המסגד. עם דמדומי אותו יום שישי של תפוחי האדמה, שיחקנו אנו הילדים כהרגלנו בחצר. לפתע שמענו שירה רוסית בוקעת מכיוון

הכביש שחצה את האחו. כביש זה הוביל אל גשר שהיה בקרבת מגורינו וחיבר את שני חלקי העיר. על הכביש, ראינו, התנהלה לאיטה שיירה של הצבא האדום כשבראשה שני אנשי צבא בתלבושת קוזקית, רכובים על סוסים.

במפתיע, פרץ משק יריות לכיוון השיירה הרוסית אשר צעדה לתומה באחו הפתוח והנמוך אל עבר מרכז העיר. לרוסים לא היה כל ידע מודיעיני על כי רובה של העיר כבר נכבש בידי הצבא הפולני שנמצא בעמדה טופוגרפית עדיפה מזו שלהם.

אנו הילדים שהתבגרנו בטרם עת בגלל ארועי המלחמה, נשארנו להשקיף על הקרב.

תחילה נקצרו שני הקוזקים וסוסיהם נפלו יחד אתם, אחריהם השורות הראשונות של החיילים, לבסוף החלו הנותרים לרדת בבהלה מן הכביש ולהתפזר באחו, אך כדורי הפולנים השיגו אותם גם שם.

עם רדת החשיכה חזרתי לביתי. בחוץ נמשכו הקרבות. אמי, אחי הקטן ואנוכי התמקמנו במסדרון שהגן עלינו מהכדורים המתנפצים אל קירות הבית החיצוניים. אחרי שעות ארוכות של קרב השתרר שקט מעצבן אשר לווה בזעקות החיילים הפצועים שנותרו עדיין בחיים.

בין הזעקות הרבות נשמעה צעקה אחת שזעזעה אותנו עד היסוד; חייל יהודי קרא אל אמו בתחנונים וזעק: "אוי מאמע, אוי מאמע, וו ביקטו" – "אוי אמא, אוי אמא, אמא, איפה את?" ואמי הוסיפה לצעקתו אנחה מרה ואמרה: "אפרוּחי, ילד יהודי".

צעקה זו של חייל יהודי בצבא זרים מהדהדת באוזני ומלווה אותי עד היום.

למחרת בבוקר נתגלו באחו מאות חיילים הרוגים כשהם עירומים כביום היוולדם, כי עם שוך הקרבות פשטו הטטרים על החללים והסירו מעליהם את הבגדים ואת המגפיים.

האוכלוסיה הרוסית יצאה לרחובות בקריאה הידועה: "הכו ביהודים, כי היהודים הם קומוניסטים, אשמים בכל המלחמות". אליהם הצטרף הצבא הפולני שהתפרש על בתי היהודים, שדד, הרס, היכה אגב חיפושים אחרי שעונים. "מֵאש זִיגַאָרְק, מֵאש

זיגארק"°, הם צעקו ודרשו שעונים.

זאת כנראה הסיבה לכך שכאשר כבש הצבא האדום כעבור שנה את העיר יצאה משלחת של יהודים לקדם את פניהם, ובמו עיני ראיתי את אנשי המשלחת כורעים על ברכיהם ומנשקים את פרסות הסוסים.

למרות הפרעות, היתה התקופה הפולנית נוחה לאוכלוסיה היהודית, היה יותר חופש מאשר בתקופת מלחמת האזרחים הרוסית שנשתיימה בנצחון הצבא האדום. הממשל הפולני הרשה פעילות ציונית ופתיחה מחדש של בתי ספר יהודיים.

זכורני שבל"ג בעומר אספו את כל ילדי העיר מבתי הספר אשר היו סגורים זמן רב קודם. לאלפי הילדים היהודיים חלקו דגלונני תכלת לבן ובליווי מורים מופקדים עלינו, ענודים אף הם בסרטי תכלת לבן לאורך החזה, יצאנו כשפנינו מיועדות אל היער.

"היערה, היערה, בקשת וחץ", שרנו בהברה אשכנזית. בהגיענו לקרבת היער נעצרה התהלוכה. המורה הממונה על הקטע שלנו וכן גם שאר המורים עברו ביעף בינינו ובקשו בלחש: "ילודים, ילודים, להוריד את הנס, להוריד את הנס". הורדנו את הנס ומפה לאוזן עברה השמועה שבכניסה ליער עומדים מספר "שקוצים" ואינם מתירים את הכניסה אליו. רק לאחר ששיחדו את ה"שקוצים" יכולנו להכנס אל היער. המורה הממונה עבר חלף על פנינו ובהתרוממות רוח, בקול רם הכריז: "ילודים, ילודים, להורים את הנס בגאווה". הרמנו את הנס בגאווה. אבל במוחי הנערי לא הסתדרו הענינים. "הייתכן שמאות מורים ואלפי תלמידים לא יכלו להתגבר על שניים שלושה שקוצים", שאלתי את עצמי.

התשובה החלה קורמת בי עור וגידים לאחר שמשפחות פליטים יהודים מהעיר חארקוב שבאוקראינה החלו לזרום לעירנו.

הם סיפרו כי בקרבות שהתנהלו בין הצבא האדום לצבא הלבן

* "מאש זיגארק" - יש לך שעון.

שבראשו עמד פטלורה, איש צבא משבטי הקוזקים, נערכו פוגרומים ביהודים "כי היהודים אשמים בכל, הם קומוניסטים הרוצים להפיל את הצאר ולתפוס את השלטון".

אל החיילים הצטרפו המוני פורעים שרצחו יהודים באשר הם יהודים ודרשו מהם להסתלק מאדמת רוסיה.

התחלתי מאמין במחשבה שבעצם צודקים הגויים. אנו נמצאים בארץ זרה, ועלינו לשאוף לחזור לאותה הארץ שאודותיה אנחנו חולמים ושרים כל שנות היותנו בגולה.

לאחר שיחות עם אמי החלטנו להסתכן לגנוב את הגבול לפולניה ולשוב לפלשתינה מולדתנו.

אבי היה בנו של דיין ידוע בעיירה הורודוק ליד מינסק. ברוסיה, בתחילת המאה הקודמת נהגו יהודים בכל הדרכים והאפשרויות להשתמט מגיוס לצבא הרוסי והיו להם כל הסיבות הצודקות להשתמטות זו – פוגרומים, התעללויות וגזרות.

ברוסיה היו קיימים גם חוגי יהודים שסברו כי התגיסות היהודים לצבא "תשפר" את יחס השלטונות ליהודים ותמנע רדיפות ופוגרומים.

חוגים יהודיים אלה דמו למשתפי הפעולה שהיו בתקופת המחטרות. משתפי הפעולה דאו היו שוכרים שכירים יהודים בעלי זרוע ואגרוף וחוטפים את הנערים העבריים בגיל צעיר ומוסרים אותם למוסדות מיוחדים של הצבא ושם היו מעבירים אותם על דתם ולאחר עשרים וחמש שנות שרות היה המלך מחלק להם חלקות קרקע והופך אותם לאכרים.

ספורים רבים נכתבו בנושא זה שזעזע לא רק את העולם היהודי. כתוצאה מכך הופסקו החטיפות ונקבעו נורמות גיוס שהוטלו על משפחות מרובות ילדים.

מגוייסים אלה היו משרתים שבע שנים תמימות מבלי שתחול עליהם חובת ההתחנכות במוסדות הנוצריים.

על אבי, שהיו לו אחד-עשר אחים ואחיות, נפל הפור להתגייס לצבא הניקוליבי. שבע שנים תמימות שירת את הצאר ניקולאי.

לימים בהיותנו כבר בארץ-ישראל סיפר לי בהדגשה ובנאווה של איש מאמין כי במשך כל שנות שרותו בצבא הרוסי לא נכשל

במאכלים לא כשרים. הערכתי מאד את יכולת ההתמדה שלו ואמונתו. אני בתקופת המלחמה אכלתי גם בשר סוס. שבועיים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה הגיע אבי לארצות הברית ושם נשאר עד סיומה.

דברי אבי אודות החוטפים היו מובנים לי, כי אותו ספור עצוב קרה גם בתקופת היותי איש מחתרת. מנהיגים מחוגי "הישוב המאורגן", כפי שהם נקראו, היו משתפים פעולה עם השלטון הבריטי הזר בארצנו ואנשי קבוצים ושרתים מיוחדים מההגנה היו חוטפים לוחמים עבריים ומוסרים אותם לבולשת הבריטית או מחזיקים אותם במוסדות האינקוויזיציה שלהם מתוך תקווה שבגלל מעשים נפשעים אלה הם יקבלו מהשלטון הזר טובות הנאה. בתקופתי כונו החוטפים "אנשי הסזון".

כאשר גנבתי את הגבול מרוסיה לפולניה בפעם השניה לאחר שבפעם הראשונה נתפסנו והחזירו אותנו מבלי שנאסרנו – לא לקחתי אתי מאומה מלבד בקבוק חלב, לחם אחד והבגדים שעל גופי. עד היום אני מצטער על שני נכסים שיכולתי לקחת אתי ולא עשיתי כן, על תצלומו של אבי כחייל נקולייבי במלוא קומתו, על חזהו מדליה צבאית וכלב בגודל בינוני לרגליו ועל המדליה שלו.

בשני אלה הרביתי להתבונן בהיותי ילד. את התמונה הייתי הופך לכל הצדדים מתוך מחשבה שאולי אמצא את אבי מהצד האחורי, ואשר למדליה, אותה הייתי נוהג לענווד על בגדי ולעבור הלך ושוב בחצר הגדולה של בית טאגארה. ילדי החצר היו ממששים את המדליה ומקנאים בי ואני מלא גאווה ומתנפח. פעם, בשעת ויכוח ביני לבין אבי, שאלתיו ברשעות היכן קנה את המדליה. הוא נעלב מאד אך למרות זאת סיפר לי בשובה ונחת את ספור המדליה.

"יום אחד", התחיל אבי, "הוצבתי לשמירה אצל הגוֹבְרָנְטוֹר, הוא המושל של מחוז העיר וורשא, שהתגורר ב"קרפוסט", במבצר שבקרבת העיר. מסביב למבצר היתה חצר גדולה מגודרת. אותה עת פולניה נשלטה על ידי הרוסים. פעילי מחתרת פולניים נאבקו במעשי טרור נגד השלטון הרוסי הזר והמושל היה אחת ממטרותיהם.

השמירה היתה קפדנית מאד. והנה לילה אחד כשהייתי במשמרת הרגשתי בדבר מה ההולך ומתקרב אלי. מרוב פחד התחלתי לצעוק: "סטוי, קטו טאם? עמוד, מי שם, מי שם?" ומבלי לחכות לתשובה יריתי בדמות המתקרבת. התברר כי באותו לילה הרגתי את פרתו של הגוברנטור.

המושל אשר ראה בזאת הוכחה לשמירה יעילה וקפדנית, ציין אותי לשבח והעניק לי מדליה כהוקרה על הצמדותי למטרה. לימים, בעת פוגרומים שערכו הערבים בארץ בשנת 1929, נשלחתי מטעם ההגנה לשמירה במושב מחניים וביסוד המעלה. לערבים היה זיכיון לדוג דגים בימת מי-מרום זכרונה לברכה. האפשרות לרדת לימה היתה דרך רחובה הראשי של יסוד המעלה.

בכדי למנוע חיכוכים ופיגועים נאות המושל הצבאי הבריטי לתת לוועד המושבה שני רובים קנדיים בעלי מחסניות של חמישה כדורים. זאת בתנאי שבאם נראה דבר חשוד לא נירה בו בטרם נכריז בקול רם בשלוש השפות הרשמיות בארץ: "הוֹלֵךְ, הוֹ אִיז דער? סטנה, אנדק, מין הון? עמוד, מי שם?"

לילה אחד, עומדים חבר מקבוצת המקוואים ואנוכי על משמרתנו בעמדה האחרונה שלפני מי מרום, במבנה בו ממוקם היה בית הספר והנה לפתע נשמע מחורשת האקליפטוסים אשר ממול רחש העולה מבינות לעצים. אנו מכניסים כדור לתוך לוע קנה הרובה ומחכים שהפורע יתקרב אלינו יותר. ואמנם אט אט הוא הולך ומתקרב. אנו דורכים את הרובה והאצבע על ההדק. מוכנים לירות. אותו רגע מפלס הירח מבין העננים ולאורו מתגלה חמור בכל הדרו. אני נזכר אז באבי ובסיפורו.

אמי היתה אשה יפת מראה – פנים גלויים מוארכים, מצח גבוה, עיניים גבוונות בעלות החלטה, שערות שחורות סרוקות הדוק לצדדים עם פסוקת חוצה בתווך וצמה עבותה משתפלת על גבה, כמנהג הנשים הרוסיות. היא נהגה ללבוש שמלות בעלות מחשוף שהיו נועזות למדי בימים ההם.

כרבים מילדי מלחמת העולם הראשונה לא למדתי לימודים סדירים. המעט שידעתי הנחילה לי אמי הורת שידעה עברית

טובה למהדרין עוד מבית הוריה, בית חב"די, בית ציוני מובהק שדיברו בו עברית.

אבי אמי היה מנהל החשבונות של "תה ויסוצקי" בחבל רוסיה הלבנה. דתית היתה, לעצמה, מבלי לכופ אמונתה על אחרים שלא כאבי שהיה דתי קנאי. אשת שיחה היתה בעוד אבי איש תורה שתקן.

בתקופת נעוריה הזדהתה בהשקפותיה עם הסוציאלי-רבולוציונרים הרוסיים והיתה חניכתו הפוליטית של המהפכן היהודי רוסי, צבי (גרישה) גרשוני, שהיה אף הוא ממניסק. השתתפה בפעילות מהפכנית ובהפגנת 1905 נגד שלטון הדיכוי הצאריסטי. כתוצאה מהפגנות אלו התחוללו פרעות קישינוב. אמא הגיעה למסקנה שהמהפכה הרוסית לא תושיע את העם היהודי והצטרפה לאגודה ציונית בשם "ועד בנות שלומי אמוני ציון".

מלחמת העולם הראשונה ומצוקת החיים הותירו בה קשיחות וחכמת חיים. אותי היתה מחייבת לעשות ולטפל בכל עבודות הבית: ספונג'ה, כביסה, גיהוץ ובישול, למען אדע "שחיים אינם נשף ריקודים בלבד".

אמי הזדהתה עם השקפותי הפוליטיות ולמרות חרדתה לגורלי לא רפתה את ידי. היתה מקרבת את חברי שחבבו לבוא לביתנו ולהתארת. מעודדת אותנו, כאילו אנו מיישמים וממשיכים את שחלמה בתקופת חייה היא ולא השלימה בהיותה סוציאלי-רבולוציונרית ברוסיה.

אחיותיה השתיכו לבוהמה – אחת היתה זמרת ידועה במוסקבה שלאחר המהפכה. שניה רקדנית בלט, שלישית שחקנית ב"מינסקר אידישר תיאטער", רביעית היגרה לארצות הברית שם נישאה לאחד הקצנלסונים מבוברויסק והאח היחיד התגורר בחרקוב.

ברוסיה הלבנה ובסביבות מינסק חיו אכרים יהודים שהצאר אלכסנדר השני במאה הקודמת חלק למשפחותיהם אדמות לעיבוד חקלאי כג'סטטה לליברליזם שהחל לתת את נצניו גם ברוסיה ומתוך הנחה ששמה יסופר בעולם.

לאכרים אלה היה מזון גם בעת המלחמה ואת החתונות שלהם היו עורכים במינסק והן נמשכו שבוע ימים. לאמי היה קול ערב ובימי המלחמה התפרנסנו חלקית מהופעותיה בשירה בחתונות אלה. את הגמול קבלנו במצרכי מזון כי לכסף לא היה כל ערך.

אותי היתה אמא מעמידה על כסא והייתי מדקלם בעל פה בהברה אשכנזית משירי ציון. עד היום אני זוכר את תנועות הידיים בהן ליוויתי את הדקלומים, כפי שהדריכה אותי אמא. "הידעתם הארץ", הייתי פונה לקהל האורחים ומניף את ידי

מערבה ומזרחה:

— — — שם רמון פורח,

ופרי עץ הדר בעפאים זורח,

רוח חן יחלוף על שפירד שמיים,

שם תמר והדס רום ישאו כפיים?

הידעתם הארץ שם גפן אדרת,
תאריך בדיה, תבשיל ענבי תפארת,
התאנה שם תפרח אף תחנוט פגיה,
האלה כליל תשית לכל ענפיה?

והשיר "משאת נפשי"

שמש אביב נטה ימה

עד לקצות שמיים;

זיו חכלילי הוצק שמה

תאוה לעיניים.

והייתי מסיים את השיר המרגש:

אשכח עצבי, תוגת נפשי

על תקוותי כלן;

ימים טובים חיי שקט,

נגדי עוד יצהלו.

איך, איך אדמת קודש?
רוחי לך הומיה!
לו גם את, גם אני יחדיו
נשוב עוד לתחיה!...

אמי היתה ממשיכה אחרי ושרה בקולה המתנגן ומתחנן שיר
על אודות "שושנה":

"על אם הדרך שמה מתגוללת
שושנה חכלילת עיניים,
נהדפת מסער, עליה נובלת
שוכבת פה מיומיים.
והיא מתחננת לכל נוסע:
אנא אנשים, חנוני!
שמרו צעדיכם אותי מנגוע,
פן ברגליכם תרמסוני!

אנא, חנוני!
מעפר הרימוני,
פן אהיה למרמס רגליים;
בידכם שאוני
אל עדן גני
אל גן מחמד עיניים".

והיהודים הטובים מרוסיה, יהודי חיבת ציון, היו נמסים,
מתמוגגים מגעגועים בדמעות ובאנחות אל אותה ארץ שאני,
כותב זכרונות אלה, זכיתי להגיע אליה.

את ההשלמה למחיתנו הייתי אני מביא הביתה לפעמים
כחוק ועל פי רוב שלא כחוק כפי שהכרחי היה לנהוג בימי
המלחמה.

הייתי נער עירני, מעורה באירועי העיר וכאשר הצבא האדום
שב ושיחרר בחזרה את מינסק מידי הפולנים והשלטון
הקומוניסטי החל להתבסס, השתתפתי יחד עם המונים בני עמים

שונים שהתגוררו־יבעיר, בתהלוכת נצחון סוערת שהובילה אל ככר העיר המרכזית בכדי לשרוף את "הקפיטל", כלומר את הבורז'ואיזם – הבורגנות.

פסל קרטון בדמות בובה שמנה, ענקית, הוצב על כן גבוה ועל כרסו המפוטמת שעון ושרשרת זהב. במרחק לא רב מ"הקפיטל", עמד חייל רוסי לבוש שינל ארוך עם כובע דמוי הכובעים הגרמנים ורובה ענק בידו. התלהבות ההמונים הלכה וגברה ועלתה מעלה מעלה כמו להבות העצים מסביב לבורז'ואי.

את טרוצקי היהודי שארגן את הצבא האדום, שמעתי מבלי להבין, נואם בתיאטרון העירוני, כשאני תלוי על אחת מדלתות התיאטרון.

זה היה נאומו ההיסטורי היחיד בעירנו בו קבע שתפקיד היהודים הוא לשמש "המשחה לגלגלי הרבולוציה העולמית". לבסוף שימש הוא עצמו במקסיקו משחה לגלגלי האנטישמיות של חברו סטאלין.

באותו חורף "מבורך", אחרי שריפת הבורגנות, ראיתי במו עיני חבורת "צ'קיסטים" (אנשי משטרה חשאית בלבוש אזרחי) מריצים קבוצת אסירים בורגנים, לבושים הדר אבל יחפים, על הקרח הגבישי ברחובנו ובין ה"צ'קיסטים" הכרתי את ברל ואת שמרל מהרחוב שלנו, ענודים סרטים אדומים על זרועותיהם.

בין מארגני הצבא האדום ולוחמיו היה גם בן אח אבי, מוֹנֵיָה נובודבורסקי, שהיה בדרגת קצונה גבוהה. האב יעקב-מאיר, עזב יחד עם אבי את רוסיה לפני פרוץ המלחמה.

בתקופת המלחמה, נפטרה אמו של מוניה משחפת ורעב וחמשת ילדיה נפוצו בכל רחבי רוסיה. מוניה היה הבן הבכור, מוכשר מאד בציור ובנגינה בפסנתר.

תוך כדי מסעותיו בצבא היה בא להתארח אצלנו. באחד מביקוריו חלה, אך סרב לבקשת אמי להישאר ולהחלים כי לא רצה להשאיר את חייליו – חבריו "בארמיה" בלעדו.

עוד באותו חורף מלא ארועים קיבלנו הודעה מהצבא שקולונל מוניה נובודבורסקי נפצע בקרב, הובא לבית חולים

צבאי במינסק ושם נפטר. אחיותיו הקטנות לא ידעו שאחיהן נפטר, וכתובתן לא היתה ידועה לאיש ואנו נתבקשנו לבוא להלוויתו.

זכורני, היה יום חורף קשה, השלג והקרח חרקו מתחת לרגליים, שמיים מעורפלים וכבדים רבצו על העיר. ליד בית החולים חנתה עגלת פלטפורמה רתומה לזוגות סוסים כפולים, מבית החולים הוצא ארונו על כתפי אנשי צבא שהניחו אותו על העגלה ולאחר מכן התיצבו מאחוריה.

אמי ואנוכי עמדנו אחריהם יחידים. מאחורינו התיצבו במספר שורות אחיות בית החולים בתלבשתן הלבנה ומאחוריהן גוד צבא ותזמורת צבאית.

את תחילת הלוויה פתחה התזמורת במרש האבל של שופן כשהצבא מצטרף ומלווה את התזמורת בשירה. השירה, התופים וכלי הנשיפה דיגשו והרעידו אותי. נצמדתי אל אמי, השענתי את ראשי אל צידה השמאלי, אחזתי בידה ושרנו יחד עם הצבא את המילים המרגשות של השיר: "אודלי מי פסיו מאגלי דלה גייבו", "מסרנו כל מה שיכולנו עבורו".

בן דודי נקבר בבית קברות צבאי, כנראה לא יהודי. דמותו במדי הצבא האדום מזדקרת בבהירות מולי תמיד. גבוה, נאה. זכרו אינו מרפה ממני עד היום ונתלווה אלי בכל דרכי במחתרת, ביחוד היה מרבה להופיע בהיותי כלוא בצינוק. הקיר האפרפר של הצינוק שימש לי במה וגודלה השתרע אל מעבר לכתלי בית הסוהר אל מרחבים נוספים. על במה זו היו עולים שבים וחוזרים זכרונות, תמונות וחלומות נשכחים.

עם גמר המלחמה נקבע הגבול בין רוסיה ופולניה במרחק של כחמישים קילומטר ממינסק. יום אחד קבלנו קשר על ידי איכר שהודיע לנו כי עלינו לארוז מעט מהחפצים שלנו בכדי לעבור את הגבול לפולניה וכי איכר בעל עגלה רתומה לסוס לבן עם כתמים שחורים יבוא לקחתנו.

לא זכורים לי יתר פרטי הקשר והסימנים, אבל היה ברור לפי השיחות שאבי הגיע לארץ-ישראל ומטפל ביציאתנו מרוסיה. ואכן, כעבור ימים מספר שנראו בעיני כשנים, העמסנו על עגלת

האיכר שבא לקחתנו מעט כלי מטבח וכמובן תמונות משפחתיות ובהן גם תמונת אבי והמדליה שלו.

יצאנו לדרך, אמי, אחי בן החמש ואנוכי. נסענו יום ולילה ללא הפסקה. בקרבת הגבול עצרו אותנו מספר פרשים. בראשם פרש לבוש אזרחי עם סמל מיוחד על זרועו, כנראה איש השרות החשאי, אשר שאל למגמת דרכנו.

אמי הסבירה לו שהיא "לאחר מחלה" ואף הראתה לו תעודה רפואית. "מטרת הנסיעה היא להינפש בבית האיכר לצורך הבראה". ולשם כך לקחה "את הכרים והכסתות", הוסיפה.

לאחר שיג ושיח ממושכים וחרדה גדולה נאות הפרש האזרחי והרשה לנו להתארח אצל האיכר למשך שבועיים ולאיכר אמר: "אם תעזור להם לעבור את הגבול, ביתך יישרף ואתה וכל בני ביתך מרה תהיה אחריתכם".

בתום שבועיים חזר בלוי פרשיו אל בית האיכר ולווה אותנו חזרה כיברת דרך ארוכה.

חזרנו למינסק אבלים וחפויי ראש והתנחמנו בכך שנסיונו הכושל לא הוביל אותנו גם למאסר.

כעבור תקופה קצרה בלבד הודעתי לאמי שהחלטתי להסתכן בנסיון בריחה שני במגמה להגיע לארץ-ישראל. אמי נאותה לרצוני והבטיחה שכך תעשה אף היא.

את הגבול גנבתי רגלי, לפי סימני דרך שקיבלתי מיודעי דבר. הייתי בן 12.

לאחר שלושה ימים הגעתי לעיירה פולנית בשם ראדשקוביץ'. יהודי העיירה שהיו מודעים ככל יהודי הגולה למצוות פדיון שבויים, אמצו אותי ואכסנו אותי בבית משפחת אפשטיין, שהיו בעלי מאפייה בעיירה. כעבור שנים נודע לי שאף הם עלו לארץ והיתה להם מאפייה ברחוב בן יהודה בתל אביב.

מראדשקוביץ' הגעתי לווילנה לפי פנייה מארץ-ישראל לחפש נערים אבודים, ומכך הבנתי שאבי הגיע מארה"ב לא"י. אלא שבינתיים עד בוא אמי ואחי למדתי ללפף סגריות כמנהג הזמנים ההם, לעשן בשרשרת, לשתות וודקה וגם לראות בשבתות את הלהקה הווילנאית המפורסמת ולהתבסס מהצגותיה.

שנה שהיתי לבדי בפולניה ממתין לבואם של אמי ואחי, שעברו אף הם הרפתקאות הרבה עד שנפגשנו.

אל נמל קונסטנצה שברומניה נסענו שלושתנו ברכבת. בזמן הנסיעה בפולניה ישבנו בתא אחד עם זוג ותינוק בחיקם. שם משפחתם היה ויטמן – ויטמן מקיוסק הגוזו ברחוב אלנבי, ויטמן מהגלידות כיום.

אתנו בתא ישב גם זוג פולנים שחמתם בערה בהם בראותם יהודים הנוסעים לפלשתינה. לפתע התפרץ הגוי, פנה לויטמן בזעם וכינה אותו בשם הגנאי "ז'ידובסקייה מוֹרְדֵה" – פרצוף יהודי מלוכלך. ויטמן לא התמהמה, נטל בקבוק זכוכית שהיה בידו ופיצח לגוי את ראשו.

אמי עלזה והזדהתה עם התגובה המיידית ואמרה ברוסית: "נו גֶסְפּוֹדִין ויטמן, במעשה זה השתחררת מהגולה והכשרת עצמך להכנס לארצנו".

הגענו לארץ באניה "רומניה" אשר עגנה בחיפה. אבי, שהגיע מארצות הברית שנה לפנינו, כבר המתין לנו.

שהינו ימים מספר ב"קרנטינה" (הסגר) עד סיום הבדיקות הרפואיות ונסענו יחד עם האב המחודש לתל אביב.

פגישתי עם אבי לא עלתה על דרך המלך. למרות הגעגועים לא נוצר קשר ביני, נער בן 13–14 "בוגר" מלחמת עולם ראשונה, עצמאי לכל דבר, לבין האב שבא מארצות הברית ולא טעם מסיבולתיה של המלחמה.

חולות זהובים

באותה עת, דירות בתל אביב היו דבר יקר המציאות, לכן שכרנו חדר במנשיה הערבית, בבית בן קומה אחת עם חצר פנימית שבה התגוררה גם משפחה ערבית – גבר עם שתי נשותיו.

יחסי השכנות היו טובים מאד, איש לא הבין את שפתו של השני ונותר לנו רק "לשוחח" בחיוכים.

הורי היו טרודים לתור אחר בית פרטי בתל אביב ולרוכשו בדולרים שאבי הביא מארצות הברית ואני הייתי נשאר לבד בחצר עם הערביות שהיו מציקות לי וצובטות בגופי. התלוננתי על כך לפני הורי והם החליטו לעזוב את החדר מיד ולעבור לנוה צדק. שם התגוררנו בצריף שהוקם על גג של בית בן קומה אחת. גגו של הצריף היה מכוסה רעפים ללא תקרה פנימית. החום בחודשי הקיץ היה ללא נשוא. אמי לא יכלה לשאת את החום הצורב ועברנו לבית אבן מול בית הספר לוינסקי.

בתקופה זו עדיין לא למדתי ונצלתי את הזמן לשוטטות ברחובות תל אביב. נהייתי להסתובב ברחובותיה ולראות בעיר ההולכת ומתפתחת מיום ליום. לראות את החלוצים העושים במלאכת הבניה שרים בשעת עבודתם שירים רוסיים ושירים עבריים, אשר בגלל מבטאם הרוסי המיוחד דמו אף הם לשירים רוסיים.

הוקסמתי לראות את דיזינגוף רוכב על סוס, את הגמלים עמוסי ארגזי זיפזיף הולכים לאיטם בצידו הרחוב, את הערבים מוכרי החלב העוברים מבית לבית עם להק העזים החומות שנחלבות במקום לעיני הקונים, את הקזינו טובל במימי הים וכל הנכנס לתוכו היה בעיני כמלך מלכי המלכים.

אבי רשם אותי לבית הספר "תחכמוני" לכתה ה', אך אני בן

ה־14 לא הסתגלתי לחברת הילדים בני העשר ועזבתי את בית הספר.

המורה האמיתי הראשון שלי שהוסיף לחבב עלי את ארצנו היה זאב וילנאי. בשבתות ומועדים נוהג הייתי להתלוות לטיולים שערך להכרת הארץ, שתיתי בצמא את דבריו ותאוריו בהם תאר את חיי עמנו בימים קדומים. נוהג הייתי גם לשבת בספרית "שערי ציון" ובספרית "אחד העם" בולע ספרי קריאה. המנהל של ספרית "אחד העם" היה אז יוחנן פוגרובינסקי. אף הוא קירב אותי אליו וייעץ לי בבחירת ספרים.

לאחר חיפושים רכשו הורי את ביתם ברחוב יונה־הנביא שהיה באותם הימים מקובל כאחד היפים בתל־אביב. רחוב של חול זהוב, לא סלול, עם מבט קורן אל תכלת הים. עם קאזינו טובלת יומם ולילה במימיו.

ברחוב יונה־הנביא פגשתי חבר. שמואל הלוי שמו. חבר ראשון שהיה לי. הוא היה בנו של אב בית הדין הרבני הגדול של תל־אביב הקטנה, שגדולה היתה מתל־אביב הגדולה של היום, באהבת הארץ שבלבות תושביה, בפתיחות אשר שדרה ביניהם וְנִיכָּה אף בבתים אשר דלתותיהם וחלונותיהם היו פתוחים לכל דיכפין.

יום יום ירדנו אל חוף הים המשתרע למרגלות רחובנו ולאחר שלמדתי משמואל היטב את חכמת השחייה היינו מרחיקים אל תוך הים עד שהיתה נגלית לנו כיפת בית הכנסת הגדול ממרחקים.

שנינו אהבנו את הים, את תחושת מימיו העמוקים המלוחים שמאחורי הגלים המלטפים.

אולי זו הסיבה שבנו של הרב מצא ענין וזמן להיות ממיסדי האגודה הימית "זבולון" שהציבה לה כמטרה כבר אז את כיבוש הים. הוא היה ממדריכיה הראשונים והחשובים. הפלגותיו עם חניכיו היו לשם דבר באותם הימים. קפריסין, יוון, תורכיה היו בסיסיו. איש ים נועז ומובהק אשר בין מאבק למאבק על היבשת, בין התמרדות להתמרדות, היה מפליג לשכך את רוחו הזועמת והסוערת בין גלי הים הרחוקים.

לא היו לו חיים פרטיים, כי לא היה לו זמן עבורם. רצה להספיק לראות ארץ־ישראל שלמה גדושה ומפוארת. היה חבר פעיל ב"גדוד מגיני השפה" ונהג לחלק ברחובות תל־אביב, לכל עובר ושב, את סיסמת הגדוד: "עברי, דבר עברית והבראת".

שמואל הלוי רצה להבריא את עמו החולה מהר ככל האפשר. "עם אחד, ארץ אחת ושפה אחת" היו האלף בית לאחדותו של העם. באחד הימים, על גג בית הורי המרוצץ במרצפות לבנות, בליל ירח בוהק, הוא הביא את "הביקסל". רבע בראונינג שלם. שומו שמיים, רבע בראונינג.

רציתי ללטף את הנשק, לחבק את ה"רבע" שזכיתי בפעם הראשונה בחיי ללמוד כיצד "לפרק ולהרכיב" את הכלי "האלוהי" הזה שהחיים והמוות בקנהו.

התביישתי לעשות כן בנוכחותו של שמואל כי מדריך קפדן היה. קולו מתכתי ללא רגשנות, עיני העיט שלו חדרו לנבכי הנשמה ולא נותר אלא להתמודד עם עצמך, להתחשל או להתחסל. "חרות או מוות" כפי שציירנו מאוחר יותר על כותלי בית הסוהר בעכו.

לאחר הפרעות של 1929, שמואל ואנוכי מרדנו ב"הגנה" והצטרפנו ל"הגנה הלאומית". תורתו של אחימאיר אודות מעלליה של ניל"י בתקופת התורכים והשקפות אודות השלטון הבריטי הזר שיש לגרשו מהארץ, כובשות את ראשוני הלבבות של הנוער ואנו מוצאים את עצמנו מהר כתעמלנים ופעילים בחוגי הנוער הלאומי הלומד, שהוו היסוד והבסיס הראשוני לברית־הבריונים על כרוזיה, סיסמאותיה ודגלונה.

שמואל הלוי היה איש צבא מלידה. זקוף, מאופק וחמור סבר. אבל בתוך תוכו היה "סמבטיון". מראשוני ברית־הבריונים היה, מפקד בארגון הצבאי הלאומי – אצ"ל, איש לח"י – לוחם חרות ישראל.

שורשיו שתולים בתנועה הלאומית בבית"ר, אשר בשנת 1927 נוסדה בארץ־ישראל. שמואל הלוי היה הבית"רי הראשון ומספרו הסיפורי בהרשמה היה 5687, ההמשך הישיר של המספר 5686 שסיים את מספר החיילים העבריים ששרתו בגדודי הלגיון העברי של מורו ורבו זאב ז'בוטינסקי במלחמת העולם הראשונה.

אבי – הכותל המערבי

בשנה זו 1927, ואני בן 18, נבחנתי והתקבלתי לסמינר למורים בירושלים.

ראשית דרכי, ביום הראשון לבואי לירושלים, היתה לעלות אל הכותל המערבי, אותו הכרתי מתמונות בלבד.

נוהג הייתי להסחף מבעד לתמונות הכותל אל הרהיבת, חולם לראות את טכסי הפאר הנערכים שם על-ידי הכהנים.

אהבתי לחזות בהמונים בימי מועד כורעים ומשתחווים בהר הבית בגלימותיהם הלבנות ואת עצמי משתחוה עימהם.

עד היום אני מחפש בתוך עצמי ונהנה מחדש מהתחושה שהותירה בי הפגישה הראשונה עם שריד חומת בית מקדשנו. נלחצתי אל האבן ונשקתיה. נדמה היה לי כי מקיף אני בזרועותי את הכותל כולו לאורכו ולרוחבו. אחזתי בכותל והוא בי כבן ואב אשר פקדם אסון ונאלצו להפרד והנה לאחר שנים ארוכות נפגשו שנית באותו מקום, באותה אחוזת בית כמלפנים.

אבל גם אכזבה כרסמה בלבי. "אבי" אותו פארתי בחלומותי והערצתי בגעגועים עזים, רק שביל צר פרוס לפניו, כעין שטיח דל שחוק וקצוץ. אני חזיתי בדפדפי באלבום דמיונותי כי עתיד נכסים הינו. מה רב היה צערי כשנודע לי עוד באותו יום ראשון כי בחצרות שסובבות אותו מתגורר צבא סתר מוסלמי המתופף כל הימים בתופים ובפחים להתריע ולסייגו לבל יזוו ויפרוץ ממקומו – אין זאת, אמרתי אל עצמי, שגם הכותל הזה מקור מחצבתי זקוק לצבא סתר משלו, שיפרוץ את הדרך לפניו.

עם רדת היום נפרדתי מהכותל. רווח לי מאכזבה ראשונה. נדמה היה לי ללא אומר ודברים, ללא שבועות ונדרים, כי אין כל בושה אם בן בא לעזרת אב שהתדלדל, לחלצו בעת צרה ולחדש ימים כקדם.

בשעת ערב הגעתי לאיזור היהודי של העיר החדשה. לא ידעתי עדיין היכן אלון בלילה, אך בעיה זו לא הטרידה אותי. נער שבגיל עשר "עבר" מלחמת עולם ולא הלך לאיבוד, וודאי שלא ילך לאיבוד בארצו הוא.

אותו לילה ראשון בירושלים, לנתי בבית "הכנסת אורחים" של אלשיך ברחוב הרב קוק. בלילות הבאים גיליתי את "בית הכנסת אורחים הגדול תפארת ציון וירושלים" במחנה יהודה, שם היו סמינריסטים וסטודנטים אוכלים בפרוטות מטעמים שטעמם לא יימחה מחיכי לעולם.

באותם הימים בעיר ירושלים ראו מכל פינה את קצה שובל רחובותיה המובילים אל ההרים. בתיה המרועפים שנבנו מאבן אדמונית היו מתעדנים, מתרככים ומשתנים מזריחת החמה עד סוף דמדומי ערביים ושקיעתה.

בשעות הבוקר המוקדמות, בקצווי העיר, היו מתמקדים ורובצים לפתח הבתים ערפילי שחר מקושטי תחרת עננים דלילה ושקופה שזורה יהלומי טל נוצצים בצבעי הקשת. קרני שמש פזיזים ועליוזים היו משתעשעים ביהלומים אלה ומתנדפים כמו חלום בהקיץ, כמו הבושם הטוב והחרף שהיה נודף ובא מפרחי ההרים סביב.

בשעת שקיעת השמש מאחורי פסגות ההרים ניתן היה למשש וללטף ביד את הגוונים האחרונים שהשתובבו עדיין כמו ילדים קטנים ומפונקים, ההולכים לנום עייפים ומאושרים ותרמיליהם לצידם.

מעודי לא שכחתי את ירושלים של הימים ההם. בעיני היתה העיר הגדולה והיפה ביותר בעולם, ביקום כולו.

היא היתה בתוכי ועמי בכל העיתים והזמנים. בטוב וברע בבתי הסוהר בארץ ובמחנות המעצר באפריקה.

תמיד האמנתי ורציתי שירושלים תהיה גבירת העולם, עתירת פאר, נכסים ואוכלוסין. אך אהבתי נתונה ושמורה עד היום לימי נעוריה המחודשים, לראשית תחייתה, לחסד נעוריה שהרעיפה עלי בהליכותיה – יפה, צנועה ודלה.

שכונת כרם אברהם, חורשת שנלד ורחביה רק זה עתה החלו

לעלות על מפת ירושלים. בבתים החדשים שבנייתם נסתיימה זה מקרוב התגוררו על פי רוב סמינריסטים ללא תשלום שכר דירה, כי משפחות עם ילדים חששו עדיין להשתכן ולהסתכן במדבר הסלעים שהיה נראה כקצה העולם.

גם בשכונות מקור חיים ומשכנות שאננים היה מסוכן ללכת יחידי בשעות המאוחרות של הערב. מרכז ירושלים העברית היה מעוטר עם שערי חסד, נחלת אחים ומאה שערים – השכונה היחידה שתססה וסאנה יומם ולילה. בתי הכנסת שלה היו מוארים עד השעות המאוחרות של הלילה וקולות שינון ולימוד היו ממלאים את סימטאותיה.

בחצר של הַשְּׁטִיבֶלֶךְ היה תמיד חסר עשירי למניין, "אַצְנָטֶער, אַצְנָטֶער", היה צועק ומכריז שמש בית הכנסת. במקווה של אותה חצר אליה היו באים גם סמינריסטים וסטודנטים להתרחץ פעם בחודש, היו יהודים עבדקנים טובלים במי הבריכה הרוחתת וצורחים באנחה מענגת: "דער גֶהֶנֶם, דער גֶהֶנֶם", ומחזיקים ב"קילות" שלהם לבל יתפרצו מ"התרמיל".

בירושלים שלנו שבה חי ישו "המשיח" ו"הנביא" מוחמד "טס" מהר הבית שלנו על סוסו לשמים לשיחה אישית עם ריבונו של עולם, התרכזו פסיפס גדול של בני אדם מכל העמים, מכל הגזעים, מכל הדתות ותת דתות.

אנשים יוצאי דופן בהתנהגותם ובאורח חייהם; מיסיונרים, חולמי חלומות, דמויות תמהוניות שהתהלכו ברחובות בתלבשות ססגוניות מיוחדות כשהם מחפשים את האלוהים שנעלם מהם.

הם נהגו להכנס בדברים עם כל מי שרק היה מוכן להקשיב, להנהן בחיוב לדעותיהם, מתוך הנחה שעוד דג יעלה בחכה. במערות הסנהדרין התמקמו אחינו בני ישראל, סגפנים, נזירים וסתם מאמינים בעלי רצון טוב שטענו כי הוטל עליהם משמיים להביא את משיח בן דוד ולחילופין לפתות את אליהו הנביא, וכאלה שהם עצמם שמשו כגלגולו של המשיח והם הם יגאלו בעצמם את העולם ובתוכם את העם הנבחר.

רובם גברים נאים היו, עטורי זקנים ושערות פרא שחורות. היו

להם עינים בורקות, מהפנטות, לוחטות מאמונה בייעודם להביא את המשיח בתפילה, בתחנונים, בסיגופים ובליית ברירה גם באזיקים – בכח.

היה מעניין לבוא ולגלגל שיחות עם אנשים גדושי תורה ודעת אלה. בירושלים היו נשים, נשים צדקניות, שרצו להשתתף במעשה ביאת המשיח וקיבלו על עצמן לסכן את גופן הצנוע כדי להביא מזון לעושים במלאכה.

הן היו מרחיקות לכת עד מערות הסנהדרין, שהיו אז מחוץ לעיר ובלבד לקבל בתמורה את ברכתם החמה של המתענים על קידוש השם. עד שנודע הדבר ברבים ונאסר באיסור חמור על נשים צדקניות אלו לחרף נפשן ואת נשמתן ולסכן את גופן הטהור.

במשולש הידוע של רחובות יפו – קינן ג'ורג' – בן יהודה, לפנות ערב עם תום יום עבודה היו אנשי גדוד העבודה מתהלכים עם נערותיהם "שלובי תחת" ומתדיינים אם יחול הפילוג ב"פועלי ציון שמאל" או "ימין" ואם החבר ארם יקים סיעה בתוך הסיעה שתתפלג מתוך הסיעה של יצחקי ל"פועלי ציון מרכז".

בחורים אלה באו מתל אביב, ללמוד את מלאכת סתתות האבן מסתתים ערבים, במגמה להוציא את מלאכת הבניה באבן מידי ערבים ולהעבירה לידיים עבריות. בחורים נפלאים היו השמאלניים הללו, נעים היה לראותם באבנטים הצבעוניים הרחבים ההדוקים על מכנסי החאקי הקצרים ללא תחתונים מתחתם.

חיבבתי לשוחח עמהם. הם ראו בי אחד משלהם שסטה מהדרך הנכונה. כך התהלך ביניהם שלומ'קה גורביץ איש גדוד העבודה, שלאחר מכן מרוב סוציאליזם הפך להיות בלש מסוכן בבולשת הבריטית, וחוסל על ידי לח"י בגלל מעשיו הנפשעים.

מעמד מיוחד היה אז למסעדת הפועלים ברחוב הלל. עבדו שם בחורות בעלות השכלה שעלו מהגולה ולא בחלו בשום עבודה קשה. המושג "מלצרית" עדיין לא היה קיים אז. "חברה" קראנו להן ואכן, היתה תחושה של רעות.

במסעדה זו אכלתי לעיתים מזומנות עם רעי אלחנן הלפרין הצייר, יוסף הגלילי ואחרים. המסעדה שימשה גם מעין מועדון למפגשים. לוח גדול בכניסה שימש כלוח פרסום לכל דבר. להרצאות, חלופי פתקים ו"לאן הערב".

שם הכרתי את מרים גולד הקומוניסטית המפורסמת שעד אותה תקופה הספיקה לאגור 3 שנות מאסר. מרים גולד היתה אשה נאה ולוחמת אמיצה למען הרעיון שבו האמינה. היא היא שארגנה את הסמינריון בין ברית-הבריונים בירושלים לבין פ.ק.פ.* שבו נטלו חלק אבא אחימאיר, יעקב אורנשטיין, יוסף הורוביץ ואנוכי מצד אחד ומצד שני שמואל מיקוניס, מרים גולד ואחרים. סמינריון זה היה ביסודו ויכוח אקדמי ומגמתו למצוא מכנה משותף במאבק נגד השלטון הזר. הויכוח לא נשא פרי בשל תמימות שני הצדדים. אשר רצו לרכוש זה את לב האחר למטרותיו.

מרים גולד גורשה לבסוף מהארץ לאירופה, משם מספרים היגרה לרוסיה משאת נפשה, ונאסרה. ישבה שנים במאסר עד שהרשו לה לעזוב את רוסיה וכיום מתגוררת בצרפת.

גורל חמור ציפה לבחורים הטובים מגדוד העבודה. חלקם ירדו "לארץ הנכספת" רוסיה הקומוניסטית, שם נאסרו והושמדו במחנות העבודה של ערבות סיביר. רק שניים מהם נותרו בחיים וחזרו לארץ לאחר הגלייה של עשרים שנה בסיביר ואת אשר עבר עליהם העלו על הכתב בספרים.

באותם הימים ירושלים לא היתה ברוכה באולמי מופעים ואת ערבי התרבות מקמו באולמות מאולתרים של בתי הספר.

מפה לאוזן נודע, בבתי הספר התיכוניים ובסמינרים, שהמשורר אלכסנדר פן יקרא משיריו באולם בית הספר למל. השקפותיו הפוליטיות כקומוניסט לא עניינו במקרה זה את הנוער הירושלמי. הנוער התל אביבי בורך בים גדול ורחב אשר רבץ למרגלותיו, יומם ולילה מלא שירת גלי ים ותענוגות של חול זהוב. הנוער הירושלמי אהב שירה.

* "פ.ק.פ." – המפלגה הקומוניסטית דאז.

אולם בית-הספר למל הכיל כמאתיים מקומות ישיבה. אותו ערב הוכפל ואף הושלש מספר מבקריו. גוש אחד של בני נוער, נערים ונערות צמודים והדוקים זה לזה ללא יכולת לזוז ממקומם מלאוהו. אד עלה אל התקרה מהגופות הלוהטים של הנעורים המיוחמים.

סביב אלכסנדר פן נשזרו אגדות אודות נשים ונערות המתאהבות בו, פורשות לפניו שטיחים אדומים ובלבד שיגיע ובלבד שיבוא.

מתח רב שרר ובהכנסו חלפה אנחת רווחה על פני האולם כולו. כל התקוות שתלו בו הנערות התקיימו. על הבמה עמד גבר גבה קומה, פניו היפים חוורים, מוארכים, גבריים. בעל עיניים גלויות, חודרות, חולמניות, אף חטוב משובץ בפרופורציה ושפתיים מלאות. שערו השחור-ברונטי מסורק לאחור נופל מפעם לפעם לצדדים. מלובש רובשקה רוסית שחורה סגורה על צוואר, בריצ'ס-מכנסי רכיבה ומגפיים ונראה היה על הבמה כפרש בלי סוס הדוהר על כנפי השירה.

הוא קרא משיריו בעל פה ואמנות הקריאה בפיו היתה שירה בפני עצמה. לא הרפנו ממנו עד השעות המאוחרות של הלילה וכשקרא את שירו "אהבה חשמלית" לחש חלף באולם, הצטרף והפך לנהימה חייתית בכנס אהבה של בעלי חיים ביער עלום. אותו ערב הרגשנו אנו הנערים שדודים, לא "שווים" ונעזבים. אלכסנדר פן לקח עמו כשלל את נערותינו. תחושה של "בגידה" חצצה רגשית והפרידה בין הנערים לבנות עד שפג זכרו של הערב.

לימים התידדתי עם אלכסנדר פן בבית הקפה "שלג לבנון" שברחוב אלנבי בתל אביב סמוך לשפת הים. "שלג לבנון" היה אותה עת בית מועד לסופרים, משוררים ואנשי בוהמה. אלכסנדר פן היה מוחרם כמו אורי צבי גרינברג על ידי מלחכי הפנכה, כל אחד מטעם אחר. הממסד "הסוציאליסטי-דמוקרטי" של ההסתדרות והמפלגה השלטת רדפו את בעלי ההשקפה העצמית ולא איפשרו להם לפרסם בעיתונים שהיו כולם בשליטתם.

אלכסנדר פן רעב ללחם ועל רקע זה של רעב למחצה מצאנו מכנה משותף אם כי לא במובן הפוליטי ובוודאי לא במובן

האחימאירי. שנינו חיבבנו לשוחח על דברים של יום יום, על הא ועל דא ועל המאכל שאהבנו – בולביף עם ביצה טרופה וכוסית וודקה.

לא תמיד שילמנו עבור הארוחה, אך בעל בית הקפה, אדם מיוחד, גם לא ביקש. הוא ידע – כשיהיה נשלם ואמנם כך היה. לעיתים היינו גולשים לנושאים פוליטיים-אידיאולוגיים, כשהמטרה איננה שכנועים הדדיים, אלא הבעת דעות כלל עולמיות של מי קודם למי. האם בראש מעיינו חייב לעמוד גורל העם היהודי או גורל "פועלי כל הארצות התאחדו לקראת עולם חדש", שלא יחדש ולא ייטיב עם היהודים במאומה.

אמרו על אלכסנדר פן שהוא קומוניסט מוצהר ומשתייך לפ.ק.פ. – "פֶּלְסְטִינֶר קומוניסטֶשע פֶּרְטִי" – המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית שהיתה בלתי חוקית אז בארץ. הפ.ק.פ. היתה תנועה קומוניסטית ערבית-יהודית שהסיתה ערבים לרצוח יהודים בכדי למנוע את התבססותם של היהודים בארץ.

התרשמותי שלי בעקבות השיחות היא כי היתה זו דיבתם של הנמושות, מתנגדיו הממוסדים, בין השאר מתוך קנאה להצלחותיו אצל נשים.

לדעתי היה פן קומוניסט אוטופיסטי עברי כפי שהיה הפלג הקומוניסטי שיסד את "המפלגה הקומוניסטית העברית" לאחר קום המדינה, והיה קרוב לטיטואיזם היוגוסלבי הלאומי.

שמירה בגליל

עם תחילת המאורעות של 1929 גייסתי את עצמי להגנה בתל אביב.

צורפתי לקבוצת מקוואים אשר בראשה עמד תלמיד בשם "צופ". העבירו אותנו לדגניה ומשם למחניים שבגליל העליון. המושב היה עזוב מתושביו ותפקידנו היה לשמור על הבתים והרכוש שנותר לבל יבוזו ויהרסו אותם הערבים. המפקד במקום היה אֶדְק - איש כפר גלעדי.

לילה אחד ניסו הערבים לפרוץ אל המושב מתוך החורשה הדרומית. ההתנפלות נהדפה על ידינו ולמחרת מצאנו בחורשה כתמי דם וסימני גרירה בשטח. שיערנו שלערבים היו פצועים או הרוגים.

הצבא הבריטי שחנה בסביבות ראש פינה, שמע את חילופי היריות וירד למחניים "לעזרתנו" כביכול, כשעה לאחר שנפסקו היריות, כמנהגם תמיד. למעשה, בכדי לתפוס את הנשק המצוי אצלנו שלא באופן חוקי. אלא שבינתיים הספקנו להחביאו והופענו מול החיילים במוטות ובקילשוניים. החיילים היו מלאי "התפעלות" שאצל היהודי "יורה אפילו קילשון" והסתלקו מבלי לחפש אצלנו נשק. זאת היתה טבילת האש הראשונה והאחרונה שלי במסגרת ההגנה.

ממחניים עברנו ליסוד המעלה ולאחר ששקטה הארץ המשכתי לעבוד כשומר באדמות ראש פינה המרוחקות של משה גוטפריד ואחרים, תמורת מזון ולינה.

בראש פינה התיידדתי עם כל בני גילי והמושבה הפכה להיות במרוצת הזמן לבית שני לי. כבר אז היא התברכה בבני נוער המסורים לרעיון הלאומי.

אהבתי להסתכל בשעות הבוקר בעמיהוד שוורץ שופע כוח

ואון, מוביל את פר המושבה להרביע את הפרות. קשה היה להבחין מי משניהם הפר האמיתי.

אהבתי את הגליל: את הימים והלילות שלו, את החמסינים והצינה, את האור והאפלה.

מעל לכל אהבתי לצפות שעות ארוכות ממרומי פסגות צפת אל הכנרת המחליפה את אפור פניה לפי נטיות השמש, כאילו היו זוג נאהבים שלא חדלים להשתעשע, להפגש ולהפרד אחד מהשני.

חבבתי לרכב על הסוסה של משה גודפריד ואולי היתה של יוסף הגלילי. סוסה שלא הצטיינה ביחוס אבות, אבל עמה הגעתי תמיד לכל מקום.

"חומה", הייתי פונה אליה, "היום איננו עולים לצפת בדרך התורכית הארוכה והמסולסלת. היום אנו עולים בשביל הקצר בו פסעו אבות אבותינו החל בעמק שמאחורי בית הקברות, חלוף על פני מעיין ראש-פינה, דרך שיחים וסלעים וכבר אנו בין נופיה של צפת".

מעל גבה נהגתי לפזם בקול את שירי הימים ההם, רובם מתורגמים מרוסית ומלווים מנגינות רוסיות.

שעות ארוכות הייתי יושב בסוכת השמירה הממוקמת על הגבעה השטוחה של העיר חצור העתיקה, של המלך יבין, אשר חלק ממנה כבר נחשף אז.

מסוכה זו הייתי משקיף על שדות התבואה של משה גודפריד הפרושים בעמק, שומר לבל יפרסו הבדואים מעשר מתבואות השדה.

מטרים ספורים מהסוכה עמד מבנה אבן אשר שמש למגורי משפחה בדואית שעבדה כאריסים בשדותיו.

עד היום מהדהדת באוזני המנגינה המונוטונית בימי אסוף הקציר, בעת מדידת היבול בכלי מתכת המיועד לכך: "אל-בִּאֲרָאקָה, אל-בִּאֲרָאקָה, אל-בִּאֲרָאקָה מִן-אֶלְלָה. אל-בִּאֲרָאקָה וואַחַד, אל-בִּאֲרָאקָה תִּגֵּן, אל-בִּאֲרָאקָה תִּלְאֲתָה". כך היתה כל החמולה הגדולה סופרת יחד את כמות הגרעינים מהם יקבלו חלקם.

* "אל-בִּאֲרָאקָה" – ברכה. מאלוהים, ראשונה, שניה, שלישית.

בדרכו מהמושבה יסוד המעלה אל ראש-פנה היה עולה אלי לבקרני, רוכב על סוסתו האצילה, אחד מבני הדוברובינים. נוצרים שהתגיירו ברוסיה לפני עלותם ארצה כדי להמשיך ולהיות איכרים בארץ הקודש, כפי שהיו שם.

בראותי את דוברובין רוכב, התפלאתי בכל פעם מחדש כיצד לא נשבר גב סוסתו. דוברובין היה ענק כבד בשר. לכבודו הייתי יורד מהסוכה והיינו מתיישבים על שרפרפים לספר ספורי אלף לילה ולילה.

כעבור שנים מספר נפטר ענק זה כמו אפרוח קטן מקדחת שהיתה נפוצה אז ביסוד המעלה. כשנה שהיתי בגליל והיתה זו אחת התקופות המאושרות בחיי.

שנית חזרתי ללימודים בירושלים. למדתי בכיתה אחת עם רעי יוסף הגלילי-הורביץ מראש-פנה, יעקב אורנשטיין שלאחר קום המדינה היה חבר מערכת העתון "דבר", אלחנן הלפרין הצייר, משה סבוראי עורך-הדין, יצחק שימל-שילה שלמד יחד אתנו בסמינר, לימים שופט בית המשפט המחוזי; בדרכו ללמודי משפטים בלונדון, שלח אלינו אגרת מאיטליה שסיומה "בברכת ציון הקומוניסטית", חתום יצחק. אגרת זו עוררה הפתעה בבית המשפט שסבר שברית-הבריונים קשורה עם "הקומינטרן" הסובייטי. אגרת זו נמצאה במזוודתי שהיתה חבוייה בבית אמו של אורנשטיין. הבולשת הבריטית שמצאה אותה חקרה אותי קשות בנושא זה.

קבוצת סמינריסטים זו היוותה את הגרעין הראשון של ברית-הבריונים בירושלים. אלינו הצטרפו לאחר מכן תלמידות הסמינר פנינה אורן, רחל מרק, רות איצ'ס ושושנה שמעונוביץ הנבונה והתמירה שהופנתה לעבוד בצירות הצרפתית בירושלים למטרת קשרים פוליטיים, בעזרתו של בנימין כהן אוהדנו שהיה מזכיר השגרירות.

אל גרעין זה הצטרפו חברים נוספים מחוגים שונים אשר שמשו מפעילים ואוהדים.

מלבד המרכז בירושלים התקיים מרכז חשוב נוסף של הברית בתל-אביב. שהחברים בו היו בעיקרם יוצאי בית"ר, ביניהם

אביגדור קיפניס, צבי שניידרמן, יעקב קוטיק ואחרים מרוב חלקי הארץ.

את רחל מֶרֶק הכרתי בהיותי פעיל בהסברת האידיאולוגיה של הברית בבתי הספר התיכוניים בירושלים. בת חמש-עשרה, תלמידת שנה שניה ב"סמינר למורות מזרחי". בסמינר זה קיימנו תא של הברית ואחת מחברותיה, פנינה אורן, כבר היתה חברה בו.

משפחתה הגיעה לארצנו מרוסיה בשנת 1832 והתנחלה בצפת. לאחר רעידת האדמה הגדולה בשנת 1837, עברו להתגורר בעיר העתיקה בירושלים ומשם לשכונת "משכנות" ולשכונת מאה-שערים. אביה היה מראשי הישיבה הגדולה "מאה-שערים" ואמה אחת מבנות חֶשֶׁין הראשונות.

אנו נהגנו לארגן טיולים לבני נוער, אשר בהם היינו מספרים ומשוחחים בדבר המטרות הפוליטיות הניצבות בפני הנוער העברי והעם היהודי בגולה. אל אחד הטיולים, טיול ברכבת ביום ל"ג בעומר, אל חורבות מבצר ביתר, הצטרפה גם רחל.

היתה שעת צהריים מאוחרת של סוף יום קיץ חם ואנו ברכבת בדרכנו חזרה לירושלים. השמש עדיין שלטה בין מפולשי ההרים. רחל עמדה ליד חלון אשר פנה מערבה. היא היתה נערה יפה ורעמת שערותיה הבהירות גלשה על כתפיה.

בהתקרבי אליה ראיתי את קרני השמש מסתננות, חודרות דרך עור פניה הענוג, מדליקות בתוכה נורות אור שקופות. "פנייך שקופים וגלויים כמו ביצה טריה מול השמש", היו דברי הראשונים אליה.

והיא ענתה: "השמש נכס לכולנו, עלינו רק לדעת לאגור את קרניה בתוכנו ולחמם בהן את הלב".

"לחמם את לב הפרט בלבד?" שאלתי. "לפסוח על הזולת, על החברה, על העם?"

והיא ענתה: "הדבר תלוי באופיו של הפרט, ברוחב לבו, ביחסו לאדם, לחברה, לעם".

אמרתי לה: "נתחיל בעם" וקבענו מועד לשיחה בשניים – שיחה המתמשכת עד עצם היום הזה. למרות כל נפתולי ותעתועי החיים.

אבא אחימאיר – "שניים זה עם רב!"

מיסדיה של ברית-הבריונים היו אבא אחימאיר, ד"ר ייבין, יוסף קצנלסון ואורי צבי גרינברג ששירתו היתה "המשחה לגלגלי המהפכה הציונית" שלנו. ברית-הבריונים בראשית דרכה היתה מושג בלתי מקובל, בלתי אהוד ובלתי מובן על הישוב החדש בארץ, בעל העבר הגלותי ש"מנהיגיו" העתיקו לארץ את הפילפוליסטיקה הסוציאליסטית של יוצאי הגטו הראשונים.

הנציב הבריטי הראשון בא"י סר הרברט סמואל היה יהודי מחבר ה"יאהודים" שבגלל מעמדם הנכבד אצל הגויים המיטו תמיד אסונות על אחיהם היהודים.

תמונתו של הנציב הבריטי הראשון הרברט סמואל התנוססה בכל ה"מוסדות הלאומיים" שלנו. "הנשיא הראשון ליהודה" על משקל ראש הממשלה הראשון.

היהודים הטובים, צמאי הגאולה התמוגגו מנחת בראותם את "הראשון ליהודה הבריטי" צועד רגלי לבית כנסת "החורבה" בעיר העתיקה.

עבור תמימות זו השיב להם "הנציב היהודי" כגמולם: הוא חילק את א"י לשניים ואת החלק שמזרח לירדן מסר כמתנה לבדואי שהבריטים קראו לו "אמיר עבדאללה". לא הסתפק בזאת ושיחרר מבתי הסוהר את כל הפורעים והרוצחים הערביים שהתנכלו ורצחו יהודים בפרעות 1921. צמצם את העליה היהודית ואת המופתי חאג' אמין אל חוסייני, הידוע לשימצה, מינה לראש המועצה המוסלמית העליונה. כל זאת כדי לשאת חן וחסד בעיני הערבים ולא היה פוצה פה, קורא או מזעיק. כזה היה המצב הפוליטי בארץ ואמור היה להתמשך כך שנים רבות.

ברית־הבריונים בהופעתה הפרה את מאזן "השלווה והרגיעה". הישוב ה"מעודן", קרי הממוסד, שחי על תקציבי החלוקה שציונים טובים מהגולה העבירו לארץ זעם, הזדעזע וחשש כי מעשי ברית־הבריונים וקביעתה שהאנגלים הם גורם זה, אויב וכובש בארץ הזאת, יקעקע את ה"יש" וה"קיים" ויחד עם העבר והעתיד יקעקע גם את מעמדם שהושתת על ביורוקרטיה מושחתת ושיתוף פעולה עם השלטון הזר.

לא רק הישוב המאורגן חשש מפעולות ברית־הבריונים. אף בחוגי המפלגה הרביזיוניסטית שהיתה הורתה של ברית־הבריונים היו רבים שהתייחסו לברית זו ולפעולותיה כאל גורם מסוכן וכזה היה גם יחסם של חלק ממפקדי ההגנה הלאומית שנפרדה מההגנה הכללית אחרי הפוגרומים של 1929. מקרבם יצאו אחר כך יוצריה של המחתרת העברית הלוחמת שביודעין קבלו את השראתם המהפכנית מברית־הבריונים.

מובן, כאחד מפעיליה של הברית לאורך תקופת נעורי, אני מתיחס אליה בהילה של קדושה ורגשנות. תקופת השנים המפרידה כיום ביני לבין אותם ימים רחוקים של אמונה ולחימה, ההזדככות והתגבשות השקפותי בתקופת חיים ממושכת של פעילות מחתרתית, כל אלה מקנים לי מידה של פרספקטיבה אובייקטיבית ואני מרשה לעצמי לומר שברית־הבריונים היתה ראשיתה ומקור השראתה של המחתרת העברית הלוחמת ומשחררת. ראשית שהיא אמנם תקופת ילדות, כמקובל אצל כל העמים השואפים לשחרור.

מראשית חוסר הנסיון, ראשית ההתהוות של תנועת השחרור העברית המהפכנית, מ"ברית ציונים מהפכנים", דרך התפתחויות טכניות ואידיאולוגיות שונות, אצ"ל ולח"י, עד שמגיעים למטרה הנכספת.

היינו נערים ונערות סמינריסטים ותיכוניסטים ונוער "עמך" בירושלים ובתל אביב, סטודנטים ויודעי ספר שהגיעו מפולניה, אשר האמנו כי הגיעה העת לשנות את אורחות חייו של העם היהודי בארץ ובגולה ורצינו שעם זה שבע נודדים ופוגרומים יחיה ככל העמים בארצו הוא.

למטרה זו היינו מוכנים להלחם בכל מאודנו, להקריב את חיינו. שאפנו למנהיגות עברית שיחד אתה נוכל, אנו הנוער העברי בארץ-ישראל, לבוא לעזרת העם, ומנהיג זה הופיע בדמותו של ד"ר אבא אחימאיר.

קשה לתאר את אישיותו המיוחדת והאצילה של אבא אחימאיר כפי שנתגלתה לנו הנוער הלאומי המהפכני של אותה תקופה. ד"ר אבא אחימאיר היה הוגה דעות מעמיק בעל השכלה אוניברסיטאית רחבה. על אף היותו מתנגד חריף של השקפת העולם המרכסיסטית ושל המהפכה הרוסית הגדולה, למרות דבקותו האדוקה בתורת האנטי-מרכסיזם, היה הוא עצמו חניך ותולדה של המהפכה הרוסית והשקפותיו ואופיו הם פרי מהפכה זו.

ככל שדחה והתנגד חריפות לאידיאלים של המהפכה המרכסיסטית, קיבל ולמד ממנה את השיטות והטקטיקה של מלחמה פוליטית. בתחום יחסי החברה היו שיטותיה ודרכי הגשמתה של הציונות הרשמית: ההשתלטות, ההחרמה, העלילה, השתדלנות היהודית הגלותית ביחסיה הדיפלומטיים והאידיאה של "העו של לילינבלום" בסיסמה החדשה של "עוד דונם ועוד דונם". כל אלה לא יכלו כמובן לספק את רוחו והשקפותיו של חניך המהפכה הסוער – אחימאיר.

הוא גרס אחרת, כ"מורו ורבו" לנין הגדול שאמר: "בכדי להגשים אידיאה גדולה יש לפצח הרבה גולגלות של האוייב". הגשמת הרעיון של הציונות הגדולה ושחרור המולדת יתממשו רק על ידי גרוש השלטון הזר ולא באמצעים קטנוניים שאינם חורגים ממסגרת חיי השאננות השגרתיים.

מולדת נקנית בדם. "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום", זו היתה הסיסמה. סיסמת הבריונים במלחמתם נגד רומא וסיסמת ברית-הבריונים בתקופתנו אנו.

דמותו של אבא נצבת מול עיני תמיד. פנים חזורים מוארכים. ממושקף. מצח גבוה וגלוי כמצחו של תלמיד חכם. שערות ראשו שחורות מתולתלות נופלות בחלקן על מצחו, כתסרוקתו של סטודנט. גופו רזה כשל סגפן, כפי שאמנם היה. גבו כפוף קמעה מרוב משא וידע.

אבא, כפי שקראנו לו בדו משמע, לא היה נואם במובן המקובל. נכון לומר, כי היה ממעמד המטיפים אשר רגע ביטא הגיגיו והחדירם אל לב תלמידיו בשובה ונחת ובעוד רגע מתפרץ היה כרעם מתגלגל ממרחק דורות קדומים. רגע אומר דבריו בלחישה, כאילו הסבירם לעצמו, ומשעברו את בקורתו, היה מיישר גופו, משקיף על מאזיניו, בוחן אותם בעיניים בהן אמת עצורה לזהטת ובסערת רוחו המהפכנית הרעיד כל נימה בלבבות הצעירים שהתלכדו סביבו ונפשם עורגת לפעולה ומעש.

מקובל היה עליו לעדכן לעתים מזומנות את תלמידיו ושומעיו בתנועת המפה הפוליטית בין הממלכות הגדולות השולטות בעולם, ביחוד בכל הנוגע לעם היהודי.

אבא חשש מעמים רעבים בעלי אוכלוסיה רבה שאין להם מה להפסיד והם עלולים להשתלט על עמים אחרים סביבם כדי לבסס את כלכלת ארצם. הוא סבר כי הקרבן הראשון של השתלטויות אלה יהיה העם היהודי החלש השנוא על הכובש והנכבש גם יחד.

הוא האמין שרוסיה המרכזיסטית-אימפריאליסטית תחזיר לעצמה ביום מהימים את כל הארצות ששלטה בהם האימפריה הצאריסטית והפסידה אותם בתקופת מלחמת האזרחים והמהפכה הקומוניסטית - פולניה, הארצות הבלטיות וארצות מזרח מרכז אירופה שהיו מאוכלסות בחמישה מיליון יהודים.

הוא חשש שגורל היהודים הללו יהיה כגורל היהודים ברוסיה עצמה - התבוללות טוטלית מאחורי סורג ובריה דיקטטורי. הוא היה אחוז דאגה מגרמניה הנציונל-סוציאליסטית-אנטישמית מוצהרת, שדברה ברורות וגלויות כבר אז, בראשית שנות השלושים, בטרם הגיעו לשלטון, בדבר טהור אירופה מהעם היהודי.

מתוך כך הוא שנא את המרכזים והסוציאליזם גם יחד וראה בהם את האויב המסוכן ביותר לעם היהודי כפי שהוכח במלחמת העולם השנייה.

הארץ היחידה שנתן היה לקבץ בה ולפתור את בעיית יהודי אירופה, היתה ארץ-ישראל.

ארץ זו, ארצנו, היתה כבושה על-ידי ממשלת בריטניה מאז

מלחמת העולם הראשונה כמנדט שנתן לה מטעם חבר הלאומים, למען הקמת בית לאומי לעם היהודי הנווד מגולה לגולה. בריטניה בעלת האימפריה הגדולה ביותר עלי אדמות שלטה גם על אוצרות הנפט של המזרח התיכון, על מבואות ומוצאות הימים החמים, אליהם שאפה רוסיה הסובייטית כמו רוסיה הצאריסטית.

שתי מלכויות אלה בריטניה ורוסיה לחמו כבר אז כמו היום על המזרח התיכון וארץ־ישראל נכללה בתוכה. אבא אחימאיר ועמו קומץ אנשים כמוהו, הכריזו מלחמת חרמה נגד בריטניה הבוגדת, בעוד הציונות הרשמית הסולידית "השפויה" נמה את שנתה הגלותית הרגילה והלכה יד ביד עם השלטון הזר נגד הנוער העברי הלוחם. הוא ראה בבריטניה את הבטן הרכה של אימפריה שבעה מזדקנת ומתפוררת, שיש להלום בה בכדי להוציא מזרועותיה את ארץ־ישראל למען העם היהודי.

אבא התגורר בבית ידידיו נחמה ומרדכי אבניאל, שניהם אנשי ברית־הבריונים, ציירים, עורכי־דין ורבי פעלים. הם התגוררו בירושלים בשכונת נווה־בצלאל מאחורי מוזיאון בצלאל. רק בתים בודדים היו פזורים או בשכונה סופית זו ושביל צר מתפתל הוביל אל ביתם הצנוע. אבא התגורר בחדר קטן עם כניסה נפרדת ובו דלת נוספת פנימית המובילה אל דירת האבניאלים. גודל חדרו של אבא היה כשל צינוק מורחב. הקיר המזרחי היה מצופה באיצטבאות גדושות ספרים שנערמו גם בכל פינות החדר. שולחן כתיבה, תמונת רישום על קיר, מאובנים אחדים, דמויות חלוצים וזה הכל.

בחדר זה היה מטיף את תורתו בפני צעירים שהיינו מביאים להקשיב לדבריו. באותה התלהבות היה מרצה דבריו בפני רבים כמו בפני אחד או שניים שבאו לשומעו. אומר היה: "לקרב צעיר אחד למחתרת זה הרבה, לקרב שניים זה עם רב".

כשהיינו רבים יותר נהגנו להצטופף על הרצפה ועל שלוש המדרגות שבפתח הכניסה לחדרו ובתחושה של אחוה ורעות גומעים את דבריו על מחשבת הציונות המהפכנית. הוא אהב

אותנו. את נערינו – תלמידיו, אהבת אב את ילדיו. היה מחלק עמנו את פיתו הדלה וכל שהיה לו וכך נהגנו גם אנו. הערצנו אותו ונשאנו את תורתו כשליחים נאמנים לכל מקום אליו נשלחנו. ברית־הבריונים היתה פריצת הדרך הראשונה לפירוק מסגרות ומוסכמות שרווחו בבתים שלנו וברחוב היהודי בכל הקשור לישיבה בבתי סוהר. "לא עוד ילדים מפונקים, לא עוד תלמידים טובים, לא עוד חיי משפחה רגילים", הטיף לנו אבא אחימאיר, אלא "הפקרת הכל למען הרעיון בו דגלנו והאמונה אליה השתייכנו"; שבאותם הימים עצם הרעיונות הללו היו יוצאי דופן, שבירת כלים טוטלית.

כעבור שנים, דומני בשנת 1942, נפגשנו באורח מקרי, אבא ואנוכי, באחד הרחובות הצדדיים בשכונת גאולה בירושלים. שמחנו לראות איש את רעהו. הפגישה היתה מרגשת וכואבת, שנינו התבגרנו מאד, שלא לפי הגיל. בסיום אמר אבא: "אני יודע, אכזבתי אתכם ילדי ונותר לי לפחות להתגאות בכם. אתם נצחתם אותי".

יש לשער כי ידע שאנו חברי ברית־הבריונים, כמעט כולנו כאחד פעילים בלח"י.

דרכה של ברית־הבריונים לא היתה סוגה בשושנים. עצם קיומה עורר חרדה אצל מנהיגי "הישוב המאורגן". הם הבינו שאת המעשים הפליליים שעשו נגד "ניל"י" בימי הטורקים, לא יוכלו לעשות בימי השלטון הבריטי נגד ברית־הבריונים. מנהיגי הישוב חששו שמא תנועה זו עלולה ברבות הימים לא רק למוטט את השלטון הזר שהם היו הווסלים שלו, אלא גם למוטט את כסאותיהם עליהם ישבו בחסד השלטון הזר; כסאות שקבלו בתמורה לשיתוף הפעולה עמהם. על כן החליטו להלחם נגד תנועה זו עד חרמה וכך הם יזמו את עלילת הדם, את ה"סיון", מסרו לוחמים שלנו לידי הבולשת הבריטית ומאוחר יותר מעשה "אלטלנה" ועוד כהנה וכהנה לרוב.

אנו חברי ברית־הבריונים האמנו כי כל יום שחולף ללא מעש מאט בשנה את צו ההסטוריה לשחרור וגאולה. אמונה זו דחפה

אותנו להפגין ברחובות, לעורר את העם, לגלות את האמת, להוכיח כי השלטון הבריטי הינו שלטון זר. אויב שיש ליזום פעולות נגדו בהתמדה מבלי להרפות, כי יש להוביל את העם למאבק בכח למען עליה חופשית, אשר תפתור את בעית יהודי הגולה שישבו כבר על המדורות הדולקות שהכין הנאציזם, לא להסתפק במנת הסרטיפיקטים שהשלטון הזר השליך לרגלי המשרתים הנאמנים שלו כראוי למשרתים ועל ידי כך הפך אותם את "מנהיגי הישוב" הללו לשותפים עקיפים של השואה.

לא קלה היתה מלאכת החציבה בלב הנוער שראה באותם ימים בהגנה את כתר ההתנדבות, אבל הפעילות שלנו במעשה, בכתב ובעל פה בתוספת השמצות מצד "הממסד הסוכנותי" ויקירי השמאל עשו את שלהם וגרמו להתענינות הולכת וגוברת של הישוב "הבלתי מאורגן" בנעשה בחלונות הגבוהים אפופי הערפל והספקות של הסוכנות.

המאבקים, הפעולות, כפי שהיו והתבצעו בראשית הדרך, המשפטים והמאסרים בבתי הכלא לא הרפו את ידינו, עבורנו בית הכלא היה בית ספר, אוניברסיטה שאותה מצווה מהפכן שלוחם למען שחרור עמו וארצו לעבור.

האמנו שבאופיו של איש מחתרת שתול מנוע שאינו חדל לפעול, שמגביר את כוחו מיום ליום, מאיץ בו בדחף פנימי לא להרתע, להמשיך להלחם למרות המכשולים. בזה הגינו גם ביושבנו בבתי כלא ומחנות הסגר יומם ולילה. צלצול הכבלים, האזיקים והשרשראות בהם נכבלנו בדרך הארוכה נגנו לנו כשירי חופש, שירי דרור. לא נאנחנו, לא בכינו, כי ידענו שנתגבר עליהם. שירתנו זו מלאה את כל בתי הסוהר בארץ ואת מחנות ההגליה בלזוי צלילי השרשראות המרשרשות.

הפעולות של ברית-הבריונים, חלוצת המחחרות בתקופת השלטון הבריטי, היו למרות חוסר נסיונה ותמימותה הטבעית, בעלות מוטיבציה, מגמה ומטרה. כל פעולה יסודה היה בחישובים פוליטיים חנוכיים, פעולות שהפיחו רוח חדשה בהמוני העם היהודי בארץ ובגולה בין פשוטי העם, ההמונים הפרולטרניים

באמת, ביהודי "האלון", כפי שאורי צבי גרינברג כינה אותם, שהזדהו ברובם עם ההשקפות שלנו ואלה שזכו והגיעו לארצנו, ראשית דרכם היתה למצוא קשר לברית-הבריונים.

בגולה כבר שררה אוירה של חיסול. בחוגים שלנו דובר על עליה המונית ברגל, כזו שממשלת המנדט לא תוכל להתמודד עמה. זה הדאיג את מפא"י וגרורותיה, נורה אדומה נדלקה אצלם. נשאלה השאלה ומה אם באמת תשבר ה"סלקציה" ובית"רים או סתם יהודים יעלו בלי סרטיפיקטים וישמט בסיס שלטונם? ותשובתם היתה לחסל את ברית-הבריונים בכל מחיר. מזלם זימן להם את רצח ארלוזורוב והם עלו על הנושא מיד למחרת הרצח, כשהוגה הרעיון הראשי של עלילת הדם היה עדיין בפולניה. האיש שהפך במרוצת השנים, במלחמת השחרור, לראש הממשלה.

בכדי לבסס דיבת הטלת רצח על מפלגה יהודית פוליטית בארץ-ישראל, היו דרושים למפא"י וגרורותיה סממנים אפקטיביים מרשימים יותר מאשר מאסרם של שלושת הנאשמים ברצח אחימאיר, סטבסקי, רוזנבלט, ומה יכול להרשים יותר מאשר מאסרם של אנשי ברית-הבריונים; התנועה הציונית מהפכנית מחתרתית, בעלת אידיאולוגיה ברורה ומובנת לכל דיכפין ולנוער הלאומי בארץ ובגולה. תנועה שממדרת מזה מספר שנים את חיי השלוה של השלטון הזר, וממילא גם את שלטון מפא"י. על כן הם החליטו לערוך הצגה מלאה עם כל התפאורה.

את הבמה עצמה הם הקימו בתחום הבולשת הבריטית ובברכתה, לחיפוי למען ההסטוריה לעתיד לבוא, שמא יועמדו לדין ביום מהימים לפני משפט העם על מעשיהם הבוגדניים. הם הפכו את המכתבים התמימים שמצאו בחיפושים אצל אנשינו לדרמטיזציה מתוך תקווה שהקראתם תכפיש את העשייה הפוליטית שלנו.

ממשלת המנדט בהשראת משרד החוץ שלה קבלו את הרעיון שרצח ארלוזורוב בוצע על ידי יהודים ברצון ובששון: מה יותר נוח ורצוי מאשר ללכת בעקבות הסוכנות ומפא"י ולהסיט את החקירה בדבר הרצח מעבדול מג'יד אל-הינדי ועיסה אל-עבנאס אל אחימאיר, סטבסקי, רוזנבלט.

אבל לא לעולם חוסן, אותו ראש ממשלה שפיו היה גדוש השמצות, כזבים, הסתה והלשנות בפני הפריץ הבריטי נגד המחותרות הלוחמות והתנועה הלאומית, "זכה" לאותם כינויי גנאי מחבריו במפלגתו מפא"י – שבמו ידיו הליביש עליהם את הצילינדרים הדיפלומטיים, עד שסלקו אותו ממעמד ראש ממשלה.

כהרגלם של צבועים כשמוראו סר לאחד שנפטר, הם החלו להתגודד על קברו, להללו ולשבחו בהבל פיהם הממשיך בכזב.

צייד התיירים

לאחר הפוגרומים של 1929 החליטה ממשלת אנגליה לקצץ גם באותן זכויות מנדט שהותיר סר הרברט סמואל לישוב העברי בארץ והן: עליה וקרקעות, שני יסודות עליהם יקום או יפול הישוב בארץ.

אמנם "הספר הלבן" שהיה מעין הצהרת בלפור לטובת הערבים הדאיג מעט את "מנהיגי הישוב" והם אף הגיבו בקול ענות חלושה לתוך השרוול שלהם, בכדי לצאת ידי חובה, אבל לא יותר מזה. כי באותם הימים בבריטניה, הממשלה היתה בידי מפלגת העבודה הבריטית, כלומר ממשלה "שלנו", של מפלגת פועלי ארץ-ישראל. מפא"י שלחה שליחים ליהודי וייטצ'יפל בלונדון, לדרוש מהם שיצביעו בבחירות עבור מפלגת העבודה הבריטית "כי לטובתנו הדבר".

ואכן ה"חבר" הלורד פספילד שר המושבות, שלח את סגנו "החבר" שילס לפלסטינה (א"י), לצבוט בלחיים של מנהיגי הישוב ולבקשם להיות ילדים טובים בכדי שאפשר יהיה בשקט וללא הפגנות לבצע את פשעי הספר הלבן דאז.

איש לא שיער כי מלבד החיוכים, לחיצות הידיים והקוקטייל במלון "פלטיין", המלון המפואר ביותר באותם הימים, יוכן לכבוד ה"חבר" שילס סגן שר המושבות "קוקטייל" נוסף.

השעה היתה שעת צהריים. אט אט מגיעים למלון כל הגבאים יפי העדה, אוכלי הקורצא, מצוחצחים ולבושים בבגדי חג ויום טוב. כל אחד והזמנתו בידו מושטת לבלשים אשר על הסף.

בין האוהדים הראשונים שלנו היה עו"ד ושמו באך. הוא נתבקש על ידי מי מאתנו לעשות ככל יכולתו לחדור פנימה ולאחר מכן לספר את אשר השמיעו "גדולי הדור" שלנו.

סביב מלון "פלטין", ברחובות אחד העם ונחלת בנימין, התאסף קהל רב. אני רואה ביניהם גם את עו"ד באך שלנו עומד מתוח, מצפה ומצפה. והנה סוף סוף מגיע גם ראש עירית תל-אביב מר דיונגוף. לבוש פראק וחבוש צילינדר סולל לאיטו דרכו אל המלון. כחץ מקשת פורץ אליו פנים מלאים וגדושים חיוכים, בזרועו של דיונגוף, מפנה אליו פנים מלאים וכששניהם מחייכים באך'לה שלנו מתפלח לקודש הקודשים.

לאחר סיום ההילולה יצאו המוזמנים רוויי אושר מהכבוד שנפל בחלקם לשהות במחיצתו של סגן שר שלם. גם "החבר" שילס עצמו יצא ונטמע בין "הגייטיבס".

לפי אות מוסכם מראש קבלנו את שילס בשריקות בוז שהדהדו מכל פינה ועבר. השתררה אנדרלמוסיה. השוטרים הבריטיים ששרצו במשטרת העיר העברית בכדי לפקח על השוטרים העבריים היו עדיין טירוניים בפיזור הפגנות, התפצלו בין הקהל לצוד מפגינים. ה"חבר" שילס נותר לבד לחוץ בין צעירים עוינים ומאיימים.

המאסרים שבוצעו אותו יום, הסעירו את הרוחות בישוב הקטן והלואיאלי, עוררו ויכוחים לחיוב ולשלילה: הנאסרים היו אבא אחימאיר, בנימין זרעוני, משה סגל ובן-דוד.

הפגנה ראשונה זו היתה האות לתחילת מאבקו של הנוער הלאומי במסגרת "ברית-ציונים מהפכנים" שהפכה מאוחר יותר ל"ברית-הבריונים".

אריה בן אליעזר, לימים סגן יו"ר הכנסת, היה רעי הטוב והרבינו להפגש בקן בית"ר ברחוב המלך ג'ורג', בתל אביב. באותם הימים שכן הקן במבנה ערבי עב קירות, בנוי אבני כורכר. המבנה היה גדוש חדרים, כוכים, בריכות ותעלות מים. על החצר הפנימית סביב סגרה חומת אבן גבוהה, מעין שריד של מבצר בודד שנבנה ליד עצי השיקמה עבי הגזע בני מאות השנים לבין עצי ההדר של

הפרדסים שהלכו ונעקרו למטרות בניה ושורשיהם הפזורים על פני הקרקע עדיין גססו בריחות יסמין.

כזה היה מראהו של ה"תלמוד תורה" הפוליטי הראשון של אריה, שלי ושל אלפים רבים אחרים בימים ההם.

אותה תקופה כבר שמש אריה מדריך לתרגילי סדר, מ"כ במונחים של היום. אהבתי לרדת לשדה התירגולים שהיה בקרבת הקן ולהאזין לנעימת קולו ופקודותיו. לאריה היה קול ערב, עמוק וחזק.

הפעילות הפוליטית שלנו לא פגמה באורח חיינו כנערים שחבבו תפנוקי ים ותפנוקי נערות בנות גילנו. שעות היינו שוהים על החולות הלבנבנים של שפת הים ומפקירים עצמנו לקרני השמש המלטפות, זונקים בריצה לאורך החוף לכיוון יפו, או צונחים אל תוך גלי הים.

כמו לכל בני גילנו היו גם לנו נערות. על נערות ה"עילית" של אותה תקופה נמנו הבנות שלמדו בסמינרים ובבתי הספר לאחיות בירושלים.

חברתו של אריה היתה חביבה עליהן ואין פלא. הוא היה גבר נאה, שערותיו שחורות מקורזלות, עיניו דולקות ובעל קול לירי רומנטי עמוק ולטיף. את ערבי ההווי שלנו היינו עורכים בחברותה בלילות שבת על חולות שפת הים, וסיומם עם שחר כשכל אחד מלווה את נערתו ביחידות.

נהגנו לקרוא הרבה. קראנו בספרי ז'בוטינסקי, את מאמריו למדנו ופרשנו. היינו ידענים בספרות המהפכה הרוסית והתרשמנו עמוקות מכתבי הסוציאלי-רבולוציונרים.

אבל כיצד מתרגמים כל התורה הרבולוציונרית לשפת המעשה שלנו, את זאת לא ידענו עד הופעתו של אבא אחימאיר. לאריה ולי כמו לרבים אחרים התברר שהשקפותיו הפוליטיות של אבא מגלמות בתוכן את עיקרי מחשבותינו אנו, והצטרפנו ל"ברית ציונים מהפכנים" כפי שכונתה בראשיתה ול"ברית-הבריונים" כפי שכונתה לאחר מכן.

כהמשך לביקורו של "החבר" שילס החליט "החבר" פספילד, שר המושבות עצמו, לעשות צעד נוסף לקראת חיסול הצהרת בלפור

ומימוש הערביזציה של ארץ־ישראל. לשם כך החליט לערוך מפקד אוכלוסין.

האנגלים רצו להוכיח בעזרת מפקד, שחור על גבי לבן, דבר שהיה ידוע: שהישוב העברי מהווה מיעוט קטן ומבוטל בארץ המיושבת על־ידי בדואים, חורנים ונוודים אחרים בתוספת "אפנדים" שנצלו בורותם והפכו נודדים אלה לאריסים ואת נשותיהם לשפחות.

על בסיס "ערבים" אלה רצה השר פספילד הבריטי לקבוע כי "כל המגיע ליהודים זו מועצה מחוקקת שתפקידה יהיה להפסיק את העליה ולבטל את האפשרות לרכוש קרקעות מה"אפנדים" ועל־ידי כך לחסל את היישות הפוליטית של הישוב העברי בארץ־ישראל".

מעשה כזה היה משרת היטב את מגמות משרד החוץ הבריטי אשר רצה לעשות "עסקים" ולא עם הסוכנות היהודית, אשר בין כה וכה שרתה אותם נאמנה.

לצרכי המפקד מספרו הבריטים את הבתים ברחבי הארץ בכדי שפוקדים מטעמם יוכלו לפקוד בשלב שני את אוכלוסיית הארץ.

כשהכריזה ממשלת המנדט על עריכת המפקד, החליטה ברית־הבריונים לקרוא תגר על עריכתו, על מארגנו הבריטיים ומשרתיהם היהודים גם יחד.

היתה עבודה רבה, קשה היה למחוק את כל סימני המפקד מעל קירות הבתים ביחוד בירושלים ששכונותיה פזורות ומרוחקות זו מזו. לכן, הזעקנו עזרה מתל־אביב.

יומיים לפני תחילת עבודת הפוקדים הגיעו אלינו אריה בן־אליעזר, בן־ציון שושני ויחיאל גולדשטיין ונרתמו אף הם לעבודת מחיקת הסימנים.

ביום התחלת המפקד התברר לפוקדים שאין ביכולתם לעקוב אחר מספרי הבתים ולמלא את הטפסים. נגרמו שיבושים קשים שלא איפשרו לבריטים להפיק תועלת מהמפקד וכתוצאה מכך המועצה המחוקקת הערבית לא הוקמה והתוכנית לא יצאה לפועל.

המאבק נגד המפקד גיבש את ברית־הבריונים, עורר אהדה

כלפינו אצל הציבור ויצר עורף ציבורי אשר עזר לנו בפעולות יומיות רבות במשך תקופה ארוכה.
בעת בצוע פעולות ההתנגדות של ברית-הבריונים לעריכת המפקד נאסרו כ־150 חברים ברוב חלקי הארץ.

בין הנאסרים היה גם אברהם סלמן, או כפי שאנו כינינו אותו מתוך חיבה – אברשה. הוא היה דמות מיוחדת בחברתנו. בעל קומה בינונית, רחב כתפיים, אף סלואי טטרי – בולבוס, כהרבה יוצאי רוסיה. גופו היה מסורבל קמעה ודמה בהליכתו לדב צפוני. אברשה ארגן את הפעולות נגד המפקד באיזור ראש־פינה, צפת וביתר המושבות בגליל.

פובליציסט שהוציא ירחון פרטי בשם "ארץ־ישראל" זמן רב לפני מלחמת ששת הימים וכל שהיה אמור בו תאם את מאווי העם בדבר ההכרח לשחרר את מרחבי הארץ שהפסדנו במלחמת העצמאות.

הוא היה פסנתרן ומנגן בכינור ו"בישיבותיו" הרבות בבתי הכלא הבריטיים היה מפיק מנגינות אפילו מבקבוקים.
כשהיה מתישב ליד הפסנתר ושם עליו את טלפיו הדוביות ושוקע חולם במנגינות רוסיות-רומנטיות היה לבן של נשים לא מעטות רועד לקצב שירתו ומנגינתו.

באותם ימים העיר המתוכננת ביותר על הנייר היתה עפולה. על גבי מפת התכנון לא חסר בה דבר, החל מאופרה, תיאטרון, קירקס, מוסדות צבוריים מפוארים, אזורי תעשייה ומגורים. רק חסרון אחד היה לה. הקרקעות שהיו מיועדות לתוכנית הגרנדיוזית הזאת התפרסו בקרבת העמק והקבוצים לא רצו ערים בקרבתם. הם רצו כבר אז להיות השמנה והסלתה של הסוציאליזם המשתלם. מאותה סיבה הם גם לא רצו את קרית־שמונה בגליל העליון לאחר קום המדינה.

ב"עיר" זו, עפולה, התגורר גם יצחק טנדובסקי ועמו מספר חברים נוספים מהגליל התחתון שהעזו להצטרף לברית־הבריונים. בשעת הצורך סכנו עצמם בהפצת כרוזים של הברית, באיזור עויין זה של קבוצים "דמוקרטיים".

תקופה ארוכה לאחר קום המדינה עדיין התנוססה על מגדל המים של עפולה הסיסמה "אל תפקדו", מתקופת המפקד מימי הבריטים, באותיות של קידוש לבנה, מעשה ידיו של יצחק טנדובסקי.

לאחר כל פוגרום ערבי גדול או קטן, אשר בו נרצחו יהודים, היתה "ברית שלום" דורשת למען השלום להגיש לערבים את הלחי השניה.

"יעודו של עמנו", טענו, "אינו להקים עוד מדינה בעולם, אלא להקים מרכז רוחני שיבטא ויעמיק את הערכים הרוחניים והמוסריים שהעם היהודי הרעיף במשך הדורות על העולם הגויי-אלילי." ובנושא זה היה להם מכנה משותף עם "אגודת ישראל".

"ברית שלום" יזמה בשיתוף עם רקטור האוניברסיטה העברית ד"ר מגנס הקמת פקולטה לשלום עם הערבים. בראש הפקולטה אמור היה לעמוד בנטוויץ, אנגלי בן דת משה, פקיד מנדטורי שמונה על ידי הוד מלכותו מלך אנגליה. כמו הנציב העליון הרברט סמואל לפניו, הרבו השנים לגרום צרות צרורות לישוב העברי הצעיר בארץ. האוניברסיטה על הר הצופים שימשה אז כמרכז רוחני של "ברית שלום".

"יאהודים אלה" כפי שכינה אותם אחימאיר, שאפו להקים בארץ-ישראל מרכז רוחני, מעיין ואתיקן של היהדות הקוסמופוליטית ותו לא. לערבים הם הטיפו על אותו גל שהטיפה הפ.ק.פ. – המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית, בשנוי נוסח.

ברית-הבריונים החליטה להפגין נגד הקמת פקולטה זו ביום פתיחתה הרשמית.

היתה זו הפגנה סוערת מאד. עשרות חברי ברית-הבריונים מכל הארץ רוכזו באוניברסיטה ואלינו חברו גם הסטודנטים הלאומיים.

בשעה שהחל בנטוויץ בהרצאתו קם אחימאיר וצעק לעומתו: "לך עם קתדרת השלום שלך אל המופת". בעבורנו היה זה האות. קמה אנדרלמוסיה, התפתחו קטטות אלימות מלוות

צעקות אימה וכאב. הפתיחה החגיגית נשתבשה ושוטרים בריטיים הוזעקו נגדנו לקמפוס. היו פצועים ועצורים רבים. ההפגנה נתנה את פריה החיובי. כתוצאה מהזמנת שוטרים בריטיים לקמפוס של האוניברסיטה נתהווה קרע בין רבים וטובים בישוב לבין "ברית שלום" הפרו ערבית וגרורותיה. נוצרה ברית אחווה בין ברית-הבריונים לבין הסטודנטים האינטלקטואלים בישוב. התרחבה הזדהות העורף הצבורי שתמך בהשקפה שממשלת המנדט היא שלטון זר ואוייב שיש להלחם בו ולגרשו מהארץ. מעל לכל הושגה המטרה למענה אורגנה ההפגנה; הקתדרה לשלום לא התקיימה יותר.

פעולה בעלת חשיבות מיוחדת היתה ההפגנה נגד "צייד התיירים הבלתי לגליים" הידועה בשם "הפגנת התשיעי בדצמבר 1933". באותם הימים, בראשית שנות השלושים, נהגו שוטרים אנגליים ועוזריהם היהודים לסובב ברחבי הארץ, ברחובות, בבתים קפה, במקומות ציבוריים ופרטיים כאחד והיו אוסרים יהודים שמועד אישור שהייתם בארץ-ישראל פג. היו אלה יהודים שעלו ארצה להציל את חייהם מבלי שהיו להם סרטיפיקטים (רשיונות עליה) של ממשלת המנדט והסוכנות היהודית. עולים בלתי לגליים אשר הסתננו לארץ בדרך לא דרך, חלקם כתיירים וחלקם בתחבולות שרק הדמיון והכשרון היהודי מסוגלים להמציא. כשהיו נתפסים על ידי השוטרים האנגלים היו נשלחים חזרה לארצות גלותם.

העתונות הביעה דעתה על צייד התיירים המביש הזה ועל מגמת השלטונות לסגור שערי הארץ בפני עלית יהודים וכתבה: "צייד התיירים בתל אביב נמשך. גם אתמול נמשך בתל אביב צייד התיירים כשבראשם הקצין הבריטי רובינסון. על פי כתובות מדויקות כנראה מעשה ידי מלשינים, הציידים בקרו בבתים, אבל תנובתם היתה זעומה ביותר. אמנם אחד הובא למשטרה, אבל בחקירה הוברר שהגיש בקשה לרשיון ומחכה לתשובת לשכת העליה".

וממשיך העתון לספר:

"לפנות ערב קרה אינצידנט ברחוב נחלת בנימין. צייד יפואי

הוביל צעיר וצעירה שנתפסו על ידו בגבול יפו-תל-אביב שנראו בעיניו חשודים כתיירים בלתי ליגליים. הוא הובילם לתל אביב לברר אם אמנם לגליים הם בארץ. בעוברם את רחוב נחלת-בנימין נתקלו בקהל שהתמרמר מאד על המחזה. קמה מהומה והזוג נעלם בינתיים." ("הארץ" 1.12.33)

ועוד נכתב באותיות קידוש לבנה לרוחב של כל העמוד הראשון:

"התנגשות קשה עם המשטרה בתל אביב. תהלוכת הפגנה רביזיוניסטית. נסיון להוציא את הדגל מבין שורות המפגינים ולפזר את התהלוכה נפגש בהתנגדות תקיפה. מוכים, פצועים ומאסרים. בין הפצועים קשה: מפקח משטרת תל אביב הקצין גופר..." "משטרה ערבית בתל אביב".

וב"על הפרק" המשתרע לאורך כל העמוד מסיים העיתון: "...ודרישה נמרצת לנו מאת הקהל הרחב אל יעשה הוא "פוליטיקה", ואל יילך אחרי פוליטיקאים בלתי אחראיים והעיקר: אל יגרר אחרי הרגשות סמויות שאין עמהן משום יישוב הדעת, אל יתן חרב בידי שונאינו ואל יגרר אחרי מעשים שיש בהם, מדעת או שלא מדעת, משום פרובוקציה והכשלה לציונות ולמפעלה". ("הארץ" 10.12.33).

הציבור היהודי בארץ התמרמר אף הוא על צייד זה אולם לא נקט בפעולה להפסקת חרפה זו.

בשבת, התשיעי בדצמבר 1933, יצאו חברי ברית-הבריונים להלחם בתופעה שלילית זו. המפלגה הרביזיוניסטית קיימה אספה בבית העם ולאחריה תוכננה הפגנה שאורגנה על ידי ברית-הבריונים. ההפגנה התפתחה להתנגשות דמים אלימה, לראשונה, בין המפגינים לשוטרים הבריטיים.

כדי למנוע את ההפגנה הוצב בהצטלבות הרחובות נחלת בנימין-המלך ג'ורג'-הכרמל, כיום ככר מגן דוד, כוח גדול של שוטרים בריטיים ולפניהם שוטרים בריטיים רכובים על סוסים. כל הכח הזה חכה לקדם את פני ההפגנה העולה מרחוב בן יהודה. חוזמת אל עבר רחוב אלנבי.

לחברי ברית-הבריונים נקבעו עמדות זינוק, ימים מספר לפני

ההפגנה. ברחוב המלך ג'ורג' פינת אלנבי עמדו בראש קבוצת חברים פעילים: אבנר ארליך ויוסף הגלילי. חברים אחרים שהשתתפו היו: שושני, קיפניס, שנידרמן ועוד רבים. כותב הרשימות עמד בפינת קולנוע אלנבי, אז עדיין בבנייה. אותה שעה עלו מרחוב בן יהודה שורות של ה"קרימצי'אקים" יוצאי קרים, עם חבריהם ואוהדיהם ובראשם איסקה פֶּרְקֶל, ליברמן וחברים נוספים ששמו נשכח ממני. בידיהם כרזות גדולות וסיסמאות וקהל המונים שיצא מאסיפת העם צועד מאחוריהם.

עם התקרב טור המפגינים אל שורות השוטרים הבריטיים, פרץ מהשורה הראשונה אבנר ארליך, זינק והתרומם כמו במשחק כדורסל ותפס בראשו של שוטר רוכב כמי שתופס כדור ובמקום להעיפו אל הסל הפיל אותו, את הראש, ואת הגוף כולו ארצה על הכביש לתדהמת השוטרים הבריטיים וקהל המפגינים גם יחד.

בזאת נתן למעשה האות המאולתר, שהקדים את האות שנקבע על ידי מארגני ההפגנה, וראשי החוליות שעמדו באגפים החלו מתקדמים אל שורת השוטרים הבריטיים. יחד אתי ועם חברי האחרים מברית־הבריונים עמדו עשרות בני נוער לאומי מכרם התימנים מוכנים להסתערות על השוטרים וממטירים עליהם ברד של לבנים מבלי שהעלו בדעתם אי פעם שאכן יתכן מעשה כזה כלפי המשטרה הבריטית.

למעשה היתה פעולה זו ההתקוממות הפיזית הראשונה בתל אביב נגד השלטון הזר.

התפתחות זו היתה כה מהירה שגרמה לשוטרים לאבד עשתונותיהם ואיפשרה למפגינים הרבים להתקדם פנימה אל תוך שורות השוטרים הנסוגים מתוך חשש שמא יפורקו מנשקם. הקבוצות השונות של חברי ברית־הבריונים יצאו מעמדותיהם כפי שנקבע בתכנון הפעולה, הלכו והתקרבו, הלכו והתאחדו לגוש לוחם אחד מול פני השוטרים הבריטיים.

תוך כדי נסיגת המשטרה, התאגדו שתי הקבוצות מהאגף קולנוע אלנבי-כרם התימנים ומאגף אלנבי-המלך ג'ורג' והיוו כח מחץ אחיד, אשר הפליא מכותיו בשוטרים הבריטיים ולחץ של אלפי אזרחים מאחורינו הצטרף לזעם נגד "ציידי התיירים".

במהלך הפגנת ה-9 בדצמבר נפצעו ונאסרו רבים מאתנו ביניהם יוסף הגלילי ובן ציון שושני.

בשעת חקירת הנאשמים בבית המשפט האשים הקצין שיף את יוסף הגלילי בהשתתפות בהפגנה ובהסתת אנשים לתקוף את השוטרים ולפרוץ בהם. יוסף הגלילי טען לפי המצוטט בעתון הארץ מיום 13.12.33, שהוא כלל לא היה בין המפגינים, וכהוכחה לכך שאל יוסף הגלילי את הקצין שיף: "אם לדברך השתתפתי בהפגנה מדוע לא הוכיתי על ידי המשטרה כפי שהוכו אחרים שהלכו בראשה?!"

הקצין שיף: "לא יכולתי להכות בבת אחת את כל הקהל".
הגלילי: "היית צריך לגשת אלי ולאסרני מיד ולא לפנות ערב, שעות רבות לאחר ההפגנה. הרי הגיוני הדבר לאסור קודם כל את הפעילים ביותר?" וממשיך ושואל את שיף: "איך הייתי לבוש באותו יום?"

הקצין שיף עונה: "היית נעול מגפיים, אברקיים (בריצ'ס) וחולצה שחורה". ועוד הוסיף: "שום שנהא אישית אין לי אל הנאשם".

הגלילי: "אם כן למה התפרצת אל התא שלי לבית הכלא ובעטת בי באופן גס?"

היום לאחר האהבה והשנאה ניתן לומר: הקצין שיף טעה. אמנם רעי יוסף השתתף בהפגנה כאחד הפעילים ביותר שעמדו בראש המחנה – אבל מי שהיה נעול מגפיים, אברקיים וחולצה רוסית שחורה הייתי אני. יוסף, כדבר מובן מאליו, נשא על שכמו בשל טעות בזיהוי גם את המאסר שלי.

יוסף הגלילי ובן ציון שושני נשפטו לשלושה חודשי מאסר ונשלחו לנור-אל-שמס לעבודת פרך במחצבות האבן. הם סרבו לעבוד וטענו שהם אסירים פוליטיים. הסרג'נט הבריטי שהיה אחראי על המחנה ציווה לתלות את שניהם כשרגליהם למעלה וראשם למטה אל עמוד מיועד לכך ולהרביץ להם "פאלקות" על כפות הרגליים, כפי שהיה מקובל בימי הטורקים.

מעשה זה נודע מחוץ למחנה העבודה בעודם בנור-אל-שמס והזעיק את הצבור הלאומי בארץ שהביא להתערבותו של מיסטר

ספייסר, המפקד הכללי של המשטרה. הוא ביקר בכבודו ובעצמו בנור-אל-שמס, ערך חקירה וסילק משם את הסרג'נט הבריטי שהיה אחראי למעשה הנפשע הזה.

יוסף הורוביץ מראש-פינה, יוסף הגלילי מברית-הבריונים, "חפשן" ככינויו בתקופת לח"י, ידיד ורע אתו עברתי את דרך החתחתים שהובילה לאדנות ישראל.

הכרנו איש את רעהו ב־1928 כאשר הגיע לירושלים ללמוד בסמינר בו למדתי גם אני. נער נאה היה, גבה קומה והחל באותם הימים לגדל את שפמו ממנו לא נפרד עד סוף חייו. התגוררנו יחד בחדרים קטנים על גגות ירושלים. יחד מכרנו את "חזית-העם", יחד ספגנו על כך מכות מ"החוטפים" ועד סוף ימי לא אשכח את חוויית השמחה כשנפגשנו ב־1940 בבית הסוהר המרכזי בירושלים – עמדנו חבוקים באמצע החדר היהודי, שני לוחמים. לא הבהיל אותנו האוכל הקלוקל ב"קרונה", התולעים הלבנות שנשאו על גבן את התמרים שאכלנו, הזעטר והפיתה היבשה – הצמוקה, "בורש" הסמרטוטים עליו ישנו והכינים שגילינו והשמדנו – הוא את הכינים שהביא מבית המעצר ביפו ואני את הכינים המיוחסות מבית הסוהר כאן.

לאחר שנים, לאחר קום המדינה, נוהגים היינו לשבת יחד בדירת הרווקים המרווחת שלו בראש-פינה, מול האח המוסק, מהורהרים איש בתוך הרהוריו הוא, מכלים עד לאחר חצות מנה גדושה של קוניאק מובחר, המלווה בקינוח של פחות מחצי תריסר משפטים. מקשיבים היינו לשיחת העצים הנאכלים והופכים לגחלים. חם בבית. נעים וטוב לדעת כי שנינו יוסף ואנוכי הננו מחוץ לכתלי בית הכלא של ממשלת המנדט.

ימים אחדים לפני מותו הבאתי ליוסף, אל בית החולים בצפת, לפי בקשתו של אנשל שפילמן, את אות לוחמי חרות ישראל ואת עלה המדינה.

ישבנו על ספסל במסדרון בית החולים, זה ליד זה ושנינו מתבוננים בקיר האטום שממול. יוסף החזיק על כפות ידיו הפרושות, הכבדות, את האותות.

"אתה יודע, חיים", אמר לי מעומקו של הרהור חובק חיים שחלפו, "אותות אלה מתמצתים ומסמלים את הקשר שלי עם הארץ הזאת, עם האדמה, אדמת ראש־פינה שבה נולדתי, אותה אהבתי ובה היו הורי המתנחלים הראשונים".

בהפגנה נגד "צייד התיירים" נאסר גם האינטלקטואל קלמן קצנלסון. הוא נדון לחודש ימים מאסר לא בגלל הכרוזים שחלק ברחוב, אלא כדברי השופט הבריטי: "משום שהצבור המפגין לא שעה לקול השוטרים שציוו עליו להתפזר ולעומת זאת הזדהה עם דברי קצנלסון שאמר לו להמשיך ולהפגין".

כעבור שבועיים חזרה אותה הפגנה נגד "צייד התיירים" בקנה מידה מצומצם גם בירושלים. בה נפצע קצין המשטרה הבריטי סיגריס מאבן שהושלכה אל פניו. יעקב חפץ שלנו הסתער על חולצתו ומרט ממנה את הכתפיות עם דרגות הקצונה ביחד.

חפץ נתפס ונשפט למספר חודשים בבית הסוהר מבלי שבמשפט הוזכר עניין הכתפיות, בכדי למנוע בושות מקצין בריטי שלא ידע להגן על כבוד הוד מלכותו מלך אנגליה. היתה זו הפעולה הראשונה בתולדות הישוב החדש שהוקז דמם של קלגסי השלטון הזר ברחובותיה של העיר העברית תל אביב ובירתה ירושלים.

עד מה רבה היתה השראתה של ברית־הבריונים על הנוער העברי אפשר ללמוד מדברי עדותו של אליהו בית־צורי בעת משפטו בקהיר לאחר שבצע יחד עם אליהו חכים את פסק־דין מוות מטעם לח"י נגד לורד מוין הבריטי בקהיר.

בית־צורי בעדותו אמר: "את ההשראה הלאומית המהפכנית ואת שנאתי לשלטון הזר קבלתי כשהייתי ילד ועמדתי להשקיף מעל גוזזרת ביתי על הפגנת התשיעי בדצמבר".

ז'בוטינסקי במברקו לאחר ההפגנה כותב: "התפרצות מחאתכם הצודקת וקורבנותיכם הנשגבים ירשמו בתולדות ישראל כתחילתה של תקופה מכרעת ליהדות העולמית. המלחמה הפוליטית הזאת תשבור את שלטונה של שנאת ציון בארץ־ישראל ותביא את זריחת שמה של מלכות ישראל".

והרי זוהי סיסמתה וחתירתה המוצהרת של ברית-הבריונים על כל כרוזיה ומסמכיה.

הפגנת התשיעי בדצמבר השיגה את מטרותיה. עד אותו יום היה פחד מיסטי אופף את הישוב העברי בכל הנוגע לאנגלים. איש לא העז לנגוע לרעה בבריטי כשהיה מציק ומטריד יהודים.

על שוטר בריטי ופקידות בריטית הסתכל הישוב כעל בני עליון שירדו מהשמיים ורשאים לנהוג כרצונם עם ה"נייטיבס".

הם התהלכו בארצנו מנופחים, הביטו עלינו כעל חגבים. הישוב ראה בהם פרות קדושות שאין למנוע מהן דבר.

כך חונך הישוב העברי על ידי קומץ "מנהיגים" שתלטנים מקרב היהודים, מטעמים גול שמור לי ואשמור לך.

התהלכה אגדה מסולפת שלאנגלים "דם כחול" ולבני חסות אסור לחלל אותו במגע יד.

בתשיעי לדצמבר נותצו כל האגדות שהלעיטו בהן במשך שנים את הישוב העברי. "דם כחול" נשפך לראשונה בחוצות תל אביב וירושלים.

התברר שדמם היה אדום ככל הדמים ושווה לא יותר מדם יהודים שנרצחו על-ידי ערבים מוסתים בידי השלטון הבריטי.

בהפגנה זו היתה גם אזהרה לערבים כי פוגרומים תחת הנחייה וחסות בריטית, כפי שהיו עד כה, לא יתקיימו יותר וכי תגובותינו תהיינה כפולות ומרובעות.

אט אט פינה "טוהר הנשק" המסולף של ההגנה את מקומו לארגון הצבאי הלאומי; מספר מוקשים בשווקי הערבים הספיקו להעמיד את הערבים על מקומם הנכון.

משנת 1936, ראשית "המרד הערבי הגדול" כביכול, כפי שכינו אותו הבריטים לצרכיהם האנטי יהודיים ועד 1939, פרוץ מלחמת העולם השנייה, לא היו פוגרומים ביהודים.

הערבים זכרו היטב את מוקשי השווקים שאיש ברית-הבריונים הכין להם. הדם המחלחל עורר חלחלה בזכרונם שנים ארוכות.

המטרה הבריטית של "המרד הערבי הגדול" שאורגן על ידי משרד החוץ הבריטי עצמו: תפקידו היה לשמש חליפין לחוקים

החדשים שלא הצליחו לבצעם במפקד האוכלוסין של 1931. המפקד תפקידו היה לשמש בסיס למועצה מחוקקת עם רוב ערבי, וסגירת העליה ואיסור רכישת הקרקעות מערבים על ידי יהודים.

לאחר שהמפקד לא הצליח הודות למאבק התקיף שברית־הבריונים ניהלה במשך חדשים רבים ואשר שיבש את ההליכים של ממשלת המנדט, העלה משרד החוץ הבריטי את רעיון המרד הערבי נגד הבריטים בגין היהודים. מרד ש"אילץ" את הבריטים למנוע עליה יהודית ורכישת קרקעות ובכך להתנער גם מהצהרת בלפור "המפוקפקת" בדבר בית לאומי ליהודים בפלסטינה (א"י). לאחר הפגנת התשיעי בדצמבר התחיל הנוער העברי להעריך ולבטוח בכוחו וביכולתו להתמודד עם השלטון הזר.

לא עוד הגנה עצמית בסגנון גלותי תחת פיקוח מנהיגות גלותית אלא נוער בעל החלטה עצמאית לשחרור ארץ־ישראל.

ד"ר יהושע ייבין

ד"ר ייבין, אחד ממיסדיה של ברית־הבריונים, היה רופא במקצועו, רופא צבאי בצבא הרוסי, סופר, מתרגם, עיתונאי. כמו אחימאיר ואחרים בתוכנו הגיע לציונות המהפכנית ממחנה הפועלים, ונרדף על ידם עד חורמה, כפי שיודעות לעשות זאת התנועות הסוציאליסטיות.

היה גבר גבה קומה, ראשו ומצחו גדולים, שערותיו ארוכות ומתולתלות, פניו המלאים והעגלגלים מופנים כלפי מעלה; כמי שיש לו שיג ושיח מתמיד עם היושב במרומים.

ד"ר ייבין היה עורכו של "חזית העם", עתון ברית־הבריונים והחוגים הלאומיים, אשר שימש מקור השראה לנוער העברי בארץ ובגולה.

ספרו "ירושלים מחכה" הפך לאחד הספרים הנקראים ביותר באותה תקופה ובו תאר וספר אודות מצב הישוב העברי והעסקונה ששלטה בו באפסותה הרבה.

בהפגנת "צייד התיירים" של ה-9 בדצמבר, הלך עמנו לפנינו, ראשו בשמים עטור זוהרי שמש, לא סטה לצדדים כאילו שום כח לא יוכל לעצרו בדרך האחת.

הוא רעם בקולו וקריאותיו נורו כמו במכונת יריה אוטומטית, בטונציה בלתי משתנה: "בוז לממשלת המנדט, הלאה הבוגדים", "יחי העם היהודי", "תחי מלכות ישראל".

מי שראה את ד"ר ייבין אז צועד ללא חת ישר לקראת שורות השוטרים הבריטיים, ראה גם את ראשית מצעדם של לוחמי המחתרות כעבור עשר שנים מעטות, בעלותם על גרדומים

באותה נחישות דעת ובאותה אמונה שבה צעד ד"ר ייבין, צעדה שממנה אין נסיגה עד הנצחון.

כמו אחימאיר ואצ"ג וכרובנו היה גם הוא רעב ללחם. לד"ר ייבין האַסְטָט, איש התרבות האוניברסלית גדוש תורה וחכמה לא היה מקום מגורים קבוע. הספה הרעועה בחדר המערכת של "חזית העם" שימשה לו מקום לינה, לו ולכל החברים שהיו באים ממרחקים לתל אביב לשמוע תורה מפיו.

הוא היה בעל כושר בלתי רגיל בכתיבה מהירה. בין שתי אצבעות ידו השמאלית היתה שתולה סיגריה נצחית, שפיו לא מש ממנה. בידו הימנית היה אוחו בעט כמי שמחזיק בשלח ומריץ דרכה את שטף רעיונותיו ופולמוסיו שנטפו ושטפו על נייר הכתיבה כטיפות אדומות מהלב. אותה שעה עצמה היה משוחח עם חבריו שבאו ממרחקים להתעדכן ולשמוע הערכות מצב.

קופת ברית-הבריונים היתה ריקה באותה תקופה ואנו עצמנו היינו המממנים העיקריים של הפעילות המחתרתית של הברית. אוהדים דאגו לנו לעבודות בנין שונות בלילות. העלינו חול ומרצפות לקומות העליונות עבור המרצפים, בלוקים, לבנים ומדרגות. ניקינו בורות שופכין בחצרות בתים כי השכר עבור עבודה זו השתלם כיאות.

אריה בן-אליעזר ואביגדור קיפניס עבדו בלילות בחברת "ויאניני" לייצור צינורות בטון ענקיים לביוב. זאת היתה עבודת פרך. אני עבדתי בהקמת סכרים בים המלח, במסגרת נסיון כיבוש עבודה מידי הבדואים. אחרים עבדו בבריכות המלח בעתלית, עבודות עונתיות קשות אך משתלמות. את ההכנסות תרמנו לקופת הברית.

באחד הלילות עבדנו, עקיבא ברוך, יוסף הגלילי ואנוכי ברחוב יבנה 1 בת"א בהעלאת שקי חול לקומה השלישית. קבענו לשעה אחת-עשרה בלילה את שעת תחילת העבודה.

בתקופות בהן שהיתי בתל אביב נהגתי להתגורר בבית אמי ברחוב יונה הנביא. בדרכי לעבודה באותו לילה פגשתי להפתעתי

את ד"ר ייבין צועד לאיטו לכיוון הים. שאלתיו בתמיהה: "ייבין, לאן מועדות פניך בשעה זו?" והוא ענה בפשטות מובנת מאליה: "חדר המערכת מלא וגדוש חברים שהגיעו מחוץ לעיר. השארתי לשרה את הספה ולבחורים את הרצפה ואשר לי, החלטתי לרדת לשפת הים ולישון על החולות".

ליבי נחמץ בקרבי. ד"ר ייבין, האיש הדגול מוותר על המקום היחיד שנותר לו להניח בו את ראשו ויורד לשפת הים לישון על החולות. "ייבין, בוא אתי", אמרתי לו. "הלילה אנו עובדים במילוי שקי חול והעלאתם לקומה העליונה. נציע לך שם מצע שיהיה יותר נוח מאשר על חולות שפת הים".

ד"ר ייבין קיבל הצעתי ברצון. בין כולנו שררה אחוות אחים, אחד עבור כולם וכולם עבור אחד. לא התביישנו בעונינו כי ידענו את המטרה הנכספת.

היה ליל קיץ חמים, נעים ורענן. שמים מכוכבים הביטו בנו מקרוב. העלינו שקי חול לקומה השלישית ופרשנו מהם מצע. במקום כר שמנו למראשותינו שק נוסף. ייבין נרדם תוך רגעים ושקע בשינה בריאה. פשטנו חולצותינו וכיסינו בהם את רענו. למחרת התעורר עם שחר ולמראה הנוף היפהפה המשתנה משניה לשניה התפרץ בחטף ואמר: "רעים, מזה שנים ארוכות אני מכיר את תל אביב ממדרכות הרחוב ומחדר המערכת והיא לוחטת, עוקצנית ומתנכרת. הבוקר אני רואה אותה בזכותכם כגבירה מהודרת המתפארת בנופיה. אנא חברים, צרפו אותי לעבודתכם כדי שאוכל להמשיך לישון בלילות על גגות תל אביב".

תקיעת שופר ביום הכיפורים

מקובלת היתה בירושלים מסורת, מאז שנים רבות, כי בשעת נעילה ביום הכיפורים תוקעים בשופר ליד הכותל המערבי.

לאחר פרעות 1929 החליטה הועדה הבריטית לארץ-ישראל, בין יתר האיסורים, למנוע מהישוב העברי לקיים את נוהג תקיעת השופר ביום הכיפורים וזאת על פי דרישת הערבים שטענו כי תקיעת השופר היא בניגוד לזכויותינו במקום. "ליהודים זכות יחידה לבכות ולהתפלל ליד הכותל ותו לא". כמ־כֶּן אסרו להציב מחיצה, שחצתה בין נשים לגברים ומנעו העמדת מספר ספסלים עבור מתפללים זקנים כפי שהיה נהוג בשנים שחלפו.

ברית-הבריונים ראתה בהחלטות חדשות אלו של ממשלת המנדט התנכלות בזכויות הלאומיות של הישוב העברי והחליטה להתעלם מהוראות השלטון הזר והועידה מדי שנה, משנת 1931, את אחד מחבריה לתקוע ביום הכיפורים בשופר, למרות האיסור.

ראשון התוקעים בשופר היה משה סגל ב־21.9.1931. אחריו שלמה נוימן ב־10.10.1932, אהרון צוקרמן ב־30.9.1933, חיים הורביץ ב־19.9.1934 ואחריהם אריה קוצר וישראל תבואה. תקיעת שופר זו הפכה למסורת גם כשברית-הבריונים, מנהיגיה וחבריה ישבו בבתי הסוהר והיא עצמה חדלה להתקיים. מסורת זו התקיימה לאחר מכן על ידי בית"רים ועל ידי הארגון הצבאי הלאומי.

חוויה מיוחדת המרוממת את הנפש עוררה התקיעה בשופר ליד הכותל המערבי. אנו הירושלמים היינו מתכנסים ביום הכיפורים בבנק קופת-עם שהיה ברחוב ממילא. השמירה על

הבנק היתה נתונה לרשותו של חברנו אלחנן הלפרין והבנק שימש מקום מפגש ולינה לכל מי מחברינו שבא לירושלים בענינו. החבר המיועד לתקוע בשופר היה בא לבנק מלווה חברים מתל אביב.

לאחר תאום והכנות היינו יורדים לפני תפילת נעילה אחד אחד, או שניים שניים ומסתננים אל קהל המתפללים שליד הכותל, כדי לא לעורר חשדות אצל אנשי המשטרה. היו עמנו שני שופרות עטופים בשתי טליתות שהחזקנו אותם בנפרד, מחשש של חפוש או בדיקה.

הירידה אל הכותל עברה דרך רחוב דוד ורחוב השלשלת ממנו נמשכה סמטה עלובה וצרה אל הכותל. סמטה זו היתה מלאה בימי חול קבצנים, מקובלים וסגפנים עטופים בשחורים לזכר חורבן בית מקדשנו. הם ישבו על מרצפות האבן, צמודים אחד לשני ולא חדלו מאמירת פרקי תהילים.

מדי פעם בימי חול כשירדתי אל הכותל לנשום עמוק לתוכי את עמידתו הנשגבה במשך אלפי שנים ולאגור ממנו כוח להמשך המאבקים, הייתי מתקנא במתאבלים אלה וביכולתם להתמיד במשך דורות, לצפות ולחכות למשיח מבלי לזרוז בפועל. לעיתים רציתי שחלקי יהיה עמהם למרות מטרתי שהיתה להלכה ולמעשה אחרת.

היתה תחושה בשעת תפילת נעילה ליד הכותל המערבי, שלב העם היהודי כולו פועם באותם רגעים כאחד וקורא יחדיו: "שמע ישראל אדוני אלוהינו אדוני אחד".

הצללים המופיעים לקראת סיום התפילה, עם רדת השמש מערבה והסתלקותה מרחבת הכותל הצרה והארוכה, עוררה ערגה וכסופים בלתי נתפסים.

דוק של מסתורין אפף את כל הנוכחים. בהרגשת אמונה, מורא והזדככות הפנינו ראשינו למרום הרהיבית וממנו נשמעה בקול רועד, מרעיד לבבות, תרועה גדולה, משופר מוחזק בידי איש עברי המבשר כי עם ישראל חי וקיים וידו הנטויה מצפה ליום שתאחז גם בשלח.

מסורת חדשה זו גרמה מדי פעם למאסרם של התוקעים בשופר. המשטרה של פלסטינה א"י הציבה בכניסה הצרה אל הכותל יחידה של שוטרים בריטיים שהיו נזעקים בשמעם את תרועת השופר.

לא היה ביכלתם של השוטרים לזהות ולאסור את התוקע, אלא אם כן היה מי מקהל המתפללים מצביע עליו ומסגירו. כך נעצר שלמה נוימן על ידי הלשנה של רב הכותל עצמו הרב אורנשטיין, שניגש לשוטר הבריטי, הושיט את ידו והצביע על שלמה נוימן ואמר באנגלית: "This man" "איש זה". את גמול הלשנתו קיבל הרב מיד ובמקום מידיו של אביגדור קיפניס.

אביגדור קיפניס נולד ברוסיה. לאחר מלחמת העולם הראשונה היגר עם הוריו לפולניה והגיע לארץ-ישראל כסטודנט בשנת 1928.

מעייניו, הגיגיו ואמונתו מעורים היו במלחמת החרות של העם היהודי. שנים מספר לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, באחד ממאמריו בירחון "עלי סדן", ירחון של הסיעה לבקורת אידיאולוגית בהסתדרות עובדים לאומית, הוא כותב, מתנבא ומתאר את חלוקת פולניה בין רוסיה לגרמניה ואת גורל העם היהודי, שעולה בלהבות בין השנאה הנאצית, האנטישמיות הפולנית והאידיאולוגיה המרכסיסטית האנטי יהודית של רוסיה. קיפניס עבר את כל מסלול הסבל: חבר בית"ר, שנאבקה על זכות בית"רים לעלות לארץ-ישראל, אחד ממארגני עליה בלתי ליגאלית לארץ, מראשוני ברית-הבריונים, איש אצ"ל וחבר לח"י – עשה דרך ארוכה עטורה מאבקים נגד השלטון הזה, ענד כבלים, פלה כינים בבתי כלא ועשה קסדרות-סבובים ארוכות שנים במחנות הסגר. ביתו שמש מקום מפגש למרכז לח"י.

לעומת התנהגותו של הרב אורנשטיין, כשנודעה לרב הראשי לישראל הרב קוק פרשת מאסרו של נוימן לא הסב לאכול את הסעודה שלאחר הצום עד שלא הודיעו לו שהועברה לבית הכלא ארוחה גם לתוקע בשופר.

עם עלות הנאצים לשלטון בגרמניה, הוחלט יחד עם אבא אחימאיר להוריד את הדגלים הנאציים שנפרשו על תורני הקונסוליות הגרמניות בירושלים וביפו.

פעולה זו לא היתה פשוטה ודרשה תיכנון מדוקדק על מנת לא להתפס בידי השוטרים הבריטיים והבלשים הרבים ששרצו סביב הקונסוליות. הסיבה לשריצתם סביב היתה משום שימים מספר קודם, בל"ג בעומר, שרפנו את דלתות הקונסוליה הגרמנית בירושלים, דבר שנתן להם אות אזהרה להציב משמרות חזקים סביב הקונסוליה.

על אלונקה העמסנו עצים עד קצה היכולת ונשאו אותה יוסף כצנלסון, סבוראי, אורנשטיין ואנוכי. הבנות פנינה אורן, רחל מרק ורות אייצ'ס נשאו כמות רצינית של חמרים דליקים.

הצמדנו את אלונקת העצים אל דלת הקונסוליה, הרקנו את כל החמרים הדליקים והצתנו את המדורה שהאירה בלהבות את כל הסביבה.

רק לאחר שהאש החלה פורצת פנימה אל חדרי הקונסוליה הבינו שאין זו מדורת ל"ג בעומר, אלא הצתה מכוונת והזמינו מכבי אש.

יוסף כצנלסון שהשתתף עמנו בפעולה, בעל מבנה גוף אתלטי היה, שופע בריאות ומרץ. הוא היה מנהל חברת הביטוח פֶּנִיקֶס. מסודר, דייקן ולבושו בקפידה. תמיד בחליפה ועניבה, בניגוד לכולנו שתלבשתנו היתה חלוצית.

בעל הגיון קר וכושר ניתוח פוליטי היה. בחברתו נוצרה בנו הרגשה שאנו במחיצת סוס מלחמה דוהר שמריצו ודוחפו מישהו מאחוריו.

בחדרים הדלים על הגגות בהם התגוררנו, בשעות קשות של יאוש, היה בא לעודד אותנו וממלא את החצר באווירת בטחון. נדמה היה כי עוד רגע קט יתפרץ מגרוננו קולו המתכתתי הרב צלילי כתרועת חצוצרה, הד ממנגינת מלחמה קדומה מרנינה בנצחונה.

יוסף כצנלסון היה רֵעו מילדות של אחימאיר, אותו הועיד אבא להיות בבוא היום מפקד ברית הבריונים. אותו יום שלא בא מעולם.

יוסף גפל בפולניה עם פרוץ מלחמת העולם, כשנסע לארגן
נוער עברי לעליה לארץ-ישראל.

את הדגל הנאצי אשר התנוסס על הקונסוליה הגרמנית בירושלים
הורידו חברי התא הירושלמי, פנינה אורן, רחל מרק, ברושי, דוד
אורן, יעקב אורנשטיין, אנוכי ומשה סבוראי אשר הצליח להגיע
אל הגג הגבוה, לנתק את הדגל מהתורן אליו היה קשור.
מיד אל יד גולגל הדגל, מקומה אל קומה והגיע לידי פנינה
ורחל אשר קפלו אותו ודחסוהו בקושי אל תוך ילקוט גדול
במיוחד.

היה זה דגל בלתי רגיל בגודלו, עליו התנוסס צלב הקרס
למרחקים. לנו נראה בתחילה, ממרום הגג, קטן בהרבה מממדי
האמיתיים.

אחד מעובדי ביה"ח "בקר-חולים", אשר דלתו היתה צמודה
לדלת הקונסוליה הגרמנית, מהר להוציא את רחל אל רחוב המלך
ג'ורג'. רחל נסעה לתל-אביב ומסרה את הדגל לידי אבא
אחימאיר שחכה לו בחדרה של שושנה רמבה ברחוב שלוש.

פעולה דומה בוצעה ביפו והדגל הנאצי מעל הקונסוליה
הורד מתחת לאפם של שוטרים בריטיים ובלשים על-ידי
החברים קיפניס, שניידרמן, ניסן טגנסקי, אברהם סטבסקי,
יעקב לִמְפֶּרֶט ואחרים.

על פעולות אלו כתבה העתונות:

"שוב הורד צלב הקרס מהקונסוליה הגרמנית בירושלים.
התעניינות מרובה עוררה אתמול העובדה כי נעלמים הסירו שנית
את הדגל הנאצי, שהיה מונף על אחד המבנים של הקונסוליה
הגרמנית; הדגל הונף בבוקר וכעבור שעה קלה הסירו אותו וחתכו
את חבל התורן שעליו הונף, אף על פי שבפתח הקונסוליה נמצא
משמר של שני שוטרים, בהם אחד בריטי".

"הידיעה פשטה חיש מהר והיתה לשיחת היום. רבים תמהו
כיצד נעשה הדבר לאור היום ובנוכחות שוטרים. היו שספרו כי
אחד ניגש לדבר עם השוטרים ועם קְנוּאס הקונסוליה, עלה על
הגג כאילו לשם תיקון דבר מה, אולם דבר זה לא נתאמת. כנראה

חדר הנעלם אל הגג מן הצד ועשה מה שעשה. סמל צלב הקרס נלקח".

"המקרה עורר את המשטרה שהתאמצה בכל כוחה למצוא את העבריינין. נערך גם חיפוש במועדון בית"ר, אך ללא תוצאות". ("הארץ" 28.5.33).

ד"ר משה הר־אבן, בנו של הסופר שטיינברג, אשר בגלל השקפותיו הפוליטיות מנעו ממנו לעבוד במוסדות רפואיים, ישב בכלא יפו. איש המוסר והנימוסים האציליים. שקל כל פעולה ופעולה שעתידה להתבצע מבחינה מוסרית כפולה ומכופלת, השתתף בפעולות, כי לדעתו לא יהיה המעשה מוסרי להתוות דרכי מלחמה לאחרים מבלי ליטול חלק בסכנותיה באופן אישי.

אחד האישים הססגוניים שהשתייכו לברית-הבריונים היה היועץ המשפטי שלה, עו"ד ד"ר צבי אליהו כהן. הוא היה עו"ד מבריק שהצטיין כעיתונאי וכפולמוסן חריף. מאמריו התפרסמו ב"חזית העם" עליהם חתם בכינוי "טלמון".

עו"ד צבי אליהו כהן היה עורך-דינם של הקומוניסטים, היחידים עד תקופת ברית-הבריונים שישבו מטעמים פוליטיים בבתי סוהר בארץ. הוא עשה זאת בכדי למוטט ולשים ללעג בשנינותו המקורית את המשטרה הבריטית בבתי המשפט. הוא היה עורך דינם של חלכאים ונדכאים שפנו אליו ובקשו עזרה. הוא עשה זאת שלא על מנת לקבל פרס ונפטר עני ואביון כמוהם.

הזכרתי רק חלק מפעולות ברית-הבריונים, את המיוחדות, את ציוני הדרך ומטרותיה מבלי לפרט ולהתייחס לראשוניות של כל פעולה והלבטים שבחוסר הנסיון, מבלי לפרט את עבודת הנמלים שהשקענו בהפצת כרוזים, סיסמאות, עיתונים, מאבק בלתי נלאה נגד תוצרת גרמניה, תעמולה בארגוני נוער בעל פה ובכתב כשעצם המפגש מהווה חשיפה, וגורר הלשנה וחשש למאסר.

זכור לי הנסיון הראשון שלי בהדבקת כרוזים בירושלים עם חבר מהסמינר בשם גליק. לאחר שנים היה מנהל בית ספר בתל אביב.

קבענו את מועד התחלת ההדבקה לאחר חצות, כשרחובותיה של העיר ריקים ורק פנסי הלוקסים מפיצים סביבם מעט אור מזמזם ושוטר לילה מקופי עלול לראותנו. אני עם גליק מחזיקים בסל קש גדול ובו כרוזים, פחית כבדה של דבק, מברשת סיידים גדולה שלא לבזבו זמן חלילה על המריחה ואנו שני צעירים שוטטנים משמשים כפתיון ופרס הצטיינות לכל שוטר מתחיל, שמתעוררת בו סקרנותו.

לא היה לנו מדרך שיורה לנו את האלף בית של מחתרת. התחלנו מאפס, למדנו לבד, הגענו לסוף בכוחות עצמנו.

אחת המטרות החשובות שברית־הבריונים שאפה להשיג ואף השיגה, היתה שבירת הפחד הפסיכולוגי שהיה לנוער העברי ממאסרים ושיבה בבתי כלא על רקע פוליטי. פחד שהיהודים "התרגלו" לו בגולה.

נוער עברי בארץ־ישראל שהאמין בצדקת חזונו חדל לפחד מבתי סוהר. זאת ועוד, ברית־הבריונים לאחר מאבקים עם שלטונות בתי הסוהר, סללה את הדרך לחדר יהודי, מיוחד לאסירים יהודיים, פוליטיים ופליליים כאחד. מבלי להבדיל בין אסיר פוליטי ופלילי כפי שנהגו פוליטיים אחרים. מאבק זה עם שלטונות בית הסוהר הסתיים בשלב מאוחר יותר והפסיק את פיזור האסירים היהודיים בין החדרים הערביים כפי שהיה נהוג ומקובל עד אז.

בתקופת ראשית פעולתנו היה מצבנו קשה מאד, הופעתנו לפני הציבור העברי היתה בלתי מובנת וקיומנו כקבוצה היה זר ומזר להם. רוב הישוב לא האמין ואולי גם לא רצה להאמין כי יום יבוא ומדינה יהודית קום תקום.

המושג "בברכת מלכות ישראל" שבו חתמנו כל כרוז וכל מסמך שלנו נראה היה כאוטופיה של מטורפים ולמטורפים היו קשים החיים בין "שפויים" ומחושבים עד "הפרוטה האחרונה של משכורת החלוקה הקבועה".

כיום כמו אז אני גאה יחד עם אלה שהלכו לעולמם ועם אלה שנותרו עדיין בחיים על השתייכותנו ל"מטורפים", למכורים

לחזון המדינה היהודית שכינינו אותה מלכות ישראל.
אבא אחימאיר היה אומר: "אם ברית המועצות המרכזיסטית
יכולה לכנות את הוצאת הספרים הממשלתית שלה
"גוסוידרסטוינייה איזדנייה" (הוצאה ממלכתית), שלא יטריד
אתכם לעג קטני האמונה. מלכות ישראל קום תקום, על אפם
וחמתם. הדבר תלוי בכם ובאלה שיבואו אתכם ואחריכם".

“לגיונות ירושלים”

את השם “ברית־הבריונים” טבע אורי צבי גרינברג, אחד מארבעת הראשונים מניחי היסודות, סוללי ראשית הדרך לרעיון החריג והיוצא דופן של “מלכות ישראל”.

בשירתו הכבירה הירוה את צמאוננו של הנוער העברי הלאומי בארץ ובגולה ועוררו להצטרף אל חוגי הוגי הרעיון הנשגב ששמו מלכות ישראל – אוטופיה שמיימית בימים ההם.

בפעם הראשונה ראיתי את אצ”ג בשנת 1927. אישית לא הכרתיו עדיין, הוא עמד בפינת רחובות אלנבי-הכרמל, לידו עמד ד”ר ייבין, שאף אותו לא הכרתי אז. בידו האחת החזיק קופסת סרדינים פתוחה ובידו השניה מטה עם גולה מזהבת בסגנון אותם הימים.

ד”ר ייבין עמד לידו ומתחת בית שחיו החזיק “לחם שלם”. אורי צבי הרשים את העוברים ושבים ברחוב בתלבושתו הבלתי חלוצית, הוא לבש מכנסי ניקרס משובצים רחבים וארוכים עד הברכיים, גרבי צמר גבוהות משובצות אף הן, מכוסות בצבעים שיצרו ניגוד מוחלט לצבע שערות הברונזה הלוהט המכסות את ראשו.

עד אותו יום כבר הספקתי להתפעם משירת החזון שלו. מ”חזון אחד הלגיונות”, מ”אימה גדולה וירח” וחזונות נוספים של שירתו. ואם כי לא הבנתי אותם עד תום, הרגשתי שהם פונים ומדברים אלי, מחלחלים ברוחי ובדמי וכי יש לתרגמם למציאות מעשית, לשים את התרמיל על גב כשליח מצווה ולצאת לדרך ארוכה וקשה.

כאשר הופיע ספרו "ספר הקטרוג והאמונה", כבר היה אורי צבי מהוגי הדעות של ברית-הבריונים ואנו חברי הברית "אחיו בדם, שליחים" כפי שהוא עצמו כינה את יעקב אורנשטיין ואותי, לאחר מאסרנו הראשון, באחד ממאמריו בעתון יומי באידיש, בפולניה. "בלוט ברידער", הוא קרא לנו ותאור זה התייחס לכל אנשי ברית-הבריונים אשר נשאו בגאון את קרבת הדמים שהעניק לנו אצ"ג.

קשה לתאר את ההשפעה הסוחפת שהיתה לשירת אצ"ג על הנוער הלאומי בארץ ובגולה. אנו לא רק קראנו את שירתו שדיברה אל כל אחד מאיתנו בנפרד ואל כולנו ביחד, אלא גם התפללנו אותה ביחידות ובחברותה. בכל מפגש רעים ובעת ביצוע כל פעולה נשאנו אותה ברוחנו כשליחיו הנאמנים כפי שנצטווה הוא עצמו מפי הגבורה.

אנו ראינו גם ראינו את דימוייה היוזואליים של שירתו: ראינו את הנשר הגדול בדמות המשיח, בשירו "באוזני ילד אספר", חג מעל הר הבית, פורש כנפיו הארוכות לגונן עליו ועל ארץ-ישראל כולה והנה השולחנים הצבועים מתקופת המנדט, הסנבלטים מבני עמנו מקישים בפחים בכדי לגרשו חזרה לשער טיטוס לדומא. מי יודע אם לא לעוד אלפיים שנה. ואנו הנוער הלאומי פונים בדברים אל הנשר בדמות המשיח שחג עדיין מעל הר הבית, מתחננים לבל יסתיר פניו מאתנו ולבל יטה אוזן קשבת לשולחנים הסותרים באדמת הארץ שלנו, משום שטוב להם עם השלטון הזר.

בתקופה יותר מאוחרת הספדנו יחד אתו את "יהודי האלון" שלו ושלנו. הספדנו את "יהודי האלון" של מזרח אירופה, השאור שבעיסה, אשר כעצים חסונים נגדעים היו ונעקרים ביער של העם היהודי הנעזב על ידי אלוהיו ומנהיגיו.

בפרוץ מלחמת העולם השנייה שהה אצ"ג בפולניה וחזר לארץ לאחר תלאות רבות וקשות. הוא הספיק לראות את ראשית החורבן ושם בעיני רוחו ראה את ההשמדה. הוא נסגר בחדרו ובתוך אבלות ישב לכתוב את שירת האיכה שלו ב"רחובות הנהר".

אחד בדור

מכל האנשים אשר הרעיפו אהבתם ודאגתם לנו בלט הרב אריה לוי. ברבות הימים היה ידוע בשם "רבם של האסירים".

ר' אריה לוי היה איש המצוות, אוהב האדם, אשר לעידודו בסבלותיו הקדיש את חייו. במשך שנים נהג לבקר גם אצל המצורעים בבית החולים לנחמם ושבת שבת היה בא לבית הסוהר המרכזי בירושלים לעודד את האסירים היהודים.

את הרב ר' אריה לוי הכרנו, יעקב אורנשטיין ואנוכי, בשבת הראשונה שלנו בבית הסוהר המרכזי.

לעולם אזכור את שבת זו והפגישה הראשונה. אנו בתאנו והוא מתקרב אלינו בצעדים חפוזים קמעה, יהודי נמוך קומה, לבוש קפוטה ושטריימל, בעל זקן שחור שזור שיער לבן, עיניים כהות – נוגות, מדברות ללא מילים, עיניים מרגיעות בשלוותן והאור הגנוז בהן כמו חודר אל יישות הניצב מולן, מחזק את רוחנו הנדכאה בימים הראשונים להמצאותנו בגיהנום זה.

בפניו של הרב לוי ניבט היה כל צערו וסבלו של העם היהודי, ובהתקרבו ישר אלינו, כאילו הכירנו מימים ימימה, אחז בידו של אורנשטיין ובידי ואמר כמצהיר בפומבי: "אני מקנא בכם שאתם זכיתם לשבת כאן ולא אני".

ידו הרכה היתה חמימה ומלטפת. שעה ארוכה אחז בידינו ללא אומר ודברים כמי שאומר: "קשה תהייה עלי הפרידה מכם". בכל שבת ושבת, בבוא הרב, חשים היינו עצמנו כבני חורין. מביא היה עמו מרוח השבת, מניחוח שולחנו ומאור נרות השבת אותם הדליקה רעייתו.

מחכים היינו לו משבת לשבת; ביום ראשון ושני היינו

משוחחים אודות הדברים ששמענו מפיו ביום שבת והידיעות שהיה מוסר לנו מהנעשה בארץ. ביום שלישי כבר הרגשנו בחסרונו ואמרנו: מחר יום רביעי, וביום רביעי היינו אומרים מחרתיים יום שישי ערב שבת, ובשבת נראה שוב את רבנו. כך אהבנו אותו וחיכינו לו משבת לשבת, מחודש לחודש, משנה לשנה. אמונתו של הרב ר' אריה בצדקת דרכו היתה כה רבה עד שלימים הפך לאיש הביניים שלנו, שותף לעניינינו המחתרתיים. זכרונו המופלא קלט שמות, כתובות, דרישות שלום ומעל לכל תוכניות ביצוע ללא שום רישום בכתב.

הכניסה הראשית לבית הסוהר המרכזי בירושלים בו ישבנו עברה דרך שני שערי ברזל מסורגים, בנויים שער בתוך שער. כל שער הכיל שתי אפשרויות פתיחה; לאנשים "נכבדים" – כמו "מיסטר" סטיל מנהל בית הסוהר, לקאדי שבא בכל יום שישי לערוך תפילה לערבים ולכומר הנוצרי שבא בימי ראשון – היו פותחים את שער הברזל הגדול.

הפשפש הקטן שימש לאסירים והכניסה דרכו אפשרית היתה רק לאחר התקפלות שיש בה מהכניעה, הקלון והבזיון. לרב שלנו שהיה בא בשבתות נהגו השוטרים הערבים לפתוח את הפשפש הקטן – כמו לאסירים.

לא יכולנו לשאת את העלבון שעלבו ברב שלנו. הפנינו בקשה למנהל בית הסוהר לפתוח לרבנו את השער הגדול, אך נתקלנו בסרב.

רק לאחר שהודענו כי נכריז שביתת רעב שתופץ ותפורסם כמובן גם מחוץ לכתלי בית הסוהר, נתן הוראה שלרב היהודי חייבים לפתוח את הדלת הגדולה.

ר' אריה לויין ראה אותנו בעוניינו ואת יקירינו וצאצאינו רעבים, דלים ומנוודים. הוא הגיע אלינו לכל מקום בו היינו, בין גדרות התייל במחנות העצורים, בין תאים מסורגים ואל תאי הנדונים למוות.

הוא בא אלינו, היה אחד מאתנו והביא נחומים וסעד, בטחון ואהבת ישראל. הוא האציל עלינו מרוחו הגדולה והיה עבורנו כעמוד האש לפני המחנה.

בינואר 1932 הצטרף לשורותינו "חבר" חדש. בלעדיו היה מאבקנו קשה יותר לאין ערוך.

"חבר" זה לא ילוד אשה היה, אלא פרי רוחנו, יצירת כולנו, אשר בטא את מאווינו שצמאו לחזות בשוב ישראל אל ארץ מולדתו.

חבר חדש זה היה "חזית־העם" – עתון שלא סטה משמו אף לא שעל אחד.

עורכי "חזית־העם" היו אבא אחימאיר ויהושע ייבין. עורכו האחראי היה ד"ר הר־אבן. השתתפו בכתיבתו אורי צבי גרינברג, עו"ד ד"ר צבי אליהו כהן-טלמון וחברים נוספים. המוציא לאור היה יהושע ליכטר.

את העתון הדפסנו בבית הדפוס הקטן של אלכסנדר מוזס, ברחוב שיינקין בתל־אביב במרתפו של בית.

לאורך כל הדרך חי העתון את חייו כפרולטריון אמיתי, שקוע בחובות. אך הופעתו לא הופסקה אף פעם בשל חובותיו המרובים שהיה חב לדפוס מוזס.

העתון "חזית־העם" לא דמה לעתונות הבורגנית השבעה הבעלביתית "דבר" ו"הארץ". הוא היה כאחד מאתנו, אביון כמונו, כי שום גורם ציבורי בעל יכולת לא עמד מאחוריו. נאסר מדי פעם כשנאסרנו גם אנו והלך יחד אתנו לבתי כלא ולמחנות מעצר.

כאשר הצנזורה הבריטית התנכלה לו וסגרה אותו תחת מנעול וברית, לעיתים מזומנות, היה כאיש מחתרת, משנה שמו, וממסתור חזר והופיע שוב ושוב ובלבד למלא תפקידו, להתריע ולזעוק.

הוא היה הסניגור ומליץ היושר של כת ה"מטורפים" בכל מקום לשם הגיע. קרן אור שפקחה עיני מוכי סנוורים.

הוא לא דבר בפרחים אלא בשפת העם, בעברית פשוטה, כנה וברורה.

דבריו פרצו דרך אל לב העם, אל לב הנוער הלאומי בארץ ובגולה.

הוא לא מילא את מוחו של העם ב"מרכז הרוחני" האחד־העמי ולא ב"ברית שלום" המגנסי, הוא לא הסתתר מאחורי פחדים ורגשי נחיתות כלפי פריץ בריטי. קולו הצלול הביע

אמונתו ורצונו של העם להיות חופשי בארצו. את מיטב נפשות הנוער העברי הוא קרא לאתגר ומלחמה.

העתון הדמוקרטי כביכול "דבר" מדושן העונג, שהשמין מכספי החלוקה של יהודים טובים שלא ידעו לאיזה מטרה בדיוק הם נותנים את כספם, הטיל חרם על "חזית-העם". שליחי "דבר" "הסוציאלי-דיקטטור", התפרשו על הקיוסקים היחידים שמכרו גם את "חזית-העם" ופקדו עליהם להפסיק את מכירתו ולא – "יחרימו את הקיוסקים ותעקר פרנסתם".

המעמד הסנבלטי לחם בו בנטול נכסים זה שהרעב היה מנת חלקו. הם לחמו בו בכל כוחם והיה להם הכוח. אך למרות כוחם הם פחדו ממנו ובצדק.

אנו שיצרנו את העתון, גוננו עליו בעמל ובדם מפני כל הקמים נגדו.

בימי חרום אלה היה "חזית העם" מפשיל שרווליו ונערך למאבק במתנגדיו בככרות הגדולות. מטפס היה ועולה על גדרות, חביות, ארגזים ומעל כל עמדה גבוהה שנקרתה בדרך. מכריז היה מבעד גרונותיהם הצלולים והברורים של שליחיו הצעירים מברית-הבריונים: "עברים במולדת, קנו את "חזית-העם" המוחרם על ידי אלה שאינם רוצים שתדעו את האמת". ועוד כהנה וכהנה נאומים וחצאי נאומים ויהודים היו קונים את העתון הפופולרי ביותר והשנוא ביותר.

בין מפיצי "חזית-העם" החרוצים היה גם כתב העתון גבריאל צפרוני – מתוך חיבה כינינו אותו "ציפֿקה", לימים עתונאי ידוע שם.

הצלחתו בהפצת העתון הצטיינה הודות לאופניים שהיו לו. היינו מסתכלים בהנאה כיצד חברנו "ציפֿקה" עולה כאביר על סוס המתכת, ומפליג מבית הדפוס של מוזס עם ערמת עתונים מאחוריו, מפעיל את דבשות האופניים החורגות ונעלם בדהרה מעינינו.

הם לא הסתפקו בהחרמות בלבד, אלא פזרו ברחובות את בריוניהם האמיתיים, לחטוף את עתונינו ולשבור את עצמות המוכרים. כזאת אירע ליוסף הגלילי ולי בהרצליה ובחדרה כשמכרנו ברחובות את הירחון הלאומי "ביתר" של ב. נתניהו,

שנחשב לירחון הספרותי-פוליטי הטוב והמכובד ביותר באותה תקופה.

"חזית-העם" לא היה רק עתון, הוא היה הרוח ששכנה בתוכנו וחי אתנו את חיינו היומיומיים הגדולים. הוא צעד בראש הלוחמים נגד השלטון הזר ובטא את אמונתו בהגשמת חזון תקומת מלכות ישראל.

במשך שלוש שנים ליוה "חזית-העם" את לוחמיו בדרכם עד שהוציא את נשמתו בטהרה. לאחר רצח יאיר שב לתחיה בשם "החזית", הירחון הראשון של לוחמי חרות ישראל.

רצח ארלוזורוב

משפט חברי ברית־הבריונים הנאשמים ברצח ארלוזורוב נמשך כשנה וחצי.

הסוכנות היהודית מתוך אינטרס פוליטי אנטי רוויזיוניסטי והבולשת הבריטית מתוך אינטרס קולוניאלי של "הפרד ומשול", משכו את המשפט בתקווה שבמשך הזמן תתגלנה עדויות שתעזורנה לקשר את חברי ברית־הבריונים לרצח ארלוזורוב ואז עלילת־הדם תהיה מושלמת.

הבולשת הבריטית ציפתה לכך מתוך הנחה שמלחמת אחים בין יהודים תאפשר להם לשלוט בארצנו בשלווה ונחת עוד שנים ארוכות.

השופטים הבריטיים כמנהגם בקולוניות קבעו פסקי דין שיאפשרו למעלילים להמשיך בעלילת הדם ולקרבנות העלילה פתח לצעוק: "חמס זוהי עלילת־דם".

ארלוזורוב המנוח היה צעיר מוכשר ועלול היה בזמן מהזמנים לדחות את בן־גוריון ממעמדו הפוליטי.

בן־גוריון, שלא היו לו מעצורים מוסריים כלפי יריבים פוליטיים, רצה לחסל שני יריבים בירייה אחת: את ברית־הבריונים שעלולה להוות תנועה מחתרתית מסוכנת ואת הרוויזיוניסטים בקונגרס הציוני שכוחם עולה וגובר בגולה הדוויה. לזכותו המקיאבלית יש לומר שהצליח בזה לשנים מספר בלבד, עד שנבטו מבין הריסות ברית־הבריונים הארגון הצבאי הלאומי ולוחמי חרות ישראל.

בלי ההכוונה הפוליטית של בן־גוריון היה נרשם רצח ארלוזורוב במשטרה ובכרוניקה העתונאית כרצח טרגי נוסף שקרה לזוג נאהבים שהרחיקו לכת לעבר בית הקברות המוסלמי.

כל איש צעיר באותה תקופה ידע שהתעלסות באהבים מותרת בחוף תל אביב הקטנה של הימים ההם רק בין בנין הקווינו אשר ליד רחבת הרברט סמואל ועד מאה מאתיים מטר אחרי מלון קטה דן, שהיה הקו האדום האחרון. מי שעבר קו זה התחייב בנפשו, בגוף נערתו ובגופו הוא.

המעלעל בכרוניקות של הימים ההם ימצא לכל אורך אותה תקופה את תאורי האונס הטרגיים שהתנסו בהם כל אלה שהתקרבו לאזור בית הקברות המוסלמי.

בית הקברות שכן על גבעות הכורכר צפונית לתל אביב ובו היו רובצים סוטיימין ערבים ואורבים לזוגות מתבודדים שחפשו מקום להתייחד.

לרוע מזלם הלך הזוג ארלזורוב לקראת הרצח תוך כדי שיחה קולנית. קולם זה משך אליהם את עבדול מג'יד ואת עיסה אל-עבראס (הבלונדי). כששני הזוגות עמדו זה מול זה באותו לילה חשוך החלה בת הזוג מסיבה בלתי מובנת לחטט בארנקה. שני הרוצחים חשבו שהאשה מנסה להוציא מארנקה אקדח והחליטו להקדים אותה. עבדול מג'יד האיר בסוללה שבידו את פני הזוג ועיסה אל עבראס ירה לעבר הגבר.

עוד בטרם נודע מי רצח את ארלזורוב נאסרו רוצחיו על רצח אחר, רצח הספר לוטפי מיפו. בשל סכסוך משפחתי נמסרה למשטרה הלשנה כי רוצחיו של לוטפי הם הם שרצחו גם את ארלזורוב. ואמנם הודה עבדול מג'יד ברצח זה.

הודאה זו הכניסה את המשטרה ואת הועדה המיוחדת מטעם מפא"י שמתפקידה היה לבנות את עלילת הדם – במיצר.

סטבסקי כבר היה עצור בבית הסוהר, אנשי ברית הבריונים כבר נעצרו אף הם והנה מסתבר שהרוצחים הם ערבים, כפי שנאמר במפורש בעדות הראשונה גם על ידי הגברת ארלזורוב.

כל מי שחשב שתצמח לו טובת הנאה ותגמולים ממפא"י, רץ ריצה מרתונית למשרדי הועדה המיוחדת שהוקמה לשם פיתוח עלילת הדם.

בין הרצים היתה אשה אחת – ריבקה פייגין, שהיתה קלפטומנית ונימפומנית גם יחד. בגלל שתי "מעלות" אלו גרש

אותה האחראי מטעם בית"ר צבי רוזנבלט מפלוגת העבודה בכפר סבא – אליה היא הגיעה לאחר גלגולי נשמה רבים וארוכים. כדי להתנקם בצבי רוזנבלט על גירושה מהפלוגה היא הופיעה בפני ועדת העלילה וספרה שרוזנבלט הוא הוא הרוצח. צבי רוזנבלט נאסר. תוך שעות מספר הפכה ריבקה פייגין לגבורת מפא"י שדאגה לכל מחסורה.

אחריה רץ גנב מועד ש"ישב" פעמים רבות עבור גניבות, בשם משה כהן. בדרך דומה נאסרו גם אברהם סטבסקי ואבא אחימאיר אשר הואשם ברצח מאוחר יותר.

מעתה החלה מלאכת עלילת-הדם להתקדם בצעדי ענק. המשטרה לקחה את עבדול מג'יד ואת עיסה "בידיים" ויעצה להם להתכחש להודעותיהם בדבר רצח ארלזורוב.

לדברי עבדול מג'יד לחצה עליו הבולשת להזים את הודעתו הראשונה כי הוא רצח את ארלזורוב ובתמורה הבטיחה לו עיסקה: לא תליה על רצח ארלזורוב ואף לא תליה על רצח הספר לוטפי, אלא רק עשר שנות מאסר.

הצעת המשטרה התקבלה על דעת עורכי הדין של שני הרוצחים ושני השותפים ליצירת עלילת הדם נשמו לרווחה.

שני הרוצחים הפכו להיות יקירי מפא"י וביחוד הילד הטוב עבדול מג'יד, אשר מנהיגי ה"ישוב המאורגן" זלפו מים קדושים עליו.

יעקב קוטיק, אנוכי ואחרים, שישבו אותה עת יחד עם שני הרוצחים בבית הסוהר המרכזי בירושלים, יודעים לספר את הספור, שחזר על עצמו מפיו של עבדול מג'יד, כי "לא היתה להם כל כוונה לרצוח אף אחד מבני הזוג ארלזורוב שלא הכירום וכי ברצונם היה לאנוס את האשה ותו לא".

עבדול מג'יד היה בעל קומה למעלה מבינונית, כבד גוף, מדדה כאווז בהליכתו. בשרו הרב נשפך עליו, בהיר עור, פני ירח אטומים דפקטיביים בלתי גמורים וחסר בטחון עצמי.

מרחיב היה ומוסיף כיצד רימתה אותו המשטרה שלא עמדה בהבטחתה ובמקום עשר שנים עבור רצח הספר לוטפי קבל מאסר עולם.

"אינני מפחד מהם, פעמיים מאסר עולם אינם יכולים לתת

לי, ארעלעט בידי בעניק אללה טאפהום (ברצוני לזיון את האלוהים שלהם), הגידו לעורכי־הדין שלכם, שאני מוכן לבוא לבית המשפט ולספר את כל האמת איך דברו אתי במשטרה.”

הרוצח השני, עיסה אל־עבראס, היה בלונדי ופניו מוארכים. נמוך קומה אך רחב כתפיים ובנוי מברזל. בעל אופי חזק היה ושתקן. הוא לא השמיע קולו גם לאחר שקבל שלושים “פאלקות”, שפסק לו מיסטר סטיל בעבור מעשה אונס אכזרי בנער ערבי בגבולות האימפריה הפרטית שלו.

בבתי הסוהר הבריטיים התנהל אורח חיים בהתאם ל”רגוליישנס” – החוקים – והם הקפידו על כך מאוד.

כמקובל היו מוציאים את ה”נענש” מהצינוק ומביאים אותו לחצר הפנימית לקול תרועת האסירים המקנאים בו על שעלה בידו “לעקוץ” נער צעיר ושמחים לאיד כשנכשל ונתפס.

קושרים את המולקה בידיו וברגליו הדוק היטב למתקן עד שלא יוכל לזוז. אל גבו קושרים אוכף החושף את הגב בלבד ומסתיר את צידי צלעות החזה. לבל תיפגענה הריאות בשעת ההצלפה.

שוט ההצלפה עצמו חייב להיות שרוי במי־מלח במשך הלילה שלפני בצוע פסק־הדין.

את “הפאלקות” היה מחלק סרג’נט הֶרְבֶּרוֹן בכבודו ובעצמו שהיה סדיסט בריטי אדום פנים משתיה מופרזת. הרברון היה מנוסה ב”פאלקות”. הוא לא היה קטלה קנייא בנושא.

כל הצלפת שוט שהנחיתה ידו חצתה את האויר בקול נכאים חורגת, שורקת ומשאירה אחריה גב חרוש פסים אדומים זבי דם. לאחר שלושים “פאלקות” נראה גבו של עיסה כשדה שהוכן לזריעה.

מיד לאחר גמר מלאכת החריש היה ממהר אחד “מנבחר” האסירים בעלי הזכויות שבכלא ועם מטלית רוויה במי־מלח משפשף בחזקה את הגב החרוש לבל יזדהם.

כשהתירו את גופו של עיסה אל־עבראס מהמתקן הוא לא התמוטט. נשאר לעמוד על רגליו. הפנה את גבו אל קיר הבנין שלא יראו אחיו לדת את החריש העמוק שחרשו בו.

העיף מבט זועם אל "בני עמו" הלועגים לו, סלסל אל-על בשפמו, שלח מספר יריקות ארוכות וכבדות אל פרצופי האסירים, פתח פיו העצור תמיד בחיוך אכזרי ואמר חד וקצר: "יא פלאב" (כלבים שכמותכם). יותר מזה לא שמעוהו פוצה פיו לא לפני המלקות ולא אחריהן.

אלה תולדות עלילת-הדם המפא"ית בקיצור. עלילה שהסבה את דעת הישוב העברי מדאגה ליהדות הגולה העולה בלהבות של שנאת אחים.

השופטים האנגליים ואתם הבולשת הבריטית התרשמו כי מולם ניצבת קבוצת צעירים מגובשת בעלת שאיפות ומטרות ברורות. פסקי הדין שפסקו השופטים קשים היו – מ־3 חודשי מאסר עד שלוש שנים. אם עד תחילת המשפטים סיימו רק את "בית הספר התיכון" הרי לאחר ריצוי פסקי הדין בבתי הסוהר סיימו את ה"אוניברסיטאות" שלנו.

בית הסוהר חدد את אופיינו. הרגשנו שלמים יותר בצדקת אמונתנו ובטוחים ביכולת עמידתנו מול הזוועה, האכזריות והכיעור שבתוכו.

על כל אלה ידענו להתעלות, להתגבר ולבור את היפה והדרמאטי. למדנו לחפש ולמצוא את האדם גם בגיהנום ששמו בית סוהר.

השתחררנו ממנו מעודנים יותר, אנושיים יותר וחזקים יותר.

נוער עברי בארץ שהתבשל בזוועות עלילת-הדם באופן אישי, או הקשיב לעדויות הכוזב בבית המשפט הבריטי ואחרים שעקבו אחר המשפט מקריאה בעתונים, טעמו את טעם השנאה האנטישמית שיהודים חשו על כל צעד ושעל מהגויים בארצות הגולה.

לאחר ביצוע פסקי-הדין במשפט ברית-הבריונים בסוף חודש דצמבר 1934, ביושבי כבר בבית הסוהר, קבלתי מכתב מהבריטי מילס, מנהל ענייני העליה וההגירה בממשלת המנדט המודיע לי, כי הממשלה עומדת לבטל את האזרחות הפלסטינית (א"י) שלי ולגרשני מהארץ.

הודעה זו עוררה זעם רב בחוגים רחבים בישוב והגירוש לא בוצע.

נערה ירושלמית

כאמור נמשך המשפט כשנה וחצי ועדויות רבות נגבו במהלך הזמן.

בין העדים שנקראו לעדות הוזמנה נערה ירושלמית בת 16 רחל מרק שמה.

הקצין שיטריית אמר לשופט הבריטי שגם רחל נאשמת בחברות בארגון ברית־הבריונים ודברי הוא אשר הציע לה להסתפח אל ברית־הבריונים – ציונים מהפכניים.

רחל ורעיה ברמן סרבו להעיד והקצין שיטריית אמר כי יכול היה להושיב גם את שתיהן על ספסל הנאשמים אבל "אין ברצוננו לטפל בבחורות וכי מפאת גילה הצעיר הובאה רחל כעדה ולא כנאשמת".

הקצין סופר אשר פוטר מהמשטרה לאחר קום המדינה, ניסה לנצל את גילה הצעיר, את עובדת היותה תלמידת סמינר, את היותה בת למשפחה ירושלמית ותיקה, דתית ועניפה ולהפכה ל"עד המלך" נגדנו – חבריה.

אך רחל סרבה להעיד ומסרה לשופט מכתב במעטפה. השופט החזיר לה את המכתב ודרש ממנה לענות על השאלות. וכשרחל סרבה איים לאסרה ולהעבירה לבית הדין המחוזי.

רחל המשיכה בסרובה להעיד והשופט קבע: "אם עודך מסרבת להעיד תחתמי על התחיבות בסך עשר לא"י שתבואי לבית המשפט לכשתיקראי. אם תסרבי להעיד גם בבית־הדין המחוזי, תענשי בעוון בזיון בית הדין".

העדה חתמה והשופט חייך כל אותה שעה.

רחל בחרה לא להופיע בבית המשפט המחוזי, וכשבאו שליחי בית המשפט לחפשה בסמינר, לאסרה ולהכריחה להעיד, היתה

רחל חבויה במסתור, בכפר תבור, אצל אוהדים שלנו.
לאחר תום המשפט, שבה רחל ללימודיה בסמינר.
לו קרה זה בסמינר למורים הכללי בו למדו גם קומוניסטים
היה מנהל הסמינר דינור מונע ממנה את המשך הלימודים, כפי
שנהג כלפי רעי יוסף הגלילי מראש פינה באומרו: "את קיום
הסמינר מממנת הסוכנות היהודית שאתה מתנגד לה. לכן מקומך
לא בתוכנו", והפסיק את לימודיו בסמינר.
על אפיזודה זו נכתב:

"אולם אפור של בית דין ברובע הערבי שבעיר יפו. אוירה זרה.
דיין בריטי יושב על מידן. מתורגמן מטעם הרשות. מומחה
לכתבי יד. קריאת מכתבים, אישור רשימות, השתפכויות נפש,
מצב רוח, קצין יהודי מעיד. מכתבים נקראים. ארוכים
ומשעממים. קונדסיים אויליים. אויליים מסוכנים. זועה. ערפל
כבד יורד על הנשמה ולפתע פתאום...

הקטיגור מפרש בשם. לא רציני ולא גברי. שם נשי הוא והדו
צנוע: רחל. את שם המשפחה לא שמעתי. רחל --- רחל'ה
--- נקף לבי. שמא יחדל הקודרני, המדכא, המזווע? שמא
יתבסס האויר במשהו נהיר... והנה נכנסה, לא, נהרה - שטה לה
ילדה קטנה, רוטטת, גנדרנית משהו. ביד הרועדת - איגרת
לשופט, השופט נאמן לחוק אינו קורא את הפתקה, אסור לשופט
לקרוא פתקה. הוא מחוייב לגבות עדות בעל פה, אך בנקיפת לב
היא משיבה כי לא תעיד, כי לא תגיד כלום, עונש? היא מוכנה
להיענש, ויפה כך. מוצאת חן בעיני עקשנותך הקפריזית.

וכשהיא שותקת ונקראת עדותה הקודמת - איני שומע כלום.
את אחותי הקטנה רחל'ה רואה אני. את השמלה הורודה,
המצוייצת בפרחים הרבה. את הצוארון הלבן וכפתורי הצדף
המבהיקים ושערות זהובות ופנים ילדותיות. מה לה כאן? האיך
נטלטלה אף היא לגוב הזה? איזו יד-זוועות קטפה את הפרח הרך
מערוגת הילדות וטלטלתהו אל במת הבלהות? אין היא רוצה
להישבע. אין היא רוצה לדבר. וטוב שאינה נשברת. דיבורה יחלל
את הילדותי. אך הידיים רועדות רעידה עצבנית. מדפדפת היא
בספר החוק של עמוד העדות, מדפדפת ומלטפת את העלים. כך
וודאי היה גם מראה רייז'לה בת החזן. רחל'ה בת הרב.

"רוחל'ה בריונית, שתי מילים אויבות, צורבות זו לזו, נושכות זו את זו. ומי חיברם לאחדים? האיך יצטרפו והאיך יכלו להצטרף? ודאי ילדה אמיצה. בילקוטך נשאת את דגל המן שהוסר בחשאי. ניחא. "מלאכה נקיה" היתה זו. "מעשה גבורה".

אך רחל אחותי הקטנה, חלילה לך להאמין כי זוהי הגבורה החשובה והגדולה. הלא שמעת על מעשי הגבורה של אחיותייך הבכורות, החברות הפועלות, דראכלר וצ'ויק בתל חי? הרי שמעת על "אחיותייך" האמיצות שאסרו מלחמה בקדחת והגרענת... ועל הגבורה האילמת, הצנועה של העבודה השקטה והקשה... במעשי גבורה חשקה נפשך, רחל הקטנה? רבים הם, רבים מאד אך לא במקום שנמשכת אליו. לא שם, כי אם במלכות אחרת, במקום שם חופרי הבארות, שוחרי בריכות המים לשדות המולדת הצחיחים. עבודה קשה היא חפירת הבארות למולדת... המוות צופה שם פנים אל פנים... גבורה רוצה את – הלא היא במקום אחר, היא שם, בין אנשי נהריים שנאבקו עם איתני הטבע לברוא אור וכח למולדת עניה... בין חוצבי האבנים בעתלית... בין קורבנות בנין הבתים ועובדי החרושת ומיבשי הביצות... לא ענייה היא המציאות הארצישראלית ברומנטיקה... עין רואה ולב חם ומרגיש מוצאים כאן בכל רגע יפעה רומנטית... והרי את כה צעירה עדיין, כה צעירה מלמצוא טעם חיים וחדות חיים בצוחת השווא ובהוד המנופח.

"רחל" ו"בריונית" הרי אין זה הולך צמודים כלל. ולא יצמד לעולם והרי יש לך רגשות מוסריים ואיך יתאימו? לא, הם לא יתאימו לעולם, לעולם לא. הם ימרדו, הם יתקוממו, הם יבכו בנפשך הילדותית "רחל" לחוד – ו"בריונים" לחוד... "פגיונות" לחוד – ו"פרחים" לחוד... את שלחת פרחים לאבא סיקרא והוא ביקש פגיונות. והרי רחל הולמת רק את הפרחים.

ושמע לי, שמעי לי, רחל בתי הקטנה. עם בוקר נהיר מאד, בוקר מולדת, השכימי וצאי לך לימה של תל אביב, רחצי בגליו התכולים את גופך הצעיר, הזכי מכל סיוטי הבריונות אשר דבקו בך ומנוגה עץ רקב של הרומנטיקה הנבובה, ושמשה של ארץ-ישראל ילהטך על גבי החולות הצרובים ויכלא את חיידקי הסיקריות עד בלתי שריד ובמקום פגיונות ולו גם דמיוניים,

סימליים, העלולים להיהפך מחר לממשיים חו"ח, מוטב שתקחי בידך ספר יפה להפליא, כגון "פייר ולוסי" של רומן רולן, למשל, וקראי בו וראי, כי יש יופי אחר בעולם וחזון אחר וגבהות אחרת. שמעי, שמעי לי, אחותי רחל – – אך לא ארכה "האידיליה", האינטרמצו הילדותי נפסק. שוב הזמן להעיד קצין משטרה בעל בלורית צ'רקסית. ושוב קדרות, נכר, קור, אימה.

ושעה ארוכה לחש לבי תפילה ותחנון למי שהתפילות לו והתחנונים לו: – ישמרך אלוהים מחבר רע ומיועץ רע... תעירך יד אלוהים מחלום הבלהות שנסכו עליך הימים האפלים, ויתרחש הנס, שכל פגיון אשר יתחבו לך ידיים זרות, מחללות כל קודש, יהפך, בחסד נעורייך, לפרחים, רק לפרחים... דווקא לפרחים... רחל אחותי הקטנה".

"אינטרמצו בבית הדין: איגרת קטנה לרחל מ. ממני א.ש. יוריס" – (כפי שהתפרסם ב"הפועל הצעיר" 4.10.1933).

אכזבות ותקוות

משפט ברית־הבריונים עורר הדים רבים בישוב ובנוער ורבים צבאו על פתחי בית המשפט לשמוע את הנאמר.

העדויות שהושמעו במהלך המשפט היו לצבור כמו גילויי חזון מעולם אחר, ובנו תמונת מציאות חדשה, בלתי נודעת השואפת לתקומת העם היהודי בארץ־ישראל.

לא אחת נחקרתי בבית המשפט לאורך תקופה זו. ניצלתי את שאלות השופט והתובע על מנת לדבר אל אוזני הצבור הצמא לדעת.

באחת החקירות, לפי הרישום של בית המשפט שפורסם בעתוני הזמן ההוא, הגבתי על השאלות שנשאלתי על ידי בית המשפט:

"להתכוון למלחמה, כוונתי להתכוון למלחמה שתפרוץ כדי שנוכל לעזור להצלת הארץ ולהגנתה כמו שנעשה בעת הכיבושים שקדמו. אז נעשו הכיבושים לאנגליה, כעת בשבילנו".

"...ומה בדבר בתי הקברות, נכון, הם שלכם ולא של תושבי הארץ".

"...דרך מלחמה ודם, בעת מלחמה".

"...להכין את העם, להחזיר כבודו ובטחונו הלאומי".

"...כן. התכוונו למלחמה במחשבה שתהיה למציאות ביום מהימים".

"...הקרבה עצמית", כוונתי היתה לכגון שרה אהרונסון שהקריבה עצמה לטובת המולדת".

"...אויביו, אלה ששולטים בארצנו".

"...נכון שאמרתי שאבא הוא יוצר המחשבה לתנועה זו".

משה בראז, נער צעיר מבוגרי מקוה ישראל נקרא לעדות בבית המשפט משום שבין חפצי נמצא העתקו של מכתב אשר כתבתי אליו כהמשך לשיחות שהתקיימו בינינו על נושא הצטרפות לברית־הבריונים.

חקירתו ע"י הקצין שיטרית צוטטה מעתון "הארץ" מיום ה-3.9.1933:

הקצין שיטרית חוקר את העד: "אתה מכיר אדם בשם חיים דבריו?"

בראז: "כן. הכרתיו לפני 8-7 חודשים".

שיטרית: "האם תוכל להכיר אם זוהי העתקתו של המכתב?"

בראז: "זה היה לפני 7 חודשים".

כתבתי אליו:

"למשה בראז. רצוני למלא את מה שלא הספקנו בשיחתנו בעל פה. בהמשך המכתבים תכיר אותנו ואת רעיונו. מהו ההבדל בין תנועת ברית־הבריונים לתנועת הרביזיוניסטים. מטרתה היא בדיוק כמטרתה של התנועה הרביזיוניסטית. מדינה עברית משני עברי הירדן. רק דרכי הגישום נפרדות. התנועה הרביזיוניסטית אומרת שכדי להשיג אותה די להתאסף פעם וללכת לקלפי והנבחרים ילחמו ליד השולחנות להוכיח את הכשלונות של ההנהגה אצל הממשלה ועל יד השולחנות יעלו ארוכה לשאלת היהודים בדרך הפרלמנטרזים.

אצל כל אומות העולם קיימת דרך זו אך חוץ ממנה יש גם הסתדרויות נוער, העושות למען האומה בלי נימוס ופרלמנטריות. לא די בשולחנות תה, יש צורך במעשים. לא די בנאומים ולו גם חריפים, באין מעשה אין דבר... זאת הבין אבא אחימאיר, והוא יצר תנועה להילחם באימפריאליזם הבריטי וכן גם להלחם לחינוך הנוער שלא יהיה מוג לב כנוער שלנו בגולה הדוויה, לחנכו לקראת פעולות רבולוציונריות. כל העמים שנשתחררו, לא נשתחררו אלא לאחר שהקריבו עצמם לתליות, מאסרים וסבל ורכשו בזאת את שחרור העם. אף שחרור לא בא על ידי משתאות ונאומים אלא על ידי מלחמה והקרבה עצמית גדולה. זה שורש ההבדל בינינו לבין הצה"ר.

רוצים אנו שהנוער שלנו יהיה כנוער של כל העמים

המשועבדים, נוער בריא שירחק מדרך המחשבה הגלותית, שלא ירתע מאויביו. נכון, קשה יהיה להילחם בבריטניה הגדולה, אבל תנועתנו תנועה מהפכנית היא ותנועה מהפכנית שלוחמת סופה שתנצח".

"בברכת ברית ציונים מהפכנים".

את גזר הדין כלפינו עלידי בית המשפט הבריטי, קיבלנו כציון לשבח. וזה תוכנו:

"אב"א אחימאיר, אין ספק שאתה מנהיגו של הגוף והקשר הזה. אינני חושב שאעשה איצדק באומרי, שאתה, יותר מכל אלה שהועמדו זה עתה לדין לפני, גבוה משכמך ומעלה ביכולת, בהשכלה ובחינוך. אני יכול רק להביע את צערי על כך שלא היטבת לחשוב להקדיש את כשרונותיך, שאין להטיל בהם ספק, בכיוון מועיל יותר לעמך ולארצך.

חיים דבירי, רואה אני בך את סגנו המוכשר של אחימאיר וסבורני שאתה בבירור איש מסוכן.

בנוגע לך, יעקב אורנשטיין, גם אם יתכן שלא נטלת חלק חשוב מאוד בקשר זה, היה לך בו חלק לא קטן.

עברתם משפט ארוך וזהיר ועל כולכם הגן באופן מזהיר עורך־דינכם ד"ר (צבי אליהו) כהן, שלא ויתר על נקודה אחת, שהיה בה כדי להועיל לכם ושמעולם לא נמנע מלטעון טענה שאפשר לטעון לטובתכם ומעולם לא טען טענה שלא היתה לגיטימית בהחלט. למעשה, אם מותר לי לומר, הגנתו היתה מופת להגנה ואני שמח לומר, שלא שמענו רמזים וטענות נגד אנשים בלי ראיות מסייעות, תופעה שלדעתי היתה תכונה מצערת במשפטים מסויימים בארץ, בזמן האחרון.

במקביל טיפל פרקליט ממשלתי נמוך בכשרון ראוי לציון, במשפט קשה ומסובך. הוא עשה זאת ביושר וזהיר. לדעתי, קשר מסוכן נחשף.

אני מביע צערי על העיכוב, שלא באשמת בית משפט זה, בהבאת מקרה זה לדין. התוצאה היתה, שאתה, אחימאיר, הוחזקת זמן ממושך בכלא, אמנם באשמה שונה, ואני מתחשב בעובדה זו בקביעת גזר דינך. התחשבתי בכל מה שנטען לזכותך,

אך אין אני יכול לראות את העבירה שלך, או למעשה את העבירה של כל אחד מכם, כבלתי חמורה ביותר. גזר הדין המינימלי שאני יכול להטיל עליך, אב"א אחימאיר, הוא מאסר 21 חודש ועבודת־פרך.

אתה, חיים דבירי, תלך לכלא ל־15 חודשים ועבודת־פרך. יעקב אורנשטיין, בהתחשב בגילך הצעיר, ובכך שהשתתפותך אינה בדרגה שווה לזו של האחרים, יהיה עונשך 9 חודשי מאסר ועבודת־פרך."

המאבקים, המשפטים, המאסרים בבתי־הכלא, העמידו את אנשי ברית־הבריונים בנסיונות קשים. חלק נשרו בדרך. הנותרים חוסנו בכור ההתוך למהפכנים, עמדו מול השנאה, הבוז וההשמצות שהוטלו עליהם על ידי הצבועים והכוזבים בכתב ובעל פה, מבלי להתמוטט ולהישבר. לוחמים אלה יכלו להתברך ולומר לעצמם – נכנסנו אל כבשן האש ושרדנו. לוחמים אלה היו אנשי ברית־הבריונים אשר המשיכו במלחמתם לאורך כל־דרך המאבק, עם אצ"ל ולח"י עד קום המדינה.

כיצד הגענו חברי ואנוכי בראשית תקופת נעורינו לברית־הבריונים, לאצ"ל ולח"י, להתחיל מדי פעם מבראשית ולהתמודד יום יום מחדש בראשוניות ובבעייתיות שבחיי מחתרת, מי גרם שדווקא אנחנו אנשי המחתרות הלוחמות נטלנו על עצמנו לשאת בעול ולא רבים אחרים שרצו בטובת עמנו כמונו? על שאלות אלה אין לי תשובה; אלא אם נאמין ששר ההסטוריה מעמיד בעת פקודה במבחן את בניו, בוחר בחלק מהם ומבלי לשאול אותם מטיל עליהם את עול המאבק והמלחמה למען חיים טובים יותר עבור העם כולו, גם אם אותו חלק נבחר, ששר ההסטוריה בחר בו, מובל לגרדומים, כי לשם כך הוא בחור ונבחר. ביום ה־18 לחודש מרץ 1935 השתחררתי מבית־הסוהר, לאחר שריציתי את תקופת המאסר על השתייכותי לאגודה בלתי חוקית היא ברית־הבריונים.

את חברי הברית מצאתי עם יציאתי מבית־הסוהר מפוררים ומפוזרים איש איש בביתו ובנחלתו. רובם מוכנים היו להמשיך במאבק נגד השלטון הזר, אבל אבא אחימאיר כבר לא היה אתנו. אמנם נעשו מספר נסיונות להזעיק אותו שנית למערכה, אך

ללא הצלחה. אנחנו, הפעילים, חונכנו על ידי אבא להקדיש את חיינו למהפכה הציונית כפי שאנו הבנו אותה, כולל מאסרים וגרדומים.

לא גרסנו את הדעה כי ברית-הבריונים סיימה את חייה משום שאבא רצה "שקט קבינטי". המציאות ההיסטורית חזקה מכול "שקט קבינטי". איש מהפעילים, אנשי השורה הרגילים, לא הפסיק את השתייכותו המחתרית בגלל שלווה ורווחה, גם אם במשפחה ובחברה הטיפו לכך.

ההיסטוריה היא חלק מהיקום, בראשית היה תוהו ובוהו. תקופה גוועה והלכה לעולמה ותקופה חדשה נוצרה על בסיס יסודות התקופה הקודמת והמעשים אשר נוצרו אז בשטח. תקופה משוכללת יותר, נבונה ונועזת יותר. אין רע בזה שבמקום ברית-הבריונים עלה גורם חדש אשר המשיך את דרכה של המחותרת הקודמת מימי ראשית הדרך.

רעיונות, השקפות, מפלגות, מכרסמים ומחסלים אחד את השני, משתנים ונעלמים, לא כן המאבק הפיזי להשרדות בנוף שנוגדים בו. אם הנך לוחם למען השרדות זו סימן שהנך חי. גם אם אתה משלם בחייך הנך מנצח.

אבא גרס שאת הנורמות החדשות, את המהפך המהפכני הציוני במחשבת הנוער בארץ ובגולה, כבר עוררו, יצרו ובססו הוא וחבריו ד"ר ייבין ואורי צבי גרינברג ואילו מעתה והלאה דרושים למלחמה מפקדים ואנשי צבא ולא הוגי דעות בלבד.

עלינו, על הנערים, שהתבגרנו בינתיים בבתי הסוהר, לבור את הדרך בכוחות עצמנו לפי הבנתנו.

לאחר שסיימה ברית-הבריונים את מהלכה הראשון המשיכה להתקיים "בתפוזרת". מלבד נוטשים ספורים המשיכו הפעילים אשר התחנכו על יסודות הספרות של הרבולוציונרים הרוסיים: הדקבריסטים, הנרודניקים והסוציאלי-רבולוציונרים, והצטרפו ל"הגנה הלאומית ב'" אשר בראשה עמד אברהם תהומי הוא "גדעון". מאוחר יותר, לאחר הפרידה מ"ההגנה הלאומית ב'" ועד יסוד "הארגון הצבאי הלאומי", הצטרפנו אל זה האחרון.

בין הזמנים, עד הצטרפות הברית לאצ"ל, כאשר החלל הצבאי היה ריק מתגובות והרצחנות הערבית כתוצאה מכך הלכה

וגברה, הלכה והתפשטה ו"ההבלגה" של המנהיגות הגלותית בעלת התודעה הקוסמופוליטית הלכה ופרחה ואת "פירותיה" ראינו בתקופת השואה. באותם בין הזמנים מלאו את החלל הריק אנשי הברית ככל יכולתם המצומצמת והפעילו במספר מקומות טרור אינדיבידואלי נגד הטרור האינדיבידואלי של הערבים.

אבא אחימאיר התנגד לזאת והצהיר לפנינו כי בעניין טרור הוא מרכסיסט ולא נרודניק וכי אסור לנו לפעול בטרור אישי. מצב זה של פעילות על דעת עצמנו, ללא עורך ציבורי, לא יכול היה להמשך זמן רב והוא נפסק עם הקמת הארגון הצבאי הלאומי.

כאשר חל פילוג באצ"ל בשנת 1940, הלכנו עם יאיר הוא אברהם שטרן אל "לוחמי חרות ישראל" אשר דרכה תאמה את השקפתנו הפוליטית-מחתרתית כלפי האוייב הזר וכן מבחינת המבנה המחתרתי. לא עוד מפקדים ועמידת דום, כי אם חברים בלח"י בתאים מצומצמים תחת פיקוד קולקטיבי של מרכז.

כיום כשאני סוקר את תקופת חייה של ברית-הבריונים מובטחני שהיה טעם לחייה ושכר לפועלה. הדמויות שפעלו בה חרותים בזכרוני כאילו רק תמול שלשום נפרדתי מהם ולא יימחו ממני לעד.

אצ"ל ולח"י היו תולדה והמשך לרעיונותיה של ברית-הבריונים בווריאציות והתפתחויות שונות שהיו קשורות גם לזמן ולאסון שפקד את העם היהודי בגולה, ובעקיפין בגלל שתוף הפעולה של "הישוב המאורגן" עם השלטון הזר שמנע עליית חרום של יהודים בורחי השואה; בהזימם את הודעות המחתרת אצ"ל ולח"י שבאירופה משמידים את היהודים ובכנותם את המחתרות הלוחמות "יוצרי היסטוריה מכוונת".

הטררגדיה, הכאב והתסכול שנותרו לנו אנשי המחתרת עד עצם היום הזה היא ההרגשה שקמנו מאוחר מדי ולא הספקנו להתגבר על יריבינו ולהציל את העם מהשואה.

סיפרתי בזכרם של חברי הקרובים שיחד התחלנו במלחמת החרות והגענו לחזות בהקמת מדינת ישראל, אבל ידוע לי גם ידוע – כי אותם שהזכרתי אינם כל הלוחמים אשר הטו שכם. בין החברים רבים נפטרו בגיל צעיר יחסית ויש לשער שלמאסרים ולמתח החיים והפעילות היה חלק במותם.

פרק חיים ראשון

סיימתי היום לכתוב את רשימותי הסוקרות בקצרה את תקופת חייה של ברית־הבריונים.

זכרון פרק חיים זה שב לתחיה בלבי בשעת הכתיבה, עז, מלא ריגושים ומרטיט, ידידים שאינם, חיים שחלפו, חלומות, מציאות.

עצבון תקף אותי והחלטתי לשוטט 'ברחובות' תל־אביב ככל העולה על רוחי, להשתחרר קמעה מזכרונות והרהורים. התוצאה היתה הפוכה – נתקפתי במועקה גדולה יותר.

היה יום חמסין, יום חמסין שאינו נע ואינו זע. השניות, הרגעים, השעות נעצרו במקומם. יום המקפל בתוכו ימים רבים של ארועים, אותם רוצים לזכור ומהם לברוח, יום של נוסטלגיה למה שהיה ולא ישוב עוד, יום של געגועים ללא הפנייה, ללא מטרה. אני רשאי לחיות ורשאי לגווע. אני יכול להשתטח לרוחב הכביש ואף מכונית לא תרצה לדרוס אותי. איש לא יפנה ואיש לא ישאל למה.

אני מתהלך ברחובות, משוחח עם עצמי על הא ועל דא, מדבר אל עצים ואבנים, מדרכות, כבישים ובתים. יש לי מה לומר לכולם. להעיר, לשנות, לתקן ובלבד להעביר את הזמן שיתחיל לנוע, שיברח יחד עם הזכרונות.

אני עוזב מאחורי את הרחובות "הצפוניים" ופונה אל יפו. אל שוק הפשפשים המחודש, אל הרחובות השוקקים בני אדם כמוני המחפשים בין תילי סמרטוטים ישנים הנערמים בשוק את עברם, את ימי תפארתם שנמוגו כמו חלום, כמו חלום ולא יותר.

שוק הפשפשים! סמטאותיך הצרות הולמות היום את סמטאות נפשי. אלא שלך יתרון עלי. שסמטאותי הולכות

ומצטמקות וסמטאותיך הולכות ומתרחבות.

שוק הפשפשים הולך ומתמלא אוצרות וזכרונות כרימון וכך ישאר כל הימים. ואני הולך ומתדלדל. עולם מלא זכרונות אתה אוצר בתוכך, השוק. כל פריט, אביזר, כל בגד מרופט שאני נוגע בו מדבר אלי כממשות חיה המספרת את עברה, ומבקשת "גע בי בידך צעיר זקן נחמד וחביב כמוך".

אני נודד לאיטי מאיזור לאיזור, משוק לשוק, מרחוב לרחוב, ברצוני להאיץ בזמן ולזרוז מהלכו. אבל הזמן אינו שומע לי, נוח לו לשהות עמדי ויחד עמי לשוטט בשוקים וברחובות.

אני פונה לשוק הכרמל. במשולש בין מלך פלפל אחד למשנהו, בין בית השימוש למסעדה התימנית, היתה קיימת חנות זעירה של מתקן נעליים ישנות, רק ישנות ומטולאות. בימים ההם קונים היו נעלים מטולאות חורנים, יוצאי בתי הסוהר וסמינריסטים שהתפרנסו מפרי עמלם.

כשלמדתי בסמינר נוהג הייתי לשם חסכון ואולי לשם פרולטריוזיה של רגלי לקנות באותה חנות קטנה נעליים ישנות אשר הרשימו את כל רואיהן ואם כי הייתי מבית אמיד, לא נזקקתי לטובות מהן. כיום אני נועל נעליים נוחות ורוצה ללכת יחף.

חבבתי את תלבשתי באותם ימי עבר רחוק, את נעלי העבודה הכבדות המפורזלות בפרסות ומסמרים, שהשמיעו בלכתי "צלילי מסגריה", את גרבי הצמר האפורות המקופלות על הנעליים, את החולצה הרוסית השחורה, את המכנסיים הקצרצרים, את מעיל העור הקומסומולי בתוכו היינו מתכנסים יומם ולילה בחורף הירושלמי.

כשהיה משחק לנו המזל והשגנו עבודה משתלמת, מסוג העבודות יוצאות הדופן, היינו יורדים לעיר העתיקה וקונים בכסף זה בריצ'ס טורקיים ישנים מימי מלחמת העולם הראשונה, זוג מגפיים, לוג יין מתוק וזול ושבים לחדרנו הדל והקר ועורכים חינגא. זה היה שיא התפאורה. זה היה הכל. זה היה הרבה.

הגעתי אל החנות המיוחלת. היא עמדה על תילה, וגם נעליים

מטולאות היו בה. לכאורה מאומה לא השתנה, רק הסנדלר המקורי לא היה, הלך לעולמו – היה סנדלר טוב, ידע להטליא, ובמקומו בא כמקובל סנדלר אחר.

סנדלר הולך וסנדלר בא. לאחר הכל כולנו סנדלרים המטליאים את עצמנו ולבסוף כשהטליאים כבדים מנשוא, אנו נופלים בין הטליאים, הסמרטוטים והתולעים, כאילו לא קרה דבר, כאילו לא התיצבנו אי פעם בעולם.

ברחוב המלך ג'ורג' פינת העבודה, שני שמות שנותרו ללא משמעות, עמד כמנהגו המטורף השקט. קבצן מוזר שאינו מקבץ נדבות, לבוש חליפה, שהיתה פעם חליפה, חולצה שהיתה פעם לבנה, עניבה מעונבת לצד, מזוודה לידו על המדרכה, ארוזה, עמוסה סמרטוטים מבצבצים וכלב בעל פרווה חומה משגיח בנאמנות כלבית על הרכוש, על העבר שנעלם ועל האדם שהיה פעם אדם, האדם שאבדה לו דעתו, האדם שעשה מעשה נבון ולקח לעצמו חופשה ויצא מדעתו. אחרי הכל מתעייפים לפעמים מהחיים ורוצים לנוח.

הקבצן עומד במרכז המדרכה, מושיט את ידו אל השמש, צד את קרניה הזהובים בתנופה של צייד פרפרים, אצבעותיו הזריזות והצנומות טוות מקרני שמש אלה מערכת חדשה של עולם אחר כנראה, שיהיה טוב יותר, אנושי יותר.

האם הוא מטורף, או החיים הסובבים אותו מטורפים ומטריפים?

שתי גדות לירדן,
זו שלנו זו גם כן
(זאב ז'בוטינסקי)

הארגון הצבאי הלאומי

מבחן שני

פלילי למהדרין

בשנת 1936 תפקדתי כבר כחבר בארגון הצבאי הלאומי – אצ"ל שהיה אז בראשית התארגנותו.

הפעולה הראשונה לשבירת ההבלגה היתה "פעולת הרכבת" ב־17 באוגוסט 1936. מפקד הפעולה היה בנימין זרעוני שאף הוא מראשוני חברי ברית־הבריונים. הודות לכישוריו הצבאיים הגיע תוך זמן קצר להיות חבר המפקדה באצ"ל.

אריה בן־אליעזר היה נהג הטקסי אשר הוביל אותנו לפעולה. במבצע השתתף גם בנימין כהנא הידוע, אשר היה טייס פייפר במבצע קדש.

גדוד ישראלי קטן אשר שהה בקרבת הגבול המצרי נחשף לסכנת חיסול על־ידי גדוד מצרי חמוש היטב שעקב אחריו. בנימין משך אליו את תשומת לב החיילים המצריים והציל את הגדוד הישראלי.

באותו מבצע נהרג בנימין כהנא. גם בנימין היה חבר ברית־הבריונים בעבר.

באותם הימים של קיץ 1936 היתה הרכבת מירושלים ליפו חוצה את תל־אביב לכל אורך רחוב יהודה הלוי, ובעברה את רחוב הרצל היתה התנועה נפסקת על ידי המחסומים היורדים משני עברי הרחוב. קהל רב היה מתאסף ומחכה ליד המחסומים, במרכז מסחרי זה של רחוב הרצל, עד שרכבת זוחלת זו היתה עוברת בדרכה ליפו.

באותה תקופה התחיל ה"שבאב" הערבי שנסע ברכבת ליפו בשיטת התגרות חדשה והיא השלכת אבנים על הקהל המחכה למעבר הרכבת. בני אדם רבים נפצעו.

בטחונם של תושבי תל־אביב נפגע קשות בהתגרויות אלה

והם דרשו מ"המוסדות המוסמכים" תשובה ותגובה לפיגועים אלה. "המוסדות" בהתאם להשקפתם נמנעו מלפעול פן תחולל חלילה קדושת "ההבלגה".

ראו הערבים כי טוב וכי אפשר להמטיר אבנים ולפגוע ביהודים מבלי להנוק; וכמובן מאליו הבינו כי דם יהודי הוא הפקר. אחר הכל היהודים הם "ולאד אל־מות". "בני מוות" הם כינו אותנו והגבירו את הפיגועים.

ימים מספר לפני "פעולת הרכבת" ירו הערבים בנושק על הקהל שהצטופף ליד מחסום הרכבת ונער עברי כבן 14 נהרג ואחרים נפצעו. אצ"ל נכנס אז לתמונה בהחליטו להשיב מנה אחת אפיים ולשבור את ההבלגה "המקודשת" המפילה קורבנות ברחבי הארץ.

מועד המפגש לפני הפעולה נקבע לשעה החמישית עם שחר ליד משרד חברת המוניות "עליה" שהיה אז ברחוב יהודה הלוי פינת אלנבי.

באותם ימים התגוררתי בבית הורי ברחוב יונה הנביא, אך מחשש שמא אאחר את מועד המפגש, החלטתי לחטוף תנומה אותו לילה בקרבת מקום לפעולה. בקרבת גדר האבן של המסילה מצאתי גרוטאה ישנה של מכונית ולשם הכנסתי את עצמי. הייתי מתוח מאד, זיעה כסתה את גופי, חששתי שמא אאכזב את חברי לפעולה. הלילה עבר עלי במאבק בלתי פוסק עם השינה ועם הרהורי אודות בצוע הפעולה עצמה.

אמנם, עד פעולה זו הספקתי להשתתף במושב מחניים שבגליל בפעולת קרב נגד הערבים בפרעות 1929. למרות זאת, לא היה כל דמיון בין ההתקפה ההיא להתקפה זו שאופיה היה יותר אינדיבידואלי.

הרגשתי כמו אותו גיבור מספרו של אנדרה מורואה "חיי אנוש": הטורוריסט הסיני שקיבל הוראה לחסל יריב פוליטי והוא עומד מאחורי הוילון בדירתו של אותו נדון לחיסול ומתלבט שעה ארוכה עם עצמו באשר לביצוע המשימה. לילה מלא וגדוש לבטים, שיקולים והצטדקויות, לילה של זיעה קרה.

בשעה היעודה, לאחר חלוקת הנשק האישי, ברגע שמששתי בידי את אקדח הפאראבלום, חלפו באורח פלא כל הרהורי השחורים שליווני במשך הלילה והיו כלא היו. איתן ברוחי ובגופי הגעתי יחד עם חברי למקום הפעולה, ליד הבתים רבי הקומות שלימים השתכן בם בית המשפט, קרוב לגשר ברחוב שלוש אשר אליו הלכה התקרבה הרכבת באיטיות רבה.

תוך רגעים ספורים השלמנו את המשימה למענה טרחנו. ירינו אל עבר חלונות הרכבת והבהרנו בזאת שלכל מעשה טרור יש תגובה מתאימה וכי לא נניח לטרור חד צדדי להשתלט עלינו.

את הנשק הכבד החזרנו למכונית שחיכתה קרוב למקום הפעולה. לפי ההוראות שקיבלנו מראש, התפזרנו רגלי, איש איש לביתו ונשקו האישי איתו. דרך נתיב שקבע לעצמו כל אחד ואחד.

בחזרה לבית הורי, הפאראבלום מתחת לחולצתי, נדמה היה לי שהכבישים הולכים ומתקפלים מתחת לרגלי ואני מרחף באוויר ברחובותיה הריקים של תל אביב המתעוררת משנתה.

נכנסתי לביתי על בהונות רגלי שלא לעורר את הורי הישנים. על פתיליה במטבח העמדתי בדממה סיר מים להרתחה לשם ניקוי קנה האקדח. אלא שאבי אשר השכים קום ללכת לבית הכנסת נכנס וראה את האקדח מונח על השולחן. הוא הבין מיד שהשתתפתי בפעולה נגד ערבים. חששתי כי יזוף בי ויטיף לי דברי מוסר אך הוא התקרב אלי, שם ידו על ראשי וברך אותי שאצליח תמיד במעשי נגד אויבי העם היהודי ובדרכי שבחרתי.

לאחר שנות ילדות ארוכות בהן גדלתי ללא אב ושנים של זרות כששב ואני כבר עלם בוגר בדעותי ובדרכי, היה יחס זה שגילה כלפי אבי הקשר הראשון אשר קרבנו זה אל זה. התיידדנו והרבינו בשיחות בכל הנושאים שעומדים ברומו של העם היהודי.

חברי "ההגנה" היו בטוחים משום מה שאנשיהם הם אשר ביצעו את ההתקפה הנועזת הראשונה וערכו חיננה בבתי הקפה בהם היו נוהגים לשבת וגדולה היתה אכזבתם בסוף היום כשנודע להם שאנשי האצ"ל הם אשר חיסלו את הנוהג המשפיל והמסוכן של הערבים להתנכל מהרכבת ביריות ובאבנים אל תושבי תל-אביב.

מעשים אלה של השבאב הערבי מיפו לא חזרו יותר. חיל ורעדה אחזו בם בעוברם את קו מסילת הברזל שחצה את העיר.

מצבו הכספי המעורער של האצ"ל בראשית דרכו בקיץ 1937 דרש מתן פתרון מידי.

בנוסף לבעיות הכספיות של הארגון, התלבטה המפקדה על מי להטיל את תפקיד מפקד האצ"ל. היו יותר משני מועמדים ראויים לתפקיד זה, ההחלטה נדחתה שוב ושוב ויצרה מצב הרה סכנות למסגרת מחתרתית הנמצאת בראשית דרכה.

זאב ז'בוטינסקי שהיה בין היתר ראש האצ"ל החליט לסיים את הויכוח ומינה למפקד האצ"ל את ביטקר, קולונל יהודי אשר שרת בצבא הסיני בחרבין. ז'בוטינסקי שלח את קולונל ביטקר לארץ-ישראל, אולם חברי המפקדה ראו במינוי זה "הצנחה" ולא ששו לשתף פעולה עימו. למרות הניגודים הפנימיים בין שני הגורמים ועל מנת לפתור את בעיית המצב הכספי המעורער של האצ"ל הוחלט על ביצוע שוד בבנק.

ביצוע הפעולה הוטל על סלמן, קיפניס, בוצ'קו ועלי ואיש אצ"ל נוסף אשר היה הנהג. כל החמישה חברי אצ"ל ובחלקם בעבר הלא רחוק חברי ברית הבריונים.

לאקספרופריאציה הזו נבחר בנק הפועלים, אשר כבר באותה תקופה בלט כנציגה של הבורגנות הסוציאליסטית שסחטה מחבריה בהסתדרות הפועלים הכללית כספים כדי לבסס את מעמדה המפלגתי על ידי הקמת טרוסטים כלכליים, בכדי שמעמד הפועלים יהיה תלוי במפלגה ושלטונה בישוּב ינון לנצח נצחים.

יומיים לפני המבצע הודיע האיש הנוסף לסלמן, כי לא יוכל לשמש כנהג כי "יש לו קופה של שרצים במשטרה" וכי ישלח נהג אחר במקומו. ואכן נשלח נהג, ציון גבאי שמו, בחור הגון וטוב, איש אצ"ל.

על סף הסיום הטוב השתבשה הפעולה. תיק הכסף כבר היה בידי אחד המשתתפים. כשניסינו להתקרב למחזיק הכסף, סטה הנהג שלא בהתאם לתכנית שנקבעה מראש ופנה שמאלה במקום מימנה, ישר לרחוב רמב"ם ולשוק הכרמל אשר המה מאנשים ופגע

בדוכן עמוס סחורה. הסוחרים והקהל נדהמו, נבהלו והחלו זועקים "תאונה", "תאונה". לרוע המזל עמד באותה פינה שוטר יהודי אשר שמע את הצעקות ועצר אותנו. וכשהביא אותנו למשטרה התברר כבר שלא היתה זו תאונה אלא נסיון לשוד.

שוטר זה, ששמו אינו זכור לי כיום, לא חדל במשך שנים להצטדק בפנינו שלו ידע שזה שוד פוליטי לא היה עוצר אותנו. גם לאחר קום המדינה המשיך להצטדק בפנינו: "עצרתי אתכם בגלל תאונה, בגלל תאונת פגע וברח".

מהמשתתפים בשוד הובאו לדין רק ארבעה והם חיים בוצ'קו, אביגדור קיפניס, הנהג ציון גבאי ואנוכי. קיפניס שוחרר בבית המשפט מחוסר הוכחות. נותרנו שלושה ונשפטנו לשלוש שנות מאסר ועבודת פרך לכל אחד מאתנו.

בית המשפט ציין וקבע לגבי בוצ'קו כי הוא שתקף את השליח וחטף ממנו את התיק עם הכסף ורק משום שלא היה מזוין, נפסקו לו שלוש שנים בלבד; לאמיתו של דבר, בוצ'קו אמנם היה בקרבנותנו, לצורך הסחה בלבד במקרה של תקלה. את תקיפת השליח וחטיפת התיק ביצע סלמן, שלא עלה בידו להגיע למכונית שהחלה לזוז בטרם עת. החלטת בית המשפט התבססה על עדויות לא מהימנות של עדים שתודרכו במשטרה. סלמן שוחרר בראשית החקירה.

לו השוד היה מצליח היתה המפקדה זוקפת פעולה זו לזכותה, או לא מצהירה עליה כלל, אבל כפי שקורה בחיים לאחר הכשלון רצה חלק מהמפקדה להתנער מהפעולה, לנגח בה את ביטקור ולגרום שז'בוטינסקי יבטל את מינויו.

לאחר השוד התקיימה בפרג בצ'כוסלובקיה ועידה מצומצמת שבין יתר הנושאים עסקה גם בלקחי השוד. לועדה זו הגיעו גם חלק מחברי המפקדה וכן אברהם סלמן בכדי לנהל דין ודברים עם המפקדה בנוכחות ראש בית"ר בדבר הנסיון לטשטש את חלקה של המפקדה בפעולה ולהטילה רק על רוג'רט ביטקור שפוטר ועזב את הארץ. לגבינו הוחלט על דעת כולם להעמיד מיד הגנה משפטית ממיטב עורכי הדין.

ההשערה כי קבוצת "סדן" התקשרה כאילו עם מפקד האצ"ל ביטקור וכי היתה מיוזמי הפעולה אינה מדויקת.

"קבוצת סדן" משרידי ברית-הבריונים, כפי שהיא מכונה בכרך ב' של מערכות הארגון הצבאי הלאומי, היתה קבוצת חברים שהשתייכה להסתדרות העובדים הלאומית והוציאה לאור את הירחון "סדן". אחדים מהם השתייכו בעבר לברית-הבריונים ואף אם השתתפו בשוד בנק הפועלים לאחר מכן, לא היה כל קשר בין שתי העובדות. עורך "סדן" היה אברהם סלמן ורשאי היה להשתתף בו כל מי שהיה לו לומר דברים כלפי דרכה של ההסתדרות הלאומית.

בהוצאתו לאור ובמימונו של "סדן" השתתפו רבים מחברי ההסתדרות הלאומית וזה גם אשר גרם לבהלה, למשפט המזורז ולהוצאה מההסתדרות את שלושת הפעילים העיקריים של הסיעה לביקורת אידיאולוגית, סלמן, קיפניס, דבירי, חברי ברית-הבריונים לשעבר.

החשש מאבא אחימאיר, ייבין ואורי צבי גרינברג, רדף את הרביזיוניזם לאורך שנים רבות. הנטייה להרחיק את ברית-הבריונים והשקפתה ביחס למלחמה נגד השלטון הבריטי הזר מכל פעילות פוליטית מעשית, עברה כחוט השני עד הפילוג בין אצ"ל ולח"י.

לאחר ציפיה של שישה חודשים למשפט במסגרת עצורים ביפו ובירושלים ואחרי מתן פסק הדין של שלוש שנים, החזירו אותנו לבית הסוהר המרכזי.

היה לי ברור שהפעם לא יעמוד לזכותי הפנקס הממשלתי שהגדירני כעתונאי. הוא גם לא היה עימי באמתחתי. הפעם, שלא כפי שהיה במשפט ברית-הבריונים, הייתי "פלילי" למהדרין. הפעם בניגוד להתרשמותי הראשונה בעת מאסרי בעבר, לא הזדעזעתי ממאומה, לא מהתלבשות החומה, לא מה"קרוונה" המסריחה, לא מה"בורש" המרופט, לא מהמזון ולא מהחדר שבו אצטרך לבלות שלוש שנים תמימות יחד עם ערבים.

ידעתי את הצפוי. קיבלתי את הדין לגבי שלוש השנים המחכות לי באורך רוח, בשלווה פילוסופית של איש מחתרת ההולך לקראת גורלו שעיצב לעצמו במו ידיו, במודע ובאמונה. ידעתי שהשיבה שנית לבית הסוהר תדרוש ממני טבילת אש

מחודשת וכי עלי יהיה להתמודד עם שאלות ותשובות ולמסור דו"ח לפני "העדה" שהכירוני מהישיבה הקודמת. הראשון בתור היה השוטר הממונה על רישום האסירים החדשים המובאים ל"פואייה" של בית-הסוהר. הוא הכירני מיד. לאחר שהסיר מאתנו את הכבלים שאלני חד וקצר "קאם" – כמה. עניתי אף אני בקצרה "תלאתה" – שלוש. "בסיטה" – שום דבר, הוא סים את "חקירתו".

הכניסו אותנו לחדר "התפתיש" – החיפושים, ומשלא מצאו אצלנו דברים שאסור להכניסם פנימה ל"מלון" עצמו, התייצב מולנו מיסטר סטיל בכל הדרו; כרסו המלאה רוקדת כמטולטלת לפי קצב תנועת גופו, פימתו נופלת ונשפכת על צוארון חולצתו המעונבת וכולו מזכיר ישבן של תרנגולת מפוטמת מרוטת נוצות שביב פי הטבעת.

מיסטר סטיל בחן אותנו בעיניו החזיריות-אדמדמות-מזריות כעיני שפן. תלבשתו הרשמית, מדיו המגוהצים, דרגתו, כפתורי המתכת, החגורה, ושרביט המושלים מתחת לבית השחי הבהיקו והבריקו מרוב צחצוח, גיהוץ, שיוף וליטוש שהשקיעו בהם האסירים כאות תודה על שחילק להם מכבודו וזיכה אותם בניקוי בגדיו וסמליו לתפארת כל רואיהם – יותר מכך, קירב אותם והפכם לאנשי סודו וכל זאת "רק" תמורת הלשנות ומסירת אינפורמציה על הנעשה "בבית פנימה", מי אמר מה ורכילויות שבינו לבינו.

מיסטר סטיל חזר על השאלה הרגילה: "האו מאצ'" ולתשובתי שזה "בסיטה" העלה חיוך יבש על פניו, הוציא אינפוף מתחת לאפו ואמר: "אול רייט, אול רייט", כמי שאומר ראיתי את התיק שלכם ב"מכתב".

כך עברתי את טבילת האש השניה שלי.

את טבילת האש השלישית והאחרונה עברתי בהיותי כבר מאחורי סורגים ובריחים אחרונים, בתוככי בית הסוהר. האסירים הותיקים שהכירו אותי וזכרו את מעמדי הנכבד בתור "חמאייה" ו"אינטליגנט" שעבד בדפוס, עודדו אותי בספרי להם שקבלתי שלוש שנות מאסר "בלבד".

עידודם נגע לליבי. "וּנְלֹאֵהִי, באלוהים, שלוש שנות מאסר בלבד?" שאלו. "תעבור אותם מבלי להרגיש, תשב על הקרדל והם יחלפו כיום אחד". אחד יעץ לי לשים את שלושת השנים "על הפתא" שלי "ואתה כבר משוחרר". ועוד אחד מהידידים מהישיבה הראשונה שאלני אם אני נשוי וכשעניתי בחיוב הגיב: "בסיטה", "בסיטה" מתמשך ואוהד. "שלוש שנים", אמר. "אתה כבר יכול להתחיל לחדד את הזיין שלך".

בינתיים, בין ה"פתא" ו"הקרדל", הפרידו בינינו. אותי ואת בוצ'קו הכניסו לחדר מספר 53 מול חדר בית החולים הפנימי ואת ציון גבאי לחדר אחר.

חדר 53 "שלנו" איכלס בימים רגילים כארבעים אסירים. זה היה חדר שדין השפוטים היושבים בו היה מעשר שנים ומטה. מחדר זה היו שולחים לעבודת פרך למחצבות נור-שמס את האסירים שריצו כבר חלק נכבד ממאסרם. או כאלה שמיסטר סטיל מסיבה זו או אחרת, או ללא כל סיבה, היה מחליט "לאוורר את בית הסוהר מפרזיטים שאוכלים את לחם המלך מבלי להשתלב בעבודה פרודוקטיבית ולו הקלה ביותר".

בחדר זה כמו בחדרים אחרים בבית הסוהר היה הכותל המזרחי המרוחק מ"הקרדל והפּרָמִיל" * מיועד ל"מכובדים" בשנות מאסר, או ל"מכובדים" בכח הזרוע. רמת הכבוד הלכה וירדה, הלכה והתרחקה מהכותל המזרחי עם רדת "גיל" המאסר.

מיד עם הכניסה לחדר ניתן היה לקבוע את "גיל הנאסרים" לפי הקירבה ל"קרדל" ולפי הסירחון שהיה עולה מה"בורש" הלח מהשתן שעבר את גבולות ה"קרדל" במשך הלילה. למעשה שימש ה"בורש" והרובצים עליו סמוך ל"קרדל" מעין סכר למכובדים של הכותל המזרחי.

הזמן החולף היה מביא בכנפיו רוח חדשה ו"תנאי קידום" לנשארים בחדר. כשהאסירים "הותיקים" היו מתחילים לנוע אל ה"פּרָאג" או פונו לנור אל-שמס, היו ה"בורשים" מה"קרדל" מתחילים לנוע אף הם אל הכבוד המיוחל של הכותל המזרחי –

* "פּרָמִיל" – מיכל מים שהיה תלוי על פי העביט.

לא חלילה משום שהאוויר שם היה סטרילי יותר, אלא משום שה"מוזיקה" היתה רחוקה יותר וה"בורש" יבש. לזכות "אחינו" בני ישמעאל עלי לציין שאיש מהם לא יעז להוציא הגה בדמות "פס"–נוד בקולות ורעמים. מעשה כזה הוא מוקצה מחמת מיאוס המביע זלזול בכבוד היושבים במרומים ובין היושבים במרומים גם "המכובדים" מבית הסוהר שיושבים בשמיים ליד השולחנות הערוכים כל טוב, יונים צלויות המתעופפות ישר לפה ובתולות יהודיות ערומות, כמובן, משמשות אותם לפי הצורך. כל זה לא החליש את הסרחון העיקש שהיה מרחף באוויר וניתן היה לשמוע את משק כנפיו הכבדות.

לעומת זאת נעים היה להקשיב לגיהוקים לאחר האוכל שהיו יוצאים מהפה ועולים בקומות ישר ל"ספרות העליונות" לכבוד הנוכחים וביחוד ל"איל המדיאללה ראב איל-עלמין".*
נותרה לנו עוד בעיה אחת בראשית הדרך, אליה היינו צריכים להסתגל וגם להשמר מפגיעתה המסוכנת והיא אמנות "היריקות".

השכנים שלנו ידעו את מלאכת היריקות ממרחקים. ממרחקי הכותל המזרחי הם ידעו להטיס יריקה מרחק שישה שבעה מטר שהיתה מתחילה מה"בורש", עולה בקשת כמו טיל ויורדת ישר לתוך ה"קרדל" ועל פי רוב מבלי להחטיא.

היריקה היתה מתחילה מחירחור עמוק וממושך מהריאות. מעין רעש של מנוע לפני זינוק המבשר שמעמדת גרון עומד לפרוץ טיל. אזהרה שכל החפץ חיים ישתטח על ה"בורש" עד יעבור זעם.

בוצ'קו ואנוכי למדנו להתמודד עם שפע טילים אלה ואף היה לנו מספיק זמן לרדת למקלט מתחת לשמיכה ולהסתתר שם. לאחר שהטיל חלף ביעף את כל אורכו של החדר מקיר אל קיר היה נופל לתוך בריכת ה"קרדל", משמיע נעימה של ברזל מלובן שנפגש עם מים כבדים ושוקע לאיטו לתוך השתן המותז לצדדים.

* "איל המדיאללה ראב איל-עלמין" – תודה לאל אלוהי העולמים.

אט אט הלך והשתפר מצבנו בתוך החדר ומעמדנו עלה כדי מרחק של שלושה מטר ויותר מה"קרדל". הסירחון התעדן במקצת ולא היה חריף וחד כמקודם. קיווינו שאנו מתקדמים אל המנוחה והנחלה – אבל לא כן רצה הגורל.

באחד הימים החזיר מיסטר סטיל אסיר שהיה שפוט לחמש עשרה שנה מבית החולים הממשלתי שעל מגרש הרוסים בשכנוע את הרופאים שחולה זה "חולה מדומה" הינו, כלומר, "עושה את עצמו" כדי שיוכל להשתחרר מוקדם יותר: יאני להשתחרר על בסיס של "מדיקל בורד" – החלטה רפואית.

את האסיר הזה העבירו לחדר שלנו, ופרשו את ה"בורש" שלו לידי כי ה"אחווך" לא רצו לקבל אותו ביניהם.

בימים הראשונים להבאתו, כמעט והזדהיתי עם מיסטר סטיל. יריקותיו נשמעו לי די בריאות, אם כי תרחור ההצתה של המנוע נראה לי מפגר בשעת ההטסה; כך או אחרת, "החולה המדומה" רבץ יומם ולילה על "בורשו", התענה בתוך אנחותיו ללא יכולת לעמוד על רגליו. מפעם לפעם ראיתי והרגשתי לפי יריקותיו שכוחותיו הולכים ואוזלים, הולכים ומתקרבים אל בוצ'קו תחילה. הוא הרבה להושיט לי את ידו היבשה, כמי שנפרד והולך לעולמו.

ערב אחד, כשיריקותיו כיסו כבר את שמיכתי, פניתי בנאום אל ה"אחווך" שלו ו"שלי" בחדר ואמרתי להם בשפה פטתית: "יא אחווך", – הי אחים אללה מעקום – אלוהים עמכם. בבית הסוהר כולנו שווים ומצווים לעזור אחד לשני. היום זה ששוכב לפנינו כאן בחדרנו הוא חולה אנוש ומחר זה יכול להיות אתה", ומהרתי להוסיף ולהדגיש "או אני" – בכדי שלא יגידו לי "תמסה בעיניך". "צריך", המשכתי לנאום, "שאחד מהמכובדים שלכם, יבקש רשות מה"נובצ'י" שזה יבקש רשות מה"שוויש" שזה יבקש מה"זבט" שירשום אותו וירשה לו ביום הקבלה במפתח להתייצב בפני מיסטר סטיל, יפרוש לפניו בשם כל אסירי החדר שהאיש הזה שמוטל לפנינו גוסס ויש להעבירו לבית החולים".

לאחר הנאום דם החדר. איש לא הוציא הגה מפיו. לאחר דקות מספר של שקט מאויים חכך אחד הנכבדים בגרונו, ירה מספר יריקות מאונפפות וענה לי בזו הלשון כ"מואזין": – – "יא

חוג'ה, יא אַבְרָחָם־לֵל, בן תמותה, אנחנו בני ה"קוראן" מאמינים ב"אללה ראב אל-עלמין" – באלוהים אלוהי העולם. גם גורלנו מאלוהים. "קולשי מאללה ישתבח שמו" – הכל מאלוהים. "אללה ירחמו" – אלוהים ירחם עליו. אם אללה ירצה הוא יחיה ואם לא, הוא יקח אותו תחת חסותו וירחם עליו".

למחרת, יום שני, יום ה"מכתב", הלכתי למיסטר סטיל. היתה זו הפעם הראשונה והאחרונה שהלכתי אליו ל"מכתב" – כדי שלא אצטרך לעמוד לפניו דום ולומר לו: "נַעַם יֵא סִדִּי" – כן אדוני האלוהי.

מיסטר סטיל שערל פיקח היה הסתכל בי בתמיהה שאני מייצג את ה"אַחֲוּן" הערבים "שלי" אך לא התפלא, כי הכיר אותם היטב; ענה לי ב"אויס. או יס" מאונפף וסיים ב"אַנָא בשוף", "אנא בשוף".

תשובתו, הסבירו לי, מצלצלת להם כאילו אָמר "אנא בשוף" – אני אשתין, כלומר מן לשון נופלת על לשון בערבית; אבל עד שהוא "דאה" ועד שהוא "שאף" או "שך", הלכו יריקותיו האחרונות של האסיר וכיסו את שמיכתי בתדירות מהירה יותר ויותר.

כעבור שבועות מספר לפני צאת ה"אחווין" מהחדר לעבודה, הודעתי להם כי בלילה שחלף לחצתי את ידו של אחיהם שמת וכי ליוויתי אותו לעולם שכולו טוב, לעולם של בתולות ויונים צליות.

מקרה זה מזכיר לי את ספרו של אבא אחימאיר "רפורטז'ה של בחור ישיבה", בו הוא מתאר את חיי הערבים ואת חוסר העזרה ההדדית ביניהם. בספרו הוא כותב: "שוחרר האסיר המשותק. פלח זה נידון לחמש עשרה שנה בשל רצה, הועבר לנור אל-שמס לעבוד בחצץ וכאן נפל מסלע וגופו שותק כמעט לגמרי. בלכתו היה נשען בידיו בקיר. איזה יסורים היה סובל, בהעבירו את גופו מתאו אל בֵּית־אֶל־מוֹיֵהָ – בית השימוש – וחזרה. פניו מתאדמות מרוב מתיחות. ההליכה עצמה היא בשבילו עבודת פרך.

יש ואחד האסירים היה חומל עליו, נוטלו על כתפיו ומעבירו לבית־המים או לתאו.

דבירי היה ממלא תפקיד זה לעיתים קרובות ואני הבישן, לא עשיתי זאת מעולם”.

אצל הערבים, בינם לבין עצמם, ההתעללות כלפי החלש והנכה היתה בלתי נסבלת ובלתי מובנת לנו יוצאי תרבויות שונות משלהם. ההתעללות האכזרית חלחלה בדמם המדברי הטורף, המלהיב את דמיונם, כשאת העזרה לזולת היו מטיילים על “אללה הפל יכול”.

חדר מספר 53 בו שכנו אותנו שימש מעין תחנת מעבר, טרנספורטים של אסירים חדשים באים וטרנספורטים יוצאים. חדר בעל תחלופה גדולה כמו בחדרים המיועדים לעצורים זמניים בהבדל אחד, בחדר שלנו היו כולם שפוטים, חל עליו החוק של “מדינת בית הסוהר” על מנהגיה, ואורח חיי אזרחיה שנשלטים בה על ידי גורם זר ועוין שמשתלט עליהם בכח הזרוע. בחדר שלנו השלילה חגגה כל יום את חגיה המיוחדים וסגרה את כל המעגל.

בחדר זה היו משכנים את ה”פוסטה” מנור־שמש שהיתה מגיעה כל חודש, כלומר: לחדר זה היו מביאים את האסירים שמועד שחרורם מבית הסוהר הלך והתקרב ושמש כמקום מעבר תמידי לאלה שהגיעו משם. מצב שגרם לגניבות מהותיקים שהיו יוצאים לעבודה אל ה”מְשַׁרְאֵלִס”. מה גנבו? החליפו שמיכות ו”בורשים” בשמיכות ו”בורשים” מרופטים שקיבלו מהמחסן כזמניים לפני שחרורם, או סתם גניבות קטנות שבבית הסוהר היו מוערכות כגדולות, כמו סבון שהיו מביאים מבחוץ לאסיר בימי בקור, מגבות, מראות במימדים קטנים שהיו אסורות, סיגריה אחת או שתיים, מצרך שהיה בחזקת נכס יקר המציאות. שלל שכל הנתפס עימו הלך מיד לצינוק.

כל הרכוש הזה דמה אחד לשני וקשה היה להבדיל בין “בורש” ל”בורש”, שמיכה לשמיכה, אביזר לאביזר, על רקע זה היו מתפתחות כל פעם קטטות בין “האריסטוקרטיה” הקבועה לבין ה”סוֹפֶּבֶק”, הצוענים הזמניים מזי הרעב וגדושי הכינים שבאו מנור־שמש להתרווח לפני שחרורם, להעלות בשר ולהתפנק מעט ב”מלון חמישה כוכבים” זה, ששמו בית הסוהר המרכזי בירושלים.

בעית הכינים היתה לא פחות חמורה מבעית הגניבות, אם כי ניתן היה להסתדר איתה ביתר קלות. החוזרים מנור־שמס היו מביאים איתם כינים מורעבות צמאות דם וכל מה שהיו רעבות יותר, כן היו נועזות, חצופות ומוצצניות יותר וגרמו לתוספת עבודה לאחר יום עמל בבתי המלאכה.

הכינים הנור־שמסיות היו מגזע עמיד ומחוסן יותר מהכינים שגדלו בתנאי רווחה בכלא הירושלמי. הפינוק הפך את הכינים שלנו לנירפות ולמחוסרות מוטיבציה להתמודד במלחמת הקיום מול מזי הרעב שאין להם מה להפסיד, מלבד להרוויח. היה זה מחזה מרהיב עין לראות חדר גדוש אסירים, כל אחד על ה"בורש" שלו, שולח את צפרניו לשלית מתוך שטחי פלומות השיער את הכינים העקשניות המחופרות בתוך הבשר. מעלה אותן על צפרניו ומוחץ אותן ביניהם וחוזר ומוחץ עד שהן נכנעות לצפרניים המפצחות את עור הפיל שלהן ולא מרפים מהן עד אשר יאדימו הצפרניים מדמן השחור – וכך ערב ערב ל"עיני" ה"קרוונות" המלאות ב"שורבה" – מרק המסריח מהשמן השרוף והפגול.

וכך מדי חודש בחודשו, "פוסטה" באה ו"פוסטה" שבה אל מחצבות הסלעים נור־שמס. את רוב האסירים מה"פוסטה" היו דוחסים אל תוך החדר בשטח הפנוי שנוצר בין ה"בורשים" הפרושים מהקיר המזרחי עד ה"קרדל" כשטיח אדום ל"נסיכים" שחזרו מהמחצבות קרועים ובלויים, רעבים וצמאים כמו הכינים אשר הביאו עמם.

אבו־טקרוֹרי משוחח עם אללה

לילה אחד ואולי זה היה ערב ארוך שדמה ללילה, התעוררו כל אסירי החדר ואסירי החדרים הסמוכים. העיניים בהו בחשכה מבלי לגלות דבר.

רק את קולו של הבדואי מה"בורש" הצמוד ל"בורש" של אבו־טקרוֹרי שמעו צועק בקולי קולות שאבו־טקרוֹרי עוסק ב"תשמיש הבורש" עם אחד החוזרים ב"תשובה" מנור־שמס. אט אט, בקצב של ספינת־המדבר־הגמל, מתקרב ה"נובטשי" המנומנם אל סורג החדר ושואל: "על מה המהומה? מי מפריע פה את מנוחת ה'רַג'ל' – הגברים?" הדליק את האור הצהוב של נורת עשרים וחמישה נוט והחדר הגדול המאוכלס הפך למעין במת תיאטרון לתפארת.

על השטיח העשוי מ"בורשים" שהיה פרוש על פני כל הבמה ישבו דמויות תמוהות מטושטשות, לבושות בחום שהשתלב בסיוד הלבן של הקירות ובאור הצהוב של החשמל וביחד הפכו לצבע אחיד מעורפל ומעורבל של עצבות; חדלון ולא כלום.

הבמה היתה מלבנית כמבנה החדר עצמו. הדמויות ישובות שעונות אל הקיר, דוממות. פיהם אטום, עיניהם תרות ללא מטרה, פרצופם ניטרלי כפרצופי שופטים שיושבים בדין ומקשיבים בעיניים עצומות לדברי העדים ופרקליטיהם:

ה"נובטשי" שואל: "שו סאר, מה קרה, יא אַפְנְדִיט".

הבדואי עונה: "יא סִידִי, יא ז'לימה, יא בן־אדם, כאן נעשים דברים שלא ייעשו אצל הבדואים".

ה"נובטשי": "אַש מן בידו בניקאק" – מה, מי רוצה לזיין

אותך.

הבדואי: "אוזו ביללה, יא אַחי" – ישמור אלוהים, אחי.

ה"נובטשי": "אז למה הקמת מהומה?"

הבדואי: "פי הון וְוֹלד", יש כאן ילד, מנור אל-שמס. והוא מראה בידו על "בורש" במעבר שבין ה"בורשים" הצמודים לקיר – ואומנם כן, על "בורש" אחד במעבר שבין שני ה"בורשים" נגלית חצי גופה מכוסה בשמיכה.

"השופטים" פותחים עיניים גדולות תמהות ושואלות: היכן נעלמה חצי הגופה, מי לקח אותה, "מן קאטלֶה?" – מי קטל אותה?

אבו־טקרוּרי מתפרץ בזעם, רותח מעלבון, פונה ל"נובטשי" ואומר: "יא אַחי, הפרא הזה הבדואי רוצה להאשים אותי שלקחתי "וואלד" מהבאים מנור-שמס, בוסטור אלה, ישמור האל, זו האשמה שלא תסלח לעולם, אלא אם כן "אטבחו" אשחוט אותו". ובהינף יד אבירית הוא מסיט את השמיכה לצד ובצעקות רמות הוא מכריז: "אום יא וואלד, אום יא וואלד, אום". קום ילד, קום. "חאלי נאס בשופו" – שיראו בני האדם, "האדא וואלד האדא" ... זה ילד זה?

לעיני "השופטים" והקהל שמסתכל במחזה עולה ומסתמנת תמונה לא רגילה. בין רגליו השמנות־כהות של טקרוּרי מתגלית חצי הגופה החסרה מה"בורש". "אום יא וואלד", מאיך בו אבו־טקרוּרי, אום – קום. והנה לפתע כמו במחזה שלא מהעולם הזה עולה מתרוממת סילוֹאֹטָה של אדם ענק כשני מטר קומתו, עטור זקן שחור והוא עומד ואינו מוציא הגה מפיו, שקט ורגוע כמי ששם פֶס על כולם. מחר יום שישי, הוא יוצא "פרג" *.

לעומתו מתיצב על רגליו אבו־טקרוּרי כגמד לעומת ענק, ממשיך לקרוא תגר כילד שנתפס בקלקלתו; פונה לקהל שוב כמבקש רחמים, מפנה גופו אל הבדואי וממשיך להצדקתו: "האדא וואלד האדא" – זה גער. זה? "שופו יא נאס, תְּלִי כולה דִינִייע בשוף. הביטו בני אדם, תנו שכל העולם יראה, האדא וואלד, האדא וואלד, האדא רג'ל, זה גבר, זה גבר מגודל, ואל יבוא הבדואי המלוכלך ללמד אותי הוויות עולם ויטיף לי מוסר. "יא

* "פרג" – חופש.

אחוון, אללה מעקום" – "אחים, אלוהים עמכם, היה לו קר והתגלגל מתחת לשמיכתי מבלי שהרגשתי אפילו. אדם כמוני יעשה נבלה כזאת כפי שהבדואי מיחס לוי? אלוהים עמכם אחים".

רגעים מספר נשאר שניהם לעמוד כמאובנים, הענק הרזה, המזוקן ולידו אב־טקרוורי בתוך עורו הכהה – גופו הדשן הנשיי רעד, עיניו הטובות שלא ידע לאן להפנותן מרוב בושה עוררו בי רחמים וצער על העלבון הפומבי שנגרם לו.

לא היה מה לומר, לא היה מה להוסיף. הכל היה ברור ומובן. ה"נובטשי" כיבה את החשמל – מערכה ראשונה הסתיימה והיה גם ברור שה"נובטשי" יספר אודות הארוע לממונים עליו והדברים יתגלגלו עד השעה השמינית ויגיעו למיסטר סטיל.

למחרת יום שישי היה וגם יום של "פוסטה" לנו־שמס. אב־טקרוורי הבין וידע שסופו נור־שמס. ואם כי יום "סֶטְרָה" הוא יום שישי, יום מנוחה לפי ה"רגיולישנס" – יום של עצלנים שאינם רוצים לעבוד, קם אב־טקרוורי כהרגלו לפני השעה השישית והתחיל בדו־שיח עם אלוהיו, בפני קהל ועדה עויין מתוך קנאה שגם ידם לא היתה במעשה: – – –

"יא ראב", הוא אמר, "יא אַבונא – אבינו, אתה הלא יודע מי ברא אותי: אתה אלוהי, אתה בכבודך ובעצמך, האם שכחת?" ופשט את שתי ידיו לפניו כמי שמבקש סליחה ומחילה. בקול פיסני של פייניסימו דועך ומבוויש. התחיל להשיח את מר לבו, כאבו, צערו ועלבונו לפני בורא עולם מחדש בנוסח הקודם: – "יא אבונא, אני יודע שלא שכחת אותי. הלא אתה הוא שהענקת לי לב של זהב וגם תחת של זהב, גם התחת הוא שלך כשם שהלב הוא שלך, נכון, מסבוט. אתה לא מתכחש למעשי ידיך, מה? אז למה אתה רודף אותי ומטיל עלי תמיד לשאת בעונשים כבדים מבלי לשקול ומבלי לחשוב".

"למה הטלת עלי שלוש שנות מאסר ועכשיו אתה עוד מוסיף לי את נור־שמס ולְדָרְר נאששיבי, נתת רק חצי שנה עם חמִיָּה – יחס מיוחד".

"אני שואל אותך לֶשׁ, לֶשׁ, למה? למה נהגת כך? משום שהוא מהחמולה של נאששיבי. כך אתה שוקל את הצדק שלך?"

ובקול רם יותר הוא פונה שוב לאלוהיו וטוען: "בפני מי העמדת אותי למשפט, יֵא רַבִּי, בפני הבדואי הזה מהמדבר? והיכן היית אתה בליל אמש, אתה שבראת אותי עם כל הטוב והרע שבי, היכן היית בכדי להציל את כבודי מכל הבושות שהיו, האם אין לך חלק בזה?"

אבר־טקרוּרי הרים את ראשו כלפי מעלה, עיניו נתקלו בתקרת החדר, ומתוך חשש שהתקרה חוצצת ומונעת מדבריו להגיע השמימה הוא הגביר את קולו בצווחה רועדת – "יֵא רַאבִּי", "יֵא רַאבִּי", האם אתה שומע אותי – "אִין אֶל־דִּינִק יֵא רַאבִּי". וב"תנועה מזרחית" המשיך: "קוס אַמֶק, יא ראב" "קוס אוחתק", "אנא בפורצ'יק", אני עוד אראה לך, ואגלה את קלונך ברבים. "דִּיִּמֶן קֶלְפֶצִי וְחֶדִיד, חֶדִיד וְקֶלְפֶצִי", * "קֶלְפֶצִי וְחֶדִיד, חֶדִיד וְקֶלְפֶצִי". "כל החיים חרא", וחזר על אימרה זו פעמים רבות. קולו הלך ושקע, הלך וירד אל תוך עצמו ולפתע פתאום כאילו מרוב יאוש מאלוהיו, מחייו ומעצמו, צנח אל ה"בורש" ופרץ בבכי מר, חזק וקורע לב.

הדעות בין האסירים היו חלוקות. היו שרצו לעשות בו שפטים, על ש"המְנִיק" מעיז לחרף ולגדף את מוחמד נביא האלוהים. ונבונים יותר יעצו להשאיר את העונש לאלוהים עצמו. כך התקבלה עצת הנבונים. אחרי הכל אמרו: "גם אנו כבני אדם יכולים להכשל".

אותו יום, שעה קלה אחר כך, צורף אבר־טקרוּרי ל"פוסטה" שנשלחה לנור־שמס.

* "דִּיִּמֶן קֶלְפֶצִי וְחֶדִיד" – תמיד כבלים וברזל, ברזל וכבלים.

המאבק לחדר יהודי

אם כי נשפטנו בעוון שוד כפושעים פליליים, ידע היטב מיסטר סטיל, מנהל בית הסוהר, מתוך העתונות שזה היה שוד פוליטי של מחתרת והוא התייחס אלינו, אל בוצ'קו ואלי, כאל אסירים פוליטיים במסגרת תנאים של אסירים פליליים.

כעבור שבועיים לשהותנו בחדר 53 הוא שיבץ אותנו בעבודה: את בוצ'קו הוריד אל ה"מְשַׁרְלֵס" לשמש כעוזר לטבח הערבי הראשי, מעמד של תת־שר ויותר במונחים של היום... מעמד שאסיר "בן עשר" לא העיז לחלום אודותיו. רק בני "חמש־עשרה", "עשרים" ומאסר עולם "יכלו להגיע" לעמדה זו וגם זאת רק לאחר אוסף נכבד של הלשנות ובגידות.

ה"מטבח" נחשב למקום הטוב ביותר "לבלות" בו את תקופת המאסר. מזון בשפע, "חסוּסָה" ספיישֵׁל לפי טעמך; מאפיית הפיתות עמדה אף היא לרשותך במסגרת "עסקי חילופין" עם עסקני המטבח.

במשך הזמן בוצ'קו הפך ל"פרסונה גרטה" באזור ה"מְשַׁרְלֵס". אליו היו באים קשי יום וקשי לילה לתנות את בעיותיהם והוא היה פותר אותם לשיעיות רצון הפונים אליו. הם ידעו ש"פוצ'קו" כפי שהם בטאו את שמו לא יחלל את אמונם. זה יהודי עם "שרף" – עם כבוד היו אומרים, הוא לא יבגוד באלה שמאמינים בו, כמו "אֶבְרָהָם". רק דבר אחד חסר לו שם, אשת פוטיפר המצרית.

השוטרים בעלי הדרגות היו אף הם יורדים למטבח לחטוף חטיף. סרג'נט שווילי שלנו שהערבים רעדו מפניו ואהבו אותו ביראה; הדבר הראשון שנהג לעשות בהתיצבותו למשמרת הבוקר היה לרדת למטבח, שם היה שוכח אצל בוצ'קו בחורף את

ה"שינל" שלו ובקיץ לשעה קלה את ה"קולפק" הכפול שהיו מלאים סיגריות שהיה מביא לכלא תמורת מחיר כפול ומכופל, בני משפחות האסירים היו משלמים עבור זה בחוץ. מכל זה בוצ'קו לא נהנה ולו ממציצת עשן אחת.

על סרג'נט שווילי ספרו, שבאחד הימים חשדה בו ההנהלה כתוצאה מהלשנה זוטא, כי הוא שמגניב את הסיגריות לבית הסוהר.

בוקר אחד בבואו למשמרתו כמקובל, נתבקש ברוב חן, על ידי קצין בריטי, להכנס לחדר ה"טפטיש" וציווה על "נובטשי" ערבי לחפש בבגדיו. סרג'נט שווילי לא איבד את עשתונותו "ונעלב עד עומק נשמתו" ובמקום לאפשר לקצין הבריטי למשש את בגדיו שהם על גופו, כפי שרצו, התחיל שווילי להתפשט ולצעוק בקולי קולות.

התחנונים של ה"נובטשי" והקצין הבריטי, לא עזרו. סרג'נט שווילי נשאר במערומיו כביום היולדו, ולא פסק לצרוח עד שלשמען בא מיסטר סטיל בריצה מה"מכתב" וכשראה את שווילי במערומיו הבין את כל הענין והתחיל לפייס אותו. עד ששווילי לא שמע שסטיל מכריז שיותר זה לא יקרה, לא התחיל להתלבש.

סוד הצלחתו של שווילי היה טמון בהעזה שלו. מערומיו וצעקותיו כיסו על ה"קולפק הכפול" אותו לא הסיר מראשו כל אותה עת.

אשר לי, עבורי הועיד סטיל את חדר ה"טפטיש" - חדר החיפושים והבדיקות. חדר זה היה צמוד לעמוד היומנאי המשטרתי שבו היה ה"נובטשי" רושם את כל האסירים שנכנסים ויוצאים מבית הסוהר. זה כלל שחרורים, מעצרים, מובלים למשפט, אסירים לאחר פסק־דין ואסירים שפוטים לחדשים קצרים שמוצאים לעבודות נקיון במשרדים וּבְבִּרְקֶס של השוטרים הבריטיים.

חדר ה"טפטיש" היה חדר גדול ששלושת החלונות המסורגים שלו פנו אל החצר החיצונית שהשתיכה למסגרת בית הסוהר. שלושת החלונות ביחד היוו "מצפור" ממנו ניתן היה להשקיף

על שטחים נרחבים של חצר בה התקימו ה"זיירות" – הבקורים – מצד אחד ועל שער הכניסה מכיוון מגרש הרוסים מצד שני. לעיתים גם לראות את המבקרים שנרשמים על ידי שייך נאזר לביקור בימי מועד.

חלון מסורג אחד, הקיצוני לקיר מול דלת הכניסה לחדר, היה מיועד לבקורי הנדונים לתליה. לנדון לתליה לא אפשרו לצאת ל"זיירה" לחצר החיצונית. הבקורים אליו נערכו בחדר ה"טפטיש" "שלי" ואת המבקרים בני המשפחה היו מביאים אל החלון בליווי משמר. חלון זה היה לא רק מסורג אלא גם מרושת, כדי למנוע אפשרות להעביר דרכו חפצים אסורים ובייחוד כלי משחית מפורקים שעלולים לשמש את הנדון לתליה, שאין לו מה להפסיד, במעשי נקמה.

בחדר זה היה ארון שתפס את כל הקיר הגדול והגבוה והיה מלא וגדוש בספרים עבריים דחוסים ללא סדר. ספרים בשפות אחרות לא היו. סטיל הטיל עלי את תפקיד הספרן וסידור הספריה לפי האלף בית, וכן הטיל עלי את תפקיד ציור השלטים של התנועה הבין עירונית בכבישים ובנוסף לזה והחשוב ביותר בעיני, את סמון שמות השוטרים הבריטיים שנפלו בידי המחתרת שלנו.

על גבי צלב בגובה מטר וחצי הייתי צובע בשחור את שם המת ודרגתו, את הצלב היו תוקעים על הקבר עד להקמת המצבה וכן הייתי חורט שמות השוטרים שנהרגו וצויינו לשבח על גבי לוחות עץ מסוגננים בצורת מגינים מתקופת האבירים, עבודה שדרשה דיוק ותשומת לב. את הלוחות האלה היו תולים במועדונים של השוטרים הבריטיים.

הצלבנים הראשונים שציירתי היו עבור שוטרי הבולשת הבריטיים פֶּרְקֶר וְקֶרְנֶס, שעינו קשות את בנימין זרעוני הידוע, שהיה ראשון שוברי ההבלגה.

מיסטר סטיל היה שבע רצון מעבודתי זו ואף אני כמוהו. נותרה לי רק שאלה אחת ששאלתי לא פעם את עצמי, כיצד זה קרה שגוי פיקח ונבון כמו סטיל שָתַל במו ידיו איש מחתרת במקום המרכזי ביותר בבית הסוהר. מקום בו עברו גם השפוטים שהיו

מוצאים לעבודות נקיון במשרדי המשטרה. במשרדים היו אוספים בדלי סיגריות ומסתירים אותם בחבילות בפי הטבעת. בחדר ה"טפטיש" היה עליהם להתפשט ערומים, להתכופף וה"נובטשי" היה בודק אותם. לא קשה היה לגלות את ה"חבילות" בפי הטבעת כי בכדי לשלוף אותן היה צורך להשאיר זנב־חוט בחוץ.

בהיותי עובד בחדר ה"טפטיש" היו מכרי פטורים מתהליך פחד החיפוש הזה. עם הכנסם לחדר היו מעיפים את חבילתם לאחת הפינות ואני כבר הייתי דואג לגלגלה אל חדרם, כשם שדיעות שעניינו אותי היו מתגלגלות אלי.

ניתן לומר שבמרוצת הזמן הפכתי להיות מעין אנטנה קולטת בכל הנוגע לאנשים שלנו, האסירים הפוליטיים שנקלעו לבית הסוהר בירושלים.

מעמדי אצל מיסטר סטיל עלה במדה פרדוקסלית עם רבוי הנופלים מכוחות המשטרה הבריטית. סטיל היה נוהג להכנס לחדר העבודה "שלי", מתעניין לדעת במספר ההרוגים ושמותיהם – תוך כדי כך היה מחליף אתי שאלות ותשובות.

דבר זה העלה את כבודי בעיני הסוהרים שלא ידעו ולו מעט מהאנגלית שידעתי אני; הסוהרים לא הבינו מה יש "לאלוהים", כלומר לסטיל, לשוחח אתי. לשאלותיהם הייתי עונה בהרבה מיסתורין; תנאים אלה אפשרו לי לנוע כמעט בחפשיות בתוך בית הסוהר בכל שעות היום, גם בשעות שהאסירים כבר היו כלואים בתוך תאיהם לאחר יום העבודה.

כך גם הגעתי אל האולם בו היו בנויים תאי הצינוק, כמובן בליווי סוהר ערבי. כשנאסרו חברי המפקדה של האצ"ל שהיו מפוזרים בחדרים שונים וישקה אליאב ישב בצינוק, יצרתי ביניהם קשר דו־יומי בו הייתי מחלק ומעביר את הדואר מאחד לשני, בתוספת דברי עידוד. כזה היה יחסי גם לערבים שישבו בצינוק.

באותם הזמנים, המשטר בבתי הסוהר בארץ היה חמור וקשה מאד: לא סיגריות, לא מיטות, לא עתונים, לא רדיו, לא חדר אוכל, לא כפות ומזלגות: בבוקר עשרים דקות "קסדה", סבובים

בחצר הפנימית, זמן שכלל גם השימוש בשרותים הגלויים לכל, ובצהריים אותו טיול, כשכל אחד עם ה"קרוונה" שלו בידו מתישב על הרצפה המכורכרת בחצר וזה היה חדר האוכל. בגמר העבודה היו חוזרים לתאים ונסגרים עד למחרת לשעת ה"תמם" – הספירה.

אותה עת היינו בוצ'קו ואנוכי בעיצומן של דרישות ובקשות לחדר מיוחד ונפרד רק ליהודים וכן מטבח כשר אשר כמובן לא היה קיים בבית הסוהר.

מיסטר סטיל התנגד בחריפות לקביעת חדר יהודי נפרד. לזכותו ייאמר שלא מטעמים אנטישמיים נבעה התנגדותו. הוא טען והאמין כי אם יקיים חדר יהודי בבית הסוהר לא הוא יהיה המנהל אלא היהודים.

ואמנם במידה רבה של צדק, כפי שהוכח בימים מאוחרים יותר כשמהחדר של אסירי לח"י ברחו דרך מנהרה עשרה אנשים שלנו.

מהיום הראשון לבואנו לא מלאנו בוצ'קו ואנוכי את הנוהלים המקובלים בבית הסוהר; לא כרענו ברך בעת ספירת האסירים בחצר בשעת הצהריים. לא הצדענו כשקצינים היו עוברים במסדרונות ולא "נעם יא סיד", לא "יס סר", לא "חדר" – למשמעתך ועוד כהנה וכהנה.

התנהגות זו שלנו התסיסה את הערבים. לתסיסה זו גרמנו אנו האסירים הפוליטיים שלא מכבר נשפטנו לשלוש שנות מאסר. בעקבותינו צעדו האסירים היהודים הפליליים שכם אל שכם.

האמנו שאנשי מחתרת חייבים להמשיך את המאבק הפוליטי באמצעים אחרים גם בישיבה בבית הסוהר – "טְרַבֶּל מְקָס" כינה אותנו סטיל. נכון שהיה ביכולתו בנקל לשלוח אותנו לנור-שמס ולהתפטר מצרה צרורה זו ששמה בוצ'קו-דבירי. אבל עובדה היא שלא נהג כך. רצונו היה להמנע מעימות עם האצ"ל לפני צאתו לפנסייה שמא לא יזכה לשוב לארץ מולדתו אנגליה.

מיסטר סטיל הרגיש והבין שזמן רב לא יוכל להאבק נגד כח פוליטי של אסירי מחתרת, שעה שבאותו בית סוהר יושבים אסירים פוליטיים אחרים, קומוניסטים, להם הועד חדר מיוחד

רק עבורם. לפיכך נותרה לסטיל הבעיה לשקול אם אנשי אצ"ל יותר מסוכנים מההסתה הקומוניסטית שכתוצאה ממנה קבלו חדר נפרד שמטרתו למנוע כל קשר עם אוכלוסית בית הסוהר הערבית שבשחרורם ישמשו את הקומוניטרן הרוסי.

וכך הגיע סטיל לידי פשרה עם עצמו שיקיים חדר משותף יהודי-ערבי, כדי שישמרו אחד על מעשיו של השני במסגרת הפרד ומשול. סטיל קבץ את כל היהודים שהיו מפוזרים בין חדרי הערבים ובולל אותם יחד עם אוסף ערבים מכל הבא ליד ויצר את הרע במיעוטו חדר יהודי-ערבי, שנקרא על שם היהודים ושהיה ידוע כמספר 23. כן התקין מטבח כשר לפי דרישת הרבנות הראשית של בית הסוהר, בוצ'קו-דבירי, לפי ההסכמה הקולקטיבית של כל השותפים היהודים בחדר.

לא קל היה המאבק לחדר היהודי. עם הזמן, עם ריבוי האסירים הפוליטיים החדר התמלא.

בחדר נתן היה לאכלס לפחות שלושים איש; לכן לא הרפנו מהמאבק עד עזוב הערבי האחרון את החדר.

סיבה נוספת למאבקנו היה ריבוי המאסרים של עולים בלתי לגליים צעירים שאינם מכירים את המנטליות והאופי הערבי. את הנערים האלה היו מפוזרים בין חדרי האסירים הערביים ולא קשה היה להבין כיצד נטפלים אליהם.

בנושא זה ועל דעת החברים הפוליטיים כתבנו מכתב לרב הראשי, הרב הרצוג ובו תארנו, הסברנו ובקשנו לחסל את העוול, הצער, העלבון והפשע הנגרמים בהזנחת צעירים אלה שסכנו את חייהם עד הגיעם לארץ אבות וכאן הם נכלאים בבית סוהר בודדים בחדרי אנסים ופושעים.

הרב הרצוג הזמין אליו את רבם של האסירים ר' אריה לויין ז"ל ובקש ממנו למסור לנו בעל פה "כי בקשתו מאתנו שלא נמסור העתק ממכתבנו לאגודת ישראל שעלולה להפכו לרווחים פוליטיים". זו היתה הבקשה של הרב הראשי ללא כל בשורה שהנושא לפחות יטופל.

הרגשנו שאין טעם לפנות אל האישים הרשמיים וכי עלינו לסמוך על כוחנו הדל בלבד.

התוצאה המיידית של המטבח הכשר היה שפור בולט של המזון, כי בוצ'קו לא הרשה לאיש להכנס למטבח הכשר ולהוריד "מעשרות" ממנת הרעב הדלה של המצרכים שנותרו לאחר שהקצונה הבריטית הורידה את "המס" שלה עוד בטרם עברו המצרכים את סורגי בית הסוהר, כפי שספר הקונטרקטור הערבי.

הנדונים לתליה

בינתיים, נוספו עמנו שני אסירים פוליטיים חדשים – יחזקאל בן־חור ויעקב קוטיק. הם שוכנו כל אחד בחדר נפרד עם ערבים שנדונו על מעשי אונס ורצח לשנים ארוכות.

קוטיק הוכנס לחדר בו ישב עבדול מג'יד הידוע מרצח ארלוזורוב, שלא הועמד לדין על רצח זה לאחר שהבולשת הבריטית הפעילה עליו לחצים לחזור בו מהודאתו ברצח, כדי שתוכל להמשיך בעלילת־דם נגד סטבסקי וחבריו.

הימים ימי "הבלגה". תקופה בה הועד הלאומי היהודי הגלותי שיתף פעולה עם הצאר קינג ג'ורג' החמישי ששלט בארץ־ישראל. חמישה יהודים נרצחים בהתקפה ערבית בהרי ירושלים. פעולת תגמול מתבצעת בהתקפה על אוטובוס ערבי בהרי ירושלים. יחזקאל אלטמן, הוא בן־חור, נתפס, נאשם בתקיפה ובפברואר 1938 נאסר.

בן־חור הובא לפני כס בית המשפט הצבאי האנגלי שפסק לו מיד מוות בתליה.

את בן־חור הכרתי לראשונה כשהובא והוכנס לצינוק. במשך ימי שהותו בצינוק שמרנו על קשר קבוע. כשבן־חור "חזר" לאחר פסק הדין עם חבל על צווארו והוחזר לצינוק בתלבושת אדומה שהתנוססה בארגמן הציונות הלוחמת, היתה התרגשות גדולה בין האסירים היהודים ללא הבדל מעמד והשתיכות; היתה תחושה כי עוד רגע קטן ימסו הסורגים ומרד יהודי חדש יפרוץ מבית הסוהר.

הסתכלתי בבן־חור בשובו וקינאתי בו על עוז רוחו, שלוות נפשו, כאילו לא בו מדובר כלל; הנה, חשבתי, בבחור זה טמונים

מעיינות כוחו של עם ישראל – בחור צנום, בעל קומה בינונית ובתוכו משאות הנפש של עמנו למוד הכוחות העליונים, לעלות על מוקדי כבשני אש, מתוך האמונה המפעפעת שהם ממלאים את צו הגורל של עמם האומלל.

בן-חור לא היה זקוק לעדוד, הוא עודד את אלה שבאו לבקרו. לא חלפו ימים רבים והוא "ירד" מהתליה ושוכן בחדר ערבי.

יעקב קוטיק נאסר בתל אביב ברחוב אלנבי פינת מאה-שערים, כשבידו מזוודה גדושה פצצות, תומר נפץ ושלושה אקדחים. המאסר בוצע על ידי המשטרה הבריטית בעזרת ההלשנות הידועות.

קוטיק הועבר לחקירה לבית המעצר ביפו והוכנס לצינוק. לימים ספר מה שהיה ידוע לי מתקופת המאסרים של ברית-הבריונים, כי הצינוק ביפו היה בעל מוניטין בדרגה גבוהה, בכל הנוגע לממדי תאיו הקטנים והכינים הגדולות המתהלכות בו שנותרו כנראה מתקופת דור הדינוזאורים.

קוטיק ישב חודש ימים בצינוק זה עד שהועבר לירושלים ועד אז נאלץ להקדיש את רוב זמנו יומם ולילה למלחמה בכינים – מלחמה שלדבריו היתה יותר קשה מאשר לעמוד במבחן החקירות.

קוטיק, איש ברית-הבריונים היה בעבר מחוסן נגד הכינים, הנמושות והטפילים ששרצו בישוב בדמות בני אדם. בהכנסו לחדר "הטפטיש", החדר בו שהיתי עקב תפקידי, כאסיר החפשי ביותר בבית-הסוהר, התחבקנו אחד עם רעהו וללא אומר ודברים הבענו את כל שהיה לומר במפגש קצר ראשון זה. הרקנו אל קרבנו, איש לרעהו, כוס גדולה של בטחון ועדוד כי ידענו שבצדקת דרכנו נתגבר עליהם.

שנינו ידענו עד מה חשובה בבית הסוהר תחושת ההדדיות, שאינך בודד ועוזב בין חיות הכלא, שאתה בין בני עמך, בין חבריך ורעיך המסורים לך בלב ובנפש.

מיד בבואו כבדתי אותו במשחת שיניים ופריטים נוספים שהיו ברשותי.

בחופש פריטים מעין אלה מחוסרי ערך הם, אבל בכלא הם מבטאים את כל רחשי הלב. יחד עם אלטמן וקוטיק הפכנו לכוח

של ארבעה רעים. יחד פעלנו יד ביד, לטוב או לרע, עד שפסקי הדין הפרידו בינינו.

מ"בית המלאכה שלי" הורידו את קוטיק ל"חמם" להשיל מעליו את הכינים ששרצו בו ובבגדיו, שיכנו אותו בחדר שלושים ושתיים, החדר שהיה מיועד עבור עצורים עד למשפט.

בערב ראש השנה, 20.8.1938, הוא נדון לתליה. בשמעו את גור הדין, הפסיק את המשך קריאת הנימוקים של השופטים הצבאיים, קם על רגליו ופרץ בשירת "התקווה" שהרעידה את כל הנוכחים באולם בית המשפט כולל השופטים והכריז: "תחי מדינת היהודים משני עברי הירדן". היה זה הנאום הראשון הקצר והנועז לאותה תקופה, שבשר את בוא האביב של הנאומים הגדולים שילכו, יגברו וירקיעו שחקים בימי המלחמה של לוחמי חרות ישראל בבתי המשפט הצבאיים – פנים מול פנים נגד השלטון הזר.

זכורני, בכניסה לחדר העבודה שלי, עמד הקצין היהודי עזרא אפנדי כפי שכינו אותו הערבים ואמר לקוטיק: "אל תירא ואל תחת, האנגלים לא יזכו לתלות יהודי בירושלים שלנו".

עזרא אפנדי היה יהודי גאה ושותף סמוי למאבקים שלנו שלא על מנת לקבל פרס. הוא השתייך ליהודי הסלע של יהדות כורדיסטן.

קוטיק, לאחר שלבש את בגדיו האדומים, הועבר מחדר העצורים אל הצינוק. כחודש וחצי ארכו החלטתו ושיקולו של הנציב העליון, אם לאשר את פסק הדין הצבאי או לתת חנינה.

במשך אותה עת הייתי נפגש עמו כמעט יום יום באולם השרותים, הוא "בַּת-אֶל-מוֹיִה" ששמש גם מועדון חברותי מרכזי לכל המפגשים של יוצאי הצינוק ששעת טיולם בחצר הגיעה. בית שמוש זה ללא אסלות היה, מחיצות הביניים שהפרידו בין תא לתא לא עברו בגובהן את חלק הגוף התחתון, בכדי שעינו של ה"נובטשי" תהיה פקוחה על מעשיהם.

קוטיק ביקש ממני נייר ועפרון, כדי לכתוב מכתב פרידה וצוואה לחברים בטרם ייתלה. תוך כדי כתיבת המכתב הוכרז שמו שיבוא ויעלה ל"מכתב".

הסיכוי בין מוות לחנינה היו מאה על מאה. כעבור רגעים

ספורים חזר עם חנינה. הנציב העליון של פלסטינה (א"י) ביטל את פסק דין המוות והחליפו במאסר עולם.

קוטיק ספר לאחר מכן – כי כאשר הזמינו אותו ל"מכתב" היו פָּנְיו חוורים כסיד ואין פלא בדבר.

עם "רדתו" מהתליה, גבר כוחנו ומנה ארבעה אנשי מחתרת שהתנחלו ליד "הכותל המזרחי" בחדר מס. 23. תוך זמן קצר "התעשרנו" בשלושה סטודנטים מהאוניברסיטה הירושלמית: מנחם לוי, אוסקר בוכוולד ודב תמרי. בנוסף להם, חזקו את כוחנו מפעם לפעם עצורים מהמפלגה הרביזיוניסטית.

בבית הסוהר פשטו שמועות כי מועד צאתו של מיסטר סטיל לגמלאות יתבצע כעבור חצי שנה. חצי שנה בבית הסוהר נמשכת יותר זמן מחצי שנה בחופש. הזמן בכלא אינו נמדד על פי מחוגי השעון אלא לפי כמות הארועים המתרחשים בו: פאפו שווילי מודד את הזמן לפי כמויות הסיד שיבזבזו על ניקוי הקירות מדמם של הערבים המתקוטטים בינם לבין עצמם – "יעמוד השטן ביניהם".

אצל עיסה אל-עבראס, שותפו של עבדול מג'יד הידוע מרצח ארלוזורוב פלוס עוד רצח אחד לפחות, הזמן נמדד לפי מספר ה"שפרות" (סכיני הגילוח) שעליו לרכוש ולהכניס בין שני כפיסי עץ בכדי להכות באויביו.

אצל סעיד יסין הזמן נמדד לפי כמות ההרואין שיצטרך לשאוף לתוך נחיריו.

הזמן בבית הסוהר הוא תוצאת ה"אָקשיין", כמויות ה"שפרות", ההלשנות והמאבקים בין היפּוּוים נגד החלילים והנבולסים, בין הממזרים שהותיר הצבא הנפוליוני לאורך החוף, לקדושים ולטהורים של חברונים ושכמים. אלא שעד חלופי המשמרות נותרה למרות הכל חצי שנה שנתמשכה כשנה מעוברת בריבוע.

יום אחד, הובא לבית הסוהר המרכזי בירושלים שוטר יהודי בשם מרדכי שוורץ שנדון לתליה על ידי בית המשפט בחיפה באשמת רצח שוטר ערבי עמו התגורר באוהל באחד המחנות של

המשטרה. הוא הגיש ערעור בפני בית הדין הגבוה לצדק הבריטי בקולוניות והמתין לפסק הדין.

התקופה היתה תקופת "האיסתיקלל" – "העצמאות הערבית" של שנת 1936–1939; או כפי שהבריטים קראו לזה "המרד הערבי הגדול" שנפחו אותו הם עצמם, כדי להבהיל את האווזים השוטים של "מנהיגי הישוב המאורגן".

הערבים התהלכו באותם הימים מנופחים כמו גמלים מוברחים והתפארו בפני כל יהודי שנתקל בדרכם, כי הנה הולך וקרב היום שכולו טוב בו ייעשה "הפֶּסֶאח" היסודי ביהודים, יום אונס הנשים היהודיות החוטאות ומחללות שם האלוהים, הן, בעליהן, הבנים והבנות כמקובל וכרגיל במלחמת ג'יהד של "רג'ל" – גברים משופמים.

מרדכי שוורץ ישב בצינוק כמו כל הנדונים לתליה. כשהיו "מורידים" אותו לטיול היומי ל"חכורה" הייתי יורד אף אני מחדר עבודתי ומצטרף אליו ל"בת־אל מוייה" וביושבנו שעונים על הברכיים אפופים באוירה נינוחה של סירחון מהביל ועינו הפוזלת לכל הצדדים של ה"נובטשי", היינו אנו שנינו מחליפים דברים ונחומים; וכך סיפר לי מרדכי את קורות הלילה הטרגי ההוא: "הייתי שוטר", הוא אמר, "ונשלחתי מטעם המשטרה לקורס יחד עם שוטרים אחרים. נפל בגורלי המר להתגורר באוהל אחד עם שוטר ערבי איש כנופיות, שונא יהודים. באותם הימים הצליחה חבורה של ערבים מהרי שומרון לקטול מספר שוטרים בריטיים בהרים. זה הלהיב את דמיון הערבים, ובטרם עת התחילו להרגיש את עצמם כשליטי העולם ושליטי פלסטין כיחידים שעומדים במלחמת "ג'יהד" נגד היהודים שנואי נפשם.

"שוטר ערבי זה התרברב שלא ישאירו בחיים אף אשה, זקן וטף יהודים. אחרי שתאר כיצד יבצע את זממו, הרים גם עלי את נשקו ואיים להרגני. הרמתי את הרובה שלי ועלה בידי לירות בו תחילה. למעשה", המשיך מרדכי שוורץ, "חטאי הוא בזה שהצלחתי להרוג אותו בטרם הרג הוא אותי. לו היה הוא מקדים להרגני ודאי היה אומר שהוא התגונן בפני ויוצא זכאי".

בראש אותה כנופייה ערבית מהרי שומרון שקטלה שוטרים

בריטיים עמד שייך עזאלדין אל-קאסם בן השבעים וחמש שנהרג על ידי הצבא הבריטי אך סגנו הצעיר נתפס, נדון לתליה. למען השוויון והשוואת המעשה של שוורץ למעשה חבורת שייך עזאלדין אל-קאסם ולמען ישמעו וייראו שני הצדדים גם יחד הובא אף הוא לבית הדין הגבוה לצדק לערער על פסק דינו.

מרדכי שוורץ ושייך פרחן אל סעדי הצעיר היו מטיילים יחד בחצר בשעות הטיול היומי שלהם ואני הייתי נלווה אליהם מדי פעם. השיחות נסובו תמיד על הצורך להפסיק את ההתכתשות בין יהודים וערבים ולהתארגן יחד נגד הבריטים ששולטים הן בערבים והן ביהודים. לאחר שהבריטים יסולקו מהארץ ישאר השלטון בידי העם שיגבר על משנהו – שיחות לשם שיחות להעלאת המורל.

אל השיחות האלה, "החיוכים" ו"ההסתודדויות" שלנו, שם לב בזעם אחד האסירים ממצחצחי הכפתורים של מיסטר סטיל; הוא ניגש אלינו ביהירות ושאל אודות החיוכים המשותפים שלנו. שייך פרחן אל סעדי בקש ממנו להסתלק מהמקום. הוא אמנם הסתלק מהמקום אך חשתי שהסתלקותו תהיה גם "הסתלקותי" מהמקום שלי.

מרדכי שוורץ לאחר אישור פסק הדין הראשון הורשה לקבל ביקור לפני העברתו לתליה בעכו.

ליד החלון המסורג מהצד החיצוני עמדו שניים שלושה קרובים. שוורץ הובא מהצינוק אל החלון ב"חדרי" לפגישת הפרידה האחרונה.

מדיו האדומים נראו בעיני כסנה הידוע שבער במדבר. סנה אחד בודד במדבר של בני עמו שמסתירים פניהם ממנו. אינני מתקרב לחלון. אני יודע מה מדברים ואומרים במפגשים אלה.

לפתע כאילו הכני הברק והרעם גם יחד, אני זונק ממקומי ומחפש את ארוסתו היפה שהיתה מבקרת אותו בבקורים הקודמים. אני ממחר אל החלון השני לחפש בשטח החצר והנה שם מרחוק אני רואה אותה עומדת נאה כמו בפעמים הקודמות גבוהה וצנומה, לבושה שמלת בטיסט שחורה, חלקה, מבריקה ומפורחת בפרחים אדמדמים מפוזרים כמו קונפטי כלולות. היא לא נגשה אליו במשך כל הבקור ואני שומר לה מאז שלא

בצדק טינת חינום כל השנים.

מרדכי היה דתי והשתייך למפלגת "הפועל המזרחי". מפלגה זו היתה נוסלית למפא"י והיא עצמה היתה הווסלית ומכורה לשלטון הזר.

כווסלית כנועה טיפחה מפא"י את רעיון "הפרה הקדושה" ששמה "הבלגה" וכדי לא לחלל את "ההבלגה הקדושה" שמרדכי "פגע" בה, התנערו ממנו ונתנו לו ליפול בין הכסאות של המוסדות "המוסמכים" בהבטחות שווא.

ישנם דברים שנראים כבלתי חשובים לכאורה, אינם נוגעים בך ישירות, אישית. למרות זאת נחרתים בזכרוןך בלא משים, כל החיים. כזה היה גורלו של האיש מרדכי שוורץ אשר נעזב על ידי כל המבטיחים ואינו נותן לך מנוח.

אנו האסירים הפוליטיים השונו את המעשה של מרדכי למעשה שעשה היהודי שוורצבארד אשר חיסל בצרפת את פטליורה ראש הצבא הלבן בתקופת המהפכה הרוסית. פטליורה זה ערך את הפוגרומים הידועים ביהודי אוקראינה.

בית המשפט בצרפת שחרר את שוורצבארד וזיכה אותו מכל אשמה. ואילו כאן, בארצנו, הוחרם מרדכי ולא הותירו ממנו כל זכר.

נור אל-שמש – מחנה עבודת פרך

אשר יגורתי בא לי. האסיר הערבי "מצא" עילה טובה לעלות בדרגת ההטבות שמיסטר סטיל מפזר ביד רחבה למלשינים והוא הלך ולחש לאחד מקציני ה"נייטיבס" של בית הסוהר כי "דבירי עומד להכניס לבית הסוהר מסוריות בכדי ששני הנדונים למוות מרדכי שוורץ ושייך פרחן אל סעדי יוכלו לברוח מהכלא".

הקצין ה"נייטיבי" מהר למסור את הידיעה למיסטר סטיל וזה האחרון הסיק מסקנות.

מיותר לומר שלו גם הייתי מוכן להכניס מסוריות לבית הסוהר לא היה נתן הדבר לביצוע ולא היתה מתאפשרת הבריחה מהצינוק, שהוא בית סוהר בתוך בית סוהר, אלא רק דרך חפירת מנהרה שתתקשר לביוב, כפי שברחו אנשי לח"י – פעולה שדורשת תנאים מיוחדים, אנשים מיוחדים, כושר המצאה טכנית ועזרה רבה מבחוץ.

אך בשביל מיסטר סטיל הלשנה כזו די היה בה כדי לחרוץ משפט. גם אם הוא עצמו לא האמין בה, היה עליו להתחשב בה למען המודיע והקצין שספרו לו על כך כדי שלא להרפות את מושכות משטרו ובכדי שיהיה ברור לכל "אזרחי בית הסוהר" שהלשנות משתלמות, שהן קיימות ומשמשות כבסיס המבנה הבטחוני בבית הכלא.

מיסטר סטיל הבין היטב שהמשולש מרדכי שוורץ-דבירי-וקאסם אינו מיועד לבריחה משותפת ומה גם שהפרידו ביני לבנים ובינם לבין עצמם בשני תאי צינוק מבוצרים בתוך אולם מבוצר אף הוא, שכל רשרוש, גהוק ויהי הקל שבקלים, משמיעים הד כמו באולם אופרה אקוסטי.

סטיל לא חשש ממנהרות שערבים יחפרו. הוא היה סמוך

ובטוח שדבר כזה לא יתבצע, כי מיד ייצא הערבי שיגיע אליו לחרוץ אפיים ארצה, לנשק את ידו ויפנה אליו כאל "יא-סיד" וילשין לפרטי פרטים. לא כך היהודים בחדר היהודי, שם הסיכויים לבריחה הם ריאליים מאד. זאת הסיבה העקרת שסטיל לא הסכים לאשר חדר יהודי בלעד. הוא אמר זאת לא פעם ואמנם הוכח הדבר כעבור שנים מספר, כשהוא כבר היה בפנסיה, עם בריחתם של אנשי לח"י מבית הסוהר ובראשם עמד אז אנשל שפילמן.

אותו שבוע, ביום שישי, בשעת "התמם", הודיע לי הקצין התורן שעלי להתייצב בחצר ב"פוסטה" שיוצאת ל"נור אל-שמס". עצם הזכרת השם "נור אל-שמס" היה מטיל אימה על ההולכים ואף על הנשארם מחשש שמא יגיע יומם אף הם. "הכון לדרך, השיירה מחכה לך", פקד עלי הסוהר. למסע ל"נור אל-שמס" אין צורך להוציא דרכון, כל ארץ-ישראל היא קולוניה שלמה אחת ששייכת למלך אנגליה. אין צורך במזוודה כי אין חפצים לארוז בה. בכדי להגיע ל"נור אל-שמס" עליך רק למסור את ה"בורש" למחסן. את היתר יעשה הזמן, רק עליו אתה יכול לסמוך והוא אינו בשליטתך. באותו רגע שאתה מקבל את ההודעה, אתה כבר מוכן. האח הגדול הרחום, הרחמן והשכור דואג לכל. לכבלים, לטרנספורט, לשוטרים, לעבודה, לאבק המחצבה, למזון קלוקל מלא מקקים ושאר שרצים וכינים.

מלך אנגליה והמיצגים אותו בקולוניה דואגים לך יומם ולילה ומבזבזים את זמנם היקר, את שעת ה"פייף אוקלוק טי". מרוב דאגה הם לעיתים נאלצים בגללך להדיר שינה, "ואתם עוד מתלוננים", הסביר לי בזעם שוטר בריטי באחת התובלות. נפרדתי מרעי הטובים בחדר ומבטם הנוגה אשר ליווני כמי שהולך ולא ישוב עוד, נשאר חרות בזכרוני. נפרדתי מהשותפים הערביים שלנו לחדר. הם נפרדו ממני במבט עגום וב"אללה מעאק" – אלוהים עמך, כפי שאומרים: שמור על עצמך כי אם תפול בידי "אללה מעאק" מרה תהיה אחריתך. בחצר מעבר לדלת המסורגת של בית הסוהר התגודדו כבר

אותה שעה על הברכיים חמישים אסירים המיועדים למשלוח לנור־שמס ואני בתוכם.

באותה עת לפלסטינה לפי החלטת חבר־הלאומים דאז היו מתוספות האותיות (א"י) בסוגריים. "פֶטֶנט" בריטי לזכרה של ארץ־ישראל העברית. השלטון הבריטי נהג לפי המסורת, המנהגים והנהלים מתקופת השלטון הטורקי. לאסירים בקבוצות אסורה היתה העמידה הישירה, מותרת היתה רק כריעה על הברכיים. הסוהר ה"נובטשי" אינו מסתכל על האסיר פנים מול פנים כי האסיר אינו ראוי לזכות במבטו הישיר של הסוהר, אלא רק מלמעלה למטה. היחידים שלא השתחוו היו אסירי המחתרת הראשונים, אנשי ברית־הבריונים שסללו את הדרך הקשה לא רק לעצמם אלא גם לאנשי המחתרת שבאו אחריהם.

מצב זה גרם למתח רב בינינו לבין האסירים הערביים שראו במאבקנו לא לכרוע כמוהם התנשאות יהודית. אך מיסטר סטיל מצא אז מוצא שהתקבל גם על דעתנו, האומר כי "הדת היהודית אוסרת עלינו לכרוע ברך" – "הדה מן קנון טַבָּא יְהוּד, יֵאֲנִי מן תורת טַבְּהוּם" – זה לפי החוק היהודי, מהתורה שלהם, הוא הסביר ודאג להעביר את המסר דרך משרתיו האישיים שלובשים לבן ויוצאים לעשן סיגריה בחצר החיצונית פעם או פעמיים בשבוע, כפרס על ההלשנות שנוצברות לזכותם; וכך נשאר הנוהג הזה קבע. היהודים לא כורעים ולא משתחוים.

יום לפני העברת "פוסטה" – דואר מירושלים לנור־שמס, היו מביאים דואר של אסירים מנור־שמס לירושלים.

המסע לנור־שמס התנהל בליווי כבד של סוהרים שלא ידעו את מנהגי ירושלים ואת הפריזוילגיות שאגרו האסירים הירושלמים ולמי מהם יש זכויות; כלומר כל אסיר בא לנור־שמס עם שולחן נקי, ללא זכויות וללא חובות, טהורים ותמימים כתינוקות ביום הוולדם – הזכויות והחובות יירשמו בדף חדש בנור־שמס עצמה.

בעת שכולם כרעו כנועים ומדוכאים על הברכיים וחיכו באווירה עכורה עד שהסוהרים יארגנו את הכבלים והשרשראות; נשארתי אני לעמוד כרגיל. ידעתי שעמידה זו שלי לא תעבור

ללא תגובה, אבל חשבתי כי מוטב "הקרב" הראשון כאן מאשר בנור־שמס. ואמנם כך היה: נגש אלי הסוהר הנור־שְמָסִי ואמר רק מלה אחת "אקוט" – כרע. "אקוט" ולא הוסיף. אבל אני לא "אקטתי" ולא כרעתי על ברכי.

התחצפות זו שלי הציתה את חמתו של הסוהר והרים את שרביטו להכותני אך אני הרמתי את קולי שלי וגערתי בו בנוכחות כל השיירה. הרמת הקול של אסיר על סוהר, אשר בבית הסוהר פקודותיו נשמעות ומתבצעות כפקודותיו של מלך מלכי המלכים, הפתיעו אותו והממו אותו עד שנשאר משותק. הדברים התפתחו לויכוח קולני, כשאנו עומדים אחד מול השני כשני תרנגולים מלומדי מלחמה, מודדים אחד את כוחו של השני. אני בעמדה התקפית והוא עם שרביט מורם וצועק "וולהי ביל־אללה, אנא באוֹדְרוֹבֵק" – בחיי אלוהים, אני אכה אותך, חזר ושנן, חזר ושנן ולא הוריד את שרביטו עלי.

הקולות רעמו, חלפו ועברו את הסורגים והגיעו עד למשרדו של עזרא אפנדי, שפרץ החוצה בזעם מעושה ושאל את הסוהר לצעקות שהתעוררו. הסוהר הסביר שאני מסרב לכרוע כמו כל האסירים וזה מפריע לו בסידוריו. עזרא אפנדי השיב לו כי זאת פקודה מ"אלוהים" – וכל בור ועם הארץ ידע כי בבית הסוהר "אללה" מתייחס למיסטר סטיל שאין בלעדו והוא שקבע כי ליהודים אסור לכרוע ברך בפקודת "ישתבח שמו" של מיסטר סטיל, כמובן.

"דוגרי יא שאבאב", "תנן תנן" – ישר יא חברה, שניים שניים, הצטעק ה"שוויש" – הסמל האחראי על המשלוח של ה"פוסטה" ובכך הפסיק את ה"ויכוח" שהיה ביני לבין הסוהר ה"פשוט" שלא ידע את יוסף. כולם קפצו לעמידת דום בעקומה קריקטורית כזו שהזכירה לי את אימוני הפלחים על מגרש הרוסים. כשהיו הפלחים מתגייסים למשטרה חויבו לעבור קורס תרגילי סדר. ה"שמאל ימין" היה מבלבל אותם ובשטח היתה מתקבלת תמונת בלט של להקת רקדנים מבית חולי רוח.

בכדי להקל עליהם החליפו את ה"שמאל־ימין" ל"בצל־פיג'ל". ביד השמאלית החזיקו את ה"בצל" וביד הימנית את ה"פיג'ל" – צנון. רק אז הבינו הפלחים לאיזה צד עליהם לפנות,

אם לצד ה"בצל" – שמאלה או לצד ה"פיג'ל" – ימינה.
כל בוקר בשעות המוקדמות היה נשמע טרטורו הרם של
מדריך תרגילי הסדר על מגרש הרוסים והמושג "בצל-פיג'ל" הפך
לאימרה מבדחת לכל תושבי ירושלים, אימרה ששימשה
לסתימת חורים לנושאים לא מוצלחים רבים ושונים.

"תנן תנן", "שניים שניים", "ביחד", "זוגות זוגות", הכריז
ופקד השוויש האחראי על המסע. יד ימין מחזיקה ביד שמאל של
בן הזוג שעל ידו, חזר ופקד השוויש. "יא חמיר", הוא המשיך
לצעוק, "מתי כבר תלמדו להיות בני אדם." קמה מהומה ותנועה
רבתי. כל אחד חפש את ידו השמאלית ואחרים חפשו את ידם
הימנית. קמה אנדרלמוסיה. איש לא מצא את הידיים הדרושות
לשוויש. עד שהשוויש החכם מתוך נסיון של שנים משך אליו
שניים מהמשלוח, העמיד אותם בראש המחנה שישמשו כדוגמנים
וצווה על היתר לעמוד מאחוריהם ולעשות כל מה שהדוגמנים
עושים.

לאחר שהאסירים נדרשו למאמץ שילוב הידיים החלה מלאכת
המסגור: כבלים רגילים על הידיים שהצמידו את הזוג מבלי
יכולת לזוז זה מזה וכבלים על הקרסוליים. לכל כבל של קרסול
מחוברת בנוסף שרשרת משותפת לזוג האסירים בגובה המתניים
שאיפשרה צעידה חפשית ומהירה ברגליים ואת כולם ביחד רתמו
בשרשרת אחת נוספת שעברה "כחוט השני" מהזוג הראשון עד
האחרון וחיברה ביחד פעם נוספת את כל "החמולה" של עשרים
וחמישה הזוגות ארוזים וספורים מספר אין סוף של פעמים על
ידי כל אחד ואחד מהסוהרים המלווים את המשלוח. וכל זאת,
בכדי להרשים את עצמם ולציין את חשיבות מעמדם ואחריות
תפקידם; תפקיד ש"הַזְבֵּת" האנגלי בכבודו ובעצמו מסר להם.

היה זה מחזה מעניין ומרהיב עין להסתכל ולראות במצעד
להקת האסירים המצלצלת ומרשרשת בכבליה לאורך הדרך
מהמשאית שהביאה אותנו אל מדרגות הרכבת עצמן – במבט
מלמעלה ממעוף הדמיון, בלטה אי הסימטריות של הלהקה עוד
יותר. גבוה כבול עם נמוך, שמן עם רזה, "פט ופטשון", "לורל
והרדי", הנמוך מושך את כבליו של הגבוה למטה והגבוה למעלה,
השמן צועד לאיטו, משתדל להתאים את צעדיו לרזה ואינו

מצליח; טרוניות קולניות, חרופים, גדופים עד ראשית האיסלם: חבורה של מוקיונים בקירקס העולם, שיוצאים ועולים אל הזירה, מטילים אימה ומבדחים בעצם הופעתם המוזרה. הקהל מסתכל ביראה, מסתלק לצדדים. הנועזים מעיפים לעברנו סיגרות ואחרים את מבטם הזועם. רק "פֶּט" הנמוך מצליח להרים סיגריה בידו הבלתי כבולה כשידו הכבולה נשארת תלויה באויר, צמודה אל שרשרת בן זוגו הגבוה.

בינתיים מאיצים בנו הסוהרים בצעקות ובדחיפות לעלות על מדרגות הרכבת.

האסירים מתקשים לעלות מכובד משא הכבלים ואי התאום שביניהם: "איֶסְטְצ'לו איסטצ'לו" – הזדרזו, הזדרזו – ממשיכים לצרוח הסוהרים: "בנור־שמש בעד הליכה כזאת יורידו לכם את הראש", הם מנחמים אותנו.

סוף סוף אנו ברכבת, מסתדרים איך שהוא ואני מתאר לעצמי ומשער את אשר יקרה אם מי מאתנו יזדקק לשרותים.

לאחר שלוש שעות של טרטורים והפסקות הגענו לתחנת הרכבת של טול־כרם. בטול־כרם נגמרה עבורנו הרכבת והתחיל מצעד רגלי מרחק שמונה קילומטר, עד מחנה העבודה נור־שֶׁמֶס שמיקומו בין הרי שומרון.

בן הזוג שלי לכבלים היה צעיר יהודי מרומניה בשם איזי ברונשטיין, שספר לי כי הוא משורר ידוע ברומניה. לימים נודע לי כי אכן נכונים דבריו. הוא היה קומוניסט ומשום כך "הסתלק מרומניה". בארץ התהלך רעב ללחם והסתבך בגניבה קטנה, נתפס ונשפט לארבעה חודשי מאסר. עורך דינו היה הסלון קומוניסטי המפמ"י – ניר רפלקס.

בגלל גניבה זו לא ניתן לו להצטרף לחדר האסירים הקומוניסטים בבית הסוהר ונשלח כבול אל נור־שֶׁמֶס. בגמר מאסרו קבל גרוש מהארץ. חזרה לרומניה.

בנור־שמש מצאנו דרכי הסבר משותפים אל הערבים; הוא הטיף נגד האימפריאליזם הבריטי ואנוכי נגד השלטון הזר – שני גורמים שמנצלים את שני העמים היהודי והערבי, מסיתים עם כנגד השני ובלבד שיוכלו לשלוט על שניהם גם יחד.

יום בסוף מרץ היה. שנת 1938. יום חמסין לוחט. השיירה שלנו מתנהלת בכבדות – רעבים, צמאים ולאים. הזיעה ניגרת. הראיה מטושטשת. הכבלים והשרשראות מכבידים יותר ויותר על ההליכה. הם משמיעים בזעם את קולם, הם מסרבים בכוח להמשיך בדרכם. הם מורטים את עור הרגליים במגמה לעצור את השיירה ולאפשר לאסירים לנוח וזה לא עוזר. הסוהרים ממשיכים להאיץ והאסירים שהם חזקים מפלדה ממשיכים בשארית כוחם ללכת, עד שהמשורר שלי, הבלונדי בעל העור הלבן התעלף ונפל בדרך – כולם נשמו לרווחה ולא מרוע לב. אין אף טיפת מים. קמה נהימה, האסירים מבלי לשאול מתישבים על הקרקע. ה"שוויש" בא בריצה מבוהלת. אני סוטר למשורר בידי האחת החפשית על לחיו. אט אט הוא מתעורר, קם על רגליו וכשהוא נתמך על ידי ועל ידי ה"שוויש" ממשיכה השיירה את דרכה.

כשהגענו לשער המחנה, שעת צהריים מאוחרת היתה. הסרת הכבלים התמהמהה ועל הקריאות "מַיִה, בְּדֵן מַיִה" – מים, רוצים מים – איש לא שם פֶס.

כשנכנסנו לתוך המחנה עצמו, לאחר שהסירו מאתנו את הכבלים, רצנו ראשית אל ברזי המים, שמיקומם היה ליד השרותים ומלאנו את מיכל הקיבה במים חמים מהצינורות הגלויים, עד כמה שנכנס דחוס ורק לאחר מכן הפנינו מבטינו אל קרסולי הרגליים שאצל רבים מאתנו ואני בתוכם היו ללא עור והדם נזל מהבשר החי המשופשף.

לאחר הסרת הכבלים, שתית המים וקבלת שתי פיתות היפנו אותנו למחסן, שם קבלנו "בורש" ומשם היפנו את איזי ואותי אל הצריף בו היו מרוכזים האסירים היהודיים.

את הפיתה תחבתי בתוך הכומתה ושמתי את שתיהן על אחד הקרשים שמעל ה"בורש" שלי, השתטחתי עליו ומבלי לשים לב לפצעי, ובטרם עצמתי את עיני כבר ישנתי שנת תלאות עמוקה ובריאה.

למחרת יום שבת היה. אנו היהודים היינו פטורים מעבודה, תודה לאל. יום מנוחה זה החייה את נפשי ונתן לי את האפשרות להתאושש ממשא הכבלים והשרשראות.

הייתי רעב. הושטתי ידי אל הכומתה אשר בתוכה הסתרתי את הפיתה היבשה. הכומתה היתה ריקה. תחילה חששתי שהפיתה נגנבה. בהרהור שני חשבתי שאסור לחשוד בגנבים. לאחר הסתכלות נוספת התברר לי לפי הפרורים והגללים שנותרו בכומתה ומסביבה כי היו אלה עכברושים. יפה, הרהרתי, מעתה השותפים החדשים הנוספים שלי לצריף והאורחים הקבועים הבלתי קרואים למזוני הדל יהיו עכברושים וצריך יהיה גם איתם ללמוד לחיות בשלום.

כשראו זאת אנשי החדר התנצלו לפני על שלא הדריכו אותי בהלכות העכברושים ושאר מזיקים וכי מעתה עלי לעטוף את הפיתות לפני לכתתי לישון בתוך המגבת שקבלתי לשים אותה מתחת לראשי – כי את הראש אין בכח העכברושים להרים.

ועוד גילו לי כי חייב אני לקחת איתי את המגבת כבת לוויה קבועה לכל מקום בו תדרוך רגלי אחרת גם מגבת לא תהיה לי, כי יגנבו אותה בעוזבי את הצריף.

אותו בוקר חילקו איתי האסירים היהודיים את פיתם. ואני מכל מלמדי השכלתי.

לאחר שהתפניתי מ"הבעיות" השוטפות שלי נהייתי לדעת שאני נמצא בחברה לגמרי לא רעה.

ראש וראשון הרשלה טמקס ופאפו שווילי ומזדנבים אחריהם דגי הרקק פִּינִיָה קֶרְחָן, נפתולָה והחסידל מבני־ברק שהיה מומחה לזיוף המחאות. היינו רבוצים על ה"בורשים" שלנו ומחכים לסיפורי ה"צ'ולֶנט" של שבת מנוחה, כולם "ישבנים" ותיקים שהכרתי מישיבתי הראשונה; אז היינו מברכים אחד את השני בקידת שלום בעברנו "ברחוב המסדרון הארוך" של בית הסוהר בירושלים וממשיכים ללכת כל אחד מאתנו לעיסוקיו.

הרשלה טמקס ישב מכורבל ושקוע בתוך עצמו ומהורהר כמי שנושא את כדור העולם על כתפיו, אפו הבולבוס־האלכוהולי העיד על עצמו כי קרובים ימי שחרורו וכי למען אפו ישוב לשתות והאף ישוב לתחיה ויאדים כ"חדש ימינו כקדם".

"רַב הַרְשֵׁלָה, במה עוסק יהודי בגיל שישים בנור־שמש?" שאלתי. "הסתרתי לגמרי לא רע", ענה. "כל אדם ויעודו. אני אחראי על נקיון בתי השימוש". "תפקידך לגמרי לא רע, תפקיד

מכובד שרבים המתחרים עליו". כלומר, אני חוזר ושואל: "אתה מנקה את בתי השימוש". "לא", הוא מתעקש להשיב. "אני אחראי על הנקיון". אז הבנתי שאכן יש הבדל בין אחראי למנקה. פאפו שווילי היה הסייד בירושלים והוא המשיך במקצועו גם בנור-שמש בהבדל אחד. בירושלים היו לו שני מפתחות, אחד של בית הכנסת שהיה תלוי על צווארו עד הלב והשני עד הפין, להבדיל בין קודש לחול כדבריו. בנור-שמש אין בית כנסת ונשאר עם מפתח הפין בלבד.

החסידל מבני-ברק שהתמחה בזיוף המחאות, פה הוא "משחק" על מחלת כליות. הוא אינו יכול לתת שתן, יום יומיים שלושה ואז התומרג'י – החובש הערבי – בודק אותו ומאשר שיש לו שלפוחית נפוחה ונותן לו "סְטַרְחָה" – מנוחה לימים מספר וכך חוזר חלילה מדי פעם בפעם.

הרשלה לוחש לי על האוזן באידיש: "זה הסדר בין משפחתי מבני-ברק לבין התומרג'י שגר בטול-כרם ולוקח "חֶבֶר" – "שוחד" – שמתחלק בינו ובין הסרג'נט הבריטי תומסון, מנהל המחנה.

יוצא מזה שמכל החבורה היהודית עולים על ההר רק שניים: פיניָה קרחון ונֶפְתּוּלִי – צעירים בריאים היו וגנבים בראשית הדרך. פיניָה קרחון היה גמגמן, היה מגמגם יפה. התוספת "קֶרְחָן" לשמו נתווספה לו בגלל אמירתו שאין בדעתו להיות גנב לנצח נצחים. הוא "יאסוף" מעט כסף גנוב ולאחר מכן יפתח עסק הגון ומכובד "קרחנה" – בית זונות, ומאז קביעתו זו נצמד התואר קרחון למקצועו העתידי. מלבד זאת בחור חביב היה והתנדב להראות לי את שכיות החמדה של הקריה רבת האוכלוסין ששמה נור-שמש; את ה"חֶמֶם", את חדר הכביסה, חדר ה"תומרג'י", את המטבח ואת בתי השימוש שהרשלה טמקס "אחראי" להם, שמדיפים היו ריח של בושם בטעם ליזול לאחר שניקה אותם. בייתוד התגאה להראות לי את צריפי המגורים של האסירים, שמשתרעים על פלטו של צלע הר ואת ביתו של "מהנדס" בֶּדְרָן הערבי-נוצרי המומחה לחומרי הנפץ, ופיצוץ חלקי ההר עבור צרכי המחצבה.

ביתו של "המהנדס" בֶּדְרָן היה בנוי על פסגת הר והשקיף ישירות על המחנה כמו מלאך מהשמיים וכשם שהבית שלו

השקיף על המחנה, כן השקיפו כארבע־מאות מלאכים מלמטה על הנעשה בבית בְּדָן למעלה.
המשכנו לשוב במחנה. כל אותה עת תרתי אחר מיקומו של מתנה העבודה עצמו. המחצבות, המכוונות והקרונות הידועות לשימצה בפי האסירים.

פיניה קרתן היטה את ידו ואמר: "הנה שם המחצבה, אותה אתה מחפש ורוצה לראות". ועל משקל בעלת האוב שהעלתה את שמואל הנביא ובישרה לשאול המלך: "ומחר אתה איתי", הוסיף פיניה קרתן: "ומחר אתה עימנו שם".
נראה היה בעליל שמחנה המגורים במחנה העבודה והמחצבה ממוקמים על שני צלעי הרים שטוחים, זה מול זה. מפריד ביניהם עמק צר, שסוגר על הרכס כולו כמו רחוב ללא מוצא.

אותו יום חמסין היה. חמסין לוהט. מתחתית העמק הצר והסגור עלו אדים שקופים כמו מארובת כבשן מוסק בחומר תבערה מזוקק.

המחצבה, מכוונות הגריסה ארוכות השרוול והאסירים שנראו מרחוק דמו לעצמים נזילים שמתמסמים בתנועה מימית ומתאדים עם החום העולה מלמטה למעלה אל על.

ממחנה האסירים נראה היה הר המחצבות כמתנועע כולו, הולך ונעלם בתוך החלל שקולט את להטו. האסירים העובדים עליו נראו כחגבים ההולכים ומתחלקים לחוליות, ובסופו של מראה נאפלות במסך חום שקוף בלתי יציב.

בין המחנה והמחצבה חצה עתה, בשעות צהריים אלו, קיר זכוכית, שעלול להתמוטט בכל רגע ולסחוף כל אחד מאיתנו. ועוד אני רואה מאחורי מסך האדים דמויות בלתי מוגדרות מתרוצצות. זוחלים למיניהם. לטאות מזדקרות על טלפיהן האחוריות כבני אדם. האם אלה בני אדם, אני שואל את עצמי, או פועלי כפייה בארץ לא נודעת?

כולם רצים אחרי כולם, רודפים, מזדנבים, זוחלים אחד אחרי השני, התמודדות רודפת התמודדות מי יהיה ראשון בתור שהוא גם אחרון. כולם אצים רצים עם פרצופים עמומים אל קיר המוות שמעבר לקו מחוץ לתחום. תוהו ובוהו. כבשן של אש. אני עומד

ומהרהר "מחר גם אני עימהם" כדברי פיניא קרחן. רעדה חששנית נברה בתוכי פנימה כל זמן הסיור המודרך. האם אכן כזאת הינה נור־שמס כפי שראיתיה כעת, מרחוק, מבין האדים המימיים שעלו מהארץ ביום חמסין ורובץ ממרומי ההרים כסרטן, מתפשט כבערה, ומחר עם שחר אצטרך להאבק בבערה זו על כרחי.

נזכרתי בימים עברו, בימי החופשות שלי מלימודי בסמינר. הייתי נוהג בחופשות אלו לצאת לעבודה כדי להמנע מקבלת תמיכה כספית מהורי האמידים. הם היו מתחננים לפני בדמעות שלישי שאקבל את תמיכתם ואני סירבתי. כך היה מקובל באותם הימים בחוגי הסמינריסטים והסטודנטים.

באחת החופשות נשלחתי מטעם לשכת העבודה של ההסתדרות, עם קבוצת פועלים, לכבוש מידי ערבים עבודה בים המלח. העבודה היתה הכנת "דמבות" – סוללות אדמה שהפרידו בין שטח לשטח בהם היו מזרימים את מי ים המלח כדי שיתנדפו המים בשמש הלוהטת וישארו על הקרקע החומרים הכימיים הגלומים במים.

הפועלים היהודים לא עמדו בלהט החום הכבד ששורר במקום והתחלופה היתה רבה. יחידים הצליחו לעמוד במשימה זו עד סופה ואנוכי הייתי אחד מהם. הצלחתי זו שהיה בה יותר כח רצון להתמודד נגד כח העמידה של הבדואי מאשר כוחי הפיזי זיכה אותי בסופו של דבר להכיר את אחד ממנהדסי החברה, שמואל פריידלין שמו, שחיפה עלי והסתירני מכוחות המשטרה הבריטית כאשר באה לחפשני במפעלי ים המלח, דבר שלא היה מקובל באותם הימים.

לאחר קום המדינה נפגשנו שנית במשרד השיכון, פריידלין כמהנדס מחוז תל־אביב והמרכז ואני בתור הממונה הארצי על ענייני הקרקעות, הפינניים וההפקעות. שמואל פריידלין היה מפא"ניק נאמן אבל גם אישיות מיוחדת. הגון, ישר וגזעי. בסוף ימיו הזדהה עם תנועת ארץ־ישראל השלמה עליה הרבינו לשוחח.

השעה התקרבה לשעת הצהריים. פיניה קרחן ואנוכי חזרנו מ"ארץ האש" אל הצריף הלוהט. האסירים שהכירוני ממאסרי בתקופת היותי חבר ברית-הבריונים קירבוני אל מושבם והציעו לי להתיישב בתוכם על ה"בורש" ליד הרשלה טַמְקֶס עצמו.

בטרם הספקתי להוציא משפט מפי כבר היו פני כולם מופנים אל מעלות ההר. הפניתי אף אני את פני אל הור ההר ומה רואות עיני – בצלע ההר חצוב כמו בתוך קונוכיה הסוככת על פיניה יקרה, ניצב בית אשר חלק ממנו בולט מחוץ לקונוכיה.

ליד הבית עומדת אשה מלאת בשר, לבושה שמלה קצרה בניגוד למנהגי האיזור ודעת הנצרות והיא מכבסת ב"פִּינְלֶה" מוצבת על בול עץ רחב ממדים את כביסתה, משפשפת במרץ, לוחצת בתנופה הולכת וגוברת קדימה ואחורה, הלוך ושוב, הלוך ושוב.

קרני השמש המתגנבים מתחת לשמלטה השקופה מאירים מבפנים את גופה הערום הגדוש בקפולי בשר לפי טעם המזרח.

אני פונה אל היושבים מולי ושואל מי "הנערה" הזאת, כיצד הגיעה אף היא לנור-שמס, ארץ מבוא השמש, וכולם עונים לי בנשימה עצורה כי זאת היא "מֵאֲרֶת בְּדֶרֶן", אשתו של מהנדס הפיצוצים הנוצרי. אותה שעה, נחר פאפו שווילי את נחירותיו המענגות בהזכרת שמה של "מֵאֲרֶת בְּדֶרֶן". "מֵאֲרֶת בְּדֶרֶן" מארת בדרן" הוא שילש, רטט ברעדה והרביע.

מארת בדרן ידעה שבכל יום שישי – יום המנוחה של האסירים לפי החוק, יוצא בעלה אל ההר, להכין את הקידוחים, לפוצצם ולהותיר אחריו מרבצי סלעים לעבודת ימות השבוע הבא.

"מֵאֲרֶת בְּדֶרֶן" ידעה כי אז נשואות אל מרומי משכנה עיניים מלאות תאוה; וכי חלק נכבד משרפי מטה נושאים פניהם אליה, אל מלכות השמים, מכוונים משאלות ליבם לקצב תנועותיה בשעת כביסה. היא נוהגת לכבס רק בימי שישי ושבת. היא חשה בהם ממעוף הצפור. היא רואה אותם דרך חלונות הַבְּרָקֶס – הצריפים. תנועותיה מְרֹוֹת את צמאונם הנכסף של האסירים והיא נעה מטה מעלה, מטה מעלה, בקצב גובר והולך. היא מפנה בגניבה את ראשה ומביטה אל החלונות הקדמיים

של הצריפים בכדי לראות את המציצים ולמדוד את הצלחותיה. זה היה תענוגה היחיד בשממת הרים נידחת זו.

אותה שעה עמד פאפו שווילי ליד החלון השני של הצריף, ידו על ירכו והוא מתאם את תנועות גופו לתנועות גופה של "מארת בדרך". שוקיה השמנות נעות לפי קצב תנועות ידיה והן מתדרדרות מההר העליון אל ההר התחתון ישר לתוך עיניו המסנונוורות והמהממות את כל ישותו. והוא פאפו שווילי כמו פר מיוחס מדבר עם עצמו, לוחש אל עצמו, פונה אליה כמתחנן: "אנא, אנא מארת בדרך", "מארת בדרך", "מארת בדרך", ומתוך חיבה בלתי מושגת קורא לה: "יה שרמוטה, יה שרמוטה".

הרשלה טמקס נוזף בפאפו שווילי ואומר: "נו, בהמה גסה שכמוך, בשביל זה היית צריך לבוא לנוֹר־שמס. מה חסר לו כאן. אפילו אשת איש יש לו פה". הרשלה מסב את פניו משווילי בזעם, נעלב שחזוירו הרומנטי של שווילי אחר "מארת בדרך" משך את תשומת ליבם של הנוכחים כולל שני הגנבים הצעירים להם הרשלה רצה להעניק תדריך במלאכת הגניבות.

"לך דבר אליהם", מסנן הרשלה בין שיניו התותבות. "הרבץ בהם תורה כשליבם אטום וכי גנבים אלה, אספסוף ולא יותר. באשת בדרך חשקה נפשם וכי מה חסר להם כאן?"

פיניה קרחן ונפתולי מחליטים לפייסו. לא נאה שאישיות כמו הרשלה תתרעם עליהם. סוף סוף איננו נער בן גילם. לאחר הכל בשישים שנות חייו הספיק לראות עולם ומלואו ולא נתח אחד של בשר לבן וחי הוא העביר לארצות תבל – הודו, ארגנטינה, ברזיל. אדם שהתהלך עם שועים ושייכים. אדם שהגיע לגיל שישים ולא זנח את מקצועו במשך כל חייו, אות ומופת הוא לכך שאפשר להתפרנס בכבוד גם מגניבות. מאדם כזה יש מה ללמוד וכי ממי ילמדו את מלאכת הגניבה, ממוחמד?

פיניה קרחן מתרכך, מוריד את היד מהלב, כמו שאומרים ומעבירה אל מתחת לירכיו בכדי לשלוף משם את חפיסת בדלי הסיגריות שהיו טמונות שם מאז יום אתמול, יום "הפוסטה" מירושלים ומפריש ממנה בדל אחד בכדי לפייס בה את הרשלה "החךמן" – שהתייבש לגמרי.

פניו של הרשלה הולכים ומתרחבים מאושר בראותו את "זנב

הבדל" בעיניו. הוא מתפרץ "בפרוך" רחב "שתהיה לי פיניה". סופק כפיים, רוטן משהו מאף השיכורים שלו ומקבל בהערכה את יחסו האדיב של פיניה שמכבד אותו ב"מציצה". מציצה שעין לא ראתה כמוה. ארוכה ועמוקה שאותותיה מסתמנים ונאכלים מיד על בדל הסיגריה שמתאדה לעיניהם המבוהלות של יתר המצפים לישועה.

הרשלה לא שם לב אליהם. כשיהיו בגילו הוא יתיר גם להם לנהוג כך. עוד "מציצה" ועוד "מציצה". שלוש "מציצות" הגונות ומבדל הסיגריה נשאר רק העשן אשר בא אל קרבו, מבלי שנראה יוצא מתוכו חזרה. נשאר בבטנו, חבוי עמוק עמוק כבמאגר סתר. לאחר ה"מציצה" התאוותנית נרגעי עצביו של הרשלה, אישוני עיניו נפתחו והתרחבו, כאילו זו פעם ראשונה שנתגלה לפניו העולם והתגלגל גם אלי, אל הפינה בה ישבתי. "חבר דבירי", הוא מכריז. "מה חדש בעיר הקודש?". כאילו רק עכשיו הוא הרגיש בקיומי – "בוא שב על ידי, בראש "הבורש". הן אחים אנו מאותה "ברנ'ה" – מקצוע. אתה הולך על גדול ואני עם התיבה שלי, נסחב עימה על הגב, מושך בעול כמו "משולח" מארץ-ישראל.

"אני זוכר לך את המעשה הטוב שעשית עימדי בעיר הקודש. הייתי עובר במסדרון ואתה דוחף לידי בקבוקון של מי קולון שהביאו לך "הפישריות" שלך, מי קולון ומתובל בספירט נקי. החיית את נפשי אז. ראוי אתה שתשב מימיני ותשמע דברי תורה. הרי שבת היום ושבת שלא ידברו בה דברי תורה כאילו אכלו זבחי מתים, כאילו עישנו סיגריה ולא קינחו בכוס משקה חריף".

"ובכן", ממשיך הרשלה, "הפעם אני יושב בגלל "תיבה" – תיבה אני אומר, הרי זה אוצר שנישא על כפיים, תיבה בעלת שאר רוח שאיננה מדברת וזאת סגולתה הגדולה, מין "לברטוריה" בזעיר אנפין. שפופרות זכוכית, פעמונים משמיעי זמזומים, מים בצבעים שמשתפכים משפופרת לשפופרת, ויוצרים את ההרמוניה הדרושה לאיני ההבנה והרצון לשחק על התיבה ולהשקיע בה מכספם.

"עיקר כוחה ויכולתה של התיבה היא במלאכת ההעסקות,

מעין מצלמה גדולה שמצלמת בצבעים טבעיים והיא מצלמת את הכל בכל מה שמאכילים אותה. בנקוטים, אלבומי בולים יקרי ערך, מלבד מתכות, תכשיטים, זהב ואבנים יקרות. לזאת התיבה עדיין לא הגיעה, למה אכחש. מוטב לומר את האמת."

"מיותר להגיד שבלעדי הרוח החיה המפעילה את התיבה, מספרת בשבחה, משרה עליה מרוחה, נופחת בה נשמה, לא היה בכוחה של התיבה בלבד לעשות את כל הניסים והנפלאות.

"העיקר", אומר הרשלה ומעיף קריצה לעבר פאפו שווילי שהתרווח זה עתה מהחיזור אחרי "מארת בְּדָרֶן", "הוא כוח ההסברה. נחוצה לשון חריפה מפיקה מרגליות, הגיון, דברים שנכנסים אל הלב והמוח. בלי זה לעולם לא תגיע אל הברנש בעל "המָאָה" שיאות להיות השותף למעשי הפלאים שלך. עם אחד כזה אפשר להגיע לעושר, לעושר רב."

"אתה שומע פיניָה, להגיע לעושר," והרשלה טופח על כתפיו הרחבות של פיניָה קְרָחַן שהוא כולו קשב. התיבה מתחילה להצטייר במוחו כפלאי אי המטמון והוא פיניָה קְרָחַן עצמו מין מרקו פולו שנוסע לארצות רחוקות לגלות את מסתרי תיבת הפלאים.

"אתם מבינים", ממשיך הרשלה ברוב חשיבות בראותו את תשומת הלב שעוררו דבריו. "פֶּלְסְטִינָה קטנה עבור עסק כזה. לתיבה זו לב רחב ובית קיבול גדול ותיאבון שמעלה גירה. כאן האנשים מוגבלים עם מוח קטן, דוגרים על כספם כאילו היה זה הדבר החשוב ביותר בחיים, בעולם. כאילו לא קיימים אידיאלים אחרים", מוסיף הרשלה לתפארת המליצה ולכבודי – "חוששים הם לסכן פרוטה שחוקה. נו וכיצד אפשר להתקיים ולחיות בארץ שכזאת, שתושביה להוטים אחרי כסף כשיכור אחרי הטיפה המרה" – נחיריו של הרשלה מתרחבים בשומעו מפי עצמו את מילות "הטיפה המרה", נחיריו רוטטים באוויר היבש והחם ושוקעים מיואשים באפו הבולבوسی המאוכזב.

הרשלה שקע לשניות בנוסטלגיה רחוקה. פנה אל עצמו בנימה נוגה ואמר בלחש: "אני הרשלה טמקס צריך לשבת לעת זקנה על בורש מטונף זה עם גרון ניחר מבלי לראות טיפת יי"ש בעיני.

הלוא אצלי הראיה קשורה עם השתיה; אינני שותה – חדלות עיני לראות וכל זה למה? בעבור יהודי רודף בצע כסף, שרצה לראות את כספו כפול ומוכפל מיד על המקום וכשאלה עדיין התבשלו והתכפלו לא עזב אותי עד שקרא למשטרה ומסר אותי לידיה וכי מי לא יודע שסתם יהודי מלשין הוא”.

הרשלה ממשיך בזעם עצור – “הרי מבינים אתם שכל סגולתה וערכה של התיבה היא יכולת ההתרבות שלה, סגולת הפריה ורבייה שבה רבה. לירה מתפצלת לשתיים, שתיים מתפצלות לארבע, אדמונית לשתי אדמוניות וכך עד שתיבת הפלאים מתמלאת. אני אינני עוסק בסכומים פעוטים כאלה. לא כדאי. הצבעים הכימיים עולים יותר. מוטב שהתיבה תעמוד בפינתה כאלמנה אבלה שאין לה הופכים לשום צד. בפחות מאלף לא רצוי להטריח את התיבה. עסקים כבר עשיתי על סכומים גדולים מאלה: אלפיים. חמשת אלפים ועד עשרת אלפים הגעתי. בפחות מזה לא כדאי, לא משתלם, מלבד במקרים יוצאים מהכלל כשמגיעים מים עד נפש. אז מכפילים אפילו בלירה אחת, אפילו בול דואר אחד למשלוח להודו, לארגנטינה או לברזיל, שם משמשות עדיין נשותי בתפקידן הישן כעצמאיות ומנהלות סלונים. מהן אני מקבל רנטה עד היום”.

שתיקה ממושכת השתררה ואפפה את הצריף עם סיום חשיפת פרק מתולדות חייו. הרשלה שקע בתוך עצמו שקיעה עמוקה אך לפתע זינק מתוך תהום הנשייה, כאדם הנאחז בענף עץ להציל את נפשו החוטאת ממערבולת החיים, חזר ונצמד אל תיבת הוריו, ירושה מאבות אבותיו.

התנער, התנשף, מילא את ריאותיו באוויר שהורתח מלהט השמש, רקק יריקה ארוכת טווח כמנהג ערבים מכובדים שפגעה בפח הלוהט בקצה השני של החדר. הפח הוציא אנחת כאב כזימזום של פרימוס. הרוק התחיל לרתוח ונעלם כלא היה אי פעם בעולם.

הרשלה לא התרגש שרוקו הוציא את גשמתו לדיק ללא תכלית והמשיך מאושש ובשלווה את סיפורו הראשון כמי שלגם מספר כוסיות לעידוד ואמר: “את העסקים הגדולים שלי עשיתי בארצות נכר רחוקות במקום שהאנשים ברי לבב ויישרי דרך. מלה

היא מלה. אינם עומדים כשטן מקטרג שמחפש צדק חד צדדי בלבד. לארצות ההן העברתי את שדה פעולותי ושם גם רוויתי נחת".

"באחת הפעמים, העליתי דג, מה אגיד לכם, נופת צופים. איש ישר, תמים דרך וירא אלוהים. סגולתו הגדולה היתה רצונו להכפיל בכל מחיר את הונו ורכושו, ואני הכפלתי אותו כרצונו ובקשתו".

"באתי אליו בלווית עוד אחד משלנו עזר כנגדי. הצגתי אותו כאחי יחידי. יחד התחלנו לספר לו בלחישה את מסתורי התיבה, סגולותיה, תכונותיה וביחוד את הסוד הכמוס בה ואת הייחוס שלה, שקבלתיה בירושה עוברת כשרשרת במשפחה מדור לדור, מאבות לבנים. אבות ובנים שכולם צדיקים גמורים וחסידיים מבתי אונגרן שבעיר הקודש ירושלים וכי מילתא זוטרתא היא ירושלים".

"בשם ירושלים ניתן היה לעשות הון תועפות. מה יודעים אודות ירושלים הציוניסטים. את כל העולם אפשר היה לבנות בימים ההם בשם ירושלים ולא רק את ארץ־ישראל".

תוך כדי כך התעורר פאפו שווילי מתרדמתו המתוקה והזיותיו אודות "מארת בדרך" והוסיף כחולם בהקיץ: "ימח שם הדגל הצהוב לבן אדום כחול שלהם", ושקע שוב לנמנומו המתוק.

"פינייה", פנה הרשלה שלא מהענין, בנימה חברית כשווה לשווה. "דחוף את כל הציוניסטים לכיסך האחורי וכסה עליהם בברכה משולשת". פינייה קרַחן תרם את ברכתו והרשלה המשיך רגוע את עיקרי סיפורו.

"מהברנש עצמו לא דרשנו ולא בקשנו מאומה. אמרנו לו כי אנו בעצמנו נשקיע את הכסף הדרוש להזמנת הצבעים הדרושים מאירופה".

"בינתיים הבה ונעשה נסיון זוטא בלירות שיש לנו למען תראה במו עיניך במה אנו עוסקים ואז לבטח תשתכנע מהתיבה שהיא המצאתו של אחד מאבותי הגאונים שלא תסולא בפז ואז, רק אז תשקיע אתה מכספך ולבל תפיץ חלילה את פליאותיה של התיבה שמא יגיעו הדברים לאוזני הממשלה וזאת אינה אוהבת

אנשים שיכולים להתחרות בה ולייצר כסף משלהם".
"לאחר כל ההבטחות, השבועות והנדרים, אנו מעבירים את התיבה לבית מגוריו של השותף החדש, המתחיל אט אט להכנס לענינים. מייחדים חדר מיוחד למיקומה של התיבה, וחוזרים ומבקשים לשמור את סודות מלאכת הדפסת הכספים אפילו מאשתו".

"אנו מסתובבים סביב התיבה כסביב חולה יקר, בודקים אותה מלגו ומלבר לעיני השותף הסקרן שעם כל הכבוד אלינו שומר בעיניים פתוחות את האצבעות שלנו. אחי שם בתוך התיבה במקום המיועד לכך מספר בנקוטים ואני מתחיל לסובב בגלגלים. השותף לוחץ לפי הדרכתנו על כפתורי הפעמונים ושפופרות הזכוכית שלא יתפקעו מיתר לחץ. כשהמלאכה מסתיימת מתרים בשותף שלא יגע חלילה בתיבה עד בואנו למחרת היום כעת חיה, ובעזרת השם יהיה הכל כפי שנאמר כפול ומכופל".

"למחרת באים במועד שקבענו. בהתרגשות רבה פותחים את התיבה ברעדה ופחד, מושכים ממנה את הכסף שהוכנס בנוכחות השותף ואת הכסף שהיה שם עד הבאת התיבה. השותף בודק, ממשש, מלטף, התרגשותו עולה וגוברת ונופל לזרועותינו. מתנשקים. מתחבקים. השותף מלא פליאה והמום. "צריך לברך על הניסים והפלאות", הוא אומר ומתפרץ בקול רם. אנו מהסים אותו ועומדים מולו צנועים ובטוחים כיאות לאנשים הגונים כמונו שבאים מארץ הקודש".

"לא נותרו יותר ספקות לגבי התיבה עושת הנפלאות ולא נותרו ספקות גם לגבי אמינותו של השותף. הוא אפילו מוכן להשתתף בקניית הצבעים היקרים. אבל אנו לא מסכימים מתוך חוסר להיטות להשתמש בכסף של אחרים".

"בינתיים מחכים למשלוח הצבעים שהזמנו. השותף משתדל להנעים את זמננו בסעודות דשנות, מראה לנו את יפיה ועניה של בומבי, ובלבד שלא נחזור בנו ונחליפו באיש עשיר אחר".

"סוף סוף מגיעים הצבעים המיוחלים. אנו נגשים במרץ לעבודה שנית כשהמאיץ העקרי הוא השותף. לנו אין מה למהר, אנו בוטחים בתיבה שגם הפעם היא לא תאכזב אותנו. ושוב כולנו

סביב לתיבה מסתודדים, אוטמים חלונות, מערבבים בניחותא צבעים וחוזרים אל הפעמונים, השפופרות והגלגלים. מושכים חוטים לכאן חוטים לשם והתיבה מוכנה ומזומנה לבלוע ולהכפיל את הכל מחדש – את הכסף הנכסף”.

”אחרי שהכסף והשותף ביחד סגורים כבר וחתומים בתוך התיבה, שמים בה גם את הנייר המובחר; הנייר שעתידי להשתכפל לבנקוטים עובדים לסוחר וממשיכים חצי שעה נוספת להשתעשע ”פרופורמה” בשפופרות ובכפתורים השונים. אותה עת כספי השותף היו כבר באמתחתנו. למעשה, זריזות הידיים היא שקבעה ולא התיבה”.

”לפני עזבנו את בית מגורי שותפנו או מתרים פעם נוספת לבל יפתח את התיבה בלעדינו עד ערב למחרת היום כפי שהיה בנסיון הראשון. השותף קורן מרוב אושר ועושר, מתחייב ונשבע בחיי בני ביתו ועולה על מיטתו שקט, רגוע ובטוח. אף או כך, אלא שאנו ממהרים להסתלק אל ארץ אחרת בכדי שגם או נוכל לעלות על מיטתנו בטוחים ושלווים ולקום למחרת בבוקר לקראת יום עמל חדש עם תיבה חדשה על הגב”.

הרשלה סיים את דרשת השבת שלו ופונה מיד לפיניָה קרחן עייף ונלהב מכושרו כמורה הוראה ודורש כתגמול ממנו שיוציא עוד בדל סיגריה ”מהכיס האחורי” שלו ופיניָה קרחן בנוכחות כולם מכבד את בקשתו הצנועה של הרשלה.

בצעדי ענק הולכת השבת ומצטרפת אל פעמי הזמן, האסירים היורדים מההר ממלאים את המחנה בהמולה של עדר רעב וצמא ותרים אחר ה”קרונונות” המונחות ליד פתחי הצריפים. הם אינם רצים אל הברזים לשטוף את עצמם מהאבק והזיעה שהתערבלו והפכו לעיסה לבנה שכסתה כמסכה את פניהם. לשם מה ובשביל מי ואני שואל את עצמי האם כך אנהג גם אני מחר משובי מההר.

לא טוב להרהר במחר. כשיבוא המחר העלום אשתדל להתמודד אתו – מחר אני מחליט, הכל מחר. עד המחר רובץ לילה ארוך וערב לפני. מחר אתחיל מחדש במלחמות ומאבקים שסיימתי פעם בבית הסוהר בירושלים.

אוירת נכאים יורדת עלי. אני מתגעגע לחברי בכלא

הירושלמי ומצפה לבלתי ידוע. אני מסתכל סביבי ורואה רק את איזי ברונשטיין המשורר הקומוניסטי; אפילו גנבים ראויים לשמם אין כאן, רק נמושות וכינים מגזע עמיד. עכברושים עזי פנים ומרבי רגליים שמסתובבים להנאתם בצריף כבתוך שלהם.

אני מעיף מבט על הצריף ורואה עדר של זוחלים בדמות בני אדם רובצים כחיות רעות על "בורשים" לקראת הסתערות חדשה של יום המחרת.

השכם בבוקר לאחר כרסום פיתה, נשרכתי יחד עם שאר האסירים בדרך המובילה אל הר־האבן.

סבור הייתי שלא אחזור לבית הסוהר בירושלים לפני תום תקופת מאסרי ועד אז יש לחצוב בסלע ולסלול את הדרך הארוכה אל החופש הרחוק והנכסף מבלי להשבר.

קבעתי לעצמי כי במדה והדבר יהיה נתון בידי לא אצמד מיד לענף הראשון של העבודה גם אם ענף זה ייראה לי נוח מבחינה אישית, אלא אשתדל להתנסות בכל ענפי החציבה כדי שאוכל לבחור בענף שייראה לי מתאים לעסוק בו עד שחרורי כעבור שנתיים.

תוך מספר שבועות התנסיתי בכל סוגי וענפי העבודה שהיו בתחום החציבה. חורדתי בדקר בימי שישי חורים כדי למלאם בדינמיט עבור הפיצוצים של המהנדס בדרך. ביקעתי את הסלעים הגדולים לאחר הפיצוץ בפטיש של חמישה קילו עבור ה"דבש" המיועד לתשתית של כביש ופריקתו בפטיש של שני קילו לחצץ, בערמות המיועדות לכסוי העליון של הכביש לפני שעולה עליו המכבש.

היום הראשון עבר עלי "בישיבת-רכיבה" על ערמת החצץ שהכנתי לפי הנורמות בקבלנות ולא הייתי בין האחרונים שסיימו את עבודתם.

רציתי לראות את מראה פני בתום היום הראשון לעבודתי על ההר ולא השגתי ראי. הסתפקתי בפנים המאובקים הסובבים אותי וראיתי את עצמי. לא הייתי רעב כי אכלתי וזללתי אבק.

• "דָבֶשׁ" – אבן גדולה לתשתית כביש.

כף ידי שהחזיקה בפטיש היתה משופשפת ומבועבעת. כשחזרתי למחנה לא הלכתי להתרחץ, איש לא הלך להתרחץ. התברר לי שהרחצה במקלחת נערכת פעם בשבועיים ולבזבז זמן של מנוחה על רחיצת הפנים בלבד, ליד הברזים בחוץ, מספיק פעם בשבוע לכבוד שבת.

הייתי עייף ושכבתי מפוגר על ה"בורש" לישון ולנוח. התעוררתי עם רדת השמש בשעת דמדומים וישבתי ללגום את ה"שורֶבֶה" הקרה – המרק מה"קְרוֹנוֹה". את גזרי החצילים שליתי באצבעותי מה"קרוונה" ישר אל לוע הפה. בבתי הסוהר בפלסטינה (א"י) כפות, מזלגות וסכינים אסורים היו. מלבד זאת, הערבים לא היו זקוקים להם כי בין כה אכלו בידים.

בשעת לילה מאוחרת התעוררתי כשאני עדיין מעולף במסך עבה של קורי שינה ותחושתי היא שרופא שיניים מאן דהוא קודח בשיניי. כשפרצתי אט אט את מסך השינה התברר לי והבנתי שמקקים מתרוצצים בפי. לא הזדעזעתי, לא צרחתי ולא בחלתי – בנימוס ירקתי אותם – את אלה שהספקתי ללעוס ולא לבלוע. לא בהם היתה האשמה שחדרו לפי, פשוט אפי היה סתום באבק ולא יכולתי לנשום דרכו וכשהתחלתי לנשום דרך הפה ניצלו זאת המקקים כמקור מזון וכמקור בילוי ומחסה.

עם רבות הימים על ההר הרגשתי שגופי הולך ומתחסן, הולך והופך שרירי ומוצק, מאומן יותר בעבודה.

מכל עבודות המחצבה חיבבתי את עבודת ביקוע הסלעים לגורמים קטנים יותר. את הכנת ה"דבש" לתשתית כבישים. היתה זו התמודדות של "מאיזה" צד להתגבר עליו, מאיזו פינה לתת לו את דפיקת הפתיחה. חבבתי להניף את פטיש חמשת הק"ג מעל לראשי ולהזניק אותו למקום התורפה של הסלע. לחפש אחר ביטנו הרכה, למצוא את הסדקים והנקודות הרגישות שלו, לדקדק בהן עם הפטיש עד שיתרכך הסלע וישנה את אופיו הקודם הנוקשה.

מעניין היה לחוד באיזו קלות יחסית כובשים את הסלע הגדול, הסגור, העצוב והמופנם אם עמדה סבלנותך לחזר ולהנעים לו את רגעי שהייתך על ידו.

עם חלוף הזמן, הלך והתקרב אחד מימי חג המוסלמים הארוכים,

חג הקורבן – עיד אל־אדחה – שנמשך ארבעה ימים. כל המחנה חיכה לימים אלה, ללא הבדל דת וגזע, לא רק בשל כמויות המזון שהמבקרים היו מביאים לאסירים אלא בעיקר בשל ימי ה"סטרחה" – ימי המנוחה. בימי החג לא היה מי שיפעיל את המחצבה ולא מי שיעבוד בה.

האסירים הערביים בימי חג אלה היו רובצים על ה"בורשים" ועוסקים רק במלאכה אחת, בזלילה.

לאחר ימים כאלה וזלילה כזאת היו מחזירים מספר ניכר של אסירים לבני משפחותיהם ביחד עם המזון שאגרו בתוך קיבתם, לקבורה.

את עבודת הנקיון של המחנה באותם החגים היו מטילים על היהודים, שהיו גורפים ומנקים את הזבל שהצטבר בצריפים. המנקים היו מקבלים בתמורה מתנות מזון ודברי מתיקה – "הי, יא יאהודי", היו פונים אל המנקים, "קֶדְלֶק בקלווה, ולא תשכח שבתמורה ניקח אנחנו ממך את אשתך וילדיך".

התקופה היתה תקופת "המרד הערבי הגדול" בין השנים 1936–1939, בחסות הבריטים. – "הנה, הנה", היו אומרים, "אנו נקבל איסתיקלל – עצמאות על פלסטין ואז נראה לכם; את נשותיכם, בנותיכם, ילדיכם וגם את הגברים נאנוס; זכר לא נשאר מכם". אלה היו ההכרזות לא רק בכל בתי הסוהר, אלא גם בחוץ, ללא הבדל בין פלח, פועל ועירוני.

לפני עלות האסירים על ההר היו ניצבים בתור ארוך בכדי להכנס לבתי השימוש. מיותר לומר שגם שמונה האסירים היהודים שהיו במחנה עמדו בתור כמו כולם. ה"שאבאב" היו עוברים ומוציאים אותנו מהתור ודוחפים אותנו אל סופו באומרם: "האינגליז הביאו אתכם לכאן, כדי שאנחנו וואלד אל־ערב נשחוט אתכם פה", ועוד כהנה וכהנה אמרי שפר אמיתיים, לו רק ניתן להם הדבר.

עמדתי ברחבת שער הכניסה למחנה. לידי עמד אבר־אולָה איש חבורתו של אבר־ג'ילדה "הגדול" ושותפו ערמיט שניתלו בבית הסוהר המרכזי בירושלים, שניהם ביום אחד, בהפרש של שעה אחת.

אבודאולה בגד באבו־גילדה וערמיט והפך לעד המלך. עדותו בבית המשפט היתה היחידה והקובעת. הודות לה יכלו האנגלים להעמידו לדין ולפסוק פסקי־דין של תליה לשניהם.

לאבו דאולה הובטח שיחרור אם יעיד נגד חבריו, אבל הבריטים הפרו הבטחתם ודנו גם את אבו דאולה לחמש עשרה שנה. בנו־שמש, תמורת שירותיו והמשך הלשונותיו הפך לאישיות המרכזית של המחנה וכל המפר את הוראותיו לא היתה לו תקומה על אדמת נו־שמש.

אבודאולה דרש ממני שאצטרף לקבוצת האסירים היהודים שהלכו לנקות את צריפי האסירים החוגגים, מלאי הסחי והסרחון מהמזון שהתקלקל.

סרבתי למלא את דרישתו. מנהגו של אבודאולה במקרים של סירוב היה להנחית מיד את ה"חֲזָרָה" שהיה תמיד בידו. לגבי לא העז אבודאולה להצליף מיד ודרש ממני ללכת אחריו. שוב סרבתי לו.

הלך אבודאולה לבדו להזמין את מפקד המחנה, הסרג'נט הבריטי תומסון, להתלונן בפניו כי אני מסרב לנקות את צריפי החוגגים. וכששאל אותי הסרג'נט תומסון מדוע אינני מוכן לנקות את צריפי החוגגים ענית: "כל הכבוד לחוגגים. אינני מוכן לעבוד בניקוי הצריפים. ראשית, משום שאני אסיר פוליטי ושנית, לא תהיה זאת פגיעה בכבוד החוגגים כי מי שמלכלך הוא גם צריך לנקות". השיחה התנהלה רגעים מספר והסתיימה מהר.

בינתיים החל סביב שלושתנו להתאסף קהל רב של אסירים שהריחו ריח של "פנטזיה" הולכת ומתקרבת. האסירים היהודים מהצריף שלי בקשו ממני כפשרה להצלת כבודם של שני "האישים" החשובים, שרק אצטרף למנקים מבלי לנקות, הם ינקו במקומי למעני, אך לא קבלתי הצעתם.

לאחר דין ודברים ותיווכים הורה סרג'נט תומסון לאבודאולה להלקותני ב"חזרנה" שבידו דבר שהיה בלתי חוקי ללא נוכחות ה"תומרג'י", אבל לא הרשה לתלות אותי ולחלק לי "פלקות" על כפות הרגליים כמנהג הטורקי.

החלטה זו של סרג'נט תומסון להלקותני היתה נקמתו האישית עבור הזלזול שזלזלנו בכבודו – אנו האסירים הפוליטיים,

בהיותו בבית הסוהר בירושלים עדיין "קונסטייבל" – שוטר פשוט. לא נהגנו להצדיע לפניו או לגדולים ממנו מהממסד המשטרתי בבית הסוהר, כפי שנהגו האסירים הערביים לעשות עם כל גינוני החנופה.

באחת הפעמים, אני עם הסטודנט דב תמרי עוברים במסדרון הארוך של בית-הסוהר המרכזי בירושלים, לפנינו הולכים אסירים ערביים, מולם – מולנו הולך תומסון. הערבים מצדיעים לפניו הצדעה קריקטורית. דב תמרי ואנוכי מעלים חיוך על שפתינו וממשיכים לעבור אותו כאילו היה אויר שאינו נראה והוא תומסון ברוב טיפשותו פונה אחורה ואומר לתמרי ולי: "כשעוברים ליד שוטר בריטי צריך להצדיע", ומנענע מול פנינו את שרביטו, "יעיני" מעשה גבור. קבוצת הערבים שצעדה לפנינו פנתה אלינו לראות במה תסתיים ה"תַּרְקָה", הקונפליקט בינינו. תמרי לא אחר לענות ואמר באנגלית הייקית שלו: "ראשית תוריד את השרביט שלך ושנית יש גדולים ממך". אותו רגע לא עלה במוחי אף משפט כתוספת לחזוק דבריו. כתמורה אחזתי בידו של תמרי ולחצתי אותה.

תומסון ראה בזה עלבון פומבי ופגיעה במשמעת בית הסוהר ונעלם מהר מהמסדרון לעיני האסירים הערביים המופתעים מבלי להעיז לנגוע בנו.

כאן בנור-שמס נתקל תומסון באותו איש חצוף לבדו, יחיד, שמרים ראש להתמודד והפעם עם "סרג'נט תומסון" הבריטי, נציגה של ממשלת הוד מלכותו קינג ג'ורג' החמישי.

תומסון לא שנה את החלטתו ואף עזב את המחנה בכדי לתת יד חופשית למשרתו אבוד-אולה. זה הבין את הרמוז, הפשיל את שפמו הגדול מעלה מעלה, והחל להצליף על גבי, על ערפי ימינה ושמאלה, ימינה ושמאלה, למען הציל כבודו ולמען יראו כולם ויפחדו ממנו. כל זה לעיני אסירי המחנה שהסתכלו במחזה מרהיב זה.

לא יכולתי לספור את מספר ההצלפות שנחתו עלי אותה עת. ריכזתי את כוחותי הנפשיים, שיננתי לעצמי: "זה לא כואב לי, זה לא כואב לי, זה לא גופי, זה לא אני". נאבקתי שלא להתמוטט,

שלא להתעלף או לפול על הקרקע לעיני החוזים במחזה. כשאבן דאולה סיים את הצלפותיו נשארתי מעולף לעמוד על רגלי התומכות בגבי החרוש. איזי ברונשטיין ופיניה קרמן גררו אותי לצריפי.

מקובל אצל "אחינו בני ישמעאל" שהם נוהים אחרי החזק. לאחר שאבן דאולה הסתלק מהמקום בבושת פנים כמוצת, על שלא הצליח להביס אותי ולהביאני לידי תחנונים והצהרות בנוסח המקובל: "טובא, טובא", כמו שאומרים: "אהיה כבר ילד טוב ובבוס ראסאק אנשק את ראשך ואנשק ידך". מלות כניעה ובקשת רחמים כי מעתה והלאה אהיה ילד טוב, אשמע בקולך, להוראותיך ולכל מה שתצווה עלי; החלו יריביו, שהיו רבים במחנה, להרים ראש והעיוזו לגשת אלי וללחוץ את ידי המדובללת; "וּלְהִי גִדָּה אֵינֶת", וּלְהִי גִדָּה אֵינֶת",* שמעתי קולות סביבי והרבו לעשות למעני ה"שאבאב", אותו "שאבאב" שהוציאו אותי קודם לכן מספר פעמים מהתור ל"בת-איל-מוייה". סביבי התקהלו כרגיל "בחגיגות" כאלה אסירי המחנה מלאי תהילות ותשבחות. הייתי מטושטש, הייתי בהלם, לא הרגשתי מאומה, לא יכולתי להזיז את ידי, להניע את רגלי, לכופף את גבי. הייתי כולי פצע וחבורה. גבי כפי שספרו לי היה גב של זַפְרָה, פסים אדומים וכתומים. ראיתי ושמעתי במעורפל כאילו מאחורי מסך סמך. ראשי היה עלי סחרחר וחששתי שמא דווקא עתה אתמוטט. שכבתי על בטני כי גבי היה חרוש.

החיים וחוסר הברירה חזקים יותר מאירועי היומיום אשר אינם מותירים בנו עקבות. כעבור ימים מספר, לאחר שה"תומרג'י" – החובש – אישר לי שלושה ימים של "סטרחה" – מנוחה, הופעתי שוב על במת המחצבה. הפעם בנוסף לכישורי כפועל גם כגידה ומכובד, כאסיר שיודע לעמוד על שלו, להאבק ולנצח.

לא עוד שלפו אותי מתוך השרותים. להיפך, הוצע לי להקדים את התור וזה סימן את יחס החברה בה אני חי, ביחוד בימים הטרופים ההם כש"האומה האצילה" עומדת לקבל כל רגע

* "וּלְהִי גִדָּה אֵינֶת" – חברמן אתה.

ולחילופין כל שעה "איסתיקלל – עצמאות על פלסטינה (א"י).
בעוד ארועי המחנה ממשיכים לזרום "על החיים ועל המוות",
כשערך האדם אינו רב יותר מערך הזחל שאפשר לרמסו ברגליים,
או לדחוף אותו מההר; נתקלתי באבו־טקרוֹרִי גבור הדור־שיח עם
רבון העולם, שחטא לאבו־טקרוֹרִי ולא בא לעזרתו כשנתגלתה
חצי הגופה החיה מתחת לשמיכתו.

בנור־שמס דרך זורח כוכבו. לא עוד אחד מני רבים, אלא בעל
בעמיו. הוא ידע כיצד לנהל עבודות, הוא ידע להתהלך בדרכי
נועם עם האסירים ולהפוך את סיום יום העבודה לקרנבל זוטא
של שירה, ריקודים ועליצות.

אבו־טקרוֹרִי עלה בסולם הדרגות וניהל את פלוגת הסבלים
בתפקידיהם השונים, החל מהצנחת האבנים מההר ועד העברתן
לקרונויות של המסילה הצרה שהובילה לצפון הארץ.

משפולי ההר, שם ריכזו את ה"דבש" ועד הקרונויות הפריד
מרחק של שמונים מטר. את המרחק הזה, מסיבה טופוגרפית, ניתן
היה להעביר את ה"דבש" רק על גב הסבלים.

לאחר "ההצלפות" שעמדתי בהן עלתה קרני בעיני אזרחי
המחנה ונכבדיה עד כדי כך שהייתי ראוי כי אבו־טקרוֹרִי בכבודו
ובעצמו ניגש אלי והציע לי להצטרף לחבר הסבלים שלו
"המובילים" על גבם את הסלעים עד קרונויות הרכבת.

סדר העבודה היה כזה: היו חמש קבוצות של מטעיני
הקרונויות, בכל קבוצה היו חמישה־עשר סבלים. שניים מהם היו
מעמיסים את הדבש על גב הסבל שהיה רץ עם אוצרו עד
הקרונית עליה היו עומדים שנים אחרים והיו מורידים את
ה"דבש" הכבד מהגב ומסדרים אותו בתוך הקרונית. לעצם
עבודת הסבלות עצמה נותרו אחד עשר אסירים ובסך הכל שלט
אבו־טקרוֹרִי הגדול על שבעים וחמישה סבלים.

כל קבוצה היתה חייבת למלא קרונית של רכבת. הקבוצה
שסיימה ראשונה את מילוי הקרוניות היתה מקבלת "סטְרָחָה –
יום מנוחה במחנה. לקבוצה המנצחת היה מצטרף אבו־טקרוֹרִי
צועד בראש המנצחים ומתוך סולידריות היו מצטרפים גם
קבוצות הנרפים והמפגרים. כולם ביחד היוו תהלוכת קבצנים
מלאת פאר והדר, פיזוז, שירה ומחול ועוברים על פני המפקד

"מיסטר תומסון" הבריטי, שהיה יושב על כסא המלכות, כמו בתקופה הרומאית כשהחילים היו חולפים על פני הקיסר ומכריזים: "ההולכים למות מברכים אותך הקיסר".

בסופו של דבר, לאחר שגבי שב לאיתנו, נפרדתי ממלאכת ביקוע הסלעים שהיתה מקובלת עלי והצטרפתי לפלוגות אבו־טקרוּרי. מהרגע הראשון של היום התחילה העבודה בריצת אמוק, בכדי לעמוד בתחרות ולקבל בסוף היום "סטרחה" במחנה.

אבל בזה לא די. הריצה היתה מלווה בשירה שאינה פוסקת במשך כל שעות העבודה. השירה התחילה בטונים נמוכים, עברה לפייניסימו מונוטוני בראשיתו ואַקְסֵטְזִי בהמשכו, מלא מילים בלתי משמעותיות לכאורה; במרוצת יום העבודה הפכה לשירת מחאה, למאבק איתנים בלתי מוגדר, שביכולתו לפרוץ חומות לו עמד בראשו מנהיג סוּחַף – "וֹלָה אֶל־בָּאבוּר, וֹלָה". "הצית את הקטר, הצית", "וולה אל באבור, וולה", "וולה אל באבור, וולה", "וולה אל באבור, וולה" וכך ללא ראשית, ללא סוף, ללא הפסק, ללא תכלית וללא שינוי חוזר וחוזר בקצב התוף והג'ונגל.

ריצה מבוהלת ומטורפת של שבעים וחמישה אסירים רתומים ומכורים ל"סטרחה" עלומה ומפוקפקת שתפול בגורלם של חמישית אחת מכל שבעים וחמישה הסבלים:

"וולה אל באבור, וולה", "הצית את הקטר, הצית", ממשיכים הגרונות הנחרים לפזם בפאתוס הולך וגובר, גרונות של עדר זוחלים כפופי גב וקומה גם לאחר שה"דבש" כבר פורק והם רצים להעמסה חדשה; כי אין זמן להתיישר וגם קשה להתיישר ולהתכופף שנית; "וולה אל באבור, וולה", "יחריבתו", "הצית את הקטר, הצית ויחרב העולם כולו".

סוף סוף לאחר יום עבודה, אחרי עמל קשה, הצליחה הקבוצה בה השתתפתי לסיים ראשונה את מכסת מילוי הקרוניות שהוטלה עלינו.

אבו־טקרוּרי היה מבסוט מאתנו וציין גם אותי לשבת: "היי אֶל יֵאהוּדִי, וּבְשֵׁטְרֵל זֵי אֶבֶן עֶרֶב" – הנה יהודי ועובד כמו בן ערב, אמר ואני הייתי "גאה" מאד שהוא צירף אותי ללהקת התיאטרון שלו.

מתוך סולידריות חכינו כשעה וחצי עד שכל הקבוצות שלנו סיימו אף הן את העבודה וביחד התחלנו לצעוד לקראת שער המחנה כשקבוצת המנצחים הולכת בראש; "בראש הראש" צעד הגבור הראשי, מי שזירז, האיץ ודחף את העבודה, הוא אבר־טקרורי. את כרסו המלאה והדשנה הוא חזק באבנט בכדי שתפרפר כמו אצל רקדנית בטן. על קצה ה"חזרונה", הוא שרביט המושלים, קשר מטפחת אדומה גדולה ועם התקרב התהלוכה למקום מושבו של מלך מלכי המלכים מפקד המחנה, פנה אלינו ובקול גערה של אדם היודע את מעמדו, צווה עלינו בזה הלשון: "אַסְמְעוּ יֵא־שֶׁאֲבֹאֵב, אֱלֹהֵי מַעֲוֹקוֹם" – הקשיבו חבריה, אלוהים עמכם, "אִי־פִתְחוּ טִי־קוֹם" – פתחו את התחת שלכם ושירו ביחד שישמעו, גומרו וְנֶאֱחָד, גומרו וְנֶאֱחָד" ואבר־טקרורי עם הגוף המסורבל שלו התחיל לקפוץ ולהטיס את חלקי הברשים שלו באויר, כאילו נכנס בו שד. אחריו כל הפרוליטריון מזה הרעב ומחוסר כל פצח ברינה, דיצה, זמרה וריקודים והחרה החזיק עמו: "נוֹ-מֶ-רוֹ וְנֶאֱחָד! נוֹ-מֶ-רוֹ וּוֹא-חַד! פִּזְזוּ צֵהֲלוֹ וְאֵנִי עִם כֹּלֵם בִּיחַד, שְׁכַחְתִּי שֶׁאֵנִי נִמְצָא בְּמַחְנֵה הָעֵבֹדָה הָאֲרוּר בְּיוֹתֵר נוֹר־שֶׁמֶס, נִסְחַפְתִּי בְּהִילּוּלָה שֶׁל אֲבֵר־טִקְרוּרִי וְצִרְחַתִּי בְּקוּלֵי קוּלוֹת "נוֹמְרוֹ וְנֶאֱחָד".

אותה שעה, על פוטל ערבי גדול ורחב, מרופד בקטיפה אדומה ישב סרג'נט תומסון השתוי והשכור; שאינו מבין מה נעשה עמו. הוא מצמץ בעיניו לאבר־טקרורי כשהתקרב אליו, אל כסא המלכות, משתחוה אפיים ארצה, מנשק את יד הקיסר ומכריז: "אללה הוא אכבר, האי רג'ל אבואי" – הנה הגברים אבי; הם עבדו במרץ וקשה. סיימו ראשונים, ראויים הם להדְיִיתֵק – למתנתך". סרג'נט תומסון המשועמם מְבִיט שְׁתוּי כְּעוֹשֶׂה חֶסֶד מִמְרוֹמֵי וְעוֹנָה בְּעֵרְבִית הַמְּאוֹנְגֵלֶתֶת שֶׁלוֹ: "טִיֵּיב, טִיֵּיב בּוֹקֶרָה סֵטְרַחָה" – מחר מנוחה – והמשיך לרבוץ בפוטל המלכותי. תוך כדי ההתפרקות מעמל העבודה הקשה והחשיפה הנפשית המנותקת מכל מנעמי החיים שהתבטאה בקרנבל הזוטא שלנו, שהיה יותר משחק חפשי של תיאטרון פרימיטיבי, בטבע לאור נורות השמש, בשדה הפתוח של סלעים ואדמה חרוכה, הייתי נוהג מפעם לפעם להוציא את עצמי מתוכי כשחקן חובב על במה

זרה, ומסתכל בעולזים מלפני ומאחורי, רואה את עם החלכה היחף, המרופט ומוזה הרעב באמת. מולם יושב אנגלי אחד שכור ששולט בערבים וביהודים כאחד – הבנתי כי כוח האנגלים גדול ביכולתם ליצור "מנהיגות" מקומית "שמשתפת פעולה" בוגדנית ומתרפסת בפני השלטון הזר כהתנהגותו של אבו־טקדורי בזעיר אנפין ושל "מנהיגי הישוב המאורגן" בקנה מידה גדול, שאינם מעוניינים להפוך את המוני העם לכוח לוחם, למספר אחד, ראשון ועליון, לא רק לשחרור עצמי, אלא גם לשחרור העם בגולה ממנו חששו יותר מכל.

נוכחתי לדעת, מה קל להפוך את הכוח הערבי הפלילי והאינטיליגנטי גם יחד לכוח מתפרע ופורע תוך רגעים ספורים ומה רבה הסכנה שטמונה בערביי ארץ־ישראל כולל הקו הירוק, לו תעמוד בראשם מנהיגות סמכותית שתוביל למרד דורס ובלוע אם נגרר אחרי יפי נפש מחוסרי המוטיבציה ופגועי הניווט הלאומי. הייתי עייף ורצוץ אחרי יום מפרך של עבודה בקבלנות, אך כאבי הגב מאז ההצלפה חלפו ואינם. גושי ה"דבש" הכבדים ישרו ורפאו את גבי. הרגשתי שאני ממלא בנאמנות את תפקיד הניצב במחזה שמקומו על פלטו רחב ידיים והתפאורה היא זחלים של אסירים, שזוחלים לפני כל מחזיק בידו "חזרנה" ושרביט מושלים.

בגדי האסיר שלי תאמו את נושא המחזה. מכנסיים חומות, שלושת רבעים שק חום שנקרא חולצה, כומתא חומה וסנדלים בלויים מיוצרים מצמיגים. בגדים מאובקים ומקומטים. במחזה זה מלאתי תפקיד כפול, פעם כשחקן ופעם כקהל ונהייתי משני העולמות.

אני בְּנוֹר־שֶׁמֶס ולבי בירושלים, ללא סיכויים לשוב אליה אלא כעבור שנתיים עם מועד שחרורי ועד אז נחרץ גורלי להיות מנותק גם מהמעט שהיה לי בירושלים; חברים, ידיעות, קשרים, בקורים, דברים שכמעט לא ניתן לאסיר יהודי פוליטי להשיגם. בקורים לאסירים היהודים לא הגיעו לנור־שמס, בגלל קושיי הדרך ומיעוט האסירים היהודיים שהתגלגלו אליה. רק פעם אחת במשך שהייתי בה הגיעה נערה עבריה למחנה. היתה זאת נערתו

הקטנה והאמיצה של איזי ברונשטיין המשורר הרומני הקומוניסטי, הגנב הרעב. הוא לא שהה זמן רב בנור־שמס וגורש מהארץ. לנערותו נודע הגירוש רק בבואה לנור־שמס לבקור המאכזב, מהלך של ששה עשר קילומטר הלך וחזור לטול־כרם, בדרך לא דרך, סיכנה את חייה בין הרים שאין בהם נפש חיה מלבד פראי אדם. ודאי הוזילה דמעות כשלא מצאה את בחיר לבה. לימים נודע לי כפי שמסופר באגדות, שהיא התחתנה וילדה ילדים ולאחד מילדיה קראה איזי לזכר אהבה נכזבת וביקור בלתי נשכח בנור־שמס.

החיים בנור־שמס התנהלו כבימים ימימה, יום רדף יום ולילה רדף לילה. "ובלבד שיחלפו מהר", הייתי מהרהר. אבל הם לא רצו לחלוף מהר. היה להם קצב חיים משלהם.

אני החלטתי להמשיך בעבודת הסבלות. מצא חן בעיני קצב החיים הסוער המשכיח כל. משא הסלעים, ריצת הבהלה, הבערה שאוחזת בכולם, התחרות בין הקבוצות להגיע אל המספר הנכסף של "נו-מ-רו-ווא-חד", להקשיב לשירה רבת תוכן, לפאתוס ולועם של "וולה אל באבור, וולה" כשהגב כפוף כפוף מתחת למשא של חמישים-שמונים קילו של "דבש" – כל זה הזכיר לי את האיכרים הרוסים מלפני המהפכה הרוסית כפי שקראתי בילדותי, מושכים לאורך חופי הוולגה את הסירות העמוסות מרכולת הנסיכים והאצילים הרוסיים, המלווה במנגינות נוגות וסמוגוֹנְקָה – וודקה תוצרת עצמית, המזכירה לי את הסמוגוֹנְקָה העצמית שהיינו מייצרים בגלויות אפריקה.

כרעם ביום בהיר ירדה עלי ההודעה שנמסרה לי מ"המכתב" שעלי להיכון באחד מימי שישי הקרובים לשוב לירושלים. "לשוב לירושלים", התפרצתי בקול רם. צמרמורת אחזתני כאילו כבר התחלתי להרגיש את אוירה הצלול.

מחשבות ממחשבות שונות התרוצצו בראשי באשר לסיבת החזרתי לירושלים. סיבה אחת, שמא קרה אסון במשפחה, סיבה אחרת התיחסה להמשך החקירה של ההתקפה על הרכבת מירושלים ליפו ביום 17.8.1936 בה השתתפתי ועוד סיבה נוספת, כי לבריטים בתקופת החדשים שעשיתי בנור־שמס נהרגו שוטרים רבים ואין מי שיעלה את זכרם על לוחות הזכרון כפי

שהיה. ומיסטר סטיל מכה כל יום על חטא ששלח אותי לנור־שמס.

לבסוף פסחתי על כל ההשערות וקבלתי את ההודעה כפשוטה. סטיל שלח, סטיל מחזיר, יהא שמו מהולל.

ביום שישי יום ה"פוסטה" בשעה השישית בבוקר כבר עמדתי יחד עם עוד אסירים מוכן ומזומן, "ארוז" באזיקים בידיים וברגליים בתוספת שרשרת ארוכה שהצמידה את כל הזוגות ביחד כחבילה אחת לפי התהליך הקודם של בואנו לנור־שמס.

נפרדתי מהרשלה טמקס שהנעים את זמני בספורי הבדים שלו, מפיינֶה קרחן ומ"מארת־בדרן" שהמשיכה לנדנד את גופה המלא, קדימה ואחורה ומפאפו שווילי שענינו היו תלויות בה עדיין בהאמינו שרק למענו היא מגענעת את עכוזה.

לאחר שהמשלוח נפרד גם מכלל המחנה ב"מאסלמה יא־ אחוון, קאריב אַנד־קום",⁶ התחלנו לנוע לקראת השער לקול המשק הכבד של הכבלים.

כיום במרחק של עשרות שנים, כשאני מנסה להעלות את תחושותי מאז ימי נור־שמס, נדמה לי שאינני מבכה את ששת החדשים ששהיתי שם. הכרתי את החיים על כל אכזריותם וכיעורם אך גם מזה למדתי להעריך את היפה והנאצל באדם, בחיים.

⁶ קאריב אַנד־קום" – בקרוב אצלכם.

מרד תולעים בבית הסוהר

עוד באותו יום שישי כמובן, בשעות אחר הצהריים, הגיעה השיירה לבית הסוהר המרכזי בירושלים. ובלשון "חיבה" בהתאם למציאות והתנאים שבין נור־שמס ובית הכלא בירושלים; היה זה מעבר למלון של מאה כוכבים – וכי יש מלון של מאה כוכבים? יש ויש. יש יותר ממאה כוכבים והוא בית הסוהר ה"מרכזי" בירושלים.

בואי שמש הפתעה לא רק לחדר היהודי ולחברי שנשמו לרווחה בראותם אותי חי ובריא, אלא גם לותיקי האסירים הערביים. לא זכור היה "ספור" כזה, שיחזירו אסיר מנור־שמס לפני גמר הקדנציה ש"זכה" בה לפי החלטת בית המשפט; מלבד בנסיבות חמורות של מחלה, קטיעת יד או רגל ולפעמים קטיעת הראש כולו על ידי יריב נוקם ונוטר בדחיפה אל מכונת הגריסה של החצץ הדק...

לשאלות הרבות אודות החיים והתנאים בנור־שמס יכולתי רק לענות, שלמרות כל קשיי העבודה והרעב השוררים שם הסתגלתי מהר למציאות המרה ולמדתי לחיות עמה וכי יש ברירה אחרת מלבד למות וזאת לא מטרתנו.

סיפרתי את אשר עבר עלי ולא המלצתי לאף אחד להתנסות בחוויות מחנה העבודה נור־שמס. עצם הופעתי החיצונית עצמה לא עודדה איש להגיע לשם. סיכמתי את דברי כאיש שמתנחם בחסדי שמיים: "השם נתן, השם לקח", "סטיל שלח, סטיל החזיר, יהא שם סטיל מבורך".

למחרת יום שבת היה. צפיתי בחוסר סבלנות לבואו של מורי ורבי, רבם של האסירים, ר' אריה לוי – שהבין לפי מראה פני ותלבושתי שמלבד "דבֶּשׁ", דבֶּשׁ לא לקיתי שם.

הרב כבד אותי בעליה לתורה ובברכת הגומל וחברי עשו כל שביכולתם המצומצמת להיטיב עימי.

ביום ראשון ירדתי עם חברי לטיול הבוקר ל"חקורה" – לחצר. לפני רדתנו לחצר עברנו את "רחוב המסדרון הארוך" בשעה שעדר ה"מְקוּפִין" – העצורים המחכים עדיין למשפט – שטפו את חדרי האסירים ואת המסדרונות; עדר של חמישים, שישים, שבעים איש ובראשם אסירים עם דליי מים מדוללים בליזול חריף מתיזים בידיים את המים על רצפות האבן כשהעדר זוחל בעקבות המתזים, מטליות רטובות ומלזלות בידיהם. הם עושים את מלאכתם כשהם כפופים על הברכיים, מדדים וקופצים כקרפדות בשלוליות מים. עליהם מפקד השוויש "פְתָחִי" שמוצאו ממצרים – גבוה, צנום, כהה עור וארוך רגליים, מתרוצץ בין העדר הזוחל, ומזוז, מחרף, מגדף, וצועק בניב מצרי כבד: "אֵינְתָא יָא גְדָה, שִׁיד, שִׁיד, כִּיף מָה שאַד אַבּוּק עַלְאֻמָּאק" – שפּשֶׁף, שפּשֶׁף כפי שפּשֶׁף אביך על אַמך. כלומר, הזדרו הזדרו – המלאכה מרובה והזמן קצר.

"שוויש" פְתָחִי איננו דמות חדשה בבית הסוהר. אני זוכר אותו מאז מאסרי הראשון. אותה התבונה ואותם "אמרי השֶׁפֶר". אלא שאז התבטאויות ממין זה עוררו את זעמי והייתי מוכן להכנס למאבק נגדם ללא הבדל דת, לאום וגזע. כיום, לאחר שנות "ישיבה" ולאחר נור־שמס, התכהתה רגישותי "יפת הנפש" לאחר שראיתי כיצד משפילים אסירים וכיצד משילים כל צלם אנושי ובלבד להשאיר לחיות מעל פני המים הדלוחים.

התמונות שנגלו לי באותו יום ראשון לאחר שובי מנור־שמס לא הרשימו כמו פעם: כל אדם כמו כל עם מקבל את אשר הוא ראוי לו. כך במשפחת האדם וכך במשפחת העמים. המוותר על כבודו, מחול ובזוי, וברבות הימים הוא נשחק ללא אל, ללא מלך, ללא גבור וללא עם.

על מיסטר סטיל מנהל בית הסוהר היינו אומרים שהוא גוי מהקורקבן ולמטה, מהקורקבן ולמעלה יש לו ראש יהודי; הוא לא היה אנטישמי. ידידיו היו יהודים ולא ערבים. אלא מה, הוא היה נציג האימפריה הבריטית ושמר עליה לבל תפגע.

על כך עמד למרות כל הפניות אליו, גם מידידיו היהודים. הוא

הקפיד שלא יחול שינוי בסטטוס הכללי שקיים בבית הסוהר. למרות זאת, שינויים הכרחיים שסטיל נאלץ להנהיג כגון מטבח יהודי כשר נפרד מהמטבח הערבי וכן ביטול כריעה בזמן ה"תמם" – הספירה – הוא תירץ והסביר לאחר שהערבים התלוננו על הטבות שהיהודים מקבלים, כי הדת היהודית אוסרת על היהודים לאכול מאכלים ש"הקאדי שלהם" לא התיר ואותו דין לגבי כריעה על הברכיים. ואין אלה זכויות יתר אלא חובות של ממשלת המנדט כלפי כל אחד מהעמים שחיים בפלסטינה ורוצים לנהוג כפי שמצווה עליהם דתם.

נכבדי הערבים שכבודם "בא" להם בגלל היותם שפוטים למאסר עולם, היו בעלי זכויות יתר באמת. הם מלאו תפקיד כפול בנושא זה, כמו בכל הנושאים האחרים שהיו בינם לבין עצמם. קבלו את הסברו של סטיל בהבנה וברצון כמי שמוציא אותם מהמיצר מטעם אחד פשוט, הם לא היו מוכנים להפסיד את זכויות היתר שלהם עבור כלל האסירים הערביים שכעבור חמש־עשרה שנה ישתחררו והם ה"שווישייה" ישארו בבית הסוהר כל החיים ואחרים שפוטים למאסר עולם יתפסו את מקומם.

ואמנם כל עוד למיסטר סטיל היתה השפעה על סקוט, המנהל הכללי של כל בתי הסוהר בארץ, לא היה חדר יהודי מלא. רק לאחר שסטיל יצא לפנסיה ובמקומו התמנה מפקד חדש, מיסטר צ'רלטון, הפך החדר היהודי המעורב לחדר יהודי בלעדי.

ב"תמם" של שעה שש, ביום שני, הודיע לי הקצין התורן כי עלי להתייצב ב"מכתב" – במשרד – לפני מיסטר סטיל. התייצבתי לפניו ללא כל הטקס המשפיל שהיה מקובל ושבגללו האסירים הפוליטיים שלנו לא נהגו לבקש בקשות, בכדי להימנע מהצדעה ולומר לסטיל: "נעם, יא סידי" או "ייס סר". הוא גם לא חיכה שאבקש ממנו דבר. הוא העיף עלי מבט ארוך ואמר כאילו לא הוא שלח אותי לנור־שמש: "גאו טו יור וֶוֶרְק" וכך חזרתי לעבודתי הקודמת חלק ופשוט.

מתוך כמות הרשימות שקבלתי לצורך רשום השמות הבריטיים שנפלו במילוי תפקידם הבנתי שממלא מקום לא היה

לי. אט אט חזר אלי בטחוני להתהלך בין הסוהרים ולנהוג כפי שהייתי מורגל לפני נור-שמס ואף הם שבו והתרגלו אלי מהר. יתרה מזה, לא הסתבר להם כיצד החזירו אותי מנור-שמס, דבר שהיה מקרה יוצא דופן. שייך נאזר הוסיף על כך בבדיחה כביכול ש"לדברי יש כנראה קרוב משפחה בפרלמנט היהודי בבריטניה".

דעתו של שייך נאזר לא הזיקה לי. להיפך, כשנשאלתי על כך עניתי בחיוך מסתורי שהתפרש כ"חשוב כפי הבנתך" ולא היה חסר הרבה שהסוהרים יבואו אלי לבקש המלצות אל מיסטר סטיל.

קשים מאוד היו החיים בבית הסוהר של אותה תקופה לאסירים עבריים שבאו מבתים מסודרים בעלי מסורת ותרבות ושקעו לפתע ביום אחד לעבר שלפני תקופת ימי הביניים. המימשל הבריטי התייחס לתושבי הארץ כאל "גֵּיטִיבֶס" – אזרחים סוג ב' רג' ולא שינו מאומה מהמנהגים שהיו מקובלים בימי שלטון הטורקים בארץ.

עם חוסר תנאים אנושיים אלמנטריים ראשוניים היה עלינו הפוליטיים להיאבק על כל צעד ושעל, לא רק נגד שלטונות בית הסוהר בלבד, אלא גם נגד חמש מאות אסירים ערביים שכל התקדמות שלנו נראתה להם כפגיעה בזכויות היתר ובאופי הערבי המוסלמי שדמה לאורח החיים הטורקי של ימי הביניים, החל מהרגלי מזון, שינה, יחסים חברותיים בין איש למשנהו והרגלי סעד ועזרה.

ככדי להבין ולו במעט את האופי הערבי השורשי עימו היינו חייבים להתמודד, לא רק אנחנו בבתי הסוהר, אלא כל הישוב העברי עד עצם הימים הללו, ראוי לספר את המעשה בתמרים ותולעים:

יום אחד בעת חלוקת המזון של שעת הצהריים, חילקו בנוסף לפיתה תמרים להשלמת הארוחה. התמרים היו מלאים וגדושים בתולעים לבנות.

"מנהיגי" האסירים הערביים החליטו להכריז שביתה על כך שהאנגלים מעיזים להלעיט אותם בתולעים. תוך רגעים ספורים

עמדו כל האסירים הערביים שכם אחד מאחורי "מנהיגיהם" וכולם כאיש אחד לפי הוראה מ"גבוה" הפכו את ה"קרוונות" על משטח הכורכר של החצר "למען ישמע מיסטר סטיל ותאחו אותו יראה ופחד".

לשאלת הסוהר שמשגיח גם בתוך החקונה על "נימוסי" האסירים והתנהגותם, מדוע הריקו את המזון מה"קרוונות" ולא אכלו, הצביעו על התולעים שמושכות אחריהן את התמרים כבהפגנה מאורגנת.

"המכובדים" מבין האסירים וביניהם לא מעטים מאנשי הכנופיות, שקטלו בתקופת "המרד הערבי הגדול" לא מעט שוטרים בריטיים במבצריהם בהרי יהודה ושומרון, הפכו בבית הסוהר זוחלים רגילים, במעמד של שפוטים מחמש-עשרה שנה ומעלה והצטרפו בדרך הטבע והאופי אל לובשי הגלימות הלבנות והכחולות בעלי הפריבילגיות בהתאם למידת ההלשנות שלהם כלפי אחיהם הם. כל ה"מכובדים" ביחד החליטו לקחת חלק ב"מרד" זוטא למען ישמע קול ה"איסתיקלל" – העצמאות – גם מבית הסוהר.

הרבה זמן לדיונים לא היה וה"מכובדים" פנו אלינו הפוליטיים ושאלו אם ניאות לקחת חלק ב"מרד" נגד האויב המשותף. אנו היהודים היינו על פי רוב מרוכזים בשורה האחרונה ליד קיר בית החולים בגלל אי הסגידה שלנו בשעת ה"תמם". ערכנו במקום התייעצות קטנה ונתנו הסכמתנו החיובית להצטרף ל"מרד" בתנאי שהם בתור רוב ייצגו את כל האסירים כולל כמובן אותנו ויעמדו בראשו, בכדי להוכיח שכל העם עומד איתן שכם אחד עד ה"ניצחון" כמו שאומרים.

לא חלפה שעה ארוכה ומיסטר סטיל בכבודו ובעצמו ירד אל אזרחי ממלכתו "המתמרדים" כשלהק של קצינים וסוהרים צועדים מאחוריו ובערבית העילגת שלו פונה אל האסירים ושואל, כשסנטרו וכרסו מרקדים ביחד באותו קצב. בזעם הוא פולט מפיו את שתי המילים הבלתי נשכחות אצלו: "אש פי" – מה יש – ומנענע את שרביטו השחור המבריק, כמנצח מקהלה מול חמש מאות האסירים שיכולים למחוץ אותו ואת חבר מרעיו שנלוו אליו, רק בפרסות טלפיהם בלבד. ותשובתם האחידה

במקהלה לאחר שהתאוששו היתה: "יה סידנה, פי הון קטיר דוד" – אדוננו האלוהי, יש כאן הרבה תולעים.

לפי נעימת התשובה במקהלה, שנשמעה כתפילת תחנונים היה לנו מיד ברור "שהמרד" בבית הסוהר חוסל כבר בטרם התחיל.

מיסטר סטיל הטיל על אחד האסירים שישב ישיבה מזרחית בשורה הראשונה כמו כולם וציווה עליו שיגיש לו מספר תמרים עם התולעים ביחד.

המגיש הגיש לסטיל את התמרים בתוך "קרוונה" כשהוא כנוע לשניים, גם מתוך מחשבה שניה שמכניעה זו יפיק גם תועלת אישית.

סטיל הוציא מה"קרוונה" תמר מתולע, שם בפיו ובלע את התמר על התולעת, שם בפיו שניה ושלישית ובלע גם אותם ואז בזעם עשוי היטב ובקול ברקים ורעמים כשהוא שוב מנענע בשרביטו המאיים כמו במכונת ירייה אמר: "זקאן אנא מומכן באוכל, כאמאן אינתו מומכן תאוכלו" – אם אני יכול לאכול, אף אתם יכולים לאכול. "דיר בלקום" השמרו והזהרו, הוא סיים ולא הוסיף. הוא גם לא היה זקוק לדברי כיבושין נוספים בידעו ש"המרד" הערבי בבית הסוהר הסתיים, כשם שהסתיים "המרד הערבי הגדול" של 1936–1939 שהתנהל בעידודה של ממשלת המנדט כדי להצר את התפתחותו וריבוי של הישוב העברי.

בכל תקופת שהותנו בכלא היה עלינו לעמוד על משמר בטחוננו ולהאבק יום יום לבל יקופחו מעט הזכויות שרכשנו בכוחות עצמנו. ללא כל עזרה מבחוץ, מלבד העזרה שנתווספה לנו עם כל איש מחתרת חדש שנוסף לחברתנו.

אנו אסירי המחתרת ראינו את המאבק בבית הסוהר כהמשך המלחמה נגד השלטון הזר באמצעים ודרכים אחרות. מאבק ליצירת תנאים משופרים יותר, לא רק עבור עצמנו אנו היושבים כבר, אלא בייחוד עבור אלה שיבואו אחרינו.

חיינו היו תלויים במידה לא מעטה בחדשות שערביי בית הסוהר קיבלו מבחוץ. כשנחלו מפלות היו אשמים היהודים, כלומר אנו שהיינו בהישג ידם. כשהיו להם הישגים, היה כל גנב קטן הופך לגיבור אגדי, שמחכה ליום שיחרורו בכדי לפרוץ

לתל-אביב, לשדוד ולאנוס את הנשים היהודיות לבנות העור. כשהיו תולים אנשי כנופיות או סתם רוצחים היו שוב מתנשאים קולות שיטנה נגדנו תחת הכותרת הראשית: "למה האנגלים אינם תולים יהודים".

מצב רוחם היה משתנה משעה לשעה, מרגע לרגע, כשסכינים מאולתרים, "שפרות" – סכיני גילוח מוגנבים לכלא, מושחלים כלפי היהודים ולולא ההשגחה העליונה והמקריות שבחיים היינו כולנו, כל היהודים של בית הסוהר, פליליים כפוליטיים, עלולים להיות מושמדים ביום שישי גורלי אחד.

המוקש

יום שישי ה־12.6.39 היה ככל יום שישי מיועד לביקורים אצל האסירים המוסלמים. מבקרים באים מכל קצווי הארץ לבית הסוהר לבקר במאותיהם את יקיריהם. לכאורה מצב רגיל, ובכל זאת פני הדברים היו הפעם שונים מיסודם.

מפקדת האצ"ל החליטה לבצע פעולת תגובה, כתגמול לפעולה ערבית נפשעת נגד יהודים. למקום הפעולה היא קבעה את יום הביקורים המוסלמי. יום שמאות משפחות, גברים ונשים וטף עמדו צפופים וחיכו ליד רשתות התיל להפגש ולשוחח עשר דקות מקוצצות עם אסיריהם; בתנאים שאיש אינו שומע את דברי השני בגלל הרעש הכללי של עשרות המבקרים שנכנסים "במנה אחת" בין סבך המתכת שמפרידה בינם לבין האסירים בהפרשי גובה ומרחק בין המבקר והמבוקר.

והנה בתוך ההמון הגדול מתגלה סל ובתוכו מוקש של קילוגרמים שלו התפוצץ היה גורם לעשרות הרוגים ולמאות פצועים.

את הסל עם המוקש גילה הנער הערבי ששימש כסבל של הסל שבתוכו היה מוסתר המוקש. הסבל הצעיר שמיקם את הסל בריכוז המבקרים, היה מלווה בנערה עבריה מחופשת כערביה, שמלאה את פקודת הארגון כפי שכל אחד מאיתנו היה נוהג לו נבחר למלא תפקיד זה כמקובל במחתרת.

הסל הכבד עורר את סקרנותו של הסבל הצעיר שהיפנה על כך את תשומת ליבו של אחד השוטרים שחיטט מעט בסל ומצא מתחת למזון את ראשית המוקש. הוא הזעיק את המשטרה וזו פירקה את המוקש ומנעה בכך קטל גדול ליד בית הסוהר. נערת המחתרת נאסרה מיד ונשפטה ע"י בית דין צבאי

למאסר עולם. עם גילוי המוקש הודיעה המשטרה להנהלת בית הסוהר, לסרג'נט שווילי, היהודי האמיץ והנאמן שפעל למען המחתרת הלוחמת לכל אורך הדרך. הוא הבין מיד, כי אם יודע ענין המוקש בין כתלי בית הסוהר פנימה תתחיל מיד שחיטה ביהודים שעובדים מפוזרים בבתי המלאכה גם אם המוקש לא התפוצץ. לכן דרכו הראשונה היתה אל בתי המלאכה והורה ליהודים לעזוב את העבודה ולהתרכז בחדר שלנו מספר 23 בכדי למנוע את אפשרויות השחיטה האינדיבידואלית. מיותר לומר שאף סורג בחדר היהודי לא היה מחזיק מעמד מול הכוח של מאות האסירים הערבים לו בני משפחותיהם היו נקטלים או נפגעים בפעולה בלתי מחושבת זו. הערבים היו משמידים אותנו טוטלית. לא בעית ההשמדה בלבד עמדה לנגד עינינו, אלא עצם בחירת מקום הנחת המוקש.

לגבי פעולה זו היתה דעתנו ברורה ונחרצת. מעמדו של בית סוהר, כמו מעמדו של מחנה עצירים של שבויי מלחמה או פוליטיים, גובל באיזה שהוא שלב למעמד בית חולים וחלים עליו החוקים הבין לאומיים שקובעים כי אסור לפגוע בהם. בבית הסוהר כמו בית חולים מאכלסים בני אדם שהם מנועים מיכולתם העצמית לנהוג כרצונם ותלויים באורחות החיים של המוסדות בהם הם נמצאים.

קטל המוני במשפחות שבאו לבקר את יקיריהם לו "הצליח" היה מהווה "בומרנג" כלפי עצמנו וגורר לכישלון מחריד ומדהים בין אוהדי המחתרת, כלפי חברי המחתרת עצמם בגלל חוסר הראייה האנושית של חברי המפקדה שלא ידעו לשקול ולהבדיל בין המועיל והמעוות, בין המותר והאסור.

בהיוודע כשלון הפעולה בבית הסוהר פנימה, היה בית הסוהר כמרקחה. המתח, מבטי הרצח, הלחישות בעורף ובגלוי על פעולות נקם כלפינו הפוליטיים והיהודים בכלל, הגיעו לשיאים אם כי מובנים. היה חשש לפיגועים. הערבים היו משוכנעים כי היוזמה לשים את המוקש בשעת ביקור המשפחות בכלא באה מאיתנו. את זאת אי אפשר היה להכחיש, כי היינו נראים בעיניהם כמוגי לב שיש לבזו להם ולאיים עליהם עוד יותר. כך מצאנו את עצמנו לפתע בין הפטיש והסדן.

עבדול מג'יד "הצדיק" הידוע, רוצחו של ארלוזורוב והגבור
הלאומי של מפא"י ביחד עם שיך נאזה, גיבור הפוגרומים
במוסררה של ירושלים ב-1929, ההומו שרצח מתוך קנאה את
הכושי שלו, איש הטפוחים של "ברית שלום" דאז, נגשו
אל יעקב קוטיק, אל בוצ'קו ואלי וייסרו אותנו
בדברים כדורבנות ובאיומים באומרים: "לו המוקש היה מתפוצץ,
לא היה נשאר זכר מכם בבית הסוהר ולא היה כוח שהיה מונע
מאיתנו לחסל אתכם. וגם כעת", המשיכו הדוברים, "לאחר
שהכל עבר בשלום ידיכם אינן נקיות. יש התארגנויות נגדכם
שאיש מאתנו לא ירצה לעצור".

היתה אווירה כבדה, מסוכנת ורוחשת שנאה גלויה ורעל.
המשכנו במקומות העבודה שלנו מחוסר ברירה וביחוד לבל
יחשבו הערבים שאנו פוחדים מהם, מצב שהיה מגביר את
האיומים מתוך מחשבה שזה יאלץ אותנו לפנות למיסטר סטיל
ולבקש ממנו את הגנתו. דבר שהיה גורם לנחת רוח ושמחה לשני
הצדדים, לערבים ולבריטים גם יחד. לכן החלטנו שבנסיבות
הקיימות עלינו להתמודד עם המציאות והמשכנו בכל התפקידים
שבצענו קודם.

עם כל זאת היינו מודעים לכך שעלינו למצוא את הדרך כדי
להפיג את המתח בינינו לבינם בטרם תתחיל ההסתה הערבית גם
מבחוץ.

אנו אנשי המחתרת, שישבנו שנים בבתי סוהר בחדרים
משותפים עימהם הכרנו היטב את הלך מחשבתם ואת
חולשותיהם. בעינינו הם דמו לילדים קטנים. כדי לרכוש את
ליבם נחוץ להיטיב עימם ולשעשעם בסיפורי "אלף לילה ולילה".
סיפורים שיעוררו וילהיבו את דמיונם המדברי ויסיחו את
מעייניהם ממחשבות זדון אל תרגום הסיפור הבדיוני לפעולת
ביצוע מעשי.

היה עלינו לחשוב ולפעול מהר, לבל תקלט המחשבה אודות
פגיעות בנו ותהפוך את מישהו מהם ל"אנתר אבורזיית". אחרי
הכל מה ניתן לעשות לאחד ששפוט מאסר עולם שירצח יהודי
בנסיבות שהיו קיימות בבית הסוהר לאחר המוקש, ויקבל עוד
מאסר עולם. לכל היותר ישב מספר חודשים בצינוק ויצא משם

בנוסף להילת הרצח גם עם הילת הגיבור הלאומי "אנתר אָבוֹ-זֵיית".

"לעזרתנו" התקרבו ובאו ימי מלחמת העולם השנייה; הגרמנים והיפנים עשו יד אחת. היה ברור לערבים ששני הכוחות הגדולים הללו ינצחו את כל העולם. הערבים שראו בגרמנים את שותפיהם לניצחון באשר לחסול היהודים חכו בחוסר סבלנות למלחמה כדי שיוכלו להרוג ולשחוט את שנואי נפשם.

היפנים היו בעיני הערבים מעין טאבו. נעלם בלתי ידוע, מושג מסתורי וזר שלא מהעולם הזה. בני אדם שמחוץ למסגרת האנושית המקובלת שאנו מכירים, אנשים שירדו אל האדמה מכוכב לכת אחר רק מספר דורות לפני שנולדנו אנו.

זמן רב לפני יום "הסל הממוקש", כשרק הוחל לדבר שהיפנים עשו יד אחת עם הגרמנים החלה ההתעניינות בבית הסוהר אודות היפנים. אצל מי אפשר לברר דברים אודות היפנים אם לא אצל היהודים המלומדים יודעי הכל והפור נפל עלי.

מי שהיה פונה אלי בהלכות היפנים הייתי מתאר לו בהרחבה את דמותם, את צבע עורם הצהוב, את עיניהם המלוכסנות, את קומתם הנמוכה, את חריצותם, שהם עמלים כמו נמלים ומתרבים כמוהם והחשוב מכל, שהגבר בעיני הנשים היפניות נחשב לאלוהים והן משתחוות וסוגדות לו, וביחוד לא שכחתי לספר שהבעלים והנשים שלהם מתרחצים עירומים ביחד ב"פיילות" משותפות, משחקים במים ואינם מתביישים.

"המידע החשוב" שמסרתי לאסירים על אודות היפנים ומה שחשוב יותר אודות התרחצות עם הנשים הערומות שאינן מתביישות שבה את ליבם וראשיהם. הם ליקקו את השפתיים, סלסלו בשפמם מעלה מעלה, כהכנה לכניסתם אף הם לתוך "הפיילות" עם הנשים היפניות והנה כמו לפתע נצנץ בי הרעיון כיצד להסב את תשומת לב האסירים מחיסולנו ולהפנותו אל מסתורי החיים וחמודותיו של העם היפני.

עוד באותו יום יזמתי להפגש עם אבוֹ-טֵרִיף שהכרתי אותו מתקופת שהותנו יחד בחדר מספר 53, שכבר אז הרבה להתעניין בפיזיונומיה של היפנים, עד כדי כך שנאלצתי להבטיח לו כי בבוא היום המבורך, כעבור חמש עשרה שנה, כששנינו נשתחרר,

נסע יחד ליפן. היה זה מעין כריתת ברית אחווה בשבועה ו"בחיית אֱלֹהֵי" שאותה אין להפר.

התחלתי לתנות לפניו את המצב המביש בו נקלענו בענין המוקש ועברתי מהר ככל שיכולתי לבעיות שמטרידות את "עולם" בית הסוהר ואת התקווה שמגלמת בתוכה המלחמה, בדבר שחרור כל האסירים "כמסתבר" מהידוע ממלחמת העולם הראשונה וכך לאט לאט הגענו שוב אל העם היפני ומעלותיו הרבים.

התברר לי מיד שאבו־טריף לא שכח את גירסה דינקותא שלמד ממני בימים קודמים: הפעם בסבלנות וב"העמקת" הכוח היפני הוספתי לו בשורות חדשות אודותם ותוך כך "מכרתי" לו את "המידע" שאצל הנשים היפניות הפות בנוי לא כפי שהוא בנוי אצל הנשים שלנו באורך, אלא ברוחב כפי שמעוצבות העיניים שלהן ברוחב, ובכדי לשכנעו לגמרי הוספתי את הגרסה היפנית עצמה שהם בני ארץ השמש וכי הם באו מכוכב אחר שם שלטה ממלכת השמש.

אבו־טריף בשמעו את הדברים שהשמעתי יצא מגדרו וקפץ מעורו ובהתפעלות ילדותית נרגשת התפרץ ואמר: "אָה, וולאהי, בחיית אללה טבאעק, סְכִיחִ", אה באלוהים, בחיי אלוהים שלך, אמת. עניתי ללא כל מורא ופחד: "שאל את כל מי שיודע ג'יאוגרפיה ויגיד לך".

"בְּחִייתֵק, יא דְּבְרֵי נְחִנָּה זַי אַחְוֹן מֵא בְּאֵד" בחייד, יא דְּבְרֵי אנחנו כמו אחים, יחד. אחרי שנשתחרר ניסע יחד לִיפֵן, לא יתכן אחרת, אלא ששינינו ניסע לִיפֵן, אתה החבר הכי טוב שלי. "אינתא אַחְסֵן סְחִבִי".

למחרת בבוקר, אחרי הסיפור אודות הנשים "היפניות" נסע כל בית הסוהר ליפן: נשכח המוקש, חלף עבר הצורך לנקום ביהודים "אויבי אללה ומוחמד נביאו". נשכח הכל, כאילו מאומה לא היה, מלבד נשות יפן שהחלו לעלות עור, גידים ובשר שמן. בית הסוהר נשם ונשף, רחש ולחש רק דבר אחד: נשים יפניות. והכל חזר אלינו כבומרנג תחת השאלה אם גם אנו יודעים שאצל הנשים היפניות "זה הולך ברוחב".

מפעם לפעם אני נזכר בשייך נאזר־אבו־סעוד הפטריוט הערבי, שאהב את בני עמו והיה מתאר בצער אמיתי לפני אורנשטיין ולפני את אופיים הבלתי יציב, הנקלה והבוגדני. הוא טען שבאם אופיים זה לא ישתנה "הם" לעולם לא יגיעו לעצמאות וישארו כילדים שאינם מתבגרים כל ימי חייהם, מתרצים לכל מסית ומדיח מבני עמם, קנויים ומשוחדים בכסף זרים.

לצורך הדגמה היה מספר את הבדיחה הידועה לגבם: פלח אחד בהיותו בכרם הזיתים שלו בשדה חשק באשתו. כשהתחיל לשחק עימה ראה מרחוק את בנו בן העשר רץ ומתקרב אליהם. בכדי להרחיקו, הוא פנה אליו ואמר: "יֵא אֲבִי, מה אתה עושה פה כעת וכי אינך יודע שבכפר מחלקים עכשיו סוכריות, רוץ בחזרה ותקבל גם אתה". הבן רץ לכפר כמצוות אביו לקבל את הסוכריות שמחלקים. כעבור רגעים מספר נזכר הפלח שבכפר מחלקים סוכריות והוא עצמו רובץ כאן, שוכב מתחת לעץ ומבזבז את זמנו על הפלחית שלו. קם ורץ אף הוא לכפר לקבל סוכריות כמו בנו. כך גם הסתיימו האיומים הרבים נגדנו: בריצה כללית ליפן.

אט אט חזרו החיים למסלולם הרגיל בבית הסוהר: הקטטות הרגילות בין ערבים לערבים נמשכו כבימים ימימה. לאחר מכן נערכו "סולחות". היו מנשקים אחד את מצחו של השני בכדי להתחיל לאחר זמן קצר בקטטה חדשה וכך חוזר כגלגל מסתובב עד השחרור.

עם התפשטות "המרד הערבי הגדול" התרבו התליות של "חוליות הגרילה הערביות", או כפי שכינו אותן "הכנופיות". כל פושע או רוצח ערבי בתחום האזורי שהיה מגיע לבית הסוהר היה לוקח "טרמפ" גבורה על חשבון "אנשי חוליות הגרילה". כשהיה נשאל "משאן אש", בשביל מה, היה עונה "משאן פֶרְד" בשביל רובה.

בחדר 23, החדר היהודי למחצה, רוב הערבים ש"ישבו" בו ספרו שהם נאסרו "משאן וואתן" – בשביל המולדת, או "משאן פֶרְד" עד שהיו חוזרים מבית המשפט והאמת היתה מתבררת. אנו כבר ידענו את הפזמון והיינו שואלים וגם עונים, והם היו חוזרים על דברינו ומאשרים כי אכן "משאן פרד".

פעם הביאו לחדרנו ערבי מאזור עזה וגם הוא סיפר שנאסר "משאן פֶרְד" כשחזר מבית המשפט התברר לפי העתון סיפור פיקנטי מאד. באחת הדרכים בדרום הארץ של אותם הימים עבר במכוניתו קצין משטרה בריטי וראה את הערבי שמדובר בו, מרביע נאקה בשדה הפתוח. כאיש צער בעלי חיים עצר את מכוניתו, ניגש לערבי, עצר אותו והגיש נגדו תביעה משפטית על "עשיית אהבה בטבע".

הודות למקום עבודתי המיוחד היה מעמדי ואפשרויות התנועה שלי בבית הסוהר קלים ונוחים יותר משל האסירים האחרים. יכולתי לרדת ל"חקורה" – החצר – ולהתלוות לשיחות פוליטיות עם הנדונים למוות. לו תלוי היה בנו ניתן היה באותם ימים להקים תנועת מחתרת "יהודית-ערבית" במטרה לגרש את האימפריאליזם הבריטי מהארץ. זו גם הסיבה שבזתי לערבים הפליליים שהיו מתהלכים כטווסים מנופחים ומספרים על מעשי גבורה שמעולם לא עשו וכל זה על חשבון הצעירים הערביים האמיצים שהלכו לתליה בכבוד.

מומחה רפואי

בין האסירים היהודים הפליליים לא היו אותה תקופה "כוכבים" – רק דגי רקק, גנבים של פרוטות, הונאות קטנות, אנשי "זיממה" – בעלים שאינם רוצים לשלם לנשותיהם מזונות לאחר שהתגרשו. היה משעמם בחברתם. לא היו להם מה למכור.

אבל כמו שאומרים, לא אלמן ישראלי: יום אחד הובא מתל אביב לבית הסוהר בירושלים אסיר בשם רפאלי, שפוט לחמש שנים. רפאלי נאשם בזיוף כספים.

רפאלי היה גבר בעל קומה למעלה מבינונית, רזה, גוון פניו בהיר ורב גווני כאילו שטפו אותם בסבון על בסיס של טרפנטין שאינו מנקה את עור הפנים במידה שווה.

הרב גווניות הקלילה של צבעי הפרצוף שהשתלבו עם תכלכלות העיניים יצרו חדות והבעה מיסטית לפניו.

רפאלי זה השתלב מהר בחברת אנשי המחותרת. לא נאנה, לא התלונן, לא ספק כפיים, התחלק בבעיותיו רק עם עצמו. הוא גם לא נהג לספר מעשי ניסים ונפלאות אודות נשים וגם לא פרקי תולדות חיים כפי שמקובל כשהותיקים "חולבים" את החדש.

למרות כושר האיפוק שלו בדברים, הוא נתגלה אט אט כאמן הספור הקצר שמתוכו בודאי השתקפו חיי הפרטיים. לדבריו, מומחיותו הצטיינה בפתיחת קופות ואשר לזיוף כספים, האשמה בשלה ישב, טען שזו היתה הסבה מקצועית חד פעמית בלתי מוצלחת.

לא פעם הרהרתי ולא הבנתי מה הגורם שמשבש את דרכי אורחות החיים של בני אנוש. אדם כמו רפאלי ודומים לו, בעלי אינטליגנציה טבעית וכושר התבטאות, לו היו מתישבים ועוסקים בגניבת הדעת בספרות ואמנות במקום גניבת רכוש

הזולת, היו הופכים לאנשים ידועי שם ואף מבוססים מבחינה כלכלית לא כמו פאפו שווילי שהיה אומר: "נער הייתי וגם זקנתי ולא ראיתי גנב שזרעו אינו מבקש לחם".

לא רק במלאכת הספור הצטיין רפאלי. הוא היה "מומחה רפואי", מומחה ל"מחלות מדומות" שדרכן ניתן להשתחרר מבית הסוהר לפני המועד שנקבע בפסק-הדין של בית המשפט.

ל"מחלה מדומה" כזאת היה אומר, דרושות שתי תכונות ראשיות: ראשית להיות בריא ושנית להיות בעל אופי עשוי מפלדה, בכדי לעמוד בכל הבדיקות הכרוכות בזה.

היו לו "פטנטים" למחלות מדומות רבות. לנו, לפי בקשתנו, התרכזו תיאורטית בארבע "מחלות" עקריות כולל הדגמות, ששתיים מהן יושמו במציאות.

אחת על ידי "הפרופסור" עצמו עוד באותה תקופת בית סוהר והשניה שהיתה נוחה וקלה יותר על ידי כותב רשימות אלה בתקופה מאוחרת יותר במעצר ההגליה באפריקה.

"אתחיל לפרט לפי הסדר", היה פותח את דבריו אודות התכונות הדרושות שמובילות אל שחרור מוקדם מהמאסר: "כוח רצון להגיע, יכולת התמדה, דבקות במטרה, אופי עשוי מפלדה ולחליפין ממתכת ויכולת לעמוד במבחנים ובדיקות רפואיים".

"כמובן", היה מוסיף בקריצת עין, "מותנה אם המיישם עצמו לא יישבר לפני כן, לא יתמוטט מאפיסת כוחות, או ממחלה שדבקה בו בדרך אל החופש הנכסף".

לאחר הקדמה כזו, לא מתחשק לאיש להתנסות בנסיון "מחלות מדומות" שמובילות אל החופש ובאותה מידה אל המוות.

למרות ההקדמה המבהילה, בהרהור שני חשבתי שאין להרתע מלדעת את עקרונות מלאכת החיקוי של המחלות המדומות, אם לא למעשה, לפחות להלכה.

"מחלות מדומות עבור אסירים פוליטיים", טען "המוֹרֶה", "יכולות להועיל יותר מאשר לאסירים פליליים שאין להם גב שיעורר ויתבע את סיבת "התפגרותם" בבית הסוהר. מה שאין כן לגבי אסירים פוליטיים שיש להם אבא ואמא והיא המחותרת אליה הם שייכים.

"שלטון זר שוקל פעמיים אם לגרום שאסיר פוליטי ימות בבית הסוהר, או במחנה מעצר, בגלל חוסר תנאים רפואיים, ובמיוחד במעצר בארץ מדברית נידחת באפריקה. הוא לוקח בחשבון שמותו של איש מחתרת במעצר מוביל לנקמת דמו ממייצגי השלטון שגרמו למותו".

אני עצמי במשך כל שנות שהותי בבתי סוהר ומחנות מעצר בארץ ובגולה, נתקלתי רק במקרה אחד שאסיר פלילי שוחרר לפני זמנו על יסוד "מדיקל בורד" החלטה רפואית, והיא מחלתו המדומה של רפאלי עצמו, שהשתחרר שנה תמימה לפני מועד השחרור שקבע בית המשפט.

רפאלי כ"פרופסור" מנוסה הסביר לנו בשובה ונחת את עיקרי ארבעת המחלות העיקריות החשובות שעל גבם אפשר "לרכוב" ואף להצליח "לפעמים" להשתחרר.

"המחלה הראשונה", הכריזו כמו מורה בבית ספר, "היא מחלת הנפילה – אפילפסיה. היא מורכבת ממספר אלמנטים שאינם אקסטימיים במיוחד. היא יוצרת תחושת מסתורין על המסתכלים בה. אבל מי שם לב בבית הסוהר לאסתטיקה ומיסתורין", היה מסיים את הצד התיאורטי של המחלה.

"המכשירים והחמרים הדרושים לכך", היה ממשיך, "הם רגילים ופשוטים. סיכה וחתיכת סבון קטנה. בסיכה דוקרים את החניך. לאחר מכן שמים בפה חתיכת סבון בלתי ריחנית. הפה מתמלא קצף מעורב בדם מדקירת הסיכה בחניכיים. לגבי הרופא או החובש שמוזמן על ידי חברי ה"חולה המדומה" מתייחס הדם שניגר מהפה כתוצאה מנגיסת הלשון בשעת נפילה והקצף הוא הרוק שנובע מהקיבה כתהליך טבעי של המחלה עצמה".

"הנפילה עצמה חייבת להתבצע במקום פומבי, לצורך פרסום המחלה שתבוא, לא מהחולה, אלא מהאסירים הסובבים אותו. החולה עצמו כאילו מתבייש במחלתו זו ומסתלק מהר מהמקום".

"עד כאן הכל פשוט וחלק לכאורה. למעשה, המבחן הרפואי מתחיל רק עכשיו. חולה נופלים, בשעת התקפת המחלה מאבד בפתאומיות את הכרתו ואינו חש מאומה. עיניו נשארות גלויות ופתוחות ולמסתכל בהם נדמה כאילו הן רואות ומסתכלות בו.

לאמיתו של דבר הן מנותקות ממרכזי התפעול של תאי המוח, הן משותקות ומאובנות. נשיפת עשן של סיגריה או נשיפת פה אינה מזיזה אותן. הן נשארות מאובנות עד שפקעת העצבים שהשתבשה חוזרת לקדמותה ואז החולה מתעורר וקם כאילו חזר מעולם האמת".

"רופא שחושד בחולה שהוא עושה את עצמו, מצית סיגריה ונושף בחוזקה את העשן לתוך העיניים. אם ריסיו מעפעפים או העיניים נעצמות, המסקנה היא רמייה".

"בכדי לעמוד במבחן יש לערוך תרגילים עד שלומדים לא להניד עפעף כתוצאה מנשיפת עשן לתוך העיניים. גלגל העיניים לא נע ולא זע. הפנים מעוצבים ללא הבעה, הראיה נשארת ללא תגובה והגוף משותק".

"החולה רואה ומסתכל בכולם, אנשים עומדים מסביב ומתבדחים על חשבון החולה ששומע, רואה את הכל וחייב להישאר מחוץ לתחום כל השיחות, הבדיחות והלעגים שמסביב. מפיו ממשיך ריד הסבון לקלוח ועליו להתעורר תמוה ומופתע כאילו זה עתה נחת מעולם אחר. לא להאריך יתר על המידה את זמן ההתאוששות, להסתכל על האנשים בהבעת פנים שרק עכשיו הבין את אשר קרה וללחוש לעצמו שאחרים ישמעו – "זמן רב שלא נקלעתי לזה". הרופאים יסיקו מכך שהחיים המעצבנים וחוסר השלווה הנפשית בבית הסוהר מחריפים את המחלה שמקוננת בחולה, ובמידה שהמחלה תרבה להחריף כן יתקרב יום הפדות".

מתוך סקרנותי התנסיתי בכל פרטי הנסיונות וקבלתי "דיפלומה" מה"פרופסור" עצמו. למרות זאת החלטתי שבאם ביום מהימים אאסר שוב ואחליט לשם שחרור לשחק ב"חולה מדומה" לא תהיה זו "מחלת נופלים" בגלל חוסר האסתטיות שהיא מגלמת בתוכה.

"המחלה המדומה" השניה היתה התקפה של שגעון. פשוט, אדם יצא מדעתו. מחלה זו לגבי עצמי פסלתי מיד.

כאשר החזירו אותי מאפריקה לבית החולים הממשלתי על מגרש הרוסים בירושלים כחולה שעלול למות פתאומית בכל רגע והעבירו אותי ללטרון לשחרור, דבר שארך אף הוא חודשים

מספר, הזדמן לי לפגוש עציר לא מאנשי לח"י שהיה מוכן להשתחרר ולו בחזקת משוגע ובלבד להשתחרר.

למעשה התחיל לשחק את תפקיד המשוגע לפני בואי ללטרון. אני רק שיניתי את הכיוון והטקטיקה של המחלה, ממשוגע מלנכולי למשוגע אגרסיבי בהתאם לתיאוריה הפסיכולוגית שהתווה לפנינו "הפרופסור" רפאלי שלנו.

וכה אמר רפאלי: "מלנכוליה היא מחלה של בורגנים, מפונקים, אמנים שלא הצליחו כפי שדמו לעצמם או פילוסופים מתוסכלים שהלילה מסתיר להם את השמש, נשים מאוכזבות שאחד "הכפתורים" שלהן אינו פועל די הצורך".

"האדם הפשוט, איש העמך, הבריא ברוחו, שחייב לעבוד כדי לפרנס את משפחתו מקבל קריזה. רצון להרוס, להשמיד, להתפרק ולפרק את העולם האכזר. זה מוביל להתפצלות האישיות ולסכיזופרניה, לאני ואפסי עוד, להיות מלך העולם ולחסל כל דבר שנראה נורמלי. כאן מתחיל הפחד של שלטונות בתי הסוהר ומחנות העצורים גם יחד, כי הם עומדים מחוסרי אונים בפני הבלתי ידוע למה שמתבשל בראשו המטורף של חולה רוח אלים.

"מלנכולי", היה אומר רפאלי, "אינו מזיק לאיש. החולה מתכרבל בתוך עצמו, שותק ביאושו ומשוחח בצר לו עם האדם הכי נבון וזה הוא עצמו. לשלטונות שאסרו אותו בודאי זה לא מפריע. בעולם יש רבים שעצוב להם, אזי למלנכולי עצוב יותר, אבל הוא אינו מרגיש.

"אנו כאן בבית הסוהר מחפשים את התועלת ואת התוצאות החיוביות בהם אנו מתמודדים ולא את התיאוריה והנוסחה המדעית למען בריאות העולם".

"קריזה", היה ממשיך רפאלי, "היא כמו הר-געש, אינך יודע מתי תפרוץ ותחריב הכל סביבה, מתי תרגע ולאחר כמה זמן תתפרץ שנית. הר געש עם קריזה מהווה סכנה כפולה ומכופלת לכל מי שנמצא בקרבתו וביחוד אם קריזה זו מתגוררת אתך בחדרך, ומתפרצת לפתע כשאתה ישן ומולקת בצפרניה את גרונוך. לכן חברים יקרים", היה מסיים, "מי שרוצה בחופש ודרור חייב להלחם למענו. המסקנה המתבקשת לא מלנכוליה; רק

סערה הרסנית תשחרר את האדם מהשולטים בכוח על העולם. רק פחד הנורמליים מהמטורף שאינו אחראי למעשיו יביא לכניעת הרודנים”.

לאחר ההסברים של רפאלי, התרשמתי שסכויי החופש שמגלמת בתוכה “המחלה המדומה” השניה הם כנאמר מרובים בין אם הסבריו תואמים את תורת פרויד או לאו. בלטרון היא פעלה כראוי.

כשהעבירו אותי מבית החולים הממשלתי בירושלים ללטרון הכניסו אותי לצריף בית החולים הפנימי של המחנה. באותו צריף פגשתי את דן שלנו – הוא דוד בלאו. לא הכרתי במחלת, כי השתייכנו לתאים שונים.

דן כמוני, היה “חולה מדומה” על רקע של מחלת ריאות. הוא עישן כמויות גדולות של סיגריות שגרמו לכתמים שחורים על הריאות, כלומר סימפטומים של שחפת. כתוצאה ממחלה זו שהיתה אז ללא מרפא אף הוא השתחרר לפי “החלטה רפואית”. שנינו לקחנו את “המטורף המדומה” תחת חסותנו. ראשית דבר הפעלנו את אנשי הצריף בו התגורר “האיש שלנו” ואלה התלוננו בפני הסופרווייזר כי הוא מונע מהם שינה ואף ניסה באחד הלילות לחנוק אחד מהם. הם דרשו שיעבירו אותנו לפחות לבית החולים הפנימי, אם אי אפשר בגלל מצבו לשחררו לחלוטין.

המקום היחיד לאשפוז היה הצריף שלנו. התנגדנו כביכול לקבלו. אבל בסופו של דבר “הצליח” הסופרווייזר לשכנע אותנו והסכמנו לארח אותו ב”צריפנו”.

המטרה היתה כי אצלנו יוכל לישון כרגיל בכדי שביום יוכל להתפרע ביתר מרץ ואנחנו נוכל להתלונן שהוא מונע מאיתנו את השלווה והמנוחה שאנו שני החולים הקשים זקוקים להם עד שהשמועה אודות העציר שיצא מדעתו תגיע אל מפקד המחנה מאתנו ולא מהחולה עצמו.

בוקר אחד לפי הנחייתנו ניגש המטופל שלנו אל הסוהר שעמד על מגדל השמירה בין גדרות התייל וצועק לו בזו הלשון: “יא נובטשי, בוקרא אינתא תלתה” – מחר אתה שלושה ומראה בידו האחת על שרוול ידו השניה כמי שרוצה להגיד, מחר תקבל

שלושה סרטים – תהיה שוויש, סרג'נט מלא.

התרגשותו של הסוהר היתה גדולה. והלא ידוע שהיהודים יודעים הכל. חיכה בחוסר סבלנות עד סיימו מועד השמירה ורץ מהר להתרברב לפני חבריו הסוהרים על השגיו כי מחר יקבל דרגה של סרג'נט.

כך נמשך התרגיל ימים אחדים. הסוהרים לעגו לחברם התם והכריזו שלא המטורף המשוגע, אלא חברם הסוהר הוא משוגע, וכך קיבל המטופל שלנו את התואר משוגע ב"קולוניית הסוהרים" ושמש שלב חשוב מאוד ליצירת אווירה אמינה להיותו משוגע אשר באה ממקור אמין לגבי שלטונות המחנה.

הספורים אודות המשוגע במחנה הלכו והתגלגלו, אבל עדיין לא הגיעו לפסגה עד שיום אחד בא לצריף שלנו כמנהגו מיסטר דדלניק מפקד המחנה שהיה קצין בעל שני כוכבים עגולים.

מיד עם כניסתו לצריף ניגש אליו המטופל שלנו ואמר לו: "מיסטר דדלניק, טומוראו יו וויל הב טרי" וטופח לו על הכתפיות שלו.

מיסטר דדלניק כמו כולם "ידע על בטוח" שהיהודים יודעים את כל המתרחש מאחורי הקלעים. חיכה יום, יומיים, שלושה ושב לצריף שלנו לברר למה אחרו פעמי הכוכב השלישי להגיע, ואז מאחורי גבו של ה"מטופל שלנו" הראינו באצבע על הראש שלו. דדלניק פרץ בצחוק ואמר: "אם כך, זה הוא המד מן שמדברים אודותיו במשרד ואני רציתי ממנו לקבל כוכב נוסף", סיים בהומור ועזב את הצריף.

את התואר "מסוכן" הוא רכש כשהתפרץ יום אחד מהשער החיצון של המחנה, כמי שרוצה לברוח. הוא נעצר על ידי הסוהרים והשוטרים הבריטיים.

האיש שלנו הרים ספסל שפגע קלות באחד הראשים וצעק "שהמחנה אינו הבית שלו". הפופולריות של ה"מטופל שלנו" כבר היתה מהמפורסמות. השוטרים לא נגעו בו לרעה, רק גררו אותו חזרה פנימה למחנה.

תוך כדי כל התעלולים האלה ורבים נוספים שתקצר היריעה לספר, הוגנב מצבו אל ועד כפרו שהתחיל להפעיל פרוטקציות למען שחרורו. כשנודע לנו שאשתו עומדת לבקרו, קיבל שיעור

נוסף כיצד עליו להתנכר לה ולא ללחוש אודות מצבו לאמיתו מחשש שמא הוטמן מיקרופון ושמא עינו של האח הגדול פקוחה עליו. אשר לאשתו נשאר המצב בלתי סימפטי להפגש כך עם בעלה. לזכותו ייאמר שהוא מילא את תפקידו כראוי.

וכאן גם נסגר המעגל השלם של מטרתנו "לבשר" לכל הנוגעים בדבר שהאיש אכן חולה הוא ויש להביאו לפני קונסיליום של רופאים לבדיקות.

לא חלפו ימים רבים והודיעו לסופרווייזר שלנו מהמשרד כי הוא משתחרר ועוד באותו יום יבוא מהועד של זכרון-יעקב לקחתו עימם. אותה שעה הוא קיבל בצריף שלנו את השעור האחרון מאיתנו.

ראשית שלא יקפוץ משמחה כשיבשרו אודות השחרור רשמית. אלא להיפך לצרוח שרוצים להרעיל אותו, יברח ויסתתר מתחת למיטה בחדרו וכך גם נהג.

כשגילו אותו מתחת למיטה, היה צורך בארבעה בחורים חסונים לשאתו בכוח בידיים וברגליים ולהוליך אותו בליווי סוהרים אל המשרד ויחד עם אנשי הועד כפי שראינו מרחוק, לדחוס אותו לתוך המונית שבאה לקחתו חזרה אל כפרו. לאחר שהשלמנו את המשימה, ידעתי כי לעולם לא אייעץ לאיש ללכת לקראת מחלה מבישה כזו.

את "המחלה המדומה" השלישית והיא שיתוק גופני חלקי, נטל על עצמו מלך "המחלות המדומות" בכבודו ובעצמו. הוא היה אומר כי אם ביום מהימים יחליט להקדים את מועד שחרורו כאסיר פלילי, ללא תומכים מבחוץ שיבואו לעזרתו, ייאלץ לבחור במחלה הקשה ביותר ולהתמודד עימה. רק כך יוכל לשכנע את הרופאים כי אכן חולה הוא, ומשותק חסר תועלת המהווה מטרד, אשר יש להעמיד לטיפולו היום יומי אסיר מיוחד שיעזור לו בצרכיו הטבעיים. על כן עדיף לשחררו.

רפאלי שלנו לא הרבה בשהיות ויום אחד קירב אותנו אליו, את קוטיק, בוצ'קו ואותי ופִידיש המאה שערימית המיוחדת אמר: "בְּיָדְךָ, החלטתי להתחיל כעבור ימים מספר להתחזות כחולה שקיבל שיתוק. בקשתי מכם שתבואו לעזרתי בשלבים הראשונים ככל יכולתכם בכל הכרוך בפרסום ובשכנוע

המקומיים; שני הקצינים היהודים והרב ר' אריה, ובלבד שהדברים ינועו ויתגלגלו בזמן ומהר".

כשם שרפאלי סמך עלינו שלא נכשיל אותו בפליטת פה, כן היה ברור לנו שהוא לא יסוג מדרכו שהחליט עליה וכי יקדים לצאת מבית הסוהר חי או מת.

בקשותינו שידחה את החלטתו, לא הועילו, ואנו המתנו מידי יום ביומו להתפתחויות שתבשרנה על פתיחת המלחמה בינו לבין מיסטר סטיל מנהל בית הסוהר.

בוקר אחד כשכולנו מקפלים כבר את ה"בורשים" ומרכזים אותם לערימה אחת אשר תאפשר לסוהרים להכנס לחדר לספירת ה"תמם", אנו שמים לב ורואים שרפאלי נשאר לשכב על ה"בורש" שלו, כאילו יום חג היום, יום הולדת למלך אנגליה קינג ג'ורג' החמישי.

הבנו את הרמז ובקול רם על מנת שישמעו את דברינו שותפינו לחדר, ערבים ויהודים כאחד השפוטים למועדים קצרים וארוכים אנו אומרים לו: "קום הזדרז", ופונים אליו בשנית: "קום, מה קרה לך?"

והנה, יד אחת רפה ומדובבלת מתרוממת ורומזת לנו להתקרב אליו. אנו מתקרבים, מקשיבים, ובקול המום ונרעש מתפרצים וקוראים לחלל החדר: "וואלהי באלוהים, הוא לוחש שאינו יכול לקום".

ניגשים אליו "מומחים" אחדים, מסתכלים אף הם ומעירים הערות. זה אומר: "לשונו משורבבת החוצה, סימן לא טוב". שני מראה על עינו השמאלית שאינה מעפעפת ואחר מרים את ידו השמאלית והיא נשמטת מיד על "הבורש" ועוד אחד מרים את השמיכה בהנף יד, מעיף מבט חודר לפני ולפנים ומכריז: "הוא השתין, הוא הרטיב, אין לו שליטה, הוא משותק".

להכרזה זו יחלנו ומאחר ובאה מפי ערבי היתה אמינה לכל הדיעות. בינתיים הגיע הקצין התורן בלווית הפמליה שלו לערוך את ספירת האסירים ומצא את רפאלי רובץ על משכבו. הפנה את ראשו אל האסירים ושאל לסיבת רבצו במילה אחת "מאלו" – מה יש לו. וכולנו עונים בקול כאיש אחד: "הוא לא יכול לקום". הקצין מתקרב אף הוא לרפאלי ורואה את לשונו משורבבת

מעט החוצה, פיו עקום במידת מה והוא מרמז בידו הימנית על ידו השמאלית ועל רגלו שאינו יכול להזיזם.

במצב "אידיאלי" זה לא היה לנו מה להוסיף מלבד להציע לקחת אותו ל"מוסטשפה" – לבית החולים של בית הסוהר. רופא בית הסוהר ד"ר מאני היה בא ל"קליניקה" פעם בשבוע לשעה שעתיים והחובש אברהם "התומרגי" היה בא יום יום וכשהתפנה מהטיפול בחולים ובחולי העגבת, היה נוהג להכנס לחדר "הטפטיש" – החפושים – לשוחח איתי על פוליטיקה ולהפיג את שעמומו.

היינו מיודדים כמו שאומרים "שני בשלישי" – "התומרגי" היה בן עדתו של סרג'נט שווילי, שהיה מיודד עם בוצ'קו שהיה מקבל מסרג'נט שווילי את הסיגריות שהיו טמונות בתוך המעיל שלו בחורף וב"קולפק" שלו בקיץ.

בוצ'קו ואנוכי היינו בין ראשי "העדה" בבית הסוהר והיה כדאי לשני הצדדים לקיים את הנוסחה "שמור לי ואשמור לך". אותו בוקר כשרק נכנס אברהם "התומרגי" לבית הסוהר סיפרתי לו מיד את אשר קרה לרפאלי. את אותו ספור סיפר בוצ'קו לסרג'נט שווילי, שמלבד היותו סוחר בסיגריות היה יהודי נאמן. בוצ'קו ביקש ממנו שידבר עם אברהם "התומרגי" להעביר את רפאלי מהר ככל האפשר לבית החולים הפנימי שלא יצטרך להתגלגל על הרצפה הקרה לאורך ימים וכך עוד באותו יום כשד"ר מאני הגיע, דירבן אותו ה"תומרגי" לבדוק את רפאלי ומצא שהחולה קבל שיתוק חמור בחצי גופו השמאלי וחייבים להעבירו לבית החולים הממשלתי שעל מגרש הרוסים לבדיקות ולטיפול.

בבית הסוהר, ההוכחה היחידה למחלה רצינית ומסוכנת הוא המוות עצמו ואז ממילא יוצאים "פרג" – חופשי – מבלי להזדקק לחסדיו של מיסטר סטיל: באם האסיר לא מת אלא סתם חולה נורמלי, הוא מקובל על סטיל כחולה "מתחזה" וזכותו לשכב ולהרקב ב"מוסטשפה" הפנימית כל עוד נפשו בו. בהתאם ל"רגוליישנס" – התקשיר – חייב ד"ר מאני בלווי "התומרגי" לבקרו פעם בשבוע. גם מיסטר סטיל נוהג לבקרו כדי להיווכח אם החולה עדיין לא "בר-שחרור שלאחר המוות". גם

אנחנו, בוצ'קו, קוטיק ואנוכי וחברים נוספים היינו מתגנבים בכל שבת לבקרו ורפאלי היה אומר בידיש בלשון מגומגמת שכל הגויים בחדר ישמעו את הגמגום ולא יבינו את דבריו. "עוד נתגבר עליהם". גם ר' אריה היה מבקר אותו בלווי שוטר וכן השתדל לעניין מוסדות במצבו אבל ללא הועיל.

כדי להגיע לבית החולים הממשלתי היתה צריכה המחלה להיות ברורה, מוחלטת וודאית שהיא תוביל תוך זמן קצר את החולה לעולם האמת. או לפחות לגסיסה ממושכת כי "חבל על כל מיטה" בבית החולים ואז מחזירים את החולה לבית הסוהר למות על ה"בורש" שלו "כבעל בעמיו".

מצבו של רפאלי היה בכי רע: היה צורך לנקותו, הוא עשה את צרכיו במיטה, אם האסיר שטיפל בו היה מאחר להגיש את הסיר. היה מסריח והחולים בחדר התרעמו על המטפל שלו שאינו במקום כשזקוקים לו ו"המטפל" עצמו כ"קונטרה" היה עונה בחירופים וגידופים לא רק לגבי בית החולים ורפאלי, אלא גם לגבי האלוהים שלו. "אין אל דין אל ראב ג'באק להון" – ימח שם האלוהים שהביאך לכאן. על כל החירופים והגידופים היה רפאלי שם "פס" – הוא ראה בהטרדה את התחלת הגאולה.

ד"ר מאני היה בודק אותו לעיתים קרובות ודורש בכתב מדי פעם מסטיל להעבירו לבית החולים הממשלתי אך ללא הועיל. מיסטר סטיל בשלו. היה שם את דרישת הדוקטור במגירה וטוען בפעם המאה: "רפאלי מתחזה". ד"ר מאני נפגע מעמדתו של סטיל והתייחס לזה כעלבון באמינותו המקצועית כרופא.

בסופו של דבר כעבור כשלושה חודשים ובלית ברירה הסכים סטיל להעביר את רפאלי לבית החולים במגרש הרוסים.

בבית החולים הממשלתי היו הבדיקות קשות מאד ביחוד לגבי אסיר שאין צורך מיוחד לפנקו. הבדיקות העקרויות היו דקירות בחלקי הגוף המשותקים כדי להבחין במידת הרגישות ובתגובות אפשריות של החלק המשותק. ואכן, אחרי בדיקות ממושכות במצבים שונים בשעות יום ולילה, נקבע סופית על ידי צוות הרופאים של בית החולים כי האיש, סליחה, "האסיר, חשוך מרפא ויש לשחררו מבית הכלא למות בכבוד".

מיסטר סטיל לא שעה להחלטת הרופאים בטענה הישנה

שהאסיר "מתחזה". הדבר העלה את חמת צוות הרופאים על חוצפתו וכפו עליו בדרך שלהם לחתום על שחרורו של רפאלי. "אחרי הכל אין כל חשש", קבעו, "ששבר כלי זה יזיק לחברה האנושית".

תשעה חודשים התענה רפאלי בבתי החולים. תשעה חודשים נמשך הוויכוח בין מיסטר סטיל לצוות הרופאים. תשעה חודשים שחקו רפאלי וסטיל משחק אכזרי שבין נמר וצבי כשכל אחד אורב לחולשותיו של השני. משחק בין מי שהכח והשלטון בידי לבין מי שיש לו כח רצון ומוטיבציה ללכת עד הסוף, עד שהמוות יהווה הקלף אשר יקבע את המנצח.

אך בזאת לא הסתיים סיפור הרפתקאותיו של רפאלי. שלטונות בית הסוהר לא ידעו לאן להעבירו, כי לא היתה לו כתובת ושחרורו התעכב ימים אחדים.

לבסוף הציע רפאלי להעבירו זמנית לביתו של ר' אריה ליון, רבם של האסירים, "ולאחר מכן", הסביר בדיבורו העילג, "ימצא בודאי מוסד שיאשפז אותי".

הגורמים השלטוניים קבלו הצעתו בשמחה ובלבד להפטר מרעה חולה זו מהר ככל האפשר.

לימים, לאחר שהשתחררתי גם אני, תיאר לי הרב את מחזה הבאתו של רפאלי אל ביתו הדל בשכונת משכנות וכך סיפר: "יום אחד הופתעו תושבי השכונה הדתית "כנסת" לראות אמבולנס של הצלב האדום נכנס לשכונה, דבר לא רגיל במקומנו, ומתוכו שולפים אלונקה עם אדם. שניים אוחזים באלונקה ושלישי צועד לפנייהם ופעמיהם אל בית מגורי.

"מיד הכרתי את ההולך בראש, את אברהם "התומרגי" מבית הסוהר. בעמדו על מפתן הבית הסביר לי, כי הביאו את החולה אלי לפי בקשתו של החולה עצמו עד שימצא לו מקום במוסד. את פרשת רפאלי ידעתי גם ידעתי מבקורי בבית החולים.

"ראשית מעשה, קדמתי את רפאלי בברוך הבא ובמאור פנים שזיכוני במצוות הכנסת אורחים ובקשתי להכניסו לדירה. קראתי לרעייתי ואמרתי לה שיש לנו אורח חשוב מבית הסוהר ויש להציע לו את הספה אשר בחדר בו אני יושב ולומד. נושאי האלונקה עזרו לנו להשכיבו על הספה והלכו. רק עזבו את הבית

ורבים מתושבי השכונה אשר הבינו מי החולה שהובא אלי התדפקו על דלתנו והציעו את עזרתם כראוי וכנאה ליהודים.

"דחיתי אותם כי רציתי לזכות בעצמי בכל המצווה ועל כך התיסרתי באמת ובקשתי מחילה מהשכנים שלא זיכיתי גם אותם בהכנסת אורחים ועוד חולה כרפאלי. מיד לאחר שאורחי השכונה עזבו את הבית, פונה אלי רפאלי ואומר: "ר' אריה, יִר זָלַט זיין גזונט, זרגט זאך ניט. איך בין גזונט, נָך אַ פֿאַר טעג פֿרלוז איך אייר שטוב".* הוא ביקש ממני להחזיק את דלת הבית נעולה כל הזמן, כדי שלא יפתיעו אותו הגויים והתחיל לאט לאט לתרגל את רגליו וגופו. תוך ימים אחדים הוא עמד על רגליו.

"רעיתי עשתה כל שביכולתה להבראתו ובע"ה כשהתחזק עזב את ביתנו בשעות הלילה באומרו שהוא נוסע לתל-אביב".

מפעם לפעם הייתי פוגש אותו ברחוב אלנבי פינת קינג ג'ורג', מוכר סידקית על עגלת יד. הייתי שואל לשלומו והוא היה לוחץ את ידי ועונה: "עברנו כברת דרך ואין יותר כת. כשאני בבית אני בריא, כשאני בחוץ כל מזג אויר שחולף ברחובות משפיע עלי לרעה ואני מתחיל למשוך את הרגל הנגועה שלי". הבנתי את הרמז ושמתתי לראותו בריא.

פעמים רבות הרהרתי בו וחשבתי: לעשות מאמץ על-אנושי הגובל בהתמודדות עם המוות, רק בכדי להרוויח שנת מאסר אחת; אין זאת, כי בית הסוהר בהתמודדות הזאת שמש לרפאלי סכום חיים, מעבדת מבחן לעצמו לבדיקת התכונות החיוביות שקיננו בו, סטו וירדו לטמיון.

ממנו קלטתי ולקטתי את "המידע הרפואי" "המדומה והמתחזה". את זה שהזכרתי ואת זה שלא הזכרתי ולא אזכיר ששמרתים בתיבת הזכרונות שלי; כי ידעתי שקשה ורחוקה עדיין הדרך לעצמאות ארץ-ישראל ואף דרכי האישית כלולה בדרך קשה ורחוקה זו, ומי לידי יתקע שלא אודקק ביום מהימים לתורת הרפואה של "ד"ר רפאלי".

לאחר שנים, בגולת אפריקה התגלגל לידי ספר אודות הפקיריות

* "ר' אריה, שתהיה בריא, לבל תדאג, אני בריא, כעבור ימים מספר אני עוזב ביתך".

בהודו. בספר זה מנסה המחבר להסביר את יכולתם של הפקידים להתהלך על מסמרים, לשכב עליהם ולדרוך על גחלים לוחשות או לעמוד בנתוחים ללא הרדמה. מסקנת המחבר לכל התופעות האלו ודומיהן היתה ניטרול חלקי הגוף שעתידיים לעמוד בנייתוח על ידי נתוק קשר העצבים של אותם החלקים מהפקעת הכללית שבמח הנותן את פקודות החשוש לתחושה, לגרוי ולכאב, להוציא את המתגים, הפקקים והקשרים ולשנן ללא הרף שחלק זה מהגוף אינו שלי, אינו שלי, אינו שייך לי ואינו מכאיב לי. לחוש לאט לאט בלווי ריכוז עמוק כי אותו חלק מהגוף חדל באמת להיות שייך לי – אפשר לדקור בו, אפשר לחתוך בבשרו מבלי להרגיש כאב.

במשך שלוש וחצי שנות "הישיבה" שלי באפריקה, נסיתי להתמודד בנסיונות מנסיונות שונים שערכת על עצמי. בשובי מהשבי אף הפתעתי את רחל ובתי ביכולת ניטרול כאבים; בטוחני כי אני לא הייתי מצליח להתמודד עם יכולתו של רפאלי בגלל שלוש סבות: הראשונה, הצד האסתטי שכרוך בנושא השרותים. השניה, הצורך לשכב קבוע במיטה במשך כל תקופת המחלה, מבלי לדעת אם פעם ברגע של חולשה ואי עמידה על משמר הערנות יפתיעוני בפתאומיות וכשילוני ושלישית החשש שלא יעמדו בי כוחותי הפיזיים להתמודד יום יום, שבוע שבוע וחדש חדש עם כל הכוחות העויינים המחפשים אחרי.

סיבות אלה הובילו אותי למחשבה שבאם ביום מהימים אאלץ להתחזות ל"חולה מדומה", בגלל חוסר סיכויים להשתחרר, אבחר במחלת לחץ דם גבוה; שהיא מחלה אסתטית, לא בולטת, לא מעוותת ולא פוגעת בכבוד האדם – נתן להתהלך עמה, נחוץ רק להתמיד ולהיות צמוד למטרה. לדעת לנווט אותה ומעל לכל להיות מוכן לאפשרות שמלאך המוות ימצא את דרכו גם דרך העורקים כפי שסופר במועדו.

באותה תקופה האסירים היהודים בבתי הסוהר בארץ התחלקו לשלושה "מעמדות שווים" אם אפשר להתבטא כך מבחינת דיאלקטיקה מרכסיסטית: מעמד של פלילים רגילים שהם גנבים קטנים שמקצועם בכך, שבאים ויוצאים, יוצאים

ובאים; מעמד של פלילים אקדמאיים ואינטליגנטיים שבגלל ארועים שונים בחיים שכללו רדיפות נגד יהודים באירופה, אי הסתגלות למציאות החדשה בארץ וגם רדיפה אחר רווחים קלים, נכשלו, נתפסו ונשפטו ומעמד אסירים פוליטיים, אנשי מחתרת וקומוניסטים שישבו בחדרים נפרדים.

לגבי החוק האנגלי היו כל שלושת המעמדות פליליים כולם כאחד, החדר היהודי למחצה שימש מעין חדר של קיבוץ גלויות וקבוץ עוונות. בו נתאספו והועברו היהודים מכל חדרי הערבים, מצב שיצר אחווה יהודית, שיתוף פעולה ועזרה הדדית ללא הבדל בין מעמד למעמד.

בחדר היהודי לא היו הלשנות, לא נבלו את הפה אלא לצורך הספור בלבד; הסטודנטים שבינינו, מנחם לזין, אוסקר בוכולד ודב תמרי התכוננו לבחינות ואף נבחנו בבית הסוהר. ההצלחות או הכשלונות של המחתרת העברית שמחו או גרמו צער לכולם ללא הבדל.

לא היו רוצחים, לא היו אנסים, לא היו הומוסקסואלים וגם לא היה משוא פנים לגבי המזון של המטבח היהודי, כי במטבח שלט חיים בוצ'קו הישר באדם שלא נשא פנים לאיש, אף לא לי ידידו הקרוב.

בוצ'קו היה נוהג לשקול את כמויות המצרכים שקונטרקטור ערבי היה מביא ולא ויתר ולו על גרם אחד. התוצאה היתה שאיכות המזון שלנו היתה ללא השוואה לעומת המזון שהאסיר הערבי היה מקבל לאחר הורדת מעשר מכירות וגנבות ולא פעם עורר הדבר את חמתם וקנאתם של האסירים הערבים.

כיום, כשאני סוקר את "היהודים הפליליים" ששהיתי וישבתי בחברתם, נדמה לי כי מלבד "סתומים" בודדים, היו כל היתר בעלי נשמה יתרה, כל אחד לפי כשרונו ויכולתו: היו ביניהם מספרי ספורים של אלף לילה ולילה, אנשי שיחה ומחשבי קיצים, מה שנקרא כיום "מוחות אנליטיים". סופרים לו התישבו לכתוב, שחקנים לו פנו לתיאטרון. אנשים שעברו את כל העולם ושמעו את הנואמים המפורסמים ביותר, את הקונצרטים הטובים ביותר, אנשים שיכלו להיות בעלי תפקידים נכבדים לולא הסתבכו בהונאות קטנות כגדולות ושקעו לתוך עולם אכזר ומתנכר.

הזמנה פרטית

היום, הזמנתי את כולם, את כל בעלי ה"עבר" שהוא גם עברי. את אלה שאינם כבר אתנו בחיים ואת אלה שנותרו עמנו. הזמנתי אותם אל מקום מגורי בעיר העליונה שבעיר העתיקה בירושלים. לבית בו התגוררו אבות אבותי הקדמונים בטרם נפלו במלחמה נגד הרומאים ואבות אבותיה של רחל ששבו לנחלתם בשנת אלף שמונה מאות שלושים ושתיים.

כולם הגיעו והם נצבים בשורה כמו בעת ה"תמים" – הספירה – בבית הסוהר.

הנה אורפלי וחינקיס, שבנשקם מנעו מהערבים לרצוח יהודים בפרעות שנת אלף תשע מאות עשרים ותשע.

ד"ר ליטווין אף הוא הגיע, היהודי הרוסי שהספיק לשמוע את נאומיו של טרוצקי מארגן הצבא הסובייטי, של ז'בוטינסקי הנואם הנדיר, שתרגם את שירתו של ביאליק לרוסית ותרגומו היה טוב מהמקור כפי שמספרים.

גם ד"ר שמֶכֶן הייקה בינינו, הרופא הנודע מגרמניה שנהג בביקורי בית של חולים וחולות לתקוע להם מדחום בישבן ותוך כדי כך היה מנקה את הבית מכלי כסף וזהב ונעלם.

"לורד סמואל" מקנדה שהיה תורם נכבד למוסדות ציוניים וזייפן בין לאומי להמחאות בנקאיות. נתין בריטי שהיה לבוש כלורד עם כפפות לבנות שלא הסיר אותם גם בבית הסוהר אפילו בימים חמים.

וסוחר הקרקעות ראובן שיינצוויט שנשפט לחמש-עשרה שנה עבור רצח. היה אמן התאור של נופים, ערים וארצות בהם עבר ברחבי העולם הרחוק הזר והמוזר. לא חדל לטעון שהוא חף מפשע.

ועוד נוספים שיחד עמהם שרפנו ימים ושנים ועוד ידובר בהם בדרך אליהם.
אני עומד מולם הלום רגשות ועמוס זכרונות ופונה אליהם בחיבה שבתחנונים ואומר:
"חברים, רעים יקרים, שבו. "התמם" הסתיים ולכל תחפשו כאן "בורשים" ו"קרוונות". שבו על הספות כמו בבית שלכם".
והם עונים לי במקהלה:
"אין לנו בית, נשארנו כפי שהיינו, מחוסרי כל לכל החיים ולכל המתים".

אני ממשיך בשלי ומתעלם מדבריהם ושואל:
"מה למזוג לכם להרמת כוסית ולבל תבקשו ממני לשתיה בושם פגול שהיינו לוגמים בסתר בבית הסוהר".
הרמנו כוסיות גדושות של קוניאק לזכר הימים הרעים והרעים עוד יותר בכלא, לזכר השנים שחלפו ולא נשכחו.
אני פונה לברוך ראזנאל ושואל: "העורך זוכר את הימים שישבנו בכלא יפו מול השעון יחד עם גדודי כינים מגזעים יציבים שמצצו את דמנו כעלוקות, ואת ברכת דגי הזהב העגולה בחצר בית הכלא אתה זוכר? דגי הזהב שמשפרם לא השתנה מעודו כי לא רצו להשריץ בברכת בית כלא".
והוא עונה לי שלא מהענין ושואל אותי: "כיצד עלה בידך להכירני? הרי אני כיום שלד-אדם".

ואני משיב לו באותה מטבע ואומר: "מה אתה שח ברוך ראזנאל, אתה נפטר לגבי עצמך, אצלי אתה חי וכך תשאר כל עוד אחיה אנוכי. אתה יושב מולי ולוגם עתה מכוסית הקוניאק שבידך, האם הוא לטעמך? זה קוניאק הנשיא, אמיתי".
"זכור לי היום שהביאו אותך לכלא יפו. צעיר, גבוה וחסון".

זה היה בשנת 1940. מלחמת העולם השנייה כבר היתה בעיצומה. אני הייתי מרותק במאסר בית. היתה מוטלת עלי התייצבות במשטרה שלוש פעמים ביום לאחר שלוש שנות ישיבה ובנוסף לכך סרג'נט די מהבולשת הבריטית היה בא לבקרני מפעם לפעם בלילות.

מעצר "אחרון" זה ארך רק חודשיים בלבד והוא נבע מנסיון

שוד של האצ"ל שלא עלה יפה באחד הרחובות הסמוכים לרחוב קינג ג'ורג' שם עברתי באותו יום לבקר ידידה אחת בין שעות ההתייצבות במשטרה.

איש הגנה אחד מ"הישוב המאורגן", בעל סנדלריה בפנת הרחובות קינג ג'ורג'–בורוכוב שכפי הנראה הכיר אותי מאחד המשפטים הזדרז לרוץ למשטרה והודיע שראה אותי עובר ברחוב באותה שעת פעולה.

המשטרה חקרה אותי ובקשה ממני שאגלה לה את המקום בו שהיתי אותה שעה. את זאת לא הייתי מוכן לעשות, אם כי במקום בו שהיתי היה רצון אמיתי לבוא לעזרתי ולהעיד במשטרה ולקבוע את האליבי שלי.

אני סרבתי לקבל הצעה נדיבה זו ולבסוף המשטרה עצמה הגיעה למסקנה שלא היה לי חלק בנסיון הפעולה האמורה ויחסה את סרובי לדברים שמחוץ למסגרת הפוליטית.

מלבדי היו עצורים אותה עת עוד שניים, ישקה טרכטנברויט הוא יעקב חסין מאנשי ברית־הבריונים, שהיה מועמד שלישי אחרי צבי שנידרמן–אשל למלא כביכול את מקומו של צבי רוזנבלט בעלילת הדם של רצח ארלזורוב והשני היה דב מלכין, סופר, מרצה ועיתונאי שנחשד בהשתייכות לפ.ק.פ. – המפלגה הקומוניסטית הפלסטינאית.

דב מלכין היה מבקר סיפורתי ומרצה בחסד בכל הקשור לספרות האידישאית. לפני בואו לארץ היה מראשי ה"בונד" האנטי־ציוני שהאמין כי הבעיה היהודית תיפתר עם נצחון הסוציאליזם הבינלאומי בעולם.

כשראיתי את ברוך ראזנאל עומד מעבר לסורגים של החדר בו ישבנו בקומה השנייה של המבנה הזדרזתי ללחוש לשניים שישבו על ידי את שמו הנודע והמפורסם.

ספרתי להם בקצרה את עברו; בוגר גימנסיה הרצליה, חברו לספסל הלימודים של משה שרתוק־שרת, ראש ממשלה ומלך לעתיד לבוא במדינת ישראל, שהתנגד להקמתה.

למרות סקרנותי לדעת אודות המעללים שהביאוהו הפעם לבית הסוהר, לא רציתי לדחוק את הקץ ולא העזתי להפריע למצב רוחו הסוער והמכוסה בעננים שחורים. ידעתי שכאשר תדעך

הלהבה הראשונה ותווטר האש לבדה, יתעורר מתרדמתו האמן, השחקן שבו וימחזי ויספר את ספור בואו אלינו בשעת דמדומי היום.

ברוך ראזנאל התיישב בכבודות על ה"בורש" שהביא עימו והתחיל להלעז על משטרת תל-אביב ש"מתנכלת" רק לאלה שנאסרו כבר פעם. "חיים קלים הם מחפשים ואל הדגים השמנים, אלה ששודדים יום יום בדרכים "חוקיות" את העם היהודי, בהם השוטרים אינם מעיזים לנגוע, אבל לגבי אנשים כמוני מזי רעב ומחוסרי בית הם גבורים, נועזים ונטפלים, כי קל להם למצוא אותי ישן בלילות על ספסל בשדרות רוטשילד".

לפתע זינק על רגליו הארוכות המורגלות לטפס בזריזות נמרית על מרזבי צינורות הבתים, אל בתי האמידים שבקומות העליונות, שכח את טרוניותיו נגד משטרת תל-אביב, הניף את ידיו אל שלושתנו שיושבים מכורבלים ומהורהרים בתוך הצפייה המתמשכת בחדר מלא ערבים ונוזק בקולי קולות ואמר: "אתם מבינים, הייתי רעב".

התנפש קמעה והמשיך -

"הימים קרים והלילות עוד יותר ואני רעב. אין לי היכן ללון ואין לי עם מי לדבר. מנדים אותי, נכנסתי לבית שהיה בו מזון בשפע. נכון, לא נכנסתי דרך הדלת. השעה היתה אחר חצות. אולי באמת אחרתי קצת. אז מה, הייתי רעב".

הוא הפנה מבט זועם אלינו השלושה, כטוען את נאום הסניגוריה בפנינו השופטים שיושבים על ה"בורש" מורמים מעם. דבריו שנאמרו בתרעומת של מחאה; של איש אחד שיוצא למלחמה נגד כולם ונגד הכל ננעצו בליבי כמו כידון - "אתה ברוך ראזנאל, יוצא גימנסיה הרצלית רעב ללחם והרי יכולת להיות ראש הסוכנות היהודית ומאוחר יותר ראש הממשלה כמו חברך ללימודים ואתה רעב ללחם".

זוכרתי בשיר הארוך של פאפו שווילי שכתב בבית הסוהר והיה משנן לנו אותו בעת רצון ואנו היינו מסיימים אותו מתוך סולידריות בעל-פה:

"גנב הייתי וגם זקנתי ולא ראיתי גנב נעזב וזרעו אינו מבקש

לחם".

פאפו שווילי שאף הוא השתתף במסיבת הרעים, באמת גנב אמיד היה. כל ימי חייו אגר וחסך מאסר למאסר כדי שלעת זקנה יוכל להתקיים ממאסר עולם עד שגילו אותו פועלי הנקיון והזבל מת על ספסל בודד כמוהו מול קולנוע מוגרבי בשעת בוקר מוקדמת.

הפניתי את מבטי אליו כמי שאומר ושואל גם יחד. "המציאות של סוף חייך פאפו שווילי אכן מאשרת כי אין גנב שהוא וזרעו אינו מבקש לחם" – ומבלי לחכות לתשובתו, מצאתי את הפתרון אצל המשורר יעקב כהן. יום אחד בתקופה מאוחרת יותר באתי אליו לפי סיסמא מוסכמת מראש בשליחות לח"י. לשמע השליחות שהטיל עלי "המרכז" התרגשתי מאוד שנפל בחלקי התפקיד המכובד להפגש עם המשורר הנערץ עלינו, גם בגלל שירו "הבריונים" שאותו אמצנו אנו חברי ברית הבריונים להמנון לנו. – ומה רבה היתה אכזבתי בבואי לשוחח עמו. הוא חשש להפגש אתי והפנה אלי לשיחה את אשתו. לאחר חלופי דברים ומחמאות "זכיתי" לישב גם במחיצתו של המשורר עצמו ולהסביר לו שמטרת בואי היא צנועה ביותר והיא לבקשו לשמש לנו מליץ יושר בחוג הסופרים שבחברתם הוא מתהלך.

"יטפטף נא אדוני מדי פעם, טיפין טיפין את זכותו של העם העברי להלחם למען מדינה יהודית ותו לא", בקשתי.
"אנו אנשי לח"י המשכתי, התחנכו ומתחנכים על שירך:

"קמנו שבנו אנחנו, הבריונים
לגאול באנו ארצנו העשוקה
תובעים אנו זכותנו ביד חזקה
בדם ואש נפלה יהודה
ובדם ואש יהודה תקום
מלחמה מלחמה לארצנו, לדרור מלחמה –
ואם הדרור מת לעד – תחי הנקמה
משפט אין בארץ – לו החרב תשפוט
ישקטו הרייגעש לא אנחנו נשקוט.
בדם ואש יהודה נפלה
ובדם ואש יהודה תקום".

דקלמתי לו בהתלהבות את שני הבתים העיקריים מהשיר, שאנו חברי ברית-הבריונים היינו נוהגים לשיר במפגשים שלנו. המשורר הסתכל בי תוהה ואולי אף נרגש מעט וענה: "אדוני הצעיר, בין שירה למציאות אין כל קשר. שירתו של משורר היא ביטוי ומחאה קודם כל כלפי עצמו, שלא התמזל מזלו להגיע למחוז חפצו ושקע באילוהיה בתוכו פנימה".

שוב תוקפים אותי הזכרונות, הזכרונות שמתרוצצים בזכרוני ואני אנוס לשוחח ולו במעט בכתב עם עצמי, למרות הסטייה מהנושא העקרי שמדובר בו.

הזכרונות אינם אוהבים סדר ובוודאי שאינם מורגלים לתאריכים. הם מקדימים את המאוחר ומאחרים את המוקדם. הם כמו ילדים מפונקים שחוששים שמא ישכחו אותם אי שם בחולף ולא ישאר עבורם הזמן הנאות להעלותם על ספר זכרונות בטרם "יפוטר" הכותב עצמו.

הזכרונות פורצים לכל סדק של זמן. הם ניצבים מולי בכח הזרוע ואינם נותנים לי להתקדם לפי סדר הזמנים שהיה. הם עומדים מולי צבעוניים. צבעוניים ויפים, יפים כמו צבעי קשת מבהיקים לאחר רדת גשם סוחף, כאילו לא חלפו "עשיריות של שנים" המכריזים כמו בהפגנה "אין מוקדם ומאוחר בחיים", "תן לזכרונות לזרום וכל הקודם זוכה".

בתקופה של כזבים, כזבים לבנים אינם נחשבים. פאפו שווילי טרף לי את המחשבות. המשורר כהן טרף לי אף הוא, בהטילו על הנוער העברי יעוד ומשימה שביצע אותם בדמיו והמשורר עצמו נרתע ונסוג. זכרונות ואכזבות הולכים יחד כמו אהבה ובגידה ואין מושיע.

סטייתי וקטעתי תוך כדי הרהורי את המשך זעמו של ברוך ראזנאל, שהפעם התמקד בבעיית הרעב שלו ולא כפי שהיה מקובל עליו בפעמים קודמות בספרו אגדות אודות רומא ואת כוחו העולה, ממעלליו והצלחותיו אצל "נשות" איטליה שפינו אותו מתוך חיבה של נסיון "מולטופוטנטה".

הפעם הוא המשיך לדבר אודות רעב, רעב ממשי והמשיך: "והוא בעל הבית התעורר והתחיל לצעוק ולצרוח בטונים

גבוהים, בפה מלא ופתוח לרווחה ג-ג-ב, ג-ג-ב, ג-ג-ב. ברוך ראזנאל חיקה את קולו ההיסטרי של הנגב, תיאר את פריסת ידיו, את רעד גופו הדשן והמשיך שוב את סיפורו: "ואני נסיתי להרגיעו, להשתיקו. אמרתי לו בניחותא מנוול שכמוך, מה אתה צורח, לא אעשה לך דבר, לא אגע בך לרעה. אני רעב, רעב, רעב, רעב. והוא בשלו בקולי קולות עולים ועולים ג-ג-ב, ג-ג-ב."

ברוך ראזנאל סיים את הדרמה הריאלית ואת התפקיד שמילא בה כסטטיסט, עיף קמעה אבל מלא און. הוא נראה גבוה מגובהו מול כל היושבים על ה"בורשים" וכמו בכל הצגה שבנוייה על אמיתות החיים הלכנו לכל אורך ספורו שבי בעקבותיו, היינו שותפים מלאים למתרחש על הבמה הפתוחה "הבעלביתית" שמתנקשת תמיד עם הפחד מהחריג יוצא הדופן של תדמית הנגב מאותם הימים שאינו נוגע לרעה באיש.

השתרר שקט בחדר, שקט שלאחר מחזה שכבש את כל הישות: ערבי שותף לחדר שלא הבין במתרחש ובמדובר התפרץ מבוהל ושאל: "יא אבר-ראזל, שו סאר מלפום יא נאס" - יא ראזנאל, מה קרה, מה אירע, מה לכם בני אדם.

אותה שעה הרהרתי בפני עצמי שאם ביום מהימים אקים גם אני בית בישראל ויפרוץ לביתי גנב לא אזעיק את המשטרה ולא אצרח גנב, גנב.

אפנה אליו ואשאל אותו: "חבר, אולי אתה רעב, אפשר להזמין אותך לכוסית, אולי אתה זקוק למעט כסף, האם אוכל לעזור לך, שב ונשוחח". אבל עד היום לא ביקר אותי אף גנב אחד ולא זיכה אותי במפגש כזה.

דב מלכין שסופר היה, מבקר ספרותי ואמן בזכות עצמו, ישב המום על ה"בורש", גבו שעון אל הקיר, עיניו עצומות וזקנו הגיינ'אי רטט כשברוך ראזנאל סיים את הצגת מאסרו שהיתה אמיתית ומשכנעת.

ראזנאל חש שקהל מאזיניו הם שותפים לגורל חייו - נוטלים חלק בעברו ועצבונו של נער שנשלח על ידי הוריו ברוסיה, ללמוד בגימנסיה הרצלית, התדרדר לבתי סוהר ונותר ערירי, רעב ומחוסר כל.

היתה זו אולי הפעם הראשונה בחייו שחשף את עצמו לפני אנשים שלא הכיר תחילה, אך הרגיש שהם איתו במצבו הנפשי האומלל.

במשך החודשים ש"ישבנו" יחד, דב מלכין ואנוכי, התידדנו ונוצרו בינינו נקודות מפגש רבות – שנינו היינו "מאותו הכפר", מהעיר מינסק שברוסיה הלבנה וגם בשטח הפוליטי דעתנו היתה זהה בכל הנוגע לשלטון הבריטי הזר.

נהגנו להפגש גם לאחר שחרורנו. חיבבתי לשמוע את הרצאותיו אודות תיאטרון וספרות. לא היה זה סוד שמלכין היה "אספן" של נשים. באחד המפגשים הכיר לי את אחת ממעריצותיו, את בת-אל רבת החן שברבות הימים היתה מראשונות התשתית של העורך הציבורי שלנו בירושלים בתקופת ישראל תבואה – עזרא, עמנואל הנגבי – אדם, משל'ה בר גיורא, יעקובי ואחרים, אנשי הסניף הירושלמי של לח"י לפני רצח יאיר ועוד יסופר בנושא בבוא העת.

בכל פעם שהייתי "מתפנה" מבית הסוהר, מקובל היה עלי בימים הראשונים לשחרורי לפנות לרופאת השיניים האהודה עלי, שקיבלה על עצמה להיות האפוטרופוסית לבריאות השיניים שלי. הערכתי את מסירותה בשובי ממעצר או ממאסר ואת קבלת הפנים שהיתה מעניקה לי בבואי אליה. הודות לה נותרו בפי עד היום רוב שיני פחות הארבע שנעקרו בתקופות שונות בבתי הכלא של פלסטינה (א"י).

בגמר עבודתה נהגנו לשבת על מרפסת בית מגוריה שפנתה לרחוב אלנבי וצופים ממרומיה על העוברים ושבים ברחוב. אחרי ה"בורשים" וה"קרוונות" היה נעים ללגום יחד עימה מהתה החריף והריחני שהיתה חולטת ומהתקרובת שהיתה מגישה בכלי חרסינה מפוארים. מחליפים שעה ארוכה סיפורי מעשיות ורכילויות על הא ועל דא אודות בית הסוהר והחופש, על שחור ולבן, על רצונות וגעגועים, אהבות ואכזבות.

ערב אחד ואני יושב לרווחתי על כסא הסבה מרופד כהלכה ומתענג על לטיפות קטיפתו שזה זמן רב לא הרגשתי כמוה מתחת לגבי. לידי יושבת רופאת השיניים החביבה והנה מרחוק ממורד רחוב אלנבי עולה בצעדים מזורזים דוקטור ליטוויץ: זר

פרחים גדול בידו והוא "רץ", יש לשער, לפגישה.
דוקטור ליטווין היה גבר כבן חמישים, רופא נשים היה, ישב
בבית הסוהר יחד איתי חצי שנה בגלל טיפול בלתי מוצלח
במקרה הפלה.

מוצאו היה מרוסיה ממנה ברח לאחר המהפיכה
הקומוניסטית. אדם מלא וגדוש חוכמה ודעת ושלט בכל השפות
המדוברות באירופה.

שמחתי לראותו ואמרתי לרופאה: "הנה הולך, מתקרב ובא
ידיד מבית הסוהר. ארד אליו, אברכו בשלום ואשוב מיד."
היא מפנה את ראשה ומסתכלת באיש הצועד וזר פרחים
בידו, ומייעצת לי להשאר לשבת במקומי. "אל תרוץ", היא
אומרת, "ואספר לך סיפור לא שמח, אבל גם לא טראגי במיוחד,
אשר קרה לי עם הדוקטור שלך".

"הכרתי את דוקטור ליטווין במסיבת קולגים."
"הוא הקסים את כולנו, בסגנון דיבורו, בנימוסיו, דיבר עם כל
אחד בשפתו הוא וגם עברית טובה ידע, אם כי הגיע לארץ זה
מקרב".

"הוא התחיל לחזר אחרי ואני נהייתי מחיזוריו התכופים
והרבים".

"ערב אחד הוא בא לביתי וכטוב ליבנו הגיש לי כמתנה
פורט־סיגר של זהב משובץ ביהלום. אני, מרוב להיטות ועודף
נשיות ביחסו האצילי אלי, לקחתי את המתנה היקרה מבלי
לחשוב הרבה, מבלי להתעניין בערכה. מאותו ערב לא ראיתיו
יותר".

"העלמותו עוררה סקרנותי. דאגתי שמא קרה לו אסון.
התחלתי מתעניינת והסתבר לי שהוא נאסר בגלל טיפול רשלני
ובלתי חוקי בהפלה מלאכותית.

"חלפו חדשים", היא אומרת וממשיכה – "במפגש השנתי של
רופאי השיניים עמדנו חבורות חבורות, גברים ונשים ואני בגאווה
נשים מוגזמת מוציאה מנרתיקי את הפורט־סיגר שלי לכבד
בסיגריות את הסובבים אותי. והנה רופאת שיניים שעמדה לידי
משבחת את הפורט־סיגר היפה שלי ושואלת בהתפעלות היכן
רכשתי אותו. ואני מספרת לה שאת הפורט־סיגר האמור לא

קניתי אלא קבלתי מידיד שלי רופא נשים ידוע".
להפתעתי ביקשה ממני אותה רופאה לסור עימה לאחת
הפינות ומספרת לי שהפורט־סיגר הוא רכושה הפרטי שרכשה
בחנות ידועה בתל־אביב וכי הוא דוקטור ליטוויין, היא ממשיכה
בסודי סודות, היה המחזר שלה; "כשהתחיל לחזר אחרייך, גנב
אותו ממני ומסר אותו לך".

"כמובן", סיימה הרופאה סיפורה, "החזרתי לקולגה את
הפורט־סיגר שלה בו במקום. הנה עתה רץ דוקטור ליטוויין לחזר
אחרי אשה חדשה. אולי הפעם רק בפרחים. אך אתה ידידי לבל
תתרגש מדבריו היפים אותם רכש בנדודיו הרבים בארצות
אירופה, שם גם למד את תורת הקלפטומניה שלו".

בניגוד לדוקטור ליטוויין היה מוסה קרמילביץ מעורה בעולם
התחתון. יליד הארץ היה. להשערתי, את המעט שידע למד
בילדותו ב"חדר" בנווה־שלום. העברית שלו היתה מתובלת
במילים אידישאיות, עסיסיות, פיקנטיות בלשון נופלת על לשון
המתפרשת במובנים שונים.

ממנו התברר לי המושג שהיה מקובל לומר בין יהודי מזרח
אירופה על אדם שהולך בטל: "ער דרייט צאך ווי א פֿארץ אין
רוסל" – הוא מסתובב כמו נוד בחמיצה, הנובע מהאימרה "ער
דרייט צאך ווי א פֿראַנצויז אין רוסלֿאָך – הוא מסתובב כמו צרפתי
ברוסיה. ביטוי של זלזול שהתייחס למלחמת נפוליאון ברוסיה
והשתבש במשך השנים במיוחד אצל יהודי רוסיה והפך לביטוי
של זלזול כלפי בטלנים.

מוסה קרמילביץ היה "ערבנצ'י" – עגלון במקצועו. עגלון
מיוחס בעל כרכרה, שהיה מקשר בין אחוזת בית תל־אביב
לבין יפו.

כמתחייב ממקצועו זה ידע מוסה את כל מקומות הבילוי של
אותם הימים: "מעל השולחן ומתחת לשולחן, מעל המיטה
ומתחת למיטה", כפי שהיה אומר.

כאשר נוסד השירות הציבורי הראשון בהובלת נוסעים בתל־
אביב ששמו היה "המעביר" צירפו אותו בשלב מסוים
לקואופרטיב. "וכל זאת", לדברי מוסה, "שלא ישמש מתחרה
להובלת נוסעים בין תל־אביב ליפו".

יש לשער שלאחר הצטרפותו ל"המעביר" ובטול "קו הכרכרות" שמוסה היה השולט בה, ניסה הקואופרטיב להונותו "קצת". "אבל לא איש כמוסה קרמילביץ אפשר לרמות ולסובב על האצבע הקטנה", היה ממשיך וטוען בפנינו להצדקת מעשהו. לילה אחד קם, התעורר מהרהוריו שלחצו עליו תקופה ממושכת, הלך והצית את כל המוסך על כל מכוניות "המעביר", שהתמקמו אז ברחוב הגדוד העברי.

לא ארכו הימים ומוסה נאסר ונשפט לעשר שנות בית כלא. "כאינטליגנט" הכניס אותו מיסטר סטיל לעבוד בדפוס יחד עם עיסה עקרי גבור הספור אודות חתולת בית הסוהר "סבחה".

בשנת אלף תשע מאות שלושים וארבע צורפנו אנו, נאשמי ברית-הבריונים יעקב אורנשטיין ואנוכי, לעבודה בדפוס. מוסה קרמילביץ כבר היה באותה עת "קורפורל" בעל זכויות לצאת פעמיים בשבוע לעשן סיגריה בחצר החיצונית של בית הסוהר.

במשך כל תקופת שהותנו בבית הסוהר בארץ לא ראינו אף אסיר יהודי אחד שהצליח להגיע למעמד "נכבד" כמו זה של מוסה.

הבנו שאת "הקורפורליות" שלו יש ליחס לכוחן הנשיי של יצאניות יפו שהיו מעבירות דרך "הקליינטים" – השוטרים הבריטים מהכלא שביקרו אותן ב"הנחה", "דברי מתיקה" למוסה כמו סיגריות שהיו מטבע עובר לסוחר בבית הסוהר, בושם שהכיל אלכוהול ושאר דברים אסורים וכל זאת לאות תודה להנאת כל הצדדים.

מוסה קרמילביץ היה אמן הסיפור הפורנוגרפי באידיש המיוחדת שלו. מלכין, האידישיסט היה בודאי נהנה מאידיש עממית זו ששופעת מונחים מיוחדים לכל חפץ בנכסי הסקס. הוא לא ניבל את פיו. הוא רק עטף את המונחים בעטיפה לטיפה ומלוקקת של לשון והפך אותם לבונבוניירות נוטפות נופת צופים. לי תקצר השפה לתרגם לעברית מנואפת.

זמן קצר לפני מאסרו הוא התחתן עם אשתו השלישית – הרביעית – החמישית. הוא אהב אותה את "השרמוטלה" האחרונה שלו ויום אחד "כטוב ליבו בצער ובגעגועים אליה"

תאר אותה לפנינו ואמר:

"אוי קינדר", כך היה פונה אלינו כמי שרוצה לומר: "מה אתם יודעים ומבינים בעניני החיים". "אילו ראיתם אותה כשהיא עומדת ערומה מול הראי הגדול; שיערה הבלונדי הארוך גולש מתחלק על כתפיה ומכסה את השדיים התפוחיים שלה וכמו מתוך יער סמיך בולשות אחריך הפטמות האדומות, קורצות ומזמינות אותך להתקרב אליהן וכשאתה מתקרב הן מסתרות מפניך כאילו בכלל לא רואות אותך ומסרבות להסתכל בך".

"-והתחסל הלבן, שמטלטל את לחייו הדשנות כמי שמגלגל עיניו לשמיים ותוך כדי כך משתקף מהראי, מתפרץ לתוך עיניך משולש השערות הברונטי שמכסה את כל "המחרייקה" - התפעול שלה. אז, הגידו לי אחים, האם הייתי צריך את זה, לשרוף את "המעביר". שישרף מעצמו עם כל הגנבים שלו ביחד".

אשתו רצתה לקבל גט ממנו והוא סירב. "לא אתן לה גט", היה טוען לפנינו. "אני אוהב אותה ולא אתן גט לפוסטמה הזאת עד שאשתחרר".

אמו שכנעה אותו לבסוף באחד מבקוריה ואמרה לו באידיש כמובן: "דו נארישר אוקס דו, גיב איר אַ גט, זאל זי זאך טרענען אָף איר חשבון און ניט אָף דיין חשבון" - "פר טיפש שכמותך, תן לה גט שתפרום עצמה על חשבונה היא ולא על חשבונך אתה". והוא שמע בקולה ונתן לה גט.

אבא אחימאיר היה מכנה אותו "רַב מוּסָה", פונה אליו ושואל בבוקר בשעת "הקסדרה" - הטיול: "נו רב מוּסָה, וואס האט פֿסירט דוך די נכט" - מה התרחש במשך הלילה - והיה מסמיק לשמע ספור לוחט כמו ילד קטן שנתפס בקלקלתו. אבל לא פרש אף פעם ולא ויתר על סיפורי אלף לילה ולילה. אורנשטיין ואנוכי היינו יותר מתירניים. היינו מבקשים ממנו להשתמש בניבים הטבעיים של המציאות לתפארת הספור והשלמת התמונה.

מוסה קרמילביץ מנווה-שלום והרשלה טמקס מבתי אונגרן בירושלים היו מאותה אסכולה חנוכית.

דברו אידיש של מאה-שערים. לעומת הרשלה טמקס היה מוּסָה קרמילביץ צדיק גמור, שאין לעמוד במחיצתו.

מוסה היה עגלון שהתפרנס מיגיע סוסיו ומהובלת מכובדים ערבים אל יצאניות יפו, והיה קשור למקצוע העגלונות באותם הימים. לא כך היה הרשלה טמקס, שסוחר ב"בשר לבן" היה. שאלתיו: "הרשלה, ממה היית מתפרנס כשהיית בחוץ, מלבד הפטנט של "הקסטלה" – הארגו – שהיה כבר ידוע לכל נכנס ויוצא מבית הסוהר ואפילו המשטרה ובית המשפט כבר ידעו כיצד מזייפים כספים. כיצד הצלחת לחיות מזה, כל שנות חיך". הוא הסתכל בי בתמיהה, מופתע משאלתי וענה: "כבר סיפרתי לך פעם דבִּיָּה, אני מבתי אונגרן הייתי. אבי נפטר בהיותי עדיין ילד ואמי האלמנה זויִנָּה לבִּרְכָּה – זכרונה לברכה, עמלה קשה לקיים את כל אחי ואחיותי הרבים. למדתי בישיבות, ראיתי שאין תכלס מלימוד תורה ויצאתי לעולם הגדול".

"ראשית דרכי היתה לאונגרן. איש צעיר יפה תואר הייתי, לבוש פרק, צילינדר ונעלי לכה שחורים".

"הגעתי לעיירה מוֹנְקֶטש שלא הכרתי בה נפש חיה ובה יהודים משופרא דשופרא. צדיקים גמורים וחסידים גדולים. איך מכירים יהודים, הולכים לבית הכנסת. כשהצגתי את עצמי כיהודי מארץ־ישראל ועוד מבתי אונגרן, התחילו לרחרח סביבי מכל הצדדים. כל נכבדי העיירה הזמינו אותי להתארח אצלם. "להאדרת שמי וכבודי בחרתי להתאכסן במלון".

"בימים ההם בעיירות הקטנות היו ליהודים ילדים רבים בלי עין הרע. גם נערות רבות שהגיעו לפרקן ולא היה מי שיפרק אותן וימלא את רצונן להתחתן, כי הגברים שהיו מועמדים לשדוכים התפזרו לעולם החדש של אמריקה".

"נערות העיירה היו כפרת שרוך נעלי וכי דבר קטן הוא לרכוש חתן כמוני מארץ הקודש, מירושלים ועוד מבתי אונגרן ליד מאה שערים, שם התגוררו הורי הצדיקים".

"במונקטש העיירה, לאחר שהייה של שבועות אחדים, הציעו לי רבים וטובים לשאת את בנותיהם; אבל אני מעייני היו נשואות לארצות רחוקות, שם סחורה לבנה עוברת לסוחר, מיד ליד. סרבתי להתחתן בנכר שלא בנוכחות הורי כביכול; למרות זאת נמצאה משפחה מכובדת שהחליטה שעל אברך מארץ הקודש אפשר לסמוך והסכימו שבתם היפה שהגיעה לפרקה תצטרף

אלי, ובעזרת השם נתחתן בארץ הקודש, ביחוד שהבת החסודה עצמה רצתה לנסוע עמדי”.

”מיותר לומר שלחורך חונרתי אותה כבר בלילה הראשון על האוניה. במקום להביא אותה לארץ הקודש הבאתי אותה בהסכמתה לארגנטינה. שם סדרתי אותה באחד הבתים המכובדים מאד של שועים ורוזנים. הבטחתי את פרנסתה ורווחתה וחזרתי מיד שנית לאונגריה לעיירה אחרת. את השניה הובלתי לאינדיין, שתי ארצות בימים ההם שבשר לבן בהן היה עסק משתלם”.

”כך נסעתי פעמים רבות ועשיתי חייל. עברתי את כל העולם ובכל מקום הכירו אותי וקבלו אותי בכבוד מלכים. את הפנסיה שלי אני מקבל מהכלה הראשונה, שלא יכולה לשכוח את החסדים שעשיתי עימה. גאלתיה מבית אביה ומהעיירה הקטנה. עד יום מותי היא תשלח לי את הרנטה שלי כמו שעון מדי חודש”.

החדר הגדול בדירת מגורי היה מלא ודחוס עשן סיגריות; כאילו רצו האורחים למלא את ריאותיהם בעבור כל הימים שלא עישנו, מעין נקמה קטנה במיסטר סטיל, שיראה ויתפוצץ. לאמיתו של דבר, רציתי להזמין גם אותו למסיבת רעים זאת; אחרי הכל גם הוא כבר בין המתים; בהרהור שני חשבתי שלא הוגן להטריח “אופיצר” של הוד מלכותו המלך ג'ורג' שקבור באנגליה, שיטולטל לארץ-ישראל, הארץ בה שלט. הוא לא יכירנה הודות להתפתחויות שחלו בה וימות בשניה.

אט אט הלכה והשתררה תחושה מוזרה ומשתקת. כאילו ניתק במקום כלי-שהוא פתיל האור. התחיל להחשיך, הכיפה הגבוהה החלה לרדת עלינו, להגמד ולהעיק על היושבים.

החדר התערפל ומהר לשקוע אל שעות הערביים. הכל נהיה צר ומצומק; המתים החלו לנוע ללא אומר ודברים, אספו את העצמות שלהם וזרוזו את עצמם להספיק להגיע אל מקום מנוחתם בטרם יחשיך לגמרי.

באותם הימים, תקופת השלטון הזר של ממשלת פלסטינה (א"י) בארץ-ישראל, היתה הפרדה בין “ילידים” (נייטיבס) יהודים וערבים, לבין האדונים האנגלים מושלי הארץ, כפי שהיה מקובל

בכל הקולוניות האחרות שלהם. מצב זה התייחס לכל השרותים הממשלתיים האזרחיים ובמיוחד בלט במשטרה בה הדרגה היתה נראית לעין.

אנגלי שהיה מגיע לדרגת קצונה היה מקבל "כוכב" שלם. מלא ועגול, כפי המקובל במולדתם הם. ליהודים ולערבים הוסיפו שתי פחיות מלבניות של תת־קצונה: תחילה פחית מלבנית אחת וכעבור שנים שתי פחיות מלבניות עד הגיעם לקצונה מלאה ועגולה של כוכב וזאת רק לאחר שהוכיח את נאמנותו להוד מלכותו מלך אנגליה ולא תמיד בדרכים הכשרות לגבי היושבים בציון העברית.

בבית הסוהר המרכזי בירושלים שרתו שלושה "ילידים" בעלי דרגות קצונה מפחיות.

אחד היה עזרא "אפנדי", השני היה רובין "אפנדי" והשלישי היה מוחמד "אפנדי" בעל שתי פחיות קצונה ולא ידע כיצד להתנפח מרוב משא הפחיות. הגיע עם הצבא הבריטי ממצרים. את שתי הפחיות קיבל כגמול עבור "הלשנה טובה" שעשה. היה "חששניק" מצומק וערמומי ושנא ערבים משום שהיה מצרי.

מוחמד "אפנדי" היה נוהג לעבור במסדרונות לאט ובשקט כחתולה, מבלי ששמעו את קולו או את צעדיו; כשהיה מריח ריח של עשן סיגריה היה מסתער כנמר על טרפו, קורא לסוהר ומצווה עליו לפתוח את סורגי החדר, מחטט פה ושם. מוצא את בדל הסיגריה, נהנה מהמציאה כמוצא שלל רב, רושם לאסיר "רפורט" וביום המכתב מוביל את האסיר להשפט בפני כבודו של מיסטר סטיל על "מעשה" בלתי חוקי ושולח את הפושע לצינוק לפי שרירות לבו.

לא כן נהגו שני הקצינים היהודים, הם היו משוחחים עם הסוהר המלווה אותם, בקולי קולות, למען ישמעום יושבי החדרים. מחדר לחדר היתה חולפת כבזק הסיסמה המוסכמת "רעיינאת, רעיינאת", – התענון, התענון, כלומר הקצינים היהודים באים ואנו חייבים לנהוג בהם בנימוס והגינות, בתמורה ליחסם הם כלפינו. את עזרא אפנדי חבבו האסירים. לעיתים רחוקות היה עובר

את המסדרון, נגש לחדר ממנו נדף ריח של עשן סיגריות ואומר: "יא שבאב, נדמה לי שמהחצר החיצונית נכנס לחדרכם ריח של עשן, דיר בַּלְקוּם – הזהרו – תרתי משמע, פעם ממני ועוד יותר מאחרים".

המעשנים היו משיבים: "יא סידנה" – אדונו – "סחיח" – נכון – "הדה מן בארא" – זה מבחוח – ועזרא אפנדי היה משתכנע מהתשובה, בידועו שהעישון יפסק, נותן חיוך בלווי קריצת עין ומסתלק מהמקום.

את מוחמד אפנדי שנאו הערבים והוא שנא אותם. זאת היתה שנאה אתנית של מאות בשנים על הבכורה שבין האומה המצרית המתורבתת כביכול, ששוגלה במשך מאות בשנים על ידי אומות העולם ששלטו בה, לבין נודדי המדבר ששגלני הכובשים לא הגיעו אליהם ונשאר טהורי גזע. מעל לכל התהדרו במוצאו המדברי של יוצר האיסלם ושכחו, אגב טינה למוחמד אפנדי, את תורתו של שייך נאזר אבו סעוד שטען כי ערביי החוף אף הם מזוהמים, לאחר שנפוליאון הרשה לצבאו לאנוס את כל נשות החוף שלושה ימים ולילות כדבריו.

ויהי היום ומוחמד "אפנדי" כדרכו מימים ימימה עושה את צעדיו החתוליים בשלווה ונחת לאורך המסדרון, הולך ומתקרב לאטו אל מקום התורפה, אל חדר המחסן הידוע לשמצה בגלל מעשי הסדום שהיו מתבצעים בו בין ערמות הבגדים.

הממונה והאחראי על המחסן היה עלי אבור-עבייה. ערבי שהתחנך בבית ספר שנלר של המיסיון הגרמני.

עלי אבור-עבייה היה נורא אינטליגנטי, דבר גרמנית, ידע לעשות בכתב את כל ארבעת פעולות החשבון ולרשום בספר את שמות בעלי הבגדים האזרחיים שנמסרו למשמרת עד השחרור.

עלי אבור-עבייה היה גבור של רצח; נדון לתליה, ירד ממנה "ועלה" למאסר עולם. הגיע לגדולה שאין גבוהה ממנה בבית הסוהר, תלבושתו לבנה, שלושה סרטים מתנוססים לתפארת על הזרוע, מעשן סיגריות בחצר החיצונית כל יום ושולט שלטון ללא מצרים על מחסן שלם של בגדים ועל אלה שמסירים אותם, בעודם המומים מכל המתרחש סביבם.

כל האסירים ידעו שמיסטר סטיל מחבב את עלי והיה מקדם

את פניו בפומבי לעיני האסירים ושואל: "יא עלי, כִּיף אֵיל שׁוֹכּוֹל" – עלי איך העבודה. זה הספיק שאף אסיר לא העיז להתלונן עליו. מוחמד אפנדי, קצין "מכובד" בעל שתי פחיות מלבניות שרת כל חייו את האנגלים במצרים. עד עתה היה מעורה רק בקטטות על "שפרות" – סכיני גילוח – על רקע של קנאה, אהבה ותחרות על חסדים שלאחר מעשה; אך הנה עתה הוא הולך ומתקרב אל ארוע שהוא יותר מעשה מהלכה ואשר מהווה את שיא הקריירה שלו.

במחסן רואות עיני מוחמד "אפנדי" את עלי אבורעבייה ואת אנג'ל המלאך, מכנסייהם מופשלים והם עצמם כורעים ומשתחוים, כפופים, כשזנבו של עלי בעכוזו של אנג'ל המלאך, הגנב הצעיר שבאותו יום חזר מנדודיו בחבלי הארץ השונים ושב למולדתו בבית הסוהר, לביקור קצר.

מוחמד "אפנדי" נשאר לעמוד שקט, מאופק, מבלי לנוע, על מקומו, ידו על מתניו והוא מסתכל בעיניים תמהות במעשה המרכבה של השנים. וכטוב לבו ב"לייף פיקצ'ר", פתח את פיו ובקול מלודרמטי מתמשך ולוחש בעדנה, כשהוא מנענע בראשו אנא ואנא לצדדים אמר: "יא סאלם, יא סאלם. כמה יפה, כמה נאה, שרק יהיה לכם לבריאות", והסתלק מהמקום בצעדים מהירים לקראת הסורגים שבמרכז המסדרון השולטים על ארבעת הרחובות של בית הסוהר.

ברבוע המסורג אשר במרכז עמד אותה שעה על משמרתו קורפרול ג'וריס הנוצרי מבית לחם, גברתן גבוה, חסון ושמן. לפתע שמעו שניהם, מוחמד אפנדי וקורפרול ג'וריס כאחד, את נשיפתו של הפר המיוחם שלא סיים את הרבעתו, נושם ונושף מאכזבה ועלבון ופניו פני נקמה ורצח, מתקרב בתנופה למוחמד "אפנדי"; בידו האולר הפגום בחודו שאותו קיבל ממיסטר סטיל מתוך אמונה שישתמש בו אך ורק לחתוך בו סבונים ולחלקם לרבועים עבור האסירים לפני לכתם לחמם להתרחץ פעם בחודש.

קורפרול ג'וריס תפס מיד במה מדובר והבין את המצב המסוכן שנוצר ופתח במהירות את הפשפש הקטן שבסורג הגדול; כדי שמוחמד "אפנדי" יספיק להכנס דרכו וימצא מחסה בין

הסורגים וכך אמנם היה; אלא שהפר המשתולל שהיה חזק ובריא אף הוא, הצליח לאחוז בפשפש בטרם שנטרק; פרץ דרכו אף הוא בכדי להשיג את מוחמד "אפנדי" החלשלוש שהסתתר מאחורי גבו הרחב של הקורפרול ג'וריס שגונן עליו.

אותה שעה כבר התרוקן הדם מזנבו המאוכזב של אבורעבייה ועלה לראשו, כיסה את עיניו ובתחושת עיוות הבין שבכדי להגיע למוחמד "אפנדי" עליו תחילה לחסל את המחסום ששמו ג'וריס. שלא להפסיד זמן הוא תקע את הלהב הפגום ישר בלבו של ג'וריס כשהניצב רץ אחרי הלהב ובעוד אבורעבייה מתאמץ להוציא את הניצב והלהב מהגוף השמן כדי לשוב ולתקוע אותו במטרה העיקרית, במוחמד "אפנדי", מופיע סרג'נט שווילי שלנו ומנחית את "מטהו" ישר על ראשו של אבורעבייה וחוצה אותו לשניים כמו משה רבנו את ים-סוף.

גופת קורפרול ג'וריס התמוטטה ונפלה על הגופה המצומקת של מוחמד "אפנדי" שפרפרה מתחת לגוש הבשר המת של ג'וריס. בכדי לחלצו מגופה זו הזעיקו שוטרים נוספים וכשהוציאו אותו חצי מת, חששו שמא מוחמד "אפנדי" יהיה המלווה הראשי של קורפרול ג'וריס לעולם האמת.

עוד יותר קשה ומצער היה לראות את בגדי השרד הלבנים של אבורעבייה, עליהם עמל שנים של הלשנות, הופכים לאדומים. סופו של אבורעבייה היה כסופם של בגדיו. לאחר שהוטעם בהלמות פרגולו של סרג'נט שווילי חדל להיות אבורעבייה והפך לכבשה המומה ומטושטשת.

ישב חדשים ארוכים בצינוק עד שהועמד בדין פעם נוספת, נשפט ונדון למוות בתליה בשנית והפעם על באמת, "אללה ירחמו".

היה רע, רע משווע לשבת בבתי הסוהר הבריטיים שהמשיכו לקיים את תקן בתי הסוהר הטורקיים. לשלטון המנדטורי היה נוח לנהוג כך מכל הבחינות וביחוד מהבחינה התקציבית כיוון שכך לא נזקקו לקופת האוצר של ארצם.

היהודים שלמו את המיסים, הערבים כדרכם השתמטו. במשך תקופת שלטון המנדט הבריטי לא נבנה אף בית סוהר

חדש, הם התקיימו במבצרים העתיקים של ימי הביניים כמבצר עכו, ובית הסוהר במגרש הרוסים ששימש לפני למעלה ממאה שנה מנזר אירוח לעולי רגל מרוסיה.

בתי הסוהר התנהלו לפי אורח החיים והצרכים הערביים. היהודים שנכלאו בו, פליליים כפוליטיים, היו מעטים ונאלצו להסתגל לאורחות החיים הערביים במזון, בחנופה, בהתרפסות ובכניעה.

לגבי האסירים הפוליטיים בית הסוהר לא חסם את המשך פעילותם הפוליטית.

הישיבה בבית הסוהר חייבה את האסיר הפוליטי להמשיך בשיטות מלחמה בשלטון הזר שהולמות את המאבק במסגרת בית סוהר; הטרדה, תגובה ועמידה על משמר הזכויות שנרכשו ועל אלה שבדרך. מאבק על כל צעד ושעל, שפסגתם היו הבריחות בארץ ובגולה.

למאבק התמידי להטבת והרחבת הזכויות של "היושבים" הפוליטיים היו השלכות חיוביות על כלל האסירים, ערביים כיהודיים; יתרה מזאת, לנו, האסירים הפוליטיים, הטבות לערבים נראו חיוביות גם עבורנו. זה שימש מנוף לתביעות והטבות נוספות; לא כך היתה דעתה של "המנהיגות" הערבית בכלא.

הם התנגדו לכך, כי שלטונות בית הכלא אף הם התנגדו לכך. "הפרד ומשול" היה הבסיס עליו קיימו האנגלים את שלטונם בארץ ובתי הכלא היו ההדגמה המיניאטורית המוחשית לכך.

"חדר השווישים" שבו התגוררו האסירים "המיוחסים" בעלי התלבשויות הלבנות ושלושת הסרטים על הזרוע, ממעמדו של עלי אבורעבייה, שמשו את מיסטר סטיל לכל מטרות הממשל שלו; הם הסיתו את אוכלוסיית האסירים הערביים בהסברים ש"הסהיון" – הציונים – רוצים להדיח אותם מדרכם הישרה על מנת שיחרגו ממנהגיהם ויעשו מעשים שנוגדים ופוגעים במוסר הערבי ובאינטרס הלאומי שלהם.

כך נתקל מאבקנו לכל אורך הדרך באינטרסים של מיסטר סטיל ואכן כל עוד הוא היה מפקד בית הסוהר לא היה חדר יהודי ועד כמה שהדבר נראה פרדוקסלי, היה החשש האמיתי שלו

שחדר יהודי יוציא מידינו את השליטה על הערבים; עד כדי כך הוא האמין בכוחנו, כוח שלא היה לנו.

אט אט עשינו פעמינו לתוך השנה האחרונה של ישיבתנו בבית הסוהר. התרגלנו כאסירים פוליטיים לחיות את תקופת הטורקים בימי השלטון הבריטי; התרגלנו לתליות, לקטטות, למתחים ולמאבקים שלנו על כל צעד ושעל.

שום התפרעות ושום נזילת דם לא הרשימה אותנו יותר. לא הסבנו ראשינו להסתכל בנעשה ולא שאלנו את עצמנו על מה ולמה נשפך הדם של "האומה האצילה". אמצנו את האמרה של סרג'נט שווילי, המנתח במכשירים פרימיטיביים, שהיה אומר כפאפו שווילי: "הם ביניהם, יעמוד שטן ביניהם". הבינונו שכאלה הם החיים בג'ונגל של עולם החיות וכאלה הם החיים ב"שמורת הטבע" ששמה בית סוהר.

דומה היה לנו, כי הגענו לעידן של רווחה ושלווה יחסית. האסירים היהודים בחדר היהודי למחצה היו מגובשים ומאוחדים. לא היה הבדל בחיי היום יום בין פוליטי לפלילי.

בוצ'קו ואנוכי הגענו לשיא "הקריירה" שלנו בבית הכלא. בוצ'קו עבד במטבח ואנוכי בחדר הכניסה לבית הסוהר. מעין חלוקת תפקידים. בוצ'קו "שר" הכלכלה ואנוכי "שר" החוץ, שימשתי כאנטנה לכל הידיעות וההתרחשויות אשר זרמו חוץ ופנים בדרך דו סטרית.

כל אסיר יהודי, פוליטי כפלילי, היה מתקבל בחיבה ועידוד ע"י קבוצת האסירים הפוליטיים הותיקים: אלטמן-בן-חור, קוטיק והסטודנטים מצאו "בית חם", ומי לא עבר את "הבית" שלנו: יוסף הגלילי-הורוביץ, ישראל תבואה שתקע בשופר ביום הכפורים ליד הכותל המערבי ומהזמניים, בנימין לובוצקי שהסכים לעזוב את הארץ כתנאי לשחרורו, בלנקנפלד המעודן, קוליץ הברברן ומעל לכולם סטימצקי ידידו של אבא אחימאיר שהתחיל את הקריירה הפוליטית שלו עם קום ברית ציונים מהפכניים היא ברית-הבריונים. לא סטה מדרכו ואמונתו הפוליטית עד סוף ימיו. מבין "העוברים והשבים" הרבים ידע האיש סטימצקי "לשבת" טוב מכולם כאיש המאמין בתורת ידידו אחימאיר. כך זרמו הימים לקראת החופש.

מאסר מפקדת האצ"ל

באוגוסט 1939 נאסרה המפקדה של האצ"ל: אהרון חייכמן, ישקה לבשטיין-אליאב, חיים לובינסקי, אברהם שטרן-יאיר וחנוך קלעי.

לאחר שנסתיימה חקירתם בסי.אי.די. – הבולשת הבריטית הידועה לשמצה, העבירו אותם בסודי סודות לבית הסוהר המרכזי, ופזרו אותם למקומות שונים.

למחרת הבאתם, בבואי לעבודתי בשעה השביעית בבוקר כרגיל יום יום, הופתעתי לראות במחסן העבודות הגמורות של בתי המלאכה שמיקומו היה מאחורי "המכתב" – המשרד של מיסטר סטיל, מישהו שמתהלך אנה ואנה שקוע בתוך עצמו.

בין חדר "המכתב" בו ישב מיסטר סטיל על כס המשפט פעם בשבוע לבין מחסן העבודות הגמורות לא היתה דלת שחצתה בין החדרים אלא סורג בלבד. גם חלון לא היה במחסן ולכן שררה בו אפלת בין ערביים תמידית.

מחדר ה"טפטיש" – החיפושים – ששמש גם כמקום עבודתי ועד לחדר המחסן הפריד מלבד חדר "המכתב" כאמור, גם "פואייה", הוא חדר קבלת האסירים ורישום שמותיהם ביומן "האורחים המכובדים" שבאים להתארח בבית הסוהר.

מהמחסן ועד חדר עבודתי, הפריד מרחק של עשרה מטר ואי אפשר היה להדבר עם האיש שהסתובב הלוך וחזור מבלי שהיומנאי ירגיש בדבר.

סקרנותי התעוררה. אחרי הכל חשבת, אין מחזיקים אדם בנפרד אם אין דברים מיוחדים בגו.

הוא היה לבוש בקפידה. חליפה מהודרת, עניבה אופנתית, מגבעת רחבת שוליים ודומה היה לי שפניו מוכרים לי, אבל מהיכן.

לקחתי את אחד הצלבים שהייתי צובע אותם בשחור, כהכנה

לסמון מקום קבורה לשוטרים בריטיים שנפלו בהתנקשויות טרור, ועליו כתבתי בגיר מלה אחת "שמך" וסימן שאלה. העפתי אליו את הגיר וקבלתי תשובה כתובה על לוח עץ בזה הגוֹסֶח: שטרן – מפקדה, ומיהר למחוק את הכתוב. אז ידעתי מי האיש ואת הגלום בניסוח.

ירדתי מיד אל בוצ'קו למטבח ואל קוטיק בנגריה, גיליתי להם שחברי המפקדה עצורים ויושבים בכלא "שלנו" וכל אחד בעזרת קשריו התחיל לגלגל את הידיעה אל מחוץ לכתלי בית הסוהר.

עם גמר העבודה בבתי המלאכה מעת שהאסירים כלואים מאחורי הסורגים בחדריהם עד למחרת בבוקר, הוספתי לוודע את מקום המצאו של כל אחד ואחד מאנשי המפקדה. לאחר התיעצות בינינו הפוליטיים, סוכם שעלי לצאת מיד ולמלא את תפקידי כספרן, גם אם אין זה היום המיועד לכך ותוך כדי חלוקת ספרים ליצור קשר עם העצורים החדשים.

הזעקתי את "הנובטשי" ממקום רבצו המרוחק. הוא פתח לי את הסורג מבלי לברר אצל היומנאי אם זה יום חלוקת הספרים וכך גם בכניסה ל"פואייה" פתחו לי את הפשפש מבלי לבדוק או לשאול שאלות. השוטרים ידעו את תפקידי "החשובים" כספרן שרשאי לצאת לחלוקת ספרים פעם בשבוע בין ערביים ולהסתובב בכל מקום בו נמצא אסיר; כצייר שלטים עבור משטרת התנועה, המוצבים בכבישים בכל רחבי הארץ ומעל לכל "קברן" השוטרים הבריטיים המכין את הצלבים השחורים עבור מתיהם, וזה אינו דבר מבוטל.

עם שלושה תפקידים כאלה, אפילו למיסטר סטיל לא נחשב לאי־כבוד להכנס לעיתים מזומנות לחדרי ולנהל שיחה איתי, שיחה ממושכת לדעת הסוהרים כגון: "האו איז די ווארק טו די" * שאלה שלא כל אחד זוכה לה ונשאר לשהות רגעים ספורים להסתכל במהלך העבודה, עמידה שהתפרשה אף היא כחלק מהשיחה, כחלק מהיחס המיוחד כלפי ואת סברתם זו ניצלתי לחזוק מעמדי ויכולת הניידות שלי בבית הסוהר.

נכנסתי לחדר העבודה שלי, לקחתי ספרי קריאה: תנ"ך,

* "האו איז די ווארק טו די" – כיצד העבודה היום.

קוראן ואת ספורי "אנתר אברזיית" האגדי. התחלתי לסרוק את בית הסוהר וכך הגעתי אל אנשי המפקדה שנעצרו ואף אל ישקה אליאב שישב בצינוק הגעתי.

לישקה אליאב הבאתי דרישת שלום מאנשי המפקדה, בתוספת "קרוונה" סמיכה של מרק שהכין בוצ'קו מראש עבור מי שיזכה בו בהתאם לנסיבות ולאפשרויות של הרגע וכן תנ"ך ובתוכו פתק מ"הותיקים" – הצגתי את עצמי לפניו ואמרתי: "כולכם בידיהם הנאמנות של אנשי אצ"ל – חזקו ואימצו".

מפגש זה בין שני אנשי מחתרת אסירים, נסך בנו הרגשת בטחון ואמונה כי מאחורי הסורגים והחומות קיימת מחתרת פעילה ולוחמת הממשיכה את אחוות הלוחמים גם בין כתלי בית הסוהר.

נוכרתי בראשית הדרך, בתקופות הראשונות של ברית־הבריונים בהם ישבנו בבתי כלא וצינוק, במרתפי הבולשת הבריטית מבוזים ומוחרמים. כשעלילת־דם שפלה של הדיקטטורה השמאלנית של מפא"י מרחפת מעל ראשינו, בימים מדוכאים של "לבד", גלמודים ומנותקים מבלי שאיש יטרח לומר לנו ולו מילה רעה, מלבד לראות את פני הסי.אי.די.

איזו דרך ארוכה וקשה עשינו אנו, אנשי ברית־הבריונים. מחתרת ראשונה שנאבקה בשלטון הבריטי ואיזו מחתרת רבת פעלים קמה ונוסדה אחרינו תוך שנים מעטות של התרחשויות והתעוררות העם בארץ ובגולה.

מתוך קבוצת חברי המפקדה שנאסרו, הכרתי את אהרון חייכמן עוד מתקופת שחרור אדמות רמת טיומקין, כיום חלק מהעיר נתניה. היתה זו אדמת מריבה שקק"ל קנתה מערבי כפר אום־חלד. לאחר הסתה ערבית מבחוץ חזרו בהם ערביי אום־חלד מהעסקה ומנעו את ההתנחלות הבית"רית במקום.

חייכמן היה מפקד מבצע כבוש האדמה בכוח, מבצע שנמשך תקופה ארוכה בחורף, בבוץ של האדמה הטובה השחורה, בתנאים של רעב וקור ביום ובלילה. חדור הייתי בתחושת אמונה ושמחה בלב כי אנוכי אחד מני רבים ששומרים ומגינים על החורשים, על הסוסים והמחרשות בקצה השטח ליד הבאר.

את יאיר – אברהם שטרן הכרתי הכרות רחוקה, מפגישה

שהייתה בינו לבין אבא אחימאיר בנוכחותי בתקופת ברית-הבריונים, כאשר פנו אלינו יאיר ודוד רזיאל בשם שני תאי הסטודנטים הלאומיים, יבנה וחולדה לארגן הפגנה נגד בנטוויץ "היהודי" האנגלי משרתם של הבריטים, שד"ר מגנס, נשיא האוניברסיטה על הר הצופים הועיד למענו את "הקתדרה לשלום" עם הערבים.

אבא אחימאיר הודיע אז ליאיר ורזיאל שההפגנה כבר מאורגנת ותוך ימים ספורים היא תתבצע. באותה פגישה הסכמנו על שתוף פעולה בתנאי ששני התאים יפרסמו כרוז בחתימתם נגד "הקתדרה לשלום" של "בנטוויץ - ברית שלום" וכי הסטודנטים חברי התאים יהיו נוכחים באולם ביום ההפגנה. וכך היה; ביום ההפגנה ריכזנו את חברי ברית-הבריונים מכל הארץ, הסטודנטים הפיצו כרוזים ובאו לעזרתנו בשעת ההפגנה שהיתה סוערת והסתיימה בפצועים ובנוכחות משטרה בתוך הקמפוס. הפגנה זו הזעיקה כל נאמני ציון בארץ עד שקתדרה זו שמטרתה היתה להעביר את הישוב העברי מארצו לעבר מרכז רוחני "נתיקני", עברה היא עצמה מהעולם.

אור ליום הראשון בספטמבר 1939, פרצה מלחמת העולם השנייה. את הידיעה על כך שמענו שייך נאזר ואנוכי בהודעה הרשמית של שעה שבע בבוקר ברדיו המאולתר שבנה השייך מחלקים שהזמנתי מבחוק. זה היה רדיו פרימיטיבי בגודל של עשרה על עשרה סנטימטר, שניתן היה לפרקו בשעת הצורך ולהרכיבו בקלות. רדיו זה קלט את ירושלים בלבד.

מיותר לומר שעבורנו רדיו זה היה אוצר. מקום המחבוא שלו היה בארון הספרים. ארון נעול על מפתח שכיסה קיר של חמישה מטר אורך על חמישה מטר גובה בחדר העבודה שלי והכיל כשלוש מאות ספרים בעברית, רוסית, אנגלית ומספר קטן של ספרים בערבית.

לאחר ריכוז האסירים היהודים בחדר אחד חששנו שעלולים לצמצם את תפקידי בחלוקת הספרים רק לחדר שלנו והיה

מוציא ממרחב האפשרויות שלי את היכולת לשוטט באיזורים הערביים לאחר שאסירים אלה חזרו מבתי המלאכה וסוגרו על מנעול וברית.

הספרים בערבית איפשרו לי פעם בשבוע לאחר השעה הרביעית לצאת מחדרי לחלוקת ספרים. אני התמדתי בחלוקתם בקפדנות, בכדי שאוכל בשעת הצורך להגיע לכל מקום בו ימצא איש מחתרת, ליצור איתו קשר גם אם הוא בצינוק. מסיבה זו יקרים היו לי ספרי "ענתר אברזיית" מפז.

מבין חמש מאות האסירים הערביים רק בודדים ידעו לקרוא. הקריין היה קורא את האגדות בקול בפני כל החדר בליווי אותה נעימה מדברית איטית, מרדימה, כפי שהיה קורא בקוראן. ספר זה היה מבוקש מאד ובכדי לחזק את מעמדי לשוטט בבית הסוהר מחוץ לשעות המקובלות הזמנתי ממיסטר סטיל ספרים נוספים ואף קבלתי אותם.

כעבור ימים אחדים העבירו את חברי מפקדת האצ"ל לסרפנד – צריפין, מלבד יאיר שנשאר בכלא ימים מספר נוספים. יעצנו לו לפנות לקצין התורן עזרא אפנדי ולבקשו שיתיר לו לעבור לחדר היהודי לתפילות יום שישי ושבת. לאחר שעה לא ארוכה נענו לבקשתו בחיוב, לאחר קבלת רשות מהסי.אי.די. אותנו ליל שבת לפי בקשתנו השאיר עזרא אפנדי את סורג חדר עשרים ושלוש שלנו פתוח וסגר רק את הסורג המרוחק בכניסה למסדרון. האגף כולו כלל רק שני חדרים, שלנו וחדר עשרים ותשע מולנו, בו ישבו בזמנו הקומוניסטים ועתה היה ריק. התכנסנו בקצה המסדרון, רק אנו האסירים הפוליטיים: אלטמן וקוטיק הנדונים למאסר עולם, תמרי, לוי, בוכוולד, משה סגל, בוצ'קו ואנוכי.

המפגש הפך לכנס ללבון מחשבות, הרהורים והחלפת דעות עם חבר מפקדה שהשתייך לאגף האידיאולוגי יותר מאשר לאגף התפעולי.

הימים היו ימי ראשית המלחמה, אורות תקווה נדלקו בלבנו, תקוותם ואמונתם של בני עם משועבד ערב פרוץ מלחמת עולם, תקוותם ואמונתם של לוחמי החופש עצמם.

השיחה עם יאיר – שטרן נסבה אודות גורל העם היהודי

בעיתות מלחמה עולמית לאור הלהבות העולות ממדורות הנאציזם מזה עשר שנים. לא חסרו גם שאלות וברורים שהתייחסו לנושא שוד בנק הפועלים ולהתמרדות המפקדה להחלטתו של ביטקר מפקד הארגון בדבר בצוע פעולת השוד.

מאז אותו בוקר בו נודע לנו אודות פרוץ המלחמה היינו כסהרוריים, שקענו בדמיונות ורודים המבטיחים כי הנה הנה, עולה כפורחת מלכות ישראל, מרחפת מעל הרי ירושלים, יהודה ושומרון ומבשרת את בואה.

אנחנו האמנו כולנו ביחד וכל אחד לחוד, כי מלחמה זו תהיה רבת תהפוכות פוליטיות, ממשלות ומשטרים יפלו וישתנו, רוסיה תשנה את משטרה ויפתחו שעריה לעליה חפשית. יהודי רוסיה, פולניה ואירופה יזרמו לארץ כמו בימי יציאת מצריים, צמאי חזון והקרבה, ובלבם אש לזהות של אדנות ושחרור מעול זרים.

באזנינו כבר שמענו את צלילי הצעדים של המהפכה הלאומית שלנו ואת משק בואם של "יהודי האלון", "העמך" של אורי צבי גרינברג ההולכים ומתקרבים לטאטא את "מנהיגי הישוב המאורגן" שמנעו מ"עמך" זה לעלות לארץ-ישראל מחשש שמה עלייתם תפר את המאזן הפוליטי של שלטונם בארץ.

חשבנו שיהודים אלה למודי מלחמת העולם השנייה יטהרו בבואם את ארצנו מהפקידות הסוכנותית הפרזיטית הרקובה שהתקיימה על חשבון כספי היהדות העולמית הטובה, כדי שהם הפרזיטים, ומקורביהם יוכלו לבנות את אחוזותיהם על אדמות קרן הקיימת לישראל.

האמנו שיהודים אלה ישנו את כל אורחות החיים בארצנו ויהפכו לשותפים הראשיים והעקריים שלנו במלחמה נגד האויב, הוא השלטון הבריטי הזר.

ישבנו בתברתו של יאיר שטרן בלילה ערפילי, במסדרון ארוך וצר כמו קבר בבית סוהר של שלטון זה, בחברת חברים לוחמי מחתרת, צמודים איש לרעהו כמו גוף אחד וחשים איש את הלמות לבו של חברו. מאזינים לדברים שקולחים בשקט מזעזע מפיו של יאיר.

כל הפנטזיות וההנחות שלנו, שנבעו מרצון כנה לראות המונים מהעם היהודי מספיקים לברוח מצפרי הנאציזם

ומצטרפים אלינו להפר את חוקי העליה של ממשלת המנדט התבדו והתנפצו אל מציאות השפע ששררה אז בארץ: שהיה מכוון על ידי כל הגורמים ששאפו לעבור את המלחמה בשלווה וברוגע מבלי לפגוע חלילה בשלטון הבריטי ולו גם על חשבון העם היהודי שהולך וכלה בגולת אירופה.

אנו יושבי בתי הכלא היינו מנותקים מחיי השפע ההרסניים ושקענו בחלומות ובאילוזיות לא רציונאליות שהנם חלק מאופיו של איש מחתרת, היושב מנותק מהוויות העולם ומזין את עצמו מרצונותיו הורודים שהיו נחמתו.

עד שבא יאיר והעמיד אותנו על אמיתות המציאות הטרגית שלנו והלם בנו כמו בפטיש, טרף את כל ההערכות והתחזיות שלנו ואמר לפי מיטב זכרוני:

"רעי למלחמה ואמונה, הקשבתי קשב רב לדבריכם ושאיפתכם שהיא גם שאיפתי. עם כל הצער, הכאב והאכזבה אני נאלץ לחלוק עליהם. אינני רואה את פרוץ המלחמה באופטימיות שלכם, אם כי הייתי מאושר לחשוב כמותכם לו המציאות בשטח היתה נראית לפי הקווים שהותוו כאן כי מלחמה זו תפתור גם את הבעייה שלנו, של העם היהודי כולו".

"מלחמה זו פרצה במועד לא רצוי לנו. עם ישראל בגולה איננו מוכן לה, כשם שלא מוכן לה הישוב העברי בארץ".

"אני זה מקרוב בא מגולת פולניה, המאגר האדיר, שם קיים הפוטנציאל הגדול והחשוב של גוער מוכן כל רגע לעלות ולפרוץ את שערי הארץ ואף התחלנו לארגן אותה לקראת עליה זאת בכל האמצעים. מלחמה זו קטעה מאמצים אלה מיד באיבם".

"אשר ליהדות בכללה היא מתחלקת ומושפעת משלושה זרמים אידיאולוגיים מרכזיים, הראשון בהם הוא הרעיון הציוני שתחושת החדלון של העם מושרשת עמוק בתודעתו והם חשים יותר מהאחרים את האסון שמתקרב אליהם בצעדי ענק. יהדות זו מוכנה לעלות ארצה בכל מחיר ובכל דרך, אבל הדרך סגורה בפניהם, כי ממשלת המנדט החליטה לחסל את תקומת ישראל ולמנוע עלייה אליה".

"ליהדות זו אין מושיע. גם לא "ממנהיגי הישוב המאורגן" שאיננו מוכן לצאת למאבק משמעותי נגד סגירת העליה, מתוך

סולידריות עם השלטון הזר שמקיים את השליטה בישוב בצל האינטרסים הבריטיים”.

”הזרם האידיאולוגי השני הוא ה”בונד” האנטי ציוני המבטיח למאמיניו כי הפתרון ”הלאומי” של העם היהודי הוא הסוציאליזם הבין לאומי שיפתור בין היתר גם את בעיית היהודים בכל מושבותיהם בגולה. על כן, לבל תתפתו יהודים אל דרך הציונות שהיא הבל ורעות רוח”.

”הזרם הדומיננטי החזק, השלישי, הוא הגורם הדתי הקיצוני, שדורש בשם שמיים ממאמיניו לא לעלות לארץ-ישראל לפני בוא המשיח והוא עצמו יולכים לארץ-ישראל. כל זה מבלי להתייחס לאנטישמיות ולנאציזם שעומדים ליד ביתו של כל יהודי באירופה.

”לו שלושה זרמים אלה היו מתאחדים למסגרת אחת לפחות לגבי הצלת נפשות ועלייה בלבד, לא היה ביכולתה של ממשלת בריטניה הצוררת להתייצב נגד זרם אנושי זה ולמנוע את עלייתם”.

”ולא רק לגבי יהדות אירופה המלחמה לא באה בעיתה. גם לגבי יהודי ארץ-ישראל היא לא פרצה במועד המתאים.

”הישוב בארץ נמצא באותו מצב כמו יהודי הגולה ללא מנהיגות ראויה לשמה שתדריך את הישוב שנותר ללא נשק וממילא ללא יכולת להלחם למען הוריהם, אחיותיהם ואחיהם שנותרו בגולה”.

”המחשבה שמלחמה זו תפתור מאליה את בעיית יהודי רוסיה ואת בעיית העליה של יהודי פולניה ומרכז אירופה מוקדמת מדי. נותר לנו רק לקוות כי נשכיל לנצל מלחמה זו בתבונה ככל יכולתנו וזה יהיה תלוי רק בנו בלבד, אם נצליח בתקופת מצוקה זו לגבש את כוחנו ונספיק להעלות לארץ-ישראל את הנוער שהתחלנו לארגן לעלייה ולמלחמה בשלטון הזר”.

יאיר סיים את דבריו מבלי שקולו נשמע כמעט. השתרר שקט עמוק, מעיק ומדאיג. גורל העם על כף המאזניים להשרדות או לכליון, זו המסקנה הטרגית.

דברי תשובתו שסובבו סביב השאלות הישנות נושנות שלנו,

קבלו צביון אחר משלנו. יאיר ראה את הבעייה היהודית בגולה שונה מיסודה מאתנו יושבי בית הסוהר; האור שנדלק בנו נגז. הסתבר לנו שהנתוק מהמעש היומיומי בחופש הוציא אותנו ממסגרת המודעות והמציאות. הבנו, מלחמה זו עלולה להיות בעוכרינו אם העם כולו לא יתגייס ככח אחד. תחול עלינו החובה להתחיל הכל מחדש, בכוחנו הדל, ללא נשק וללא רוח חדשה של חזון בישוב העברי החי על בלימה בילקוט של כזבים. בבתי הכלא האסיר אינו חי על המציאות שבחופש. הוא מתעלם מהמציאות, אינו יכול לקחת בה חלק והוא יוצר מציאות משלו. מציאות התואמת את בדידותו, את מאווייו, את משאת נפשו, את כל מה שהיה רוצה שיהיה בדרך לתקומת ישראל. איש בתי הסוהר הוא גם איש הדמיון הפורה, שמתכנן לעצמו מגדלים פורחים באוויר, מעשי גבורה ובריחות נועזות שאינם ברי-ביצוע, הוא אינו מרפה מהזיותו וממשיך לתכנן ולדמיין, כי האסיר חי את תקופת מאסרו במסגרת השאיפה אל החופש. ללא מטרה זו נותר לו רק להתנוון.

היה קשה בהמשך הערב. נשארנו כולנו לשבת דוממים מבלי להוציא הגה. היתה הרגשה של יתמות; – רכבת אחרונה, הזדמנות אחרונה, שהוחמצה. המשכנו לשבת שפופים כמו במסדר סודי בטרם צאתו לפעולה ממנה לא חוזרים. היה מתח חשמלי שעבר וחלף מאחד לשני ללא יכולת הנתקות.

במסדרון רבצה תחושת תשעה באב, עם גמר שיחת יאיר; היה רצון לצום, להסתגף, להתפלל, להכות על חטא ולהתחנן על גורל אחינו בני ישראל, שהמלחמה עלולה לנתק אותם מארץ ישראל, מאתנו.

את תמונת השואה בדמותה הנאצית, הסופית, עדיין לא העיז איש להעלות על דעתו. בפתאומיות הרמתי את ראשי להסתכל בפניו של יאיר. הם היו מעורפלים, עלומים, חרושי רזים, כאילו לא השתייכו לא לו ולא לנו. הם לא היו איתנו, בחברתנו.

רציתי לראות את עיניו ולא מצאתים במקומם המיועד. דומה היה לי שראיתים מתרוצצים מאחד לשני ומחפשים משענת אבודה.

מול הפרוזדור הכהה בו ישבנו, גססה נורת חשמל שהפיצה אור צהוב רחוק וזר, שלא מהעולם הזה.

רצייתי לצעוק צעקה גדולה ומרה עד שיימסו הסורגים ולא יכולתי לצעוק, לא יכולתי להשתחרר מכבלי המועקה שרבעה עלי, על כולנו, כמארה.

יאיר ישב בראש "הבורשים" כמו רב לפני תלמידיו. כמו אבא אחימאיר בשיחה סודית עם בחירי תלמידיו, כשהוא מרצה את דבריו בלחש בלחש לבל יאזינו הכתלים.

בדבריו נשמעה רעידה תת קרקעית של הר געש לפני התפרצותו ביריקה בפני כל העולם.

עור פניו הבהירים של יאיר כהו והצהיבו ממנורת החשמל הדלה.

זיפי שערו הבלתי מגולחים השתזרו עם שערות ראשו הכהות ויחד העמיקו את שחור אישוני עיניו המוסגרים בקשתיות בהירות של אפרפר עם תכלכל מפוזר. מצחו נתמך על אפו הנשרי החד והסנוקרת בשפתו העליונה חשפה את שפתו התחתונה החושנית. אזניו היו גדולות מהרגיל כאנטנות קולטות עבר ועתיד.

יאיר בהופעתו הזכיר לי את אבא אחימאיר. מלבד במראה פניהם הם דמו בכל; שניהם היו אברכי משי, תלמידי חכמים, בעלי ערכים מוסריים סוציאליים. הם דמו בכל: בסיגנון שיחתם, בלהט דיבורם המאופק שמתוכם הזדקרה הבערה שדולקת בגופם, ומעל לכל ההשקפות הפוליטיות והגדרתן המילולית המותכת כמטבע של פלדה, עוברת להבנה ולשמוש מפה לפה מאז ימי ברית־הבריונים: "שלטון זר", "אלביון הבוגדת", "ממשלת הפרד ומשול", "ממשלת חברון", "מלכות ישראל" ועוד כהנה וכהנה.

כעבור ימים אחדים הועבר גם יאיר לצריפין, אל יתר חברי המפקדה ויותר לא זכיתי לראותו.

מאבקים בכלא

בוצ'קו ואנוכי התקרבונו לשעת האפס של מאסרונו. כבר חדלנו לחשב את זמן שהותנו בכלא לפי חדשים והתחלנו לחשב לפי שבועות. לא היה מקובל עלינו ללקט ולהשחיל את הימים אחד על גבי השני ובדרך זו להגיע לסוף המאסר. לספור ימים שהשתחררו מהחשבון מאריך את המאסר.

אנחנו סיגלנו לעצמנו את שיטת אגירת החדשים, ימים לא נחשבו וכך רימינו את הזמן ומבלי להרגיש בדבר התקצר והתקרב לסיומו. נותרו לנו רק חמישה-עשר שבועות והם כשלושה חדשים.

החברים התבדחו ושאלו אם אפשר כבר להזמין משאית להעברת "רכושנו" שצברנו בכלא, והם המאבקים המשותפים של כולנו כאחד. את חלקנו בהם אמרנו: "נשאר פה לאלה שיבואו אחרינו וכך בשרשרת שלא תנותק עד השחרור הגדול הוא יום הנצחון".

מעת שהתחלתי לחשב את הזמן בשבועות ירדה עלי עייפות מכבידה ומעיקה, הרגשתי שגבי מתחיל להתכופף קמעה. שלוש שנות מאבקים רבצו עלי, נגד מאות אסירים ערביים ומשטר בריטי עויין שמצדד בערבים תמיד בגלל האינטרסים הקולוניאליים שלו. ועד כמה יכולה קבוצה קטנה של פוליטיים להתמודד נגד בית סוהר מלא וגדוש אויבים שמחפשים אחרינו. כל הטבה שעלה בידינו "לסחוט" ממיסטר סטיל למען אסירינו ללא הבדל בין פלילי לפוליטי היתה מתפרשת ומתנפחת אצל האסירים הערביים מאה מונים ומיד היתה צצה הסיסמא המילולית "היהודים מקבלים הטבות על חשבון בטול הזכויות של אורח החיים הערבי".

הבעיה שהטרידה אותנו האסירים הפוליטיים לאורך כל תקופת היותנו במאסר, הייתה בעיית הנערים העבריים שמגיעים לארץ לאחר הרפתקאות קשות ונתפסים על ידי השוטרים הבריטיים בכדי לגרשם חזרה לארץ מוצאם היא התופת האירופי. נערים כאלה היו מפזרים בנפרד בין החדרים של השפטים הערבים לשנים ארוכות.

בעיני הערבים התפרש הדבר כמתן שי וכחלוקת שלל לבני האומה האצילה שקרנם עלתה במיוחד בתקופת המלחמה הנאצית.

הנערים עצמם שלא הכירו את האופי הערבי ואת אורחות התנהגותם ההומוסקסואלית, שלא הבינו מלה וחצי מילה בערבית, חשבו כי הנה לאחר כל אשר עבר עליהם נמצא הדוד הטוב ישמעאל שדואג להם, מאכילם, ואף מכבדם במציצת סיגריה. מרוב טוב לב אף מלטפם ומחלק להם נשיקות פה ושם.

כך נוצרה בעיה חמורה שהלכה והחמירה עם ריבוי הנערים שנתפסו. התרענו על כך השכם והערב בפני המוסדות הדתיים בעזרת רבנו ר' אריה וללא תועלת. החלטנו פעם ולתמיד להתמודד עם הבעייה ולהסתכן בעימות עם שכנינו.

גמרנו אומר לבצע מעשה חורג. הורינו לנערים שלנו, מחדרי הערבים, לעבור לחדר עשרים ושלוש שלא על דעת שלטונות בית הסוהר.

בחדר זה היינו אנו היהודים הגורם לשליטה למרות שהערבים היו בו הרוב לספירה.

התנהגות זו שלנו עוררה את חמת הפליליים "המיוחסים" של מאסר עולם, שראו בפעולתנו התערבות בסכויים האינטימיים שלהם מצד אחד ומצד שני הוצאת דיבה נגדם קבל עם ועדה בגין התנהגות בלתי הולמת כלפי נערים יהודיים. "מה הם חושבים "הסהיון" – הציונים האלה", טענו, "שהם יהיו השולטים בבית הסוהר ואנו נשתוק על החרפה שמטילים עלינו".

לא היינו צריכים לחכות זמן רב עד תחילת פרשה חדשה שהסעירה את כל דיירי בית הסוהר ומעשה שהיה כך היה:

היה יום שבת, השותפים שלנו לחדר יצאו לעבודתם ל"משרלס" ואנו מחכים בחוסר סבלנות לשעה השמינית לבואו

של רבנו היקר ר' אריה, לדרוש בשלום עדתו בבית הסוהר ולהתפלל עימם ובשעת פרידה לחוש בלחיצת ידו הרכה והמנחמת ומעודדת.

לאחר שרבנו עזב, התפנינו לשמוע איוושה של בכיה במסדרון שבקרבתנו. הפנינו את הראש וראינו מעבר לסורגים של חדר עשרים ותשע, מול חדרנו, עומד איש צעיר מחזיק בסורגים ומתייפח בדמעות שליש ושואל:

“יש כאן יהודים?”

וכשענינו לו בהן, הוא מספר לנו את אשר קרה לו.

“שמי מטוסק”, אמר. “אני חבר קבוץ. שלחתי מכתב לאחותי בהולנד, בו התייחסתי למצב הפוליטי שיווצר בארץ ובעולם לאחר המלחמה והסברתי לה את סיכוייה של ברית המועצות לקדם את המהפיכה העולמית, לה אנו מצפים”.

“לא ידעתי שקיימת צנזורה בארץ על משלוח מכתבים לארצות חוץ. לא ידעתי שהמפלגה הקומוניסטית היא בלתי חוקית ועל כך נאסרתי כחבר בתנועה בלתי חוקית ונשפטתי ביום חמישי לארבעה חודשי מאסר ואתמול יום שישי הביאו אותי לכאן מיפו”.

“מיד בבואי לקחו אותי למחסן למסור את בגדי האזרחיים, להחליפם בבגדי אסירים”.

“במחסן היו שלושה ערבים שלקחו את הבגדים שלי, שמו אותם בשקית וכשהגישו לי את בגדי האסירים, הם השאירו אותי במערומי ואמרו לי שתחילה עליהם לגזוז את שיער ראשי, לגלח את שיער פני וכל שיער נוסף שבגופי”.

“תוך כדי הגיוזים והגילוחים הם נגעו בכל גופי, שפכו עלי מי בושם, אמרו שישחטו אותי אם אצעק ושלושתם בזה אחר זה אנסו אותי עד זוב דם”.

“למה לא צעקת?” שאלנו אותו.

ותשובתו היתה: “פחדתי, לא ידעתי שיש פה יהודים”.

“ואם אין יהודים, לא צועקים כשצריך. יש כאן סוהרים שמסתובבים במסדרון”.

הוא בשלו: “פחדתי”, ומוסיף הסבר אידיאולוגי על אמון בבני אדם והמשיך להתייפח ולהתלונן על כאבים בישבן.

יום שבת היה, הקצינים היהודים לא היו בבית הסוהר. ד"ר מאני רופא בית הסוהר לא היה, אברהם "התומרג'י" החובש לא היה ואפילו מיסטר סטיל לא היה כי נסע לחופשתו האחרונה לפני צאתו לפנסיה ולא היה אל מי לדבר.

את השררה בבית הסוהר מסר מיסטר סטיל לפני נסיעתו לסגנו הבריטי כמקובל וכמובן. סגנו זה נוטסון היה ידוע כשכור מופלג, תמיד היה בגילופין. בקושי עמד על רגליו בימי חול, לא כל שכן בימי ראשון. "סגולה" נוספת היתה לו. הוא לא הבדיל בין ימינו לשמאלו ולא נהג לרדת לבית הסוהר ולו פעם אחת, כפי שנהג מיסטר סטיל.

במצב עניינים זה לא נותר לנו אלא לפנות לקצין התורן ולהגיש לו את תלונת מטוסק בדבר מעשה האונס שנעשה בו. הקצין התורן מילא את בקשתנו כראוי ואף רשם אותה ביומן. יותר מזה באותו יום לא ניתן היה לעשות.

למחרת, יום א' היה הקצין היהודי "רובין אפנדי" בתורנות. השכם בבוקר הודענו לו בעזרת הסוהר שאנו הפוליטיים לא נצא לעבודה עד שיבוא לשוחח אתנו.

עד מהרה הגיע "רובין אפנדי". ספרנו לו את כל הספור בנוכחותו של בעל "התחת" עצמו והוספנו שלא רק שלא נצא לעבודה, אלא שאנו מכריזים מיד על שביתת רעב יחד עם הנאנס ובהסכמתו עד שיתברר ויבדק המעשה עצמו על ידי רופא ועד שהאנסים יבואו על ענשם.

בבית הסוהר סרוב לצאת לעבודה ועוד יותר הכרזת שביתת רעב נחשבים כחמורים בעבירות, מעין מרד בזעיר אנפין שעלול להדריך את האסירים השפוטים לשנים ארוכות כי להם אין מה להפסיד.

דבר זה עורר חרדה אצל שלטונות בית הסוהר וחייבם לתגובה מהירה בטרם יתפרסמו הדברים ברבים מחוץ לכותלי בית הכלא. "רובין אפנדי" הסתכל בנו כעל אידיויטים ועל "גיבור הדרמה" כעל בהמה גסה. שאל אותו לגילו וכשנענה שהוא בן עשרים ושש, התפרץ נגדו בצעקות נוספות ושאל את אותה השאלה ששאלנו אנו: "למה לא צעקת, בן עשרים ושש יש לו מלבד תחת וראש של תחת גם גרון שבו יכולת להזעיק את כל סוהרי

המסדרון. למה שתקת, למה לא צעקת”.

והתשובה שלו היתה אותה תשובה שקבלנו אנו: “פחדתי”.

הקצין רובין הביט עליו בזעם, פנה אלינו ושאל בסגנון בית הסוהר – ובשביל “מאניאק” פחדן כזה אתם רוצים לשבות ולשאת בתוצאות שתהיינה.

תשובתנו היתה נחרצת וחד משמעית: “שקלנו את הדברים מבחינה לאומית ואנושית גם יחד והגענו למסקנה שהערבים יראו בחוסר תגובה היתר להיטפל לאנשים תמימים שבאים מהגולה ואינם מכירים את המנטליות הערבית. מי כמוך יודע שרק לפני שבועות מספר נאבקנו והגענו לידי עימות כשהוצאנו מהחדרים שלהם את הנערים והעברנו אותם לחדר עשרים ושלוש”.

לאחר דברים אלה לא נותר ל”רובין אפנדי” מוצא והוא חייב היה להודיע לממונים עליו על המצב שנוצר. הממונה עליו היה לא אחר מהקצין ווטסון השכור שמיסטר סטיל השאיר למלא את מקומו בזמן העדרו מבית הסוהר.

לשמע הספור מפי “רובין אפנדי” והתגובה שלנו, אחזו את הקצין ווטסון חיל ורעדה, שמא יתפרסם המעשה שהוא אמנם מעשה של יום יום כאשר מדובר בערבים ומסתיים תמיד במהירות בין כותלי בית הסוהר, אך לא כן הדברים עם היהודים, שעלולים לגלגל סיפור כזה עד למיסטר סקוט המנהל הכללי של בתי הסוהר בארץ ואף לשאילתות בפרלמנט העניין עלול להגיע וזאת דווקא בעת שהוא הקצין ווטסון, אחראי לבית הסוהר וידוע בין חברי האדמיניסטרציה הבריטית כמי שנושא בראשו חבית של אלכוהול.

במשך השעות הראשונות של הבוקר התחילה השמועה אודות שביתת היהודים לפרוש כנפיים. הגיעו אלינו לסורגים של חדר עשרים ושלוש משלחות של “נכבדי האסירים” ובראשם שייך נאזר ועבדול מג'יד רוצחו של ארלוזורוב.

עבדול מג'יד פנה אלינו “אשקרה חאבאר” – באיום גלוי – ואמר: “אתם רוצים להכפיש את שמם הטוב של חמש מאות ערבים, בגלל תחת מחורבן אחד של יהודי. אתם שוכחים היכן אתם חיים ונמצאים. נעשה מכם שישליק ונאכל אתכם לארוחה אחת. “ננוח מכם” ונתפטר מהצרה הצרורה שנקראת יהודים”.

הרוחות סערו ובית הסוהר התחיל להלך על גלגלים. הקצין ווטסון החליט אז את החלטתו הראשונה והורה להושיב את כל הפוליטיים בצינוק.

החלטתו השניה היתה בבוקר יום המחרת כאשר מטעמים של הסתרה ומניעת שערוריה צבורית, הורה להעביר אותנו מירושלים למחנה עבודה הפרך בעתלית.

מחנה העבודה עתלית היה סניף של בית הסוהר המרכזי של אזור הצפון והשתייך למבצר עכו, כמו שמחנה העבודה "נור-שמס" השתייך לבית הסוהר המרכזי בירושלים.

אשר ל"גיבור הדרמה" עצמו, יום לאחר שהעבירו אותנו לעתלית הוציאו אותנו מהצינוק, הביאו אותנו לבדיקה אל אברהם "התומרג'י" ושם לחצו עליו שיתכחש לכל ספור האונס. תמורת הצהרה זו הבטיחו שלא יישלח לנו-שמס מקום ממנו לא ישוב חי כי הערבים ינקמו בו בעבור "העלילה" כביכול.

לאחר שחתם על ההצהרה ומבלי להשתהות ולחכות ל"פוסטה" לנו-שמס כמקובל, שלחו אותנו מיד ובמיוחד לנו-שמס.

אשר לנו, לא את כל שבעת הפוליטיים יכול היה הקצין ווטסון לשלוח לעתלית בגלל תקופות המאסר הארוכות: אלטמן, קוטיק ותמרי נשאו בכלא ירושלים. מנחם לוי, אוסקר בוכולד, בוצ'קו ואנוכי הועברנו בחטף לעתלית כפי שכבר ספרתי.

היה יום סגריר וקר של חודש ינואר כשהועמסנו על משאית משטרתית פתוחה בתלבושת אסירים קלילה. רוח חזקה נשפה וערפל סמיך ולח לווה אותנו לאורך כל הדרך. לא יכולנו לנשום ודומה היה לנו שהרוח ממלאת לא רק את הריאות אלא גם את הבטן ומחניקה אותנו.

חששנו שמיד עם בואנו למחנה עתלית יצטרכו להוציא אותנו על אלונקות לבית החולים. היינו קפואים, לא יכולנו להניע את הידיים והרגליים. אך הנעורים וכוח הרצון להתגבר על יריבים ואויבים היו בעזרנו.

למחרת השכם בבוקר התעוררנו בריאים ורעננים כאילו כלום לא קרה. למרות מזג האוויר הקשה יצאנו עם יתר האסירים לסלילת כביש שהוביל למחנה השבויים החדש בסביבה. לאחר

שלושת חודשי סלילת הכביש למחנה החדש השתחררנו מעתלית ומבית הסוהר בעכו גם יחד. בסוף שלטון ממשלת המנדט בארץ, בתקופת מלחמת המחתרת, שימש מחנה זה מקום מעצר לבנות שלנו, ממנו הצליחו לברוח כל בנות החייל.

במחנה עתלית עצמו הופתע מיסטר צ'רלטון – שהיה אז מנהל כלא עכו ומחנה העבודה עתלית שהשתייך לממלכה שלו – למצוא ארבעה נתינים שאינם שייכים למחוזו ועוד פוליטיים לפי התיקים שהועברו גם הם.

הוא הבין שיש דברים בגו והזמין אותנו לברורים במשרדו. ספרנו את אשר קרה ואת הטיפול הכושל והמעוות שהנושא קבל בכדי "לנקות" את האשמים. צ'רלטון ביקש מאתנו להעלות את הדברים שסיפרנו בכתב וכך עשינו וחתמנו עליו ארבעתנו. כנראה שהעברת המכתב למיסטר סקוט והדאגה לאמת לא בתום לב נעשתה ואף לא מתוך דאגה "לישבנו" של מטוסק, אלא מתוך מאבק על תפקיד מנהל בית הסוהר המרכזי בירושלים לאחר שמיסטר סטיל יצא לפנסיה. כך או אחרת, לנו היתה חשובה התוצאה והיא היתה חד משמעית לזכותנו.

אחרי צאתו של מיסטר סטיל לפנסיה עלה במקומו לשלטון בבית הסוהר מיודענו מיסטר צ'רלטון שהחליט כדבר ראשון על חדר יהודי נפרד לאסירים יהודים. החלטה זו בוצעה מיד וסיימה בזאת מלחמה ארוכת השנים שלחמנו לחדר יהודי.

הקצין ווטסון שלא היה "פיגורה" מעודו, המשיך לא להיות "פיגורה". לא עלה בדרכה, לא השיג את מטרתו לרשת את סטיל ונשאר עם כוכב אחד עד שיצא אף הוא לפנסיה.

זמן קצר לאחר שחרורי, נסעתי לירושלים לבקר את רבנו היקר ולהודות לו על כל החסדים שגמל לנו באישיותו הרוחנית והיה עמנו בכל העיתים הרעות כאחד מאתנו ואז הוא סיפר לי כי בשבת שלאחר העברתנו למחנה העבודה בעתלית ולאחר ששמע מפי חברנו שנשאר בירושלים את כל אשר קרה החליט לפנות בנושא זה לגורמים דתיים שאינם קשורים עם הממסד הסוכנותי. אלה פנו ישירות למנהל הכללי של בתי הסוהר מיסטר סקוט שהבטיח לחקור בפרשה ואמנם הוא קיים הבטחתו והתוצאה היתה החדר היהודי, שמיסטר צ'רלטון בצע.

משתחררים מעתלית

בזה הסתיים פרק נוסף במאבקם של חברי המחתרת הלוחמת בתוך בית הסוהר נגד השלטון הזר. מלחמה שנמשכה עד צאתו לפנסיה של הבריטי האחרון מארצנו בשנת אלף תשע מאות ארבעים ושמונה כפי שיסופר בפרק הבא.

למרות החששות כי בגין האירועים האחרונים שארעו בבית הסוהר בירושלים יענישו אותנו ויבטלו את הזכות להנות מהתנהגות טובה המקצצת בשליש את המאסר, השתחררנו במועד הקובע.

בעתלית נשארנו מנחם לויין ואוסקר בוכולד. הפרידה היתה עצובה ומצערת. במחנה שמנה כשלוש מאות אסירים ערבים נותרו רק שני החברים שלנו.

בבוקר של יום שישי אחד בחודש מרץ 1940 הגיע משמר גדול של סוהרים להעביר את בוצ'קו ואותי ממחנה עתלית לכלא עכו. לפי מספר השוטרים הרב סברנו שמובילים אותנו למשפט חדש, אבל התבדינו. הביאו אותנו לכלא עכו – שם החלפנו את בגדי האסירים בבגדים האזרחיים שלנו, שהיו כלואים כמונו בשקית אטומה במשך כל תקופת מאסרנו.

הבגדים היו מעופשים, מעוכים ומקומטים. בלבוש "פנורמה" כזה לא הייתי מתרעם על אף שוטר, שהיה עוצר אותנו כחשודים בשוטטות.

עלי לסטות ולספר כי לאחר שרחל סיימה את לימודיה בסמינר היא נשלחה לראש פינה בגליל, לשמש כמורה והיא לא היתה היחידה כי בימים ההם מקובל היה לשלוח מורים חדשים שסיימו את לימודיהם בהצלחה אל מושבות מרוחקות כדבר מובן מאליו.

איש לא ערער על כך. להיפך, לכבוד נחשב הדבר, מעין שרות לאומי מרצון.

אחרי שנה של שהייה בראש פינה, הכפר אשר הוציא מתוכו אנשי מחתרת מובהקים ואנשי פלוגות עבודה של בית"ר מפורסמים לא פחות, העבירו את רחל בשנת 1936 כמורה לתל-אביב.

רחל היתה נערה נאה מאד, בהירת פנים עם שיער בלונדי גולש. נשיית ומלאת חיים. בכל חברה אליה הצטרפה, היתה הרוח החיה, השרתה אהבת חיים על כולם. לא קל היה להתמודד עם המחזורים שנהרו אחריה.

בשנת 1937 נישאנו אחרי רומן אהבה שנמשך חמש שנים. היו אלו גם חמש שנות חברות בברית-הבריונים. רחל היתה אחת מהחברות הראשונות בברית-הבריונים בירושלים. ארבעה חדשים לאחר נשואינו נאסרתי לשלוש שנים.

אני דבקתי בתורתו של אבא אחימאיר והודהיתי עם השקפתו שאמרה כי "לאיש מחתרת אין חיים פרטיים".

ידעתי שאמונתי באדנות ישראל תגבר על כל אורח חיים יומיומי ומקובל ושום מסגרת "בעלבתי" לא תצלח לכבול אותי ועל כך הרבנו לשוחח אודות המצבים שעלולים להוצר עקב הדרך אשר בה בחרתי לחיות.

לאחר מאסרי עברה רחל את רוב מדורי הגהינום. בתל-אביב פיטרה אותה מחלקת החנוך של הועד הלאומי מעבודתה למרות דרישת חבר המורים ומנהל בית הספר ד"ר אלישקובסקי להשאירה במקום. לאחר דין ודברים קשים, הסכימו להעבירה לחיפה "האדומה".

בחיפה התנגד חבר המורים לקבלה וטען כי להכניס "בריונית" לחדר המורים, זה כמו "להכניס צלם בהיכל".

לבסוף, לאחר שכל ההתנגדויות של חבר המורים לא עלו יפה, החלה רחל באווירה עכורה, לעבוד בבית הספר בחיפה.

תוך זמן קצר הפכה לכוכבת באותו צוות מורים, אשר תחילה החרים אותה. היא התגלתה לפנייהם כחברה טובה, יסודית במקצועה, חובבת שירה וכותבת שירה.

הידידות בין רחל וחבר המורים התעמקה עד כדי כך, שאף

אנוכי "הפשיסט" המקולל והמחורף ביותר, נהייתי מבוקש ומוזמן לבקורי בית אצל אנשי הג'ונגל השרופים של מפא"י הצהובה.

חודש לפני שחרורי בקרה אותי רחל במחנה העבודה עתלית ומסרה לי את כתובתה בחיפה. אני לא רציתי לציין את תאריך שחרורי, כי לעולם לא ידענו אילו הפתעות מכינה לנו הסי.אי.די. גם לא חבבתי את הרגשנות הפומבית ליד שער בית הכלא. עם שחרורנו של בוצ'קו ושלי, החזירו לנו במשרד בית הסוהר את כל רכושנו שהיה מגולם במעטפה חומה ובה מצאנו מעות מעטות שאפשרו לנו להגיע לחיפה.

את השעות הראשונות של החופש חייב הייתי לגמוע לבדי עם עצמי. את רגעי הראשונים רציתי לעכל יחידי, להפנים את תחושת האושר העמוק בקרבי מבלי להתחלק עם ידידים ולו היקרים לי ביותר.

רחל התגוררה בהדר הכרמל בחדר קטן בעליית גג. מורגל אני וכך עד היום, בהכנסי למקום מגורים לראשונה, לצלם בעיני את מראה החדר: תמונות, רהיטים, החפצים שבו ומיקומם. מחדרה של רחל לא נותרה אף תמונה בזכרוני.

באתי במפתיע וגרמתי לשיתוק חושים ולהתאבנות שלא יכלו לגשר בין געגועי לבין שלוש שנות פרידה.

עמדנו שנינו ממוסמרים. רגע ארוך ללא נשימה, עד שהרגשתי את ההלם מתרכך בתוכי, הולך ופג ואת הנתק הנפשי מלא המעצורים מתנדף ומשחרר אותנו לחוש את ההשתייכות הראשונית שלנו זה אל זו.

במשך כל תקופות "ישיבותי" לא בקרה אותי אמי אף פעם אחת. למרות זאת ידעתי שכל מעייניה שזורים בגורלי ובאמונתי הבלתי נלאית בדרך בה הלכתי.

אמי הזדהתה אתי רעיונית כציונית נלהבת עוד בהיותה ברוסיה. כסוציאל־בולוציונרית לוחמת בימי נעוריה, מקובל היה עליה שכל מאבק או מעשה מלחמה כשרים לעם מדוכא, מושפל ומושמד כעם היהודי השואף להגיע לעצמאות מדינית בארצו שלו.

בבית אמי חיכתה לי "הפתעה" כי עלי לבוא למשטרת

הירקון להתייצב לפני סרג'נט די מהבולשת.

סרג'נט די, גוי בגובה שני מטר, לבוש אזרחית בנוסח אנגלי, הודיע לי כי יהיה עלי להתייצב במשך שנה תמימה במשטרה שלוש פעמים ביום וכן אסור לי לעזוב את בית אמי ואת תל-אביב משקיעת החמה ועד זריחתה והוא עצמו הסרג'נט יבקרני ויבדוק אם אני מקיים את ההוראות. מטרת ההכבדה היתה למצוא עילה לצו לשעת חירום, כלומר מאסר אדמיניסטרטיבי במחנה המעצר במזרע.

מצב חדש זה גרם להמשך הניתוק מרחל. עד סיום שנת הלימודים נהגה לנסוע מדי פעם לתל-אביב לבקרני. עם בוא החופש הגדול התגוררנו יחד בבית אמי. ליתר דיוק, בביתה רק סעדנו. לגור התגוררנו על גג הבית הסמוך שאף הוא השתייך לנו. בית זה ראוי שאקדיש לו מספר שורות. הוא נבנה בשנת 1925 על ידי אבי בסגנון הימים ההם. האדריכל היה מגידוביץ הידוע בתכנוניו המיוחדים של בתי תל-אביב הקטנה.

הבית נבנה על גבי יסוד בגובה מטר וחצי מעל פני הקרקע ויחד עם הקומה הראשונה והמעקה מלבנים הגיע לגובה של שישה מטר. אל גג הבית הצמדנו סולם מעץ אף הוא בגובה 6 מ'. הגג היה מרוצף כולו במרצפות לבנות והנותר היה שטח פתוח מיועד למדרגות שתיבנה בבוא העת כשנוסיף עוד קומה.

על שטח זה הקמתי מעין אוהל בדואי שהיה פתוח לרוח הים. אוהל זה היה נחלתי הבלעדית. על גג זה למדני בזמנו שמואל הלוי לראשונה את "מלאכת הביקסל" לפי המונחים של אבא אחימאיר. אליו הייתי מזמין חברים לשיחות וללבון השקפות.

בלילות ירח היו מרצפות הגג מבהיקות ואורן דמה לשדה שלג לבן. אל אוהל זה ועל סולם של שישה מטר היו עולות ויורדות נערות בסכנת נפשות. אמי היתה אומרת לי בקריצת עין: "אינני מבינה את בנות דורך. לטפס על סולם רעוע, לסכן את עצמן". והיתה מוסיפה בחיוך: "והרי לשוחח אפשר גם למטה בבית".

אני הייתי מנחם אותה ומשיב: "אמא, אלה לא נערות, הן מלאכי שמיים, כרובים, יש להן כנפיים והן יודעות לעוף רחוק רחוק ואני רק פרפר של צוף לשעה אחת של חיים".

אמי חיבבה את הליריקה שלי לגבי הנערות וגם משום כך

אהבתיה. גג זה איוויתי והועדתי למגורים לי ולרחל, בשובה מחיפה לתופשת הקיץ.

לא רחוק מהגג רבץ והתפרחח הים הכחול ובשובנו ממנו עייפים ומאושרים, היינו מטפסים בזריזות חתולית על הסולם הרעוע ומשתרעים על המזרון האחד שהיה פרוש ליד המרצפות. חיינו בתחושה שמצב זה לעולם לא יגמר, שגן העדן יכון לנצח. הימים הללו, ימי חופש נעימים אלה, היו קצרים. עם תחילת שנת הלימודים הסכימו לתת לרחל עבודה בירושלים. וכך נפרדנו שוב. אני נשארתי בתל-אביב במאסר הבית שלי, בתקווה שלא יאריכו את המאסר. החלטה נחושה היתה לי כי ביום בו יסתיים מאסר הבית הזה אתנדף ואעלם לירושלים, ללא "ג'מילות" – טובות מהבולשת ומסירת אינפורמציה של כתובת המגורים החדשה.

”אחי הידעת היכן יולד המשיח?
בבית האסורים יולד הוא, עלי הרצפה”.
(יאיר)

לוחמי חרות ישראל

מבחן שלישי

בחזרה לירושלים

באחד הימים בשלהי הקיץ באו אלי יעקב אורנשטיין ונעמי, לימים רעייתו, וספרו לי על חלוקי הדעות המפלגים את האצ"ל. עתה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה האם יש לשתף פעולה עם אויבינו הבריטיים שמונעים עליה להצלת יהודים, או לנצל מלחמה זו לטובת המטרות הבוערות לנו גם אם יהיו קרבנות בין לוחמינו.

זכרתי בפגישה שהיתה לנו עם יאיר בבית הסוהר ובדברים שהשמיע אותו ערב ליל שבת. היה לי ברור שבראש הפילוג בדבר המשך המאבק נגד הבריטים עומד יאיר שגורס כי אם בריטניה רוצה שקט ושלווה בעתות המלחמה, עליה לשלם באותה מטבע למענה יצאה המחתרת למלחמה, עלייה חופשית בעת מצוקה טרגית ליהודי אירופה וביטול "הספר הלבן" שאוסר על יהודים לרכוש קרקעות בארץ־ישראל.

הנהגת התנועה הרוויזיוניסטית ובתוכם רוב מפקדי האצ"ל, הניחו את נשקם, ללא כל תנאי ונותר מיעוט אשר הצטרף ליאיר ובו כל אנשי ברית־הבריונים שהיו באצ"ל, שהשקפתם האידיאולוגית ויחסם מראשית דרכם לשלטון הבריטי הזר היה ברור לחלוטין.

הסברתי ליעקב ולנעמי את המצב בו אני נתון. הודעתי על השקפותי והזדהותי עם דרכו של יאיר והוספתי שנותרו לי רק מספר חודשים לסיום כליאתי בבית ואז אחמוק גם אם אקבל הארכת "התייצבות" חדשה ואכן כך היה. בתאריך הקובע את סיום מאסר הבית עזבתי את תל־אביב.

אורח חיים כזה, של מאסר יותר מאשר חופש, לא היה הבסיס

האידיאלי לחיי משפחה תקינים. לאמיתו של דבר גם לא הייתי מודע למחויבות שחיי משפחה כוללים ומגלמים בתוכם.

עם רחל ניהלתי רומן. חלופי מכתבי אהבה, פגישות סתר, במקומות סתר, שיצרה אהבת סתרים חריפה בטעמה. כל אלה לא היו חיי נישואין מקובלים. אם כי הייתי כבר נשוי. למציאות בה חייתי היה חלק נכבד ברומן זה. רחל ואני היינו מאוהבים, בתחושה כי לעולם לא נגיע לסיומה וסופה המלא; אלא אם כן נזכה תחילה לאדנות ישראל ואוותר בחיים.

בתקופת מאסר הבית, בין התייצבות להתייצבות במשטרה, הייתי חפשי ככל העולה על רוחי. רק עבודה לא יכולתי להשיג בין הזמנים בגלל ההתייצבות.

מאפס מעשה הייתי מרבה לשבת בבית הקפה "קנקן" שהיה למעשה התחליף של בית הקפה "שלג-לבנון".

גם בו הצטופפו אנשי בוהמה סופרים, משוררים, ציירים, שחקני תיאטרון, שהתווכחו והתדיינו על דברים שעמדו כביכול ברומן של עולם ובלבד שלא יהיה לזה קשר עם הבעיות שהיו צריכות להדאיג באמת את היושבים בציון כולל את באי "קנקן".

עד היום לא מובן לי, מה ראיתי על כך, אני האיש מעולם אחר, שנהגתי לשבת ביניהם ולהקשיב לארכיאולוגיה הנשלפת "מהקנקן" הפרהיסטורי אודות מרקסיות, סוציאליזם וטרוצקיות. ספורי סבתא שלא הזדהיתי אתם. אולי משום שבקפה "קנקן" פגשתי חלק מאותם אנשי הבוהמה שהכרתי בשלג הלבנון ההסטורית. זהותי היתה ידועה. גם לא הסתרתי אותה. מי שחשב שהוא משכמו ומעלה ממני היה רשאי לא לבוא אתי בדברים.

בבית קפה "קנקן" קשרתי קשרי רעות על רקע פוליטי עם נשים צעירות. אחת היתה שחקנית בתיאטרון הבימה. השניה היתה עורכת ספרי סופרים שלא היטיבו לדעת עברית והיתה נערה לאומית. השלישית היתה אשת משורר, סלון קומוניסטית. היתה נוהגת לבקרני בבית אמי לעיתים מזומנות, לגבה החששות "מה יגידו" לא נחשבו.

היא היתה אשת שיחה שגם ידעה להקשיב. חריפת לשון ומשכילה, דמות רנוארית מתמונת "נשים מתרחצות".

אחת משתי הסלון קומוניסטיות הנותרות היתה בת-אל

שהוצגתי לפנייה על ידי הסופר והמרצה בספרות ואמנות בער מלכין. אתו כפי שכבר הזכרתי נפגשתי בכלא יפו בשנת 1940.

האחרונה היתה הג'ינג'ית. אודותיה עוד יסופר בהמשך. זה היה בתקופת "הסלון קומוניזם" שרבים בעלי העבר הקומוניסטי הצטרפו לחוגים אלה שהיוו כיסוי כלפי המשטרה שהעיד על אי פעילותם במפלגה שהיתה מחוץ לחוק. מאידך השתייכות לחוגים אלה איפשרה להיות "מתקדם" שתועלתו בחברה דאז היתה רבה מבחינה כלכלית.

מאוחר יותר, לאחר בריחתו של מיכאל ממזרע, היו אלו הנשים בתל-אביב שאני הפעלתי. מהראשונות שהחלו להבקיע את חומת הטינה ללח"י בחוגי "אנשי הבוהמה המתקדמים" שעד אז לא העיזו להביע דעה עצמאית חורגת מזו של "הישוב המאורגן השפוי".

הן והאחרים שבאו בעקבותיהן יצאו מנקודת השקפה שאם הגורמים השמאלניים שמחובתם היה לעמוד בראש המאבק נגד האימפריאליזם הבריטי אינם עושים מאומה, מוטב כי יעשו זאת חוגים לאומיים, ובלבד שהמאבק ייעשה; את ההתחשבות ההיסטורית הסופית ממילא יעשה הזמן בעצמו.

חישובים והרהורים מסוג זה לא היו קיימים אצל הסמינריסטית שלנו, שזה מקרוב סיימה את הסמינר.

הכינוי שלה במסגרת העורך הציבורי היה "ימימה". במחתרת מילאה תפקיד של בלדרית. היתה מעבירה למקומות שנדרשה כרוזים, עלונים וכלי נשק.

כפי שנודע לי לאחר מאסרי ב-1944 הוטל עליה להעביר נשק לדוד המאירי. מקום המפגש נקבע בפירת הרחובות פיירברג בר-אילן.

"בבואי לשם", סיפרה לי לאחר קום המדינה, "אני נתקלת בתקלה רצינית: טנדר בריטי וחייילים מסתובבים במקום. איך תתקיים הפגישה, אני מהרהרת. אני מסתובבת באזור, עוברת לשדרות רוטשילד ושוב חוזרת. הטנדר והשוטרים עדיין במקום. אני נכנסת לקפה תמר ושם משוחחים בהתרגשות: נתפס טרוריסט. הבנתי כי דוד המאירי נתפס".

"אני חוזרת לביתי, מסתכלת בחמלה על אבי הקשיש. כמעט

לא הייתי חוזרת הערב. צר לי עליו, הוא לא היה מבין לו נתפסתי, וצר לי על דוד המאירי, שלא עלה בידי להעביר לו את הנשק. למחרת בבית הספר ביל"ו מספר זאטוט אחד בן עשר איך תפסו אותו, ואם כי לא ראה אותו במו עיניו, מטר קללות ניתך על הבריטים. "כשאהיה גדול", הוא מבטיח לי, "אצטרף גם אני אליהם".

"מסביבי תלמידים רבים, מהנהנים אף הם. רשמתי מפי בן העשר את ספור המאסר ואת הבטחתו כשיהיה גדול והעברתי לאיש הקשר שלי".

רחל אותו זמן, כבר שמשה בהוראה בירושלים ואני הרמתי "עוגן" מתל-אביב ועברתי לירושלים.

שכרנו שנינו דירת גג של חדר וחצי ברחוב צפניה מספר 44, סמטה צדדית ללא מוצא, מעין הסתעפות חורגת לרחוב צפניה עצמו שהיה ישר כמו מיתר.

דירת גג זו היתה הדירה הנאה ביותר מבין כל דירות הגג שלי בתקופת המחתרת. לבית זה היה יתרון גדול, בינו לבין חורשת שנלך חצתה גדר נמוכה של אבנים שניתן היה בקלות לחצותה ומשם אל מבני שנלך ובתוכם להעלם. מצב טופוגרפי אידיאלי שכל איש מחתרת רואה זאת בחיוב.

מיום הסתלקותי מתל-אביב ועד אמצע ינואר 1942, כשנה בערך, התגוררנו בדירה זו.

היא נראתה לנו מוסתרת מעיני הבולשת ושמשה למפגשים של חברים שלנו בירושלים.

אליה היו באים – עמנואל הנגבי (אדם), ישראל תבואה (עזרא), יעקובי (לוי), יוסף פרלמן, עמנואל כץ ואחרים.

לחיזוק כוחנו היינו מרבים לקרוא בשירי אורי צבי גרינברג. עד היום אני סבור כי בלעדי שירתו של אצ"ג לא היתה בכוחנו היכולת הנפשית להחזיק מעמד בשנתיים השחורות של לח"י גדושי המאסרים והרציחות.

זכורני ערב אחד, בדירת מגורינו נשארנו החברים הקבועים לבד.

רחל שהיתה אחת מאתנו והשתתפה תמיד יחד עמנו בשמחה היתה טרודה עם אחת מחברותיה בהכנת עבודה עבור בית הספר ועזבה את הבית.

שמחה שנבעה מתוך יגון ירדה עלינו מאליה בפתאומיות של בלון מנוקב שיוצא בריקודים.

הוצאתי מהמזווה בקבוק וודקה.

התחלנו את הערב בשירת אצ"ג, מתובלת בכוסית של וודקה שהפכה לכוסיות. כל אחד קרא בית או קטע של שיר, מבית לבית, מקטע לקטע נפתחו חרצובות מעצורינו.

לא היה ולו אחד מאיתנו שלא השתתף בקריאת תפילה זו שאחדה אותנו בדבקות שלה.

"אדם" אחז במפת השולחן, קרע אותה לשניים והכריז: "על אפם וחמתם יעלו יהודים וימלאו את הארץ. דרך כל הסדקים והקרעים והמנעולים יעלו". ואחר הוסיף: "כמו מפה זו, יאבדו כל אויבינו שרוצים לחסלנו."

היינו נרגשים, נצמדנו כגוש אחד, איתנים לקראת הבאות. מזגנו כוסיות ויצאנו בריקודים חסידיים שעה ארוכה עד ששמענו דפיקות רמות בדלת, שהשתמע מהן שאת הדפיקות החלשות לא שמענו.

לבית נכנסה רחל וחברתה. רחל היתה בסוף הריונה הראשון, אשה בתקופה זו בעיני גברים בעלי מבט, מצטיירת כמושלמת, ריחנית ותפוחה כחלת שבת שזה עתה יצאה מהתנור.

לעומתה היתה חברתה מושלמת בכיעורה. היא היתה מכוערת במקורה. "עזרא" ניגש אליה, כרע על ברכיו והתחיל לספר ביפיה – ועזרא ידע מה היא דמות אשה נאה.

רחל סיפרה באותו מעמד כי מזה שעה ארוכה הן עומדות מאחורי הדלת ומקשיבות לשמחה הספונטנית שעולה מהדירה והן לא רצו להפריע.

אותה שנה היה חורף קשה. ימי הריונה של רחל התקרבו לסופם. נסענו לבית החולים לילודות על הר הצופים במזג אויר עליו בישר הרדיו שלגים.

ביום 28.12.41 נולדה בתנו יעל – אוהליבמה – ענת.

רחל שבה מבית החולים כששלגים כסו את ירושלים. בדירתנו על הגג קפאו המים בצנרת וקור כלבים שרר בדירה.

בלית ברירה החלטנו, שטוב יהיה בתנאים אלה שרחל תרד עם התינוקת לבית אמי בתל-אביב. אני נותרתי לבדי בדירה.

הנחש והחוש השישי

לילה אחד התעוררתי בזעקת אימים וכאב חזק אחז בירכי שבא מנכישת נחש. הספקתי לראות את הנחש מתחמק מתחת למיטה. מהרתי אחריו והשתטחתי מתחת למיטה, כדי לאחוז בזנבו ונתקלתי ברגל המיטה. כך בין נים וער, מצאתי את עצמי שוכב במיטה ללא סימני נכישה או כאבים אחרים.

מה קרה לי, שאלתי את עצמי. הבנתי כי היה זה חלום, חלום זוועות. לפתע ניצנץ במוחי, כי הבולשת בעקבותי.

לא התלבטתי הרבה, התלבשתי בחופזה, השארתי את המיטה סתורה והסתלקתי מהבית. השעה היתה ארבע לפנות בוקר.

ירדתי בשקט מהמדרגות, לא פניתי לשער שיוצא לרחוב, עברתי מספר גדרות והתקרבותי לרחוב גאולה בכדי להגיע למאה שערים.

בשעה כזו לפנות בוקר, מתחילה מאה שערים להתעורר משנתה. יהודיה מתחילים להתכנס לבתי הכנסת לתפילת שחרית של משכימי קום. ערביי הכפרים מהסביבה מתחילים להביא את מרכולתם.

עופות בנוצות צבעוניים מתחילים לקרקר את שיחת הבוקר החדש. אני הולך מכורבל מכפור בתוך בגדי הדלים, מזדרז להגיע לבית הכנסת תפארת ירושלים.

בית כנסת זה פתוח יומם ולילה. חם בו. אור חשמל מאיר את הלב והנשמה. באחת הפינות מזמין קומקום בשפתו המזומזמת את באי בית הכנסת לכוס תה חם.

על הקיר בניר צהוב מזוקן, כתוב: "להוסיף מים לקומקום". אני ניגש לארון הספרים לאחוז בספר וידי מתחלקת על

”מסילת ישרים”. משה חיים לוצאטו, אני אומר לעצמי בטרם שאני פותח את הספר, ”נולד בשנת 1700 ונפטר בשנת 1740” – וזכור מתקופת לימודי בסמינר. צעיר היה המקובל במותו. לא הספיק להביא את משיח צדקנו.

בשנה שלמדתי בישיבת ”תפארת בחורים” בחיפה, הייתי קם בחצות כמו אחרים בישיבה ומנסה ללכת בדרכי ”מסילת ישרים”.

את ההתייחסות הרוחנית עם ספר קבלה זה היינו מלווים בנעימה מיוחדת, מקובלת וידועה, נעימה ענוגה וחנונה שסגולתה לפתוח את רקיע השמיים.

בבית הכנסת ”תפארת ירושלים” שהייתי עד שעה אחת-עשרה ביום. ממאה שערים ירדתי ללא סיבה מובנת לרחוב יפו. במגמה להתקרב בזהירות בדרכים עקלקלות אל מגורי.

אחרי הכל חשבת, אולי היה זה רק חלום ולא יותר.

בקרבת בקור-חולים ברחוב קינג ג'ורג', שאת אותיותיו מהשלט מחקנו כבר בתקופת ברית-הבריונים, פגשתי בעמנואל כץ. הוא הרעיף על רחל ועלי אחולים ליום הולדת הבת.

לשאלתו לאן אני צועד עניתי: לביתי. מתוך בושא לא הזכרתי את הרפתקאות הלילה והמשכתי ללכת לאיטי.

לאחר רגעים מעטים הרגשתי שמשהו נושם ונושף בגבי. הפניתי את ראשי והנה עמנואל עובר אותי ורומז לי ללכת אחריו. הבנתי מיד את סיבת התנהגותו זאת.

הוא הלך לפני ואני אחריו במרחק שאינו מעורר חשדות או קשר ביני לבינו.

בשכונת אחווה הוא נכנס לבית בן קומה אחת, שם התגורר בחדר אחד שכור עם אשתו חנה שזה לא מכבר התחתן עימה.

”כשנפרדתי ממך”, אמר לי, ”פגשתי במכר משותף אשר גר בקרבתך והוא סיפר לי כי בשעת בוקר מוקדמת ניגש לדירתך לברך את רחל ואותך במזל טוב להולדת בתכם. אך במקום לפגוש אתכם, מצא את דירתכם הפוכה לאחר חפוש ואנשי בולשת יושבים עם נשק ומחכים לשובך. מהרתי להשיגך בטרם תגיע אתה למעונך ותאסר”.

את עמנואל כץ פגשתי לראשונה בין משפטי ברית-הבריונים

לבין עלילת הדם של משפט רצח ארלוזורוב.
ראשית דרכו בעלותו לארץ היתה למצוא קשר עם אנשי ברית-הבריונים, שבאותה עת היוותה את המלה האחרונה של המהפכה הציונית. זכורה לי פגישתנו הראשונה ותלבושתו המסוגנת כיאה לבן תרבות מבית אדיסטיוקרטי, שזה עתה הגיע מהגולה עם כל גנוני הנימוסים. בגדיו הכהים היו מצוחצחים ומגוהצים למהדרין. בחגורתו מצד שמאל היתה צמודה בתוך נרתיק עור חנית פינית באורך של עשרים סנטימטר. לשאלתי לשם מה החנית ענה שהוא "כאיש שמזדהה עם הציונות המהפכנית של אבא אחימאיר סבור כי אסור לזלזל בסמלים, כי סמל הוא דגל, אחריו הולכים ונופלים לוחמים והחנית מסמלת את תקופת הסיקריקים ואת מלחמתם נגד הרומאים".
במשך שבועיים שהיתי בחדר זה וכל שאומר לא יבטא את היחס והדאגה שזכיתי להם.

כששבה רחל מתל-אביב, היתה חנה אשתו מטפלת בתינוקת. וכל שאוסיף, יגרע ויפגום בסולידריות ששררה בין חברי המחתרת.

את חדרם של עמנואל וחנה עזבתי גם מתוך חשש שעלולים "לעלות" על עקבותיו ואז נוכחותי בחדרם תהווה הוכחה קובעת להשתייכותו המחתרית ועונשו יהיה מאסר לשנים ארוכות ב"מזרע".

כשעזבתי את ביתם לא היה לי לאן לפנות. ההרגשה שעוקבים אחרי לוויה אותי בכל מקום אליו הלכתי. חשבתי כאילו בלש צמוד הולך בעקבותי, ומאפשר לי להמשיך בדרכי מתוך בטחון שלא אוכל להתחמק ממנו, ובמהלך העיקוב רושם כתובות של אוהדים וחברים אליהם אני נכנס. הבלש, חשבתי, מתכנן לעצמו ציד מושלם.

לאחר שמקום מגורי ברחוב צפניה "נשרף" לגבי כליל ולא יכולתי יותר לשוב אליו, החלו נדודי החלטורות, ממקום למקום, מחדר לחדר, כי גם אותם איים בודדים שנותרו מאנשי לח"י, התקיימו על כרעי תרנגולת. זו הסיבה שאנוכי, עזרא, אדם, ומשה'לי בריג'ורא הרבינו להתארח אצל בת-אל וחברתה מקבוץ גבעת ברנר, שאף היא למדה באוניברסיטה אותה עת.

מקום מגורים זה בן חדר אחד היה במאה־שערים ליד מאפיית ברמן. אליו היינו מתגנבים בערוב היום לשבת בחברתן, לשתות כוס תה חם ולשוחח על הא ודא ועל המצופה. אותנו ערב, קודר היה. שררה בו אווירה של פרידה. היה עצוב, שתיהן כאילו נדברו והחלו לזמרר לעצמן שיר רוסי פופולרי באותם הימים.

”ואניה הבן יקיר שלי,
בוא ונצא למלחמה
אתה תהיה שם קומיסר אדום
ואני אחות רחמניה
צבעוניים הוי אלה צבעוניים
בכל אשמה החברה
אבדנו כל אשר יקר היה
ולא ישוב עוד לעולם”.

שתי נשים אלו, בת־אל ושולמית, ידעו את מעמדנו הבלתי חוקי. למרות זאת לא נאותו לוותר על שהייתנו בחברתן, גם אם ידידות זו תפגע במעמדן הן ובמטרה שלמענה באו לירושלים. יחסן אלינו בעת מצוקה יצר בינינו רגשות הזדהות אישיים שהפרידה מהן היתה קשה ומעוררת געגועים. אנו החזקנו אתריהן בלחישה ואף הוספנו משלנו שירים שהתחבבו על הנערות שלנו, ריגש אותן והביאן לחשוף את חבתן העמוקה אלינו. אולי בגלל תוכנם של השירים ונעימתם המופקרת לגורל המיועד לצפורים נודדות ומחוסרי בית, שיום המחרת אינו מובטח להם. בקולות הבסים הבלתי מלוטשים היינו מדקלמים את שירי יונתן רטוש ובלחישה נוגה מפזמים את שירו של אלכסנדר פֶּן – “סורו מני”.

לאחר שנסגר עלי המעגל כולו, החלטתי שעד למחרת בערב עלי למצוא מחסה ללינת לילה. פניתי לחבר בשם זילברמן איתו למדתי בסמינר, והיה מקורב אי־פעם לחוגים שלנו. זילברמן

התגורר במאה־שערים ובראשית לימודי התגוררתי בביתם. הם מיד הסכימו לארח אותי לימים מספר.

למחרת אף העזתי לבקש מאמו של זילברמן לגשת לבעלי הבית של מגורי ואם הכל כשורה, לקחת מהם את המפתח הרזרבי, ולהביא אלי את החליפה היחידה שהיתה לי, חליפת הנשואים שלי שלבשתיה רק פעם אחת ביום חתונתי. היא מילאה את בקשתי והלכה.

עוד באותו יום מכרתיה בלירה וחצי לסוחר סמרטוטים במאה־שערים. בכסף זה שכרתי חדרון בשכונת "נחלת־ציון" שמאחורי מחנה יהודה. בעלי החדר היו דתיים. שאלתם היחידה היתה אם אני מחלל שבת. שאלה זו שמחה אותי והשרתה עלי הרגשת בטחון שבבית זה אין מלשינים ושכרתי את החדר.

לחדר היתה כניסה נפרדת מהחצר הפנימית שגודלה היה כשישים מטר מרובעים ומרוצפת באבן. בית השמוש היה בכניסה לחצר והכל היה נקי ונוצץ.

בחדר היתה ספה, שולחן קטן, שרפרף אחד ועל הקיר "פוסטר" גדול של נערה, שדמתה לנערה שהכרתי לפנים. נערת "הפוסטר" עמדה בשדה פרחוני גדוש מרגניות לבנות ונחשה באמצעות מריטת העלים אם הנער המחזר אוהב אותה אם לאו.

שכונת נחלת ציון היתה שכונה ציורית מאד. במרכז השכונה היתה באר מים גדולה. בחורף היתה מתמלאת במי־גשמים וספקה מים כל השנה לאוכלוסית השכונה. מרכז השכונה וסמטאותיה היו מרוצפים באבן. לבידינוט של סמטאות, מעברים וגומחות שניתן להתחמק דרכם. מאוכלסת ביהודים ממוצא ספרדי, נאמני ציון, ובתי כנסת רבים מפארים אותה ומשרים בטחון בחברתם.

בסוף חודש ינואר חזרו רחל ויעל הפעוטה מתל־אביב. הן לא חזרו לרחוב צפניה והתאכסנו זמנית בבית אמה בשכונת הבוכרים, כדי שאוכל מדי פעם לראותן מבלי לחשוש שהבולשת בעקבותי.

בהפרדי מהן פעם אחת תקפה אותי עצבות איומה. מאבק בין חיי המשפחה שלי לבין המציאות בה אני חי. נקיפות מצפון כלפי

רחל והתינוקת הפעוטה החיות ללא אב וללא בעל. הנשואים שלנו לא היו נשואים של מקח טעות. רחל היתה חברה פעילה בברית־הבריונים והמשיכה להיות פעילה ככל יכולתה, עד קום המדינה. היא לאומית בכל ליבה ונפשה. סבל העם היהודי הוא כאבה. היא יודעת שלא אסטה מאמונתי באדנות ישראל שתבוא גם אם אצטרך לשלם במחיר חיי. הרבינו לשוחח על כך לפני נישואינו ולאחריהם ועתה נתווספה לנו תינוקת בת חודש ואין ביכולתי לראותה כרצוני. מצב שמשנה את פני הדברים מיסודם ואין מכנה משותף שיוכל לקשר בין האידיאה ומציאות החיים היומיומיים שהייתי שותף ליצירתם. עובדות מעיקות וכואבות ללא פתרון.

בערב כזה לא יכולתי נפשית להשאר לבדי. נגשתי לידידות המשותפות שלנו בת־אל ושולמית. רציתי לשוחח איתן ולשכך את חרדתי לגורל רחל והבת שעלולות להשאר בלעדי. הערב הלך והתקרב לשעה העשירית. חצי שעה חלפה מבואי אליהן, במטבח על פתיליה זמזם קומקום כלהק דבורים. בחדר דלק תנור נפט והיה חמים.

היה טוב לשבת בחברתן ולשתפן בבעיות שלי. תארתי להן את דמותה של התינוקת והצער שתוקף גם אנשי מחתרת קשוחים בשעת פרידה מאהובי נפשם. אחרי הכל חשבתי, יש עם מי לדבר. "אף הן נשואות ולכל אחת מהן ילד והן מנחשות ודאי את העצבות שיוורדת על אדם במעמדי".

תוך כדי שיחה, מזגה לי אחת מהן כוס תה מהביל חלוט חריף. התחלתי לשתות מכוס התה וכשהגעתי לשליש ממנה קמתי לפתע ממקומי כמי שכפאו שד ואמרתי לעצמי: "קום ברח, הנח את התה ואת השיחה שאתה מנהל פן תאחר". הן הופתעו לשמוע ממני את ההכרזה, שבאם לא אסתלק מהמקום מיד אאסר יחד איתן.

"אנא", הן פנו אלי, "לבל תתמסר לאמונות טפלות. השאר עימנו וסיים את שתיית כוס התה".

אני בשלי. "כל לגימה מקרבת את מאסרנו", אמרתי. הן ליוו אותי עד הדלת, השתהינו לידה שניה, כביתי את החשמל,

פתחתי את הדלת, ברוחב גופי ושפוף על קצות הרגליים, זינקתי אל עבר המדרגות.

היה ליל חשיכה, ירד גשם, המדרגות היו חיצוניות, צרות בנויות בקיר. נלחצתי ונצמדתי אל הקיר וירדתי לחצר. מטעמים של זהירות לא פניתי לשביל שפונה לרחוב, כי אם לפנים החצר, בזחילה על האדמה הרטובה, עד שמצאתי עצמי במרחק בטוח מהבית בו שהיתי לפני רגעים ספורים.

בזהירות חמקתי בדרכי עקיפין אל חדרי ב"נחלת ציון". רווח לי בהכנסי פנימה. הדלקתי את העששית והתכרבלתי על הספה מתחת לשמיכה אך לא הצלחתי להרדם. ראשי היה עלי סחרחר; האם באמת אינני מגזים ואולי חוזר חלום הנחש המכיש אותי, אשר עורר אותי בשנתי לקום לחמוק מידי הבולשת ומלא את ראשי פחד ממאסר ופחד זה מחלחל בעצבי המחודדים והרגישים? ושמה לא הטעה אותי החוש השישי גם הפעם? והידידות שלנו שמא תאסרנה על לא עוול בכפן? מה תספרנה לבעליהן על ידידות זו, דוקא עם אנשי לח"י המוחרמים, ש"הישוב המאורגן" יחד עם הבולשת הבריטית רודפים אחריהם? והלימודים, המקצוע והמעמד אליו הן משתייכות ייפגעו.

כל הלילה הייתי שרוי בעלפון של הזיות, אפוף הרהורים עכורים, תוצר חיים חטופים של מהיום למחר וממחר אל הלא כלום.

לפנות בוקר החלטתי כי תחילה אגש לאוניברסיטה לפגוש בחברות ולברר "אם היו או לא היו" וכשאדע את המצב לאשורו, שהיו, ישאר לי זמן להזהיר את חברי שעוד חדר שלנו "נשרף". שעה ארוכה המתנתי ולא ראיתי אותן. שעה מורטת עצבים. "הן נאסרו", חשבתי לעצמי. סבלנותי עמדה לי והמשכתי לחכות עד גמר ההרצאות ואז ראיתי אותן מרחוק. "הן לא נאסרו", קפצתי בתוכי משמחה מהולה בבושה על המהומה שהקמתי והמתח שעוררתי בהן אמש.

התחלתי מתנצל על הנבואות השחורות שהלעטתי אותן בערב הקודם; אך הן קטעו דברי ומאושרות סיפרו כי היו בטוחות שנאסרתי. "כשכיבינו את החשמל בעוזבך את חדרנו", אמרו, "השתהינו שניות אחדות עד ששבנו והדלקנו את החשמל והנה

דפיקה בדלת. כמעט פתחנו. חשבנו שאתה הוא שחוזר אלינו ובכל זאת שאלנו את השאלה הרגילה ונענינו – אלעזר.”

”מי זה אלעזר?” שאלנו מבלי לפתוח. “כאן גרות שתי נשים ואין פה אדם בשם אלעזר”, השיבונו. אך הדפיקות נשנו וקול אמר: “זאת משטרה”. “בת-אל היא שהיתה הגבורה ונגשה לפתוח את הדלת. אני נשארתי ליד המטבח מאובנת. לחדר פרץ להק של שוטרים אנגלים לבושי אזרחית עם אקדחים שלופים בידיהם ובראשם חבר קבוצי, קבוץ גבעת ברנר. לו סיפר לי זאת רבונו של עולם בכבודו ובעצמו לא הייתי מאמינה לו, עד שראיתי במו עיני את המחזה שהתגלה לפני.”

לחצנו ידיים בתמימות רבה והוא מופתע כמוני שואל: “מה לך ולחדר זה שבו מתגוררים אנשי קבוצת שטרך”, ומבלי לחכות לתשובתי, פנה לאנשי הבולשת המופתעים ואומר באנגלית: “זאת חברת הקבוץ שלי. היא וחברתה לומדות בירושלים. כנראה נפלה טעות. אין לנו מה לחפש פה.”

”בכל זאת, לאחר הסתודדות קצרה, החליטו לערוך חיפוש, מתוך תקווה שמא ימצאו ממצאים שיעידו שלא נפלה טעות בזיהוי החדר. מאחר ומאומה לא נמצא בחדר, עזבו אותנו. נשארנו המומות משיתוף הפעולה של חברי הקיבוץ עם הבריטים שזה עתה ראינו במו עינינו, למרות כל ההכחשות בחוגים שלנו.”

”לא פחות מזה”, הן המשיכו, “הופתענו מרגישותך לגבי מצבים כאלה, כיצד חשת את הבלתי ידוע, כיצד פותח החוש השישי שלך. ובאיזה מתח אתה שרוי אם עליך לחיות ולהתמודד עם זה ללא הפוגה.”

הגענו לבית הקברות הצבאי הבריטי של חללי מלחמת העולם הראשונה שעל הר הצופים. מרחוק התקדם האוטובוס הציבורי שמוביל העירה.

מהרנו להפרד בחטף כשהן מבטיחות כי בקרוב תחלפנה חדרן ונוכל להפגש מחדש.

אף אני מהרתי העירה לגלגל את הידיעה בין החברים – החדר שכה חיבבנו נשרף לתמיד.

בראשית ינואר קבלתי הוראה כי בסוף אותו חודש עלי לרדת לתל-אביב להשתתף בקורס שפעילותו לא פורטה. ימים מספר לאחר מכן נמסר לי כי השתתפותי נדחתה לשלב שיבוא אחריו.

רצח יאיר

שבועיים חלפו וב־27.1.42 ברחוב דיזנגוף 30 בתל־אביב "עלתה" הבולשת הבריטית עקב הלשנה על חדר שבו התקיים קורס חבלה, בהשתתפות אברהם אמפר, זליג ז'ק, משה סבוראי ומפקד ירושלים ישקה אליאב שהיה המדריך והמומחה לענייני חבלה באותה תקופה בירושלים.

זה היה הקורס אליו הוזמנתי בראשית חודש ינואר והשתתפותי בו נדחתה למועד שני. במקומי נשלח משה סבוראי שהיה אז מפקד לח"י בתל־אביב ובעל זכויות רבות משלי. אמפר וז'ק נרצחו, משה סבוראי וישקה אליאב נפצעו קשה.

עתה היה לנו ברור ש"הישוב המאורגן" עשה יד אחת עם השלטון הזר כדי לחסל את לח"י כפי שהוא נהג כלפי ניל"י ולישנסקי שנתלה בדמשק בידי השלטון הטורקי. ואם בימי הטורקים כך, בימי השלטון הבריטי על אחת כמה וכמה. מנהיגות מכורה בגלוי לשלטון זר.

מאחורי מנהיגות זאת עמד ישוב מסונוור, זולל וסובא ועתונות סנבלטית כוזבת שמרדימה אותו ומסתירה ממנו שבני משפחתו מושמדים באירופה ואין קול ואין עונה ואין מרים יד נגד השלטון הבריטי שמשתף פעולה עם הנאצים והערבים בפתרון הבעייה היהודית באירופה.

היה ברור לכולם, לכל מי שקרא עיתונים בימים ההם, כי כל "המאפיות" המפלגתיות התאחדו בשם השטן הגדול לעקור מהשורש את "הנטע הזר שגדל בכרמנו", את קבוצת שטרן, שכל מלות הגנוי הקיימות במלון העברי לא הספיקו עבורם. איש לא הטיל ספק שהבריטים ומשרתיהם וסוכניהם רודפים ומחפשים את ראשו של יאיר ואת יתר שרידי לח"י לחסלם אחת ולתמיד.

יהודה לייב שניאורסון, הסבא, ואנוכי קבלנו הוראה למצוא מקלט עבור יאיר בירושלים. התחלנו לחרוש בין הידידים המעטים שנותרו לנו, ובערבים היינו נפגשים ושוקלים את החיוב והשלילה שבכל הצעה שעלתה על הפרק.

אני נטיתי לתת אימון בסלון-קומוניסטים ופניתי לאחת העובדות במסעדה הקואופרטיבית, שם בתקופת ברית-הבריונים היינו נוהגים לסעוד. עם אחת מהן קיימתי קשר חברות כל השנים. שאלתיה אם יש בדירתה ברחוב קינג ג'ורג' חדר להשכיר עבורי. לאחר התייעצות עם בעלה קבלתי תשובה חיובית.

בערב כפי שנהגנו נפגשנו שוב כדי לדווח איש לרעהו. תוך כדי ישיבה ליד גמרא פתוחה בבית הכנסת הידוע תפארת-ירושלים שבמאה שערים אני "תופס" את ראשי ואומר לסבא: "יהודה לייב, למה לנו לחפש בשדות זרים, והרי בחודש החולף לאחר "נכישת הנחש" ברחוב צפניה שכרתי חדר בשכונת "נחלת ציון".

עוד באותו ערב יצאנו לבדוק את החדר וסביבתו. למעשה בדקתי את כל אפשרויות הנסיגה והתנאים בטרם שכרתי אותו. אני יהודה לייב איש חברון, הכיר גם את ירושלים על שכונותיה, רחובותיה וסמטאותיה טוב ממני ועל דעת שנינו קבענו שבמצב הנתון, זה המקום הבטוח והטוב מכל מה שבחנו עד עתה.

ליתר בטחון קבענו פגישה נוספת למחרת כדי לבדוק את המקום לאור יום. נפגשנו ליד הבאר שבמרכז השכונה. סיררנו, בדקנו פעם נוספת את מבואותיה ויציאותיה, חזרנו לחדר ושקלנו את כל הפרטים החל מאוכלוסייתה הטובה, נאמני ציון ואוהבי ציון, שכונה דתית עם הרבה בתי כנסת מלאים יומם ולילה שאפשר בשעת חרום להזעיק אותם לעזרה והוחלט שחדר זה מתאים ליעודו.

יהודה לייב שניאורסון ירד לשפלה לסכם סופית את כל הבעיות התכנוניות הקשורות בהעברתו של יאיר לירושלים. נקבע כי ביום שישי ה-13.2.42 יגיע יאיר ברכבת מחופש כאשה בליווי חברות מחתרת חמושות.

יום קודם למועד בואו של יאיר, נפגשנו יהודה לייב ואנוכי לסידורים אחרונים בשכונת מאה שערים בשעה אחת בצהריים. עמדנו ליד דוכן לסידקית והנה אנו שומעים את בעלת הדוכן

אומרת לאשה שעמדה לידה באידיש מאה־שערימית: "דו האסט געהערט, זיי האבן עם נעבאך געהארגעט". "וועמן, וועמן? שאלת האשה השניה ובעלת הדוכן עונה: "שטערענן, יעצט אין רדיו, וואס טער דאן געוולט אונזער טויבֿה, האבען זיי אים דערהרגעט". "שמעת? הם רצחו אותו". "את מי?" שואלת השניה. "את שטרן", עונה בעלת הדוכן. "עכשיו שמעתי ברדיו. מה רצה המסכן, הלוא רק את טובתנו, והם רצחו אותו".

הסתכלתי בסבא והוא בי. לא היה מה להוסיף. הכל היה ברור. אחזני קבס, רעדתי. טפות גשם כבדות פלחו את שערות ראשי, ואולי היה זה ברד שבירד את קודקודי והריקו מכל וכל. סתר דעתי. לא הרהרתי. לא חשבתי. כלום מאומה.

מפקדנו האהוב שחלקן עמנו את לחמו ואת חייו נרצח – כאילו לא קרה דבר בישראל.

מתוך האפלה של היום השחור שמעתי קול של אשה חוזרת ואומרת, חוזרת ואומרת: "אתם רוצים משהו, אתם רוצים משהו".

לא ראיתי אותה, היה אביך בעיניים. עניתי אל החלל, בקול רם פסקני: "למות, למות, למות".

בדרך לחדרי נתקלתי בשלולית מי גשמים שירדו כל הלילה וכל היום. השתקפו בה עננים שחורים, עננים טרופים ושסועים. פרצופי השחור התבלט אף הוא מתוך השלולית, מיותרם. התרסתי לתוכה בזעם: "האמנם כך אתה נוהג אלוהי צבאות ישראל, אלוהי השמיים והארץ בעמך הנבחר, האם רצונך שישאר ממנו מוץ ורוח חולפת, לא יותר. האמנם כך תשיבו לארצך ולמולדתך? הארץ בה נולדת וטופחת. האם זה עתידנו עד סוף כל העיתים והזמנים, עקדות, להבות, אינקוויזיציה, פוגרומים וכבשנים נצחיים. ואם זה תפקידך כלפי עמך האומלל אני אומר: אחרת את המועד. לא ניתן לך, נתמרד".

עברתי פונדק לממכר משקאות חריפים. קניתי בקבוק וודקה. מיהרתי אל הספה. התחפרתי בתוכה מתחת לשמיכה והתחלתי ללגום מהבקבוק. לגימה, לגימה, חשתי שאני מתחיל להיות שתוי, שאני שוקע אל עולם אחר, עולם של הזיות והרהורים.

זוכרתי בבן דודי מוניה נובודבורסקי שנפל בשדות זרים בעת שרותו בצבא האדום. בדמיוני נפרש מחדש המסך ועליו טקס הפרידה הצבאי המפואר שנערך לבן דודי. מאחוריו הופיעה אלונקתו הגלמודה של מפקדנו האהוב יאיר מלווה את עצמו ברגליו הוא, אל מקום קבורתו ואין איש מאחיו עימו.

שקעתי עמוק בתוך עצמי, מטושטש, עלוב ועזוב. מה"פוסטר" התלוי על הקיר ירדה ועמדה מולי הנערה; אני התחננתי אליה: "תני לי למות בשקט, תני לי למות בשקט", שבתי וחזרתי, חזרתי ובקשתי – אבל היא לא שעתה לבקשתי.

על שולחן שלא היה מוצב על המרצפות, עמד צנתר ובו ענפי שקדיות ועליהן פטמות אדמדמות ריחניות לא בשלות. הן בצבצו מהגעולים ורחרחו בחדר מסביב.

אל התקרה המטושטשת היו צמודים פעמונים, מהם גלשו צלילים בחלוף בהם הרוח. התקרה עצמה שימשה במה מסתובבת בתוך ראשי, עמוסת גוונים משתנים כיד הבמוי הטוב של הדמיון. מאוויים בלתי מוגדרים ובלתי ניתנים למשוש התהלכו אנה ואנה כצללים מסוחררים סביב עששית דולקת באור צהוב.

האם הגעתי אל שערי הגיהנום? שאלתי את עצמי והנערה שירדה מהקיר, שזנחה את שדה המרגניות הלבנות, עונה לי בקול רך מקטיפה ואומרת: "יקירי, אינך בגיהנום, אתה חולה, אתה קודח, אתה לוהט ככבשן, מתייפח מכאב וחורק שיניים. אני הולכת ומתקרבת אליך וסממני אהבתי יפיגו את צערך ויאוששוך". תוך כדי דברים אלה השילה את שמלתה וזנקה אלי כפרפר שנתק זה עתה מהזחל, הישר על מרבד הזיותי.

הנערה מהקיר היתה ערומה כביום הוולדה, או כי נדמה היה לי כך מבינות הלגימות מהבקבוק שהיתה זאת אחרת. קרבתי אותה אל לבי, החלקתי בידי את עורה הרך כמשי יפני מובחר, מלאתי כפי בחופן שערות ראשה והצמדתי ללא אומר את שפתי לעיניה. החלקתי את לשוני על שפתיה הלחות, המלאות עסיס נעורים – ינקתי אותם רעב וצמא עד כי הנצו שדיה הרוטטים וכמו חית השדה לחכתי את אמירי שערותיה המשיים שכסו ושמרו על בית אהבתה.

שכור מאהבתה, צנחתי אל מעיין בתוליה, החזקתי בו כמי שמחזיק קובעת זכוכית עדינה ושבירה יקרת המציאות. לגמתי את יין היקבים המשומר טיפין, טיפין, חריף מתקתק ומרעיד שמיועד רק לבני אנוש שאוהבים את החיים ויודעים גם למות. ציוץ צפרים נשמע מרחוק הולך וקרב, הולך ומעורר. הבזקי אור, ניצוצות צבעי קשת מצטלבים מסביב חולפים מול פני. גחליליות פוספור ירוקות מסנוורות את עיני. טיפות גשם קולחות אי-שם. רציתי לנגבם אבל ידי כבולות.

בחדר דולקים נרות צבעוניים, גופי מכוסה בפרחים. אני גוויה מתה, הרהרתי. אני נח בתוך הקבר שלי, חם בקבר. לשם מה להפרד ממנו. פתאומית אני פוקח את עיני. האם התעוררתי או חזון שוא אני רואה ואולי ספינת דמיוני ממשיכה לטוס. על אדן החלון עומד בקבוק הוודקה הריק. על מצחי מגבת לחה מטפטפת על צווארי. מולי יושבת הנערה ואומרת: "ארבעה ימים אני נמצאת לידך. אחרי רצח יאיר ידעתי שאתה מתאבל ומתייסר. מצאתיך שתוי ושכור. להטת, התייפחת. לא הסכמת לטעום מאומה. האמנתי שתתאושש וכגודל הכאב והאכזבה, כך יגבר כוחך ותגבר אמונתך בצדקת הדרך שבחרת בה".

כפי שכבר הזכרתי זכיתי להכיר את יאיר בשנת 1932 בהכנות שנערכו לקראת ההפגנה נגד "הקתדרה לשלום עם הערבים" בה בנטוויץ ה"יאהודי" הפרו-ערבי אמור היה לעמוד בראשה. יאיר ודוד רזיאל עמדו אז בראש שני תאי הסטודנטים הלאומיים. נלוויתי לאחימאיר לשיחות שהוא ניהל מטעם ברית-הבריונים. יזמת ההפגנה באה בעת ובעונה אחת משני הצדדים. סוכם בשיחה האמורה על חלוקת תפקידים כפי שכבר צויין. באותם הימים המלה האחרונה הברורה והגלווייה של המהפכה הציונית הלאומית נאמרה על-ידי אחימאיר ויבין שהיו מחולליה של תנועת נוער לאומית זו ולוותה ברוחו ושירתו הכבירה של אורי צבי גרינברג.

הטרמינולוגיה הלשונית החדשה של שלושה אישים דגולים אלה: קביעת ערכים חדשים לאמת הריאלית, שממשלת המנדט אינה אלא שלטון זר ויש לגרשו מארצנו בכוח הזרוע, ומלכות

ישראל תיכון בארץ על אפם וחמתם של אויביה מבחוץ ומבפנים. שני מושגים אלה בלבד היה די בהם כדי להכות בתדהמה לא רק את השלטון הזר, אלא גם את החיים מפיו והמסייעים לשלטון זר זה.

המאבק נגד אנשי ברית־הבריונים החל בכל חריפותו מיד לאחר פרעות 1929 לאחר הופעתה הראשונה בהפגנה נגד שילס, סגן מיניסטר המושבות הבריטי בשנת 1930. אל ההגדרות של אישי ברית־הבריונים כלפי ממשלת המנדט הגיע יאיר כבר בראשית דרכו המחתרית.

יאיר קיווה כי התנועה הרביזיוניסטית הגדולה תכיר במהרה אף היא שממשלת המנדט אינה אלא שלטון זר שחייבים לגרשו מארצנו בכוח הזרוע גם בעתות מלחמה עולמית, כמו בעתות של שלום.

על רקע זה חל הפילוג באצ"ל בשנת 1940, ונמשך בליווי לבטים אידיאולוגיים, מאז פרעות 1929, דרך הופעת ברית־הבריונים, רצח ארלוזורוב על־ידי הערבים ועלילת הדם של יהודים משועבדים לשלטון זר.

אחימאיר פרש מתפקידו הפוליטי־היסטורי והתנחם בפועלו לחסול הפחד היהודי לשבת בבתי־סוהר למען המהפכה הלאומית של הציונות החדשה.

לאחימאיר היה ברור כי הזרע שזרע לא נפל על סלע עקר. הוא האמין כי תורתו ותורת ספרו של ד"ר ייבין "ירושלים מחכה" ינביטו פרי הילולים, ובוא יבוא הממשיך אם לא חציר העם.

פעילי ברית־הבריונים היוו חוליה חשובה במבנה המחותרת של לח"י, רובם כאחד הצטרפו אליה. הם בלטו במסירותם הבלתי מתפשרת, הם האמינו בנצחון וחיו גם את המוות.

זה היה גם מנת חלקם של גרשון וסוניה שץ שמגוריהם שמשו בסיס לכל צורך ונוכחותם שימשה כיסוי יומם ולילה מפני עיניים בולשות.

חייהם וחיי שני ילדיהם הקטנים, היו תלויים על בלימה, יום יום, שעה שעה וכל רגט מהיממה. היה מספיק שיעין רעה של "נאמן" אחד מ"הישוב המאורגן" יעלה חשד כלשהו; שהם,

ילדיהם ו"אורחיהם" יחוסלו בידי הבולשת הבריטית, בגלל תורת ההלשנה שזרמה ב"דמם השפוי" ובמוחם החולה של שולחיהם המכורים לשלטון הזר.

גרשון שץ עלה לארץ-ישראל מלטביה בשנת 1925. זמן קצר לאחר הווסד בית"ר שהיה ממיסדיה.

עבודתו הראשונה בארץ שנמשכה ללא הפסק שלוש שנים, היתה ביבוש ביצות כברה. חלה בקדחת ונאלץ לעזוב את אזור הביצות.

עם הקמת ברית ציונים מהפכנים – ברית-הבריונים הצטרף והשתתף מראשית דרכה בהפגנה הראשונה נגד סגן מיניסטר המושבות הבריטי שילס והיה מפעיליה.

גרשון שץ הצטיין באחוות רעים ואהבת האדם. היה שקול, וישר כמו מיתר מאוזן בכנור משובח, לא סטה ולא זייף את שירת חייו.

ספורו של בנימין גור מתחיל במושב נהלל, חניך נהלל היה, התיידד עם אבא אחימאיר שהיה שם מורה.

מראשוני ברית ציונים מהפכנים – ברית-הבריונים. עבר כרוב אנשי הברית דרך האצ"ל עד הגיעו עם הפלוג אל לח"י.

לאחר בריחת העשרים מלטרון הופכים מגוריו בית מקלט לבורחי לטרון ולמרכז של פעילות מחתרתית.

תקופה ממושכת מתארח נתן ילין-מור-גרא בביתו. לאירוח זה, שותפה מלאה גם רעיתו ובתו בת השש.

יום אחד, על קוצו של רגע, עלול היה גרא להתחסל על ידי הבריטים ועמו המארחים ואולי גם הפעילות המחתרתית לתקופת מה.

רק קור רוחו של בנימין, מסירות הנפש שלו ותבונת בתו שינו את המצב והצילו מכלייה חלקית את המחתרת – כמסופר בספרו של גרא.

ואמנם לא רחק היום ואיש זה שאחימאיר, ייבין, יוסף כצנלסון, אצ"ג ואנו תלמידיהם צפינו לו, הופיע בדמותו של יאיר וכל חברי ברית-הבריונים הפעילים הלכנו שבי אחריו עד תום.

יאיר היה הוגה, מתווה, יוצר ומגבש את עקרי התחיה של עם ישראל במלחמתו נגד השלטון הזר ונגד כל זד ואויב הבא לפרוע

בו. הוא חי בפסגה אחרת ודבר ממרומים אחרים. יאיר היה הסנה הבווער במדבר הגלותי של הישוב העברי בארצנו הכבושה והוא לא אוכל גם לאחר שנרצח בידי הבריטים. הוא ממשיך לבעור בתוכנו תלמידיו לוחמיו, גם לאחר נפילתו כמו בחייו. חייו היו חיי מתח ורצון להשיל מבני הנוער העברי את מגבלות הגלות שדבקו בו. הוא שאף לחסנם ולש את אופיים מחדש כפי שבא לידי ביטוי בשירת הדמים שלו, שכוונה לתלמידיו האלמוניים לדורותיהם, כי "משורה ישחרך רק המוות".

כמו אחימאיר הוא גילה לתלמידיו את מקום הסדנא בה הולכת ומתעצבת דמותו האמיתית של המשיח. לא עוד משיח אבסטרקטי שמשייט אי-שם בחלל העולם ושוכח את הדרך שמובילה אל עמו, ארצו ומולדתו, כי אם משיח שמחסן את עצמו ומחשל את אופיו בבתי הכלא של האויב בתוך סחי ודמים, שיהיה ראוי לעלות במעלות הגרדום וראוי לעם לוחם.

יחסו אל לוחמיו נאמניו היה יחס של מורה הוראה אל תלמידיו. הוא לא פנה אליהם כמפקד אל חיילים, כי הוא לא היה מפקד במשמעותה הרגילה של המלה.

דבריו והוראותיו נשמעו בלחישה, הורגש בהם הרחש הרוחני העולם שבא מפסגה עליונה של רצון העם.

קולו ירד אל לוחמיו לאורך הדרך הארוכה של פוגרומים, תלאות ומאבקי מחתרת. דבריו הלחושים שנשמע בהם הד כדורי הרצח בפליטתם מידי האויב מאוחר יותר; נפלו ונקלטו בנפש תלמידיו כקול שדי מלווה ברעמים וברקים, כפקודה אחרונה שאין לפנות לה עורף.

יאיר בהגיונו הריאליסטי הקשוח ידע שבמוקדם או במאוחר יירצח בידי האוייב שמחפש את גופו.

רבים מסוגדי הערלים שונאי תורתו הציעו לו מקלט במבצרים הקוסמופוליטיים שלהם. יאיר סרב להציל את חייו הפיזיים. בעיני רוחו חש שעל גופו הפיזי נפל הפור, לשמש אות ומופת להולכים אחריו.

האוייב רצח את גופו מבלי שעלה בידו לרצוח גם את נפשו.

את רוחו הכבירה הוריש ללוחמיו שהמשיכו ללכת יד ביד עם
יאיר עד הנצחון הסופי.

הוא לא עזב אותנו ולא שחרר אותנו מהשורה עד היום ואנו
לא עזבנו אותו. הוא בתוכנו בתחושות שונות של זכרונות,
ספורים ואירועים שהוא מרעיף עלינו יום יום כאיש מכוח עליון
שהפקיד את רוחו בידי תלמידיו שליחיו. רוחו עולה ומתפשטת,
עולה וגוברת ממשית למראה עיניים, כל שנה מחדש בעליות
לקברו לזכרו הבלתי נשכח.

פאני רסקין

פחות משלושה חדשים חלפו מאז רצח יאיר, ושלושה חדשים מלאים מאז הרצח ברחוב דיזנגוף.

זמן זה לא הקל את אבלנו על הנופלים, שהמשיכו לחיות בתוכנו במסגרות שחורות בלב, ובמחשבה יומיום.

אחרי ישקה אליאב, התמנה ישראל תבואה-עזרא כאחראי של סניף ירושלים, אבל לא לאורך ימים.

ביום 1.5.42 נאסרו בשעת בריחה בגבעת שאול תבואה ובר־גיאורא.

עזרא נפצע מיריות אקדח בבטנו ושניהם נדונו בבית־דין צבאי לשבע שנות מאסר. שניהם תכננו את תכנית הנקמה הגדולה עבור הרציחות ברחוב דיזנגוף שלוששים ורצח יאיר.

התכנית היתה לחסל את סגן מפקד משטרת פלסטינה (א"י) מק־קונל הבריטי. התקווה היתה שהוא ישמש פתיון טוב, שיוביל אחריו לבית הקברות האנגליקני את כל הפמליה המשטרתית שתבוא להלוויתו.

בית הקברות עצמו מוקש במוקשים רבים. שתי הפעולות גם יחד לא צלחו בגלל חוסר מזל בלבד.

אותו יום הוציא את מכוניתו של מק־קונל מהמוסך, נהגו הערבי שהתרסק, וממילא לא היתה לווייה.

שוב התהווה חלל, חלל שלא התמלא עד בריחתו של מיכאל – יצחק שמיר – ממחנה המעצר "מזרע".

אני עבדתי אז בבית חרושת לביסקוויטים של פרומין בגבעת שאול. עבדתי במשמרת שלישית.

באמצע חודש מאי, בשעות הבוקר המוקדמות, פשטה המשטרה ובראשה הבולשת אל בית החרושת פרומין במטרה לחפש אחרי אנשי לח"י.

מחדרי ניתן היה להשקיף על דלת הכניסה ועל האולם הגדול בו היו מרוכזים הפועלים והמכונות.

לא ראיתי כל סיכוי להתחמק מבית החרושת המוקף או להסתתר בו. ראיתי את הבלשים הבריטיים בכניסתם ובידי אחד מהם גליון ניר. הבנתי שהם מחפשים לפי רשימת שמות מוכנה מראש. יחד עם הבלשים הבריטיים נכנס אחד משני הבלשים היהודים המסוכנים והידועים ביותר בירושלים בימים ההם.

השניים היו: גורביץ וצ'צ'קס. במקרה זה נלווה צ'צ'קס לבלשים הבריטיים ותפקידו היה לעזור בזיהוי שמות חשודים. צ'צ'קס ואנוכי הכרנו אחד את השני. מבטינו הצטלבו מרחוק כבר ברגעים הראשונים לכניסתנו. הוא החל להתקרב אלי, אל חדר הבצק המרוחק. הבנתי שאני כבר "מקרה אבוד" שאין לי מה להפסיד, אך אם אסתכן אולי ארוויח.

אותי הכירו כולם בשם דבירי. בראשית ברית-הבריונים שמש השם דבירי כינויי, וכך הוא נשאר במשטרה, בכל הארועים והמאסרים שלי. במשטרה מעולם לא שאלו אותי לשמי המקורי וכך נשאר השם דבירי ברשימות המשטרתיות.

בחפושי הפתעה ברחובות או באוטובוסים הייתי מציג את תעודת הזהות המקורית שלי ונשאר חפשי. כשנכנס צ'צ'קס לחדר הבצק מיהרתי להוציא מכיסי את תעודת הזהות האמיתית שלי, על שם חיים נובודבורסקי ובה תמונתי חתומה בחותמת "המלך".

"חיימקה צ'צ'קס", אמרתי לו, "אתה היחידי שמכיר אותי בשם דבירי ואם יאסרו אותי כעת, תהיה זה אתה שמסרת אותי לידי המשטרה הבריטית. לא יסולח לך ואתה תשלם את המחיר על כך, אולם אם תנהג בתבונה, יזכר לך הדבר לטובה".

ראו זה פלא שלא יאומן. כשהגיעו אלי הבלשים הבריטיים, החזיק חיימקה צ'צ'קס את תעודת הזהות האמיתית שלי בידיו, הוא מסר אותה לידי הבלש הבריטי ויחד חיפשו ברשימה את השם חיים נובודבורסקי ולא מצאו. מזווית העין ראיתי את השם דבירי מופיע באחת השורות הראשונות של הרשימה אך צ'צ'קס לא אמר דבר על כך.

למחרת אותו יום הפסקתי את עבודתי בבית חרושת פרומין,

מתוך יחס של "כבדהו וחשדהו" המצטבר אצל אנשי מחתרת מנסיונם.

יותר מאוחר בחודשיים בתל-אביב "ציינתי לשבח" את המעשה הנועז של צ'צ'קס. לימים, בנסיבות מיוחדות חוסל חברו גורביץ. על צ'צ'קס חסו.

את צ'צ'קס פגשתי פעם נוספת בשנים הראשונות לאחר קום המדינה. הוא עסק אז כמתווך בזירוז הוצאת רשיונות נהיגה ולא שכחנו להזכר באותו יום בו הודות לו ניצלתי ממאסר נוסף.

עם רחל ויעל הייתי נפגש לעיתים מזומנות ובמקומות מחבוא שונים. כל פרידה מהן הפכה לתקיעת חנית בלב. הגעגועים לשתייה והצער שיעל לא תכיר את אביה שהפך לאורח פורח ואולי לא תכיר אותו לעולם העיבו גם על שעות המפגש. בשעות אלה ולאחריהן הייתי מהרהר על כך שלאנשי מחתרת; גשואים וילדים חייבים להיות אסורים כל עוד המלחמה נגד שלטון זר נמשכת.

רחל ואנוכי שקלנו לא פעם את האפשרות לשכור חדר נידח שבו נוכל לגור יחד. אבל מיד היתה צצה המחשבה שהבולשת שמחפשת אחרי מאז עזבי את בית אמי עלולה לעקוב אחרי רחל אם המפגשים ישאו אופי של קבע.

כך, בין מציאות ורצון גברה המציאות.

בחודש נובמבר 1942, לאחר ציפיה ארוכה, קבלתי צו-קריאה לרדת לתל-אביב. זה היה לאחר בריחתו של מיכאל ממזרע בספטמבר 1942.

יושבי מחנות המעצר לא "ישבו" באפס מעשה. הם התמידו ללבן את מסקנות הכשלונות, ללמוד מהם ולתכנן את המאבק הבא ודרכי פעולתו, להתאימו מבחינה מלחמתית פוליטית כלפי פנים וכלפי חוץ ולבנות מחדש עורף ציבורי אידיאולוגי שבלעדיו אין מחתרת יכולה להתקיים.

המרכז שכבר היה קיים במזרע למד את לקחי העבר מאז הפילוג והתחיל לשנותו בדרכים חדשות.

מיכאל שברח ראשון התחיל לאסוף ולארגן מחדש את אנשי לח"י, המפוזרים בפרדסים ובשכונות נידחות שבערים, להפיח

בהם רוח חדשה ולהפכם לכוח חזק ופעיל.
לפני שירדתי לשפלה החלטתי לבקר בבית הסוהר המרכזי
בירושלים את ישראל תבואה ואת משה בר־גיורא שנשפטו לשבע
שנות מאסר.

לא חששתי לבקר אותם כי ידעתי ש"שייך נאזר" שהיה בעבר
רושם ליד השער את שמות המבקרים והכיר אותי מה"ישיבות"
כבר שוחרר.

הצטרפתי לאחותו של בר־גיורא ונפגשנו עם השניים בעמדת
הביקורים.

"חפש את פאני רסקין בשכונת הכורדים, רחוב המדרגות",
היו מילותיו הראשונות של ישראל תבואה בבואו לקראתי. "ראה
שידאגו לה ודאג לה גם אתה". הופתעתי.

למיטב ידיעתי, לא היתה לישראל חברה קבועה. בהרהור שני
חשבת, לעולם אין לדעת. לאיש מחתרת גם החיים האישיים
הופכים למחותרתיים.

את השם פאני רסקין לא שמעתי מעודי, אבל בקשה של חבר
מלא אמלאנה.

עוד באותו יום התחלתי להסתובב בשכונת הכורדים.
עוד אני מסתובב בין הסמטאות והנה נערה שתלבושתה אינה
כתלבושתן של בנות המקום צועדת לפני, מפנה מדי פעם את
פניה אחורה כמהרהרת ושואלת את עצמה: "משום מה הולך איש
זה בעקבותי".

כשעמדה לעלות במדרגות המובילות אל מרפסת בית בן
קומה אחת השגתיה. שאלתיה אם היא יודעת את מקום מגוריה
של אחת בשם פאני רסקין.

הנערה הסתכלה בי בסקרנות וכשהזכרתי את השם עזרא,
אמרה: "בוא אחרי".

בידי החזקתי ורדים אדומים למסירה בשמו של ישראל
תבואה. הפרחים הלכו לפני כמו "קאָנואַס" הצועד לפני אישיות
רמת מעלה. נכנסתי לחדרה.

על מיטה חלוצית צרה שכבה בהסבה אשה צעירה, בידה
החזיקה ספר. היא נראתה ארוכה בשמלה הפרחוניית שכיסתה את
קרסוליה.

אצבעות ארוכות של פסנתרנית הזמינוני להתקרב אליה. עיניים גדולות ובוהות, שסבל רב ניגר מהן ננעצו בי בוחנות. נכון מהתרשמות ראשונה נשארתי צמוד למקום בו עמדתי. בפינה המה קומקום מעל פתיליה. חמימות שררה בכל החדר. שש שבע נערות ישבו על הרצפה שעונות זו לזו. עץ השקד של וואן-גוך פרח על הקיר בעיצומו של החורף, מולו התפללו ידיו המתחננות של דירד. בחדר ריחפה אוירה שניתן היה למשש בה ללא יכולת להגדירה.

זו היא פאני, לחשתי לעצמי והגשתי לה את הורדים. פאני עלתה לארץ מלטביה לאחר שסיימה גמנסיה עברית. ספגה תרבות בבית הוריה המשכילים. בני משפחתה התפרשו לאורך כל הדרך של המהפכה הרוסית וסיימה בערבות סיביר. כבית"ריה בחרה פאני לשרת את תקופת גיוסה בת השנתיים בפלוגת הגיוס של בית"ר בראש-פינה.

עדינה ומפונקת, תמירה וחולמנית, היא מתמסרת ללא לאות לעבודת המטבח של הפלוגה. לא חסה על ידיה הענוגות ולא נרתעת מעבודת המטבח המפרכת.

היה זה לגביה כור ההתוך שחישל את אופיין של בנות אמידים שלא טבלו מעולם את ידן במים – לקום מבעוד יום ולשאת באחריות לגבי פיות רעבים החוזרים מעמל יומם. יום יום שבוע שבוע חודש לאחר חודש, בתקציב של רעב ומצוקה, עד תום מועד הגיוס.

לאחר תום הגיוס היא עוברת להתגורר ולעבוד בירושלים אשר קסמה לה בנופיה וביופיה.

בד בבד עם עבודתה היא חשה בצעדי המהפכה הלאומית, ואת רוחה הנושבת עדיין של סוף תקופת ברית-הבריונים ומצטרפת לארגון הצבאי הלאומי.

בראשית הפילוג מצטרפת פאני ללוחמי חרות ישראל. תוך כדי פעילותה בלח"י מתברר לה שרגליה היפות החטובות מתחילות לבגוד בה, אינן נשמעות לה יותר ויום אחד עצוב הן משתתקות כמעט לגמרי, ומסרבות ללכת יותר.

מעתה אינה מסוגלת לעבוד ולהיות פעילה במחתרת. היא רתוקה למטה, ובנות לח"י תלמידות בית-ספר באות אליה,

מכינות בחדרה את שיעוריהן, נעזרות אחת בשניה, מטפלות בפאני ואינן משאירות אותה בודדה ופאני בעלת הידע מדריכתן. לפני שעזבתי את חדרה סיפרה לי פאני ספור: "עוד בטרם הצגת את עצמך, ידעתי מי אתה". וכך החלה: "באחד הימים הראשונים לעבודתי במטבח בפלוגת ראש־פינה הכנתי לארוחת צהריים מרק קטניות. תבשילי הקדיח והקטניות נחרכו." "החברים הרעבים ערכו לי "רכבת מחאה" רגילה אז כלפי טבחיות כמוני. החברים אספו את הצלחות, סדרו אותן בתור ארוך על השולחן למשלוח חזרה למטבח." "אותו יום הגעת אתה לראש־פינה והצטרפת לסועדים. מחאתם לא מנעה ממך להמשיך באכילה בנחת. לסיימה, לשבח את תבשילי בקול ואף לבקש תוספת. החברים הרעבים הטובים שלי נרמזו מגישתך, פרקו את "הרכבת" וסיימו את ארוחתם מבלי לגרום צער." וכך סיימה: "אני מכירה אותך וזוכרת את שמך, למרות שלא נפגשנו מאז ועד היום הזה".

בשלהי הקיץ של שנת 1943, קבלתי קריאה מהמרכז להפגש בדחיפות עם אדם – עמנואל הנגבי. לאחר מאסרו של עזרא-ישראל תבואה היה "אדם" בירושלים האחראי שדאג גם לבריאותה ומחייתה של פאני רסקין ו"אדם" ידע לדאוג לחברים.

חדרה של פאני רסקין שימש לא רק כחדר סיעודי וכמפגש להכנת שיעורים. הסעד והכנת השיעורים שמשו לשתי מטרות גם יחד. האחת, כעזרה לחברת מחתרת במצוקתה והשניה כהסוואה למחסן נשק בזעיר אנפין שהיה מותקן במיטה עליה שכבה. מחסן נשק זה הגישה אליו היתה מהירה וקלה והיה מיועד לפעולות של פגע וברח, כשהמהירות קובעת את אפשרויות הפיגוע.

לפעולות כאלה ודומיהן שמש "הסליק" שהיה טמון מתחת למיטתה.

בתקופה מאוחרת לאחר קום המדינה סיפר לי יעקב בנאי אודות הנסיבות בהן הכיר אף הוא את פאני רסקין.

בארץ מוצאו בפולניה היה בנאי אחד המארגנים החשובים מטעם "יאייר" שהגיע לשם יחד עם אהרון חייכמן במטרה לארגן את התכנית הידועה של ארבעים אלף לוחמים בית"רים, שתפקידם יהיה בהגיע העת לעלות לארץ-ישראל באוניות עם נשק ביד ויחד עם הארגון הצבאי הלאומי מבפנים, לפי תכנית צבאית מוכנה מראש, לחסל את השלטון הזר ולהכריז על אדנות ארץ-ישראל.

בפרוץ מלחמת העולם השנייה התנפץ והתפזר מפעל מיוחד זה ורק בודדים מהם הצליחו להגיע לארץ לאחר תלאות. גם אלה שעברו אותן לא יכלו לתארן כפי שהיו במציאות.

בין אלה שזכו להגיע לארץ מוצאם האמיתית היו אברהם אמפר, יעקב בנאי, אנשל שפילמן, יוסף רוזנבוים (ברוך), דב גרנק (הבלונדי הגבוה), דוד המאירי, צבי פייגלביץ (בלגיש) ואחרים, שהוו את הזרוע וחוד החנית החדשה של לוחמי חירות ישראל.

חשיבות נוספת שהיתה בהם, הם עדיין לא היו מוכרים למשטרה ולמשטר ההלשנה של צבא המתנדבים שבא לעזרת הבולשת הבריטית ויכלו לפעול ביתר חופש.

קבוצה קטנה זו הגיעה לארץ בעצומו של הפילוג באצ"ל. הם הצטרפו כולם כאחד אל הלוחמים, שהסתתרו באותם הימים בפרדסים, בראשם יהושע כהן ורעייתו נחמה.

יחד עם המעטים שנותרו בחדרים הדלים של משכנות העוני נשאו את חוד החנית היישר אל לב ליבה של האימפריה הבריטית, שראשית התפוררותה החלה בארץ-ישראל הודות למאבקם של לוחמי חירות ישראל.

"אילו" האילו הארוז; אילו לא פרצה מלחמת העולם השנייה, במועד שפרצה והיו מספיקים לעלות ולו רק חמשת אלפים מאותם ארבעים אלף הלוחמים האידיאולוגיים ש"יאייר" החל בארגונם למען שחרור הארץ בכח החרב, מה רב היה הסיכוי להציל מאות אלפי יהודים מהכבשנים. בעקיפין היו בזה גם אזלת יד ואשמת המנהיגות הסוכנותית, ואזלת יד המנהיגות היהודית בארצות הברית, שעשתה יד אחת עם חיים ויצמן לכסות על האמת.

יעקב בנאי, היה בן למשפחה יהודית, מתקדמת, שחנכה את

ילדיה בגמנסיות פולניות.

הכינוי "מזל" ניתן לו הודות למזלו שסוכך עליו ו"שליף" אותו תמיד מזרועות המוות הבטוח ולחלופין, ממאסר שנים ארוכות. בנאי בעל מבנה גוף איתן, גבה קומה, שער בלונדי, עם עיניים בהירות של תכלת מימי, עור פניו לבנבן, אף סולד מתנשא בהירות – דמות גויית מובהקת שחפתה על יהדותו בה היה גאה. בדמות זו, ובתלבשתו כמנהג בלשים בריטיים עם הפייפ בפה, נפתחו לפניו דרכים ומעברים, בימי עוצר, בדיקות וחיפושים ברחובות.

איש זה, סברו הבלשים הבריטיים, העושה את דרכו בשלווה אולימפית כבעל בעמיו, אינו יכול להיות אחר מאשר אחד משלהם.

יום אחד מספר "מזל": "קבלתי הוראה מה"מרכז" לעבור לירושלים להצטרף לאנשיו של "שפסל" – יהושע כהן, שהיה האחראי על ביצוע ההתנקשות בחייו של הנציב הבריטי העליון מק־מייכל.

המרדף אחרי הנציב העליון היה מבוסס על הידיעות שקבלנו מהמודיעין שלנו, שנחשב למודיעין המהימן ביותר בין המחתרות. אלא שתנועותיו של הנציב שונו מדי פעם מטעמי זהירות והיה קשה לעלות עליו.

מרדף זה נמשך שבועות מורטי עצבים. נטלו בו חלק מיטב הלוחמים: "הג'ינג'י" – אברהם שטינברג, עלי – דוד סובול, מתתיהו פלאי, דב הבלונדי הגבוה – יעקב גרנק, בני – אליהו חכים, זאב – משה דוד איכנבוים, ברוך קוטליצקי, גדעון – אברהם ליברמן, והקולחוזניק – יעקב בנטוב.

יום אחד קבלנו ידיעה שליידו מק־מייכל עורכת קונצרט צדקה בעזרת התזמורת הארץ ישראלית שלנו בגינת בית ספר אוולינה דה־רוטשילד.

שפסל החליט שמק־מייכל זה שהטיל עלבונות והמיט אסונות פוליטיים על הישוב לא יצא חי מהארץ. והוא מטיל עָלָי, בגלל הופעתי הגויית, את התפקיד לחסל את הנציב העליון מתוך תקווה בטוחה שמק־מייכל והליידי שלו יהיו נוכחים בקונצרט שהליידי בכבודה ובעצמה אירגנה.

אני מקבל כרטיס בשורה הראשונה ויחד עם הכרטיס מקבל הוראה להיות לבוש הדר כיאה ונאה לבן תרבות שמוזמן על-ידי הליידי ירום הודה.

ראשית דרכי היה לחדרה של פאני רסקין, היא יועצת האליגנציה שלנו.

פאני מקבלת אותי במאור פנים ומייעצת לי כיצד ללבוש את בגדי המחלצות שלי. לסיום היא מגישה לי עניבת משי מפוארת ומרשימה.

אני מתכופף אליה ונהנה לראות את אצבעותיה הארוכות מנגנות על צווארי ומייצרות את פקעת קשר העניבה. היא רווה נחת מהופעתי החדשה.

פאני לא יודעת את סיבת ההתהדרות, אבל דבר אחד ברור לה. המטרה אינה נשף ריקודים ובודאי לא קונצרט.

בדרך אל המטרה הנכספת אני פוגש כפי שנדברנו, את עלי. הוא מוסר לי אקדח אוטומטי נוסף לאקדח האוטומטי שצמוד לגופי. גם עלי הגבוה יהיה בגינת הקונצרט.

מרחוק אני רואה את יתר החברים שמזה שבועות מתרוצצים יחד איתי בעקבות הפושע מק־מייכל.

כולם מזויינים עם אקדחים ופצצות עשן רועמות כדי ליצור אנדרלמוסיה בין קהל הנוכחים בהישמע היריות שלי בהינתן האות של עלי מבפנים.

אני גאה שתפקיד זה, של חסול הנציב־העליון, נמסר לי. עם זאת ברור לי כי זאת פעולת התאבדות ואני גאה גם בזה.

אני מהרהר בחנה רעייתי שנפרדתי ממנה לשלושה ימים בלבד והנה חלפו יותר משלושה שבועות.

אבל מחר אני אומר לעצמי, היא תדע אודותי את הכל, את הכל, כיצד חיסלתי את מק־מייכל וכיצד נפלתי אנוכי.

לפתע מתגלית לפני חנה כפי שאהבתי לראותה. היא יושבת בחדרנו הדל. חברותיה מהמחותרת סביבה. היא אינה מוזילה דמעות. היא משיחה את ליבה בפניהן.

אני שומע אותה אומרת לחברותיה: "לו רק יכולתי ללוותו בעיני מרחוק, לראות כיצד קוברים חייל אלמוני".

תוך כדי הרהורים אלה אני מקבל אות אזעקה באוזני. נזכרת

שלא השארתי למחייתה דבר ואני מתנחם בסולידריות החברית של המחותרת.

בלווי הרהורים אלה הגעתי לתוך הגן בו יתקיים הקונצרט. אני שב ומתרכז בפעולה שלפני. סדרן מצוחצח, מהודר וכנוע, מקבל מידי את הכרטיס. מוביל אותי למקום מושבי בשורה הראשונה. בנימוס רב מציג לפני את כסאי, מעיף עלי מבט גנוב מתוך סקרנות לדעת מי היא אישיות נכבדה זו שהוא מושיב בשורה הראשונה.

הגינה כבר התמלאה עם כל המוזמנים. רק מימיני בשורה הראשונה בה אני יושב במרחק של מספר כסאות ממני עומדים עדיין שני המקומות המכובדים פנויים.

אני יודע שאלה הכורסאות של האדון הגדול והליידי שלו, משמאלי מישהו שם את ידו על ידית הכסא שלי ומיד מחזירה, ומבקש סליחה ממני. אני מאנפף מתחת לאפי שסלחתי לו.

בוהירות אני מפנה עיני ורואה שהאיש שביקש ממני סליחה, אינו אלא ג'יילס, מפקד הבולשת הבריטית של פלסטינה (א"י).

ברגעים אחרונים אלה אני מתלבט מתי להריק את המחסנית בגופו של הנציב, בעוד אור החשמל דולק, או עם כיבוי האורות ותוך כדי כך כבים האורות ומתחיל הקונצרט.

אני אומר לעצמי, עתה בחשכה יכנס הנציב ואני יושב דרוך כמו האקדח.

הנציב והליידי שלו, גם הפעם לא התייצבו לפני משפט המחותרת.

אני ממשיך לשבת, בדם קר, עד סוף הקונצרט, אבל וחפוי ראש. הרגשה של כשלון נוסף. אכזבה מכרסמת יורדת עלי. אני עוזב את מקום הקונצרט יחד עם כל הקהל. ביניהם אני רואה את פקידוני הסוכנות בערל ושמעֶרל, הידועים מהמהפכה הרוסית, מגוהצים, מצוחצחים ונוצצים, מגרגרים בקולם בניב אנגלי שמעיד עליהם שאינם חלילה מיהופץ אלא מוויטְצִיפֶל שבלונדון.

כעבור ימים אחדים אנו מקבלים הוראה דחופה חדשה מִשֶּׁפֶסֶל, להיות בעמדות חדשות משעות הבוקר המוקדמות, כפי שנקבע מראש באזור שבין גבעת שאול והכפר הערבי ליפתא.

נמסר למודיעין שלנו שהנציב העליון יסע אותו יום עם הליידי ליפו, להפרד מידידיו הערבים שעורכים לו מסיבת פרידה בעיריית יפו.

בפעם הזאת הצלחנו לעלות עליו, להתנקש בו ובכל השיירה שלוותה אותו. אמנם הוא והליידי לא נפגעו, מלוויו וכבוד האימפריה שלו ושל הוד מלכותו מלך אנגליה נפגעו ונפצעו קשות.

כעבור זמן, לאחר מאסרו של יהושע כהן, נתמנה "מזל" עליידי המרכז כאחראי על מחלקת הפעולות של לוחמי חרות ישראל.

לאחר קום המדינה נטל על עצמו "מזל" וכתב את דברי פעולות החיילים האלמונים של לח"י שגרשו את הבריטים מארצנו.

בפגישתי עם אדם הוא ספר כי מצבה של פאני הולך ומחמיר, הולך ומתדרדר וכי "המרכז" שוחח בנושא זה עם פרופסור מרכוס, שהיה אחד האוהדים החשובים שלנו.

פרופסור מרכוס נאות לקבלה לבדיקות ואם יהיה צורך אף ינתח אותה בחוט-השדרה שבימים ההם נחשב לנתוח שרופאים אינם קופצים לבצעו.

הבעיה שנותרה היתה בית שיארה את פאני למשך תקופת שהותה בתל-אביב. בעיה זו ניתן היה לפתור רק על ידי התנדבות שתבוא מחוגי העורף הצבורי עליו עמל והקדיש את מרצו התא שלנו.

היתה זו שעת מבחן לעמלנו. פניתי לאחת האוהדות שלנו שהכרתיה בזמנו בקפה "קנקן" – והיא כפי שכינינו אותה, שרה הג'ינג'ית.

ואכן הג'ינג'ית ניאותה לאכסן את פאני למשך כל התקופה כפי שיידרש.

כעבור ימים מספר הביא אותה אדם לתל-אביב וכפי שנקבע מראש עם פרופסור מרכוס הכניסה מיד בבואה לבית החולים לבדיקות. לאחר הבדיקות העברתי את פאני לג'ינג'ית. בביתה שהתה כחודש וחצי עד שנקבע לה תאריך לניתוח.

הג'ינג'ית היתה דמות מיוחדת באופיה ובהתייחסותה לזולת. אשה נאה בשיער ברוזה בוהק ובעלת רצון טוב לאהוב את כל בני האדם. מוצאה היה מפולניה, מבית יהודי של מתבוללים גמורים ואמידים.

אחד מאחיה היה עו"ד ידוע בוילנה ופרקליטם של קומוניסטים. אחות אחת היתה קומוניסטית מוצהרת. כל זה לא עזר למשפחתה וכולם הושמדו בשואה יחד עם כל שאר היהודים. בסוף שנות העשרים עלתה הג'ינג'ית ארצה כחלוצה. היא היתה בת דור המאבקים הפרוליטרניים ולקחה חלק בראשית הפעילות לשחרור האשה.

הג'ינג'ית שלנו התנגדה נמרצות לשלטון זר, לכל שלטון זר. עבדה בכל עבודה, קשה כקלה, כולל עבודות בנין שונות וריצוף.

אם לתרגם למושגים של ימינו, ניתן לומר שהיא היתה שמאלנית של רעבים ולוחמים, בניגוד לשמאלנות העכשווית של הבורגנות השבעה מהאסכולה של השומר-הצעיר, שהשמאלנות משמשת עבורם כיסוי לצביעותם ולאורח חייהם הבורגני ב"מבצרים" שלהם, ששדדו מהעולים החדשים ומהערבים גם יחד.

בדירתה הצנועה במרכז תל-אביב תפסה חלק אידיאולוגי תמונתה של "קטי קולוויץ", שני ילדים רעבים מושכים בשמלת אמם ומבקשים לחם.

בידיים נאמנות אלה הפקדנו את פאני רסקין שלנו והיא טפלה בה כאחות רחמניה, וכבת משפחה.

כל שעה פנויה הייתי עולה אל הג'ינג'ית לדרוש בשלום פאני. בשעות פנויות יותר הייתי מזמין מונית, מוריד את פאני מדירת הגג, נושא אותה – את האשה הנאה, ארוכת הגוף, דקת הגזרה וקלת המשקל, על זרועותי ומביא אותה אל הירקון, משיט אותה בסירה אל תוך הלילה המאוחר, מכסה אותה בסוף וצמחיה ריחנית של גדות הנהר.

אלה היו רגעי האושר המעטים שיכולתי להעניק לה בנסיבות בהן חייתי וחיינו כולנו. פאני שהיתה אשה נבונה ידעה את מצבה ואת

סיכויי החלמתה לאשורם. נהנתה מכל שעה נוספת של החיים והעריכה את המסירות והדבקות של חבריה לבעיותיה.

כחודש וחצי התלבט פרופסור מרכוס אם לנתחה ולבסוף קבע את המועד. ערב אחד לפני שהבאנו אותה לבית החולים, לקחתיה להצגתו של התיאטרון הקאמרי "משרתם של שני אדונים". ההצגות התקיימו באולם התחתון של קולנוע מוגרבי. נכנסתי איתה אל האולם כשאני נושא אותה בזרועותי.

לבושה היתה שמלת קטיפה שחורה צמודה לגופה, שהבליטה את רוזנה והעמיקה את חוורון פניה המעונים, שזהרו מאושר מתובל בסבל.

אותו ערב לבשתי אף אני בגדי מחלצות, רובשקה רוסית לבנה רקומה, מכנסיים קצרים מגוהצים, נעלי עבודה שחורות ועליהם מקופלים גרבי צמר אפורים.

מבטיו של הקהל ליוו אותנו, הזוג המוזר, עד שהגעתי למקומותינו והושבתי את פאני בכסאה.

לאחר הנתוח רווח לה מעט, אבל לא לתקופה ארוכה. "אדם" החזירה לחדרה בירושלים וטפל בה, מבלי לזנוח אותה ולו לרגע אחד עד פטירתה חדשיים לפני שחרורי מגלות אפריקה, בחודש יולי 1947.

לפני שנים מספר כשהחליטה ממשלת ישראל לחלק את אות המלחמה ללוחמי כל המחתרות בתקופת המנדט, הוזמנתי לבמה על ידי אנשל שפילמן כדי לקבל את האות מידי "מיכאל", לימים ראש הממשלה יצחק שמיר, שחילק את האות לאנשי לח"י ולי, לקבל גם את אות המלחמה של פאני רסקין.

במחשבה שניה סברתי שאות זה של פאני מגיע ושייך למחתרת לח"י עצמה שחנכה והוציאה מתוכה לוחמים נאמנים ומסורים איש לרעהו בטוב וברע, לאורך שנות חיים.

אין לי ספק שאות זה שקבלתי אני, בעבור פאני, שייך גם לשרה הג'ינג'ית, לישראל תבואה ולעמנואל הנגבי – אדם, שיחד עם נערותיו מלח"י עשו למענה את כל אשר יכלו עד יומה האחרון.

אלישע ואנוכי בשכונת מחלול

בערב לפני שירדתי לתל-אביב הלכתי לפקוד את רחל ואת בתי הקטנה יעל. בהפרדי מהן, מבלי לדעת אם גם אחזור אליהן, הן המשיכו ללוות אותי ממרפסת מגורי אימה בקומה השלישית. היה ערב ירושלמי קריר ונעים, מבושם ויבש. ליל ירח מלא ובהיר. רחל עמדה במלוא פריחתה האמהית. בידה הימנית החזיקה את יעל וראשה הקטן מוטה אל כתפה. היא נראתה ממרום עמדה גבוהה מאד כמו מלאך שירד מהשמיים ומרחף באויר. יפה כמו בתמונה איטלקית מתקופת הרנסנס וכך היא נותרה בזכרוני עד היום.

זה ימים אחדים שאני מתאמץ לחפור בארכיאולוגיה של זכרונותי ואיני מצליח לגלות היכן לנתי בימים הראשונים לבואי לתל-אביב.

זכורה לי הפגישה עם חסיה שפירא באחד הערבים הראשונים. נפגשנו בגן הדסה, היום איזור גן החיות. הסביבה היתה אז סוף העולם, פרדס שמיועד לזוגות מתבודדים.

חסיה קבעה לי פגישה עם אלישע-יונתן בגינת שטראוס ברחוב בלפור. השמות אלישע-יונתן, שני כינויים שמיד הלכתי שבי אחריהם: אלישע שגחן על הנער ומחיה אותו ויונתן שם מתנגן מאחורה ורעות מקינת דוד מלכנו.

מגינת שטראוס ירדנו אלישע ואנוכי לרחוב שד"ל 34. הגענו לבית בן שלוש קומות השני מפינת יהודה הלוי. בחדר הכניסה היו צמודים אל הקיר תיבות דואר במספר רב, חדשות ואף ישנות. אלישע הצביע על תיבת דואר אחת ועליה רשום שם מטושטש ואמר: "זאת תיבת הקשר שלי ושלך. היא המדברת

אלינו וממנה אנו ניזונים ומקבלים את ההוראות מ"המרכז" לפעולותינו היומיומיות לכל אחד מאתנו בנפרד וביחד".

"כעבור ימים מספר אכיר לך את המקשרת שלך שתחכה לך בגינת שטראוס בשעות משתנות ובמקומות שונים כפי שתקבעו אתם".

"עתה נעלה בנפרד לאוטובוס ואביא אותך לחדר שבו נתגורר שנינו".

הגענו לשכונת "מחלול" שגבלה עם בית הקברות המוסלמי, כיום גן העצמאות ואיזור משכנם של בתי מלון מפוארים, אז שכונת "חפ" של צריפים שהוקמו על גבעות כורכר וצפו מגבוה על החולות הלבנים של החוף והים הכחול.

שכונת מחלול נבנתה על קרקע ממשלתית וכל הקודם וחוטף זוכה. לכן נקראה שכונת "חפ".

היא היתה כולה בנויה עץ, צריף ליד צריף וביניהם מעברים צרים ודרכי גישה לא הרבה יותר רחבים. היא דמתה למתנה פליטים, אבל נקיה היתה ומצוחצחת.

ניתן היה למשש בה את זרם החיים ולחוש אותם בתוכך; עגלונים, פועלים, יצאניות, כלבים וסתם בני אדם הולכי בטל ומחוסרי מקצוע, שהכירו אחד את השני למרות גודלה של השכונה.

למצוא כתובת אפשר היה בעזרת הניחוש או לפי נדבת ליבו של הנשאל. השכונה הכילה פסיפס של "עמך ישראל" כמו בעיירה קטנה בגולה.

חדרנו היה צמוד לצריף המגורים של משכיריו שהיו עגלונים. בין החדר שלנו לבין המגורים של המשכירים הפריד קיר לוחות עץ. בין לוח ללוח היו סדקים מהרצפה עד התקרה. על הסדקים הדבקנו נייר דבק למנוע הצצות האחד אצל השני. אבל לא היה אפשר לאטום את הקולות העולים משני עברי הקיר. לא היתה ברירה בידינו אלא להפסיק לדבר, התחלנו להתלחש ולהחליף פתקים לגבי דברים חשובים ולהשמידם בבית השמוש.

הכניסה לחדר היתה דרך המקלחת. למקלחת היו שתי דלתות, אחת הובילה לחדרנו והשניה הובילה לבית השימוש, דלת שלישית היתה מבית השימוש החוצה.

לחדר היו יתרונות רבים עבורנו. אפשר היה להכנס אליו דרך בית השמוש או המקלחת ולצאת דרך החלון הצופה אל הים. מהצד המערבי היה קשה להציץ אל החלון המוגבה, כי החלק המערבי של כל הצריף היה בנוי על טרסה מלאכותית גבוהה. בעת צרה ומירדף ניתן היה להתחמק דרך החלון שלנו אל חלון מגורי בעלי הצריף ומשם דרך האורווה לאחד השבילים שבין הבתים ומשם ברחמי שמיים להעלם לאן שהוא.

החדר עצמו היה קטן ובו מקום למיטה אחת. ארגז עטוף בבד לבן, שולחן בית קפה ושרפרף "מוחרמים" וכן שטח מרצפות פנוי שבשעת הדחק איפשר לשניים נוספים לישון כשאחד מריח את גרביו של השני.

אני מרבה לספר בשבחו של חדר זה, כי ראוי הוא לקבל פרס "כושד ההשרדות". הוא לא "נשרף" במשך כל תקופת המחתרת ואף לאחר קום המדינה המשיכה להתגורר בו "גבי", חברת לח"י. התפקיד שהוטל על התא שלנו שבראשו עמד אלישע, עסק בשני מישורים: אחד כספים והשני בניית עורף ציבורי למחתרת. שתי התשתיות אשר בלעדיהן מחתרת אינה יכולה להתקיים.

היתה החלטה ב"מרכז" שיש להפסיק לתקופה מסויימת החרמת כספים מגורמים פרטיים ואחרים בכדי לשנות את היחס אלינו. לרכוש אוהדים ולהפיץ את השקפתנו המדינית-לאומית. האמנו שביחד עם האוהדים נוכל לשנות את התדמית המעוותת שיצרו סביבנו כל מלחכי הפנכה המסודרים והמאורגנים במוסדות הנוסליים משרתי השלטון הזר.

יחד עם זאת וזה אולי העיקר, הישוב הנורמלי הבלתי מכור, שחי מיגיע כפיו כבלתי תלוי בחסדי המפלגות המשתפות פעולה עבור בצע צילינדר, החל לחוש נקיפת מצפון כלפי הקטל שהאנגלים ערכו באנשינו והפקרת ראשו של יאיר על ידי "המנהיגים" שהשתלטו על הישוב מאז עלילת הדם על חשבון דמו של ארלוזורוב הנרצח.

אותה עת החל להופיע ירחון "החזית". ירחון שהרשים את כל קוראיו ברמתו האינטלקטואלית המובנת, ההגיונית, לכל שכבות העם, בעברית העממית שלו.

בתנאים אלה, התחלנו אלישע ואנוכי לחזר ביחד על

הפתחים, לאסוף כספים עבור לח"י לפי נדבת לבו של התורם. היה זה מחזה מעורר רחמים לראות את עצמנו עוברים מפתח חנות אחת לשניה אצל הסיטונאים של רחובות נחלת-בנימין ופיג'וטו. אחזנו פנקס קבלות רגיל ועליו רק פס כחול אלכסוני ללא כותרת וחתימה, וזאת בכדי שנוכל להתכחש, במקרה של הלשנה, שאיננו אנשי לח"י וכי אנו סתם שנוורים שמנצלים את שם לח"י. מעשה אבטחה זה לא היה משנה לגבינו מאומה, כי המשטרה לו נתקלה בנו היתה ודאי מצליחה לזהות אותי וממילא בגללי גם את אלישע.

רוב רובם של סוחרי הרחובות הדרומיים תרמו את תרומותיהם הזעומות למחתרת מבלי לבקש הוכחה שאכן אנשי לח"י אנו. אני משער שיחס זה נבע מתוך המחשבה שסתם רמאים לא יעיזו לסכן את עצמם במאסר עבור סכומי כסף של חצי לירה או לירה.

סגנון זה של גביית כספים לא נמשך זמן רב. התרומות שקבלנו היו אפס קצהו של הצרכים השוטפים להם היתה זקוקה המחתרת ואף הסתבר כי לעמוד בחנות שבה נכנסים ויוצאים אנשים שונים ומשונים ולהסביר את תורת לח"י ואת צרכיה ופה ושם להסתבך בויכוחים היה כמו להיות חשוף ונתון לסכנה מתמדת מצד אויבי קיים בלתי נראה. וכך לאחר שבועות מספר בלבד הסתיים מבצע איסוף כספים זה.

את התוצאות הדלות ואת הסכנות שאינן משתלמות העלינו לדיון ב"מרכז" והחלטנו לחפש דרכים חדשות, לא עוד לחזר על פתחי חנויות, אלא להרכיב רשימות של יהודים אמידים, למצוא קשר אישי אליהם, לקבוע פגישות במעונותיהם או במשרדיהם בתנאים שיאפשרו לשבת בניחותא ולשוחח ללא הפרעות, בהנחה שגם אם יסרב לתרום מכספו, הרי עצם הישיבה בחברותא עמנו יהווה הוכחה שאין לנו קרניים כפי שתוארנו בעל פה ובכתב.

יום אחד הגיעה ידיעה למרכז לח"י על ידי אוהד נתנייתי כי במסיבה פרטית התבטא אחד האורחים בחיוב לגבי מגמות המלחמה של לח"י נגד אנגליה גם בעתות מלחמה וספר אודות התרשמותו מירחון "החזית" שהופיע לראשונה.

המשימה להפגש אתו הוטלה עלי. לאחר סדורי הבטחון המקובלים, יצירת הקשר של האוהד הנתנייתי עם האורח שהיה מוכר באותה מסיבה וידוע כאדם מהימן. לאחר חלופי כינויים בינינו קבלתי את כל הידוע אודותיו מליגה "ווי" – מחלקת המודיעין של לח"י. הגעתי אליו לפי הכתובת שנמסרה לי, בתוספת הפרטים שמקילים על פתיחת שיחה ואלה הם:

יהודי ממוצא הונגרי. מסורתי, גבה קומה, נאה. נשוי ואב לשלושה ילדים. מתגורר בקומה ג' בדירה בת שלושה חדרים שאחד מהם משמש כמחסן או חנות לפריטי אלקטרוניקה. נוסע לעיתים מזומנות לטורקיה לרכישת חלקים.

פרטתי את האינפורמציה שקבלתי, במיוחד למען שבח את אנשי ליגה "ווי" שעלה בידם תוך זמן קצר לאסוף את הנתונים הדרושים לפגישה זו.

הכינוי שהוא קבע לעצמו היה "המהנדס". הכינוי שלי כלפיו היה "בן יוסף". שתי הפגישות הראשונות התחלקו לשני נושאים. האחת היתה על טהרת האידיאולוגיה של לח"י שעיקרה היתה השרדות העם היהודי וההתייחסות לעקרי התחיה של יאיר. השנייה התייחסה לצרכיה של המחתרת בכלל ולדברים האקטואליים במיוחד.

לקראת הפגישה השנייה סיפר לי אלישע שאנו מרכיבים תחנת שידור חדשה וחסר חלק שאי אפשר להשיגו בארץ. ורצוי לבקש מהמהנדס שינסה להשיג חלק זה באחת הנסיעות שלו לטורקיה, ואכן, ספרתי לו על כך בפגישתנו השנייה.

בנסיעתו הקרובה לטורקיה לא רק שהביא את החלק המבוקש, אלא הביע את משאלתו להשתתף בהקמתה, לפחות בכל הנוגע להרכבת החלק המיובא.

ספרתי ל"מהנדס" את הסכנות הכרוכות בהשתתפות כזו. ביחוד לאדם בעל משפחה. אם חלילה במקרה תעלה הבולשת אותה שעה על החדר. "איכה נסתיר פנינו מבחינה מצפונית כלפי משפחתך?" והוא בשלו. "ההזדהות שלי אתכם מטילה עלי חובות שמעבר להזדהות בלבד. חובה עלי להיות שותף גם לעשייה. לכן בקשתי שתצידו אותי גם באקדח והיה אם תעלה עלינו הבולשת אהיה כאחד מכם".

עמדתו של "המהנדס" כלפי לח"י הרשימה וריגשה את אלישע ואותי עד כדי כך שראינו בנכונותו לפעול יחד איתנו, תחילתה של תקופה חדשה של הישוב העברי כלפינו והכרה של חלק מהעם הבלתי משועבד למפלגה השולטת כי דרכה של מלחמת לח"י מובילה לגירוש האנגלים מארצנו.

עם "המהנדס" קיימתי קשר קבוע של רעות ואחוות לוחמים. בהופעת "החזית" השני או השלישי, באחד הבקורים שלי בביתו הוא אמר לי כי: "ראוי ירחון כמו החזית שאין דומה לו בנתוח השקפותיו והבהרת האמת הטרגית של גורל העם בתקופה זו, שיהיה מודפס בדפוס ולא בסטנסיל. לצורך זה אני תורם אלף שלוש מאות לירות שטרלינג אם תבטיח לי שאכן בכסף זה תקנו מכונת דפוס ויתר האביזרים הדרושים".

ניסיתי לשכנעו שסכום כזה לבעל משפחה נראה בעיני רב מדי, ומובטחני שגם "המרכז" יראה זאת כהכבדה. עם כל ההערכה וההוקרה לדבקותו במטרה הנכספת כאחד מאיתנו. על כך הוא ענה: "יש לי בבנק שלושה-עשר אלף לירות שטרלינג. יהיו לי אלף שלוש מאות לירות פחות. תמורת זה אני רוצה ומבקש שבכסף זה תרכשו דפוס שירחיב את יכולת התעמולה".

אותה עת התגורר בחדרנו הצר מיכאל, כפי שיסופר מאוחר יותר. ספרתי למיכאל ולאלישע לפרטי פרטים את השיחות עם המהנדס ואת רצונו לתרום 1300 לירות שטרלינג, בתנאי שנרכוש מכונת דפוס ויתר אביזרים.

מיכאל הסכים מיד שאתחייב לפני "המהנדס" שתרומתו תהיה מיועדת רק לרכישת הדפוס, מצב שישנה את פני התעמולה שלנו מיסודם.

כעבור ימים מספר כשהבאתי את הסכום האמור במזומן אל חדרנו היתה השמחה רבה במעוננו; זה היה סכום הכסף הראשון הגדול שקבלנו מתוך רצון חפשי של הזדהות עם מאבקנו הלאומי. כזה היה "המהנדס" – הוא גבעון.

זה היה ערב חג האורות של 1943. את חדרנו חממה העששית שעמדה על השולחן "המוחרם". היה נעים בחדר הדל שהתמלא בחלומות זוהרים שנאלצנו להטמינם בתוכנו לבל יפרצו החוצה מעבר לקירות העץ.

לחשתי למיכאל ולאלישע ואמרתי: "אתם יודעים, בבוא היום הגדול של אדנות ישראל ואנחנו אולי כבר לא נהיה בין מקבלי פניו, מי ידע אודות פעלם של אוהדים אלה ומי יזכיר את שמם לטובה. לכן אני מציע שנקבע סמל שישמש כאות ותעודה לכל אלה שהיו עמנו ועמדו לימין המחותרת בתקופות הקשות של חייה, בימי מלחמתה נגד אויבי מבחוץ ושנאת אחים מבפנים. אני מציע כסמל את מתתיהו של בוריס שץ". ההסכמה נקבעה מיד במקום פה אחד; אבל היא לא יצאה לפועל, בגלל שטף הארועים והבעיות שזרמו וקלחו ללא הרף ומנעו להתפנות לנושאים שלאחר התגשמות שאיפתנו.

אט אט, מתוך הרגשה שהמפגשים שלנו, גם אם לא תמיד הביאו רווחה לקופתנו הדלה, היו מעוררים לפחות מחשבה שניה אצל מי שעדיין לא מזדהים אתנו אידיאולוגית בדרך מלחמתה של לח"י. הרהור שני זה אצל רבים מחסידי "הישוב המאורגן", היה חשוב לנו לא פחות מהתמיכה הכספית.

העתונות המעולה והפרסומים הרבים שהוציאה לאור לח"י, האמת אודות הטרגדיה של יהודי אירופה, לעומת המלל הכוזב של הסוכנות, זעזעו מעמדות רחבים בישוב העברי שהחלו לראות בסוכנות היהודית גורם מסוכן גם ליהודי ארץ-ישראל. לוחמי חרות ישראל החלו לחוש אט אט ברוח רעננה חדשה שהולכת ומתהווה בארץ-ישראל היפה, הנאמנה והשפויה ללא מרכאות.

מיום ליום הלכו ורבו צעירים ומבוגרים שנהו אחרינו והזדהו עם מאבקנו. נותר לנו רק להזהר מהבריטים ועוזריהם שמקבלים את משכורתם דרך הסוכנות היהודית. האיש השני שפתח לפנינו את קופתו היה סם זֶפֶס, הבעלים של בית חרושת "משי זכס".

יהודי אמריקאי, שחנותו ברחוב נחלת-בנימין מכרה את תוצרת בית החרושת שלו.

הפגישה החלה בחנותו מלאת הקונים, ממנה עברנו לקפה "חרמון" שהיה צמוד לחנותו.

בפינה מרוחקת שוחחנו שעה ארוכה למרות חנותו מלאת הקונים.

עם סיום השיחה הוא נתן לידי אלף לירות שטרלינג ואמר: "יש לכם אצלי קופה פתוחה. כשתהיו זקוקים לכסף לרכישת נשק תבואו אלי אבל לא לצרכי מזון, מרעב לא מתים. גם אני רעבתי. רעב מדרבן. עמים רעבים מנצחים. עמים שבעים מתנוונים, יברך אתכם אלוהים וישמור עליכם".

נאום קצר ששנינו התרגשנו עד דמעות. לא הוספנו יותר לדבר, קמנו, לחצנו ידיים, הסתכלנו איש בעיני רעהו וידענו שזוהי ברית בין המחותרת לבין נציג האוהדים של בעלי יכולת. סם זקס קיים את הבטחתו, קופתו היתה פתוחה לפנינו גם לאחר מאסרי ב' 1944.

בכדי שאלישע ואנוכי נוכל להתפנות יותר להקמת העורך הצבורי צירף "המרכז" לתא שלנו את צבי שניידרמן – אשל.

צבי אשל, בעיני כספים היה "מומחה" טוב ממני ומאלישע ונחרץ יותר בדרישותיו. למעשה שמשתי בחברתו של אשל תעמלן, כמפרש את תורתו של יאיר ואת דרכי לח"י במסגרת תורתו ואשל היה הופך את דברי למטבע עובר לסוחר.

את אשל הכרתי מתקופת ברית-הבריונים. הוא היה מהפעילים בתל-אביב, בעל אופי מחוסן עם אופקים מרחיקי ראות, נוח להתידדות, צמוד למטרה ונאמן לחבריו.

במשפט רצח ארלוזורוב נאסר יחד עם יתר חברי הברית ואף היה המועמד של סימה ארלוזורוב להיות רוצחו של בעלה; באחד הזהויים כשסימה יצאה לבחור מבין שורת הניצבים שעמדו בשורת הזיהוי, להצביע על הרוצח; היא נעצרה ליד צבי אשל ואמרה "דיס מן", ואז הקצין הבריטי "בדפורד" או "גוד-פורד" שליווה אותה שלוב זרוע, הסיט אותה מצבי אשל בידו הימנית חסרים מספר אצבעות שנכרתו בתאונת עבודה בנגריה בה עבד בבואו ארצה, וכי הוא אינו מסוגל להחזיק בנשק.

באחד הימים ישבתי בביתו של חבר הועד הפועל של ההסתדרות הכללית נטע הרפז, כשליח מרכז לח"י.

מטרת הפגישה היתה ארגון פגישה לדרשיח בין נתן ילין-מור, לבין גולומב מפקד ההגנה. במגמה למצוא מכנה משותף, שימנע הדרדרות ביחסים שבין לח"י להגנה.

נטע הרפז התלהב מההצעה והבטיח "כי לא ינום ולא ישן עד שפגישה זו תתקיים".
והיא אמנם התקיימה.

לאחר מאסרי ומאסרו של צבי אשל נודע לי מפיו שאף הוא נצטווה-לטפל בנושא הפגישה עם גולומב. ועשה זאת בדרך אחרת יחד עם ד"ר שמשון יוניצמן.

נטע הרפז יהודי וציוני נאמן היה. מתלהב ומתרגש בכל הקשור באהבת ארץ-ישראל והעם היהודי כמו אברהם הרצפלד שלאחר קום המדינה הכרתיו אישית מקרוב.

אולם במשך השעות ששהיתי במעונם וספרתי לו ולרעייתו, שללח"י ידיעות מהימנות אודות השמדת העם היהודי בגולה, התפרץ בזעם והאשים את לח"י בהפצת פניקה כוזבת בישוב למען אינטרסים מגמתיים.

אותה עת, כבר היה ידוע לכל העולם הגויי "הנאור" כביכול כולל "המנהיגות" שלנו, שהגרמנים משמידים את אחינו בני ישראל.

השנה היתה 1942-1943. חבר הסיים הפולני, היהודי הבונדאי זיגלבוים הטיף ליהודי הגולה להחרים את ארץ-ישראל - כי רק הסוציאליזם הבין-לאומי יפתור את הבעיה היהודית בכל אתר ואתר וכמובן רק בגולה; זיגלבוים הצליח לברוח מפולניה ללונדון בהשאירו את צאן מרעיתו סגורים כבר במכלאות הגטאות ובמחנות הסגר.

בלונדון צורף אל חברי סיים פולניים לממשלת גולה, שידעה אודות מעשי ההשמדה ממקור ראשון לא פחות מ"מנהיגי הישוב"; אבל אלה היו טרודים אותו זמן בשתוף פעולה עם השלטון הבריטי הזר, ובחסול לוחמים עברים, במקום ללכת יד ביד עם המחותרת הלוחמת למען פתיחת שערי הארץ לאלה שנתן היה עדיין להציל.

רוחם של המושמדים רדפה אחרי מצפוננו המתחמק והמטעה של הבונדאי הזה, עד אשר השיגה אותו על מדרגות הפרלמנט הבריטי; שם אבד עצמו לדעת בירייה, כמחאה נגד עצמו ונגד האליל הסוציאליסטי ה"בין-לאומי".

הוא היה היחידי מבין "מנהיגי העם" היהודי שכפר בדמו על פשעיו.

הזוג הרפו ביקשוני לשהות בביתם עד חשכה, מחשש ודאגה לי, שמא אתקל בבלשים ששורצים באזור, והם לא נפרדו ממני עד שלא סיימתי את כל טוב התקרובת שפרסו לפני. מנטע הרפו שרכתי רגלי לאורך רחוב שינקין במגמה להגיע לחדרי בשכונת מחלול.

המלחמה היתה בעיצומה. בלילות שררה אפלה סמיכה. הידיעות אודות ההשמדה כבר נגנו מכל פעמוני הכנסיות בשמחה. הלכתי שקוע בתוך עצמי כסומא והנה לפתע מתוך האפלה העמוקה ניצב מולי אורי צבי שזו תקופה ארוכה לא ראיתיו. פניו לוהטים, עיניו זוהרות כגחליליות, שערותיו נחושת והוא בווער כסנה ומאיר את מקום מפגשנו.

היה רגע של חרדה. לו חלפה עתה ניידת הבולשת או אחד "היהודים השפויים מהישוב המאורגן", היינו שנינו נאסרים; נשארנו על מקומנו מאובנים, המומים, נרגשים וחבוקים. לא ידעתי במה להתחיל את דברי. לבסוף אזרתי כח ואמרתי לו: "אורי, שירך "באוני ילד אספר" אינו מניח לי, הוא רודף ושואל ללא הרף; מדוע נתתם לנשר בדמות המשיח שחג מעל הר הבית לחזור לשער טיטוס ברומא.

"מדוע לא התגברתם על הרוכלים שגרשו אותי?"

ואורי צבי עונה לי בקול נרגש צורמני ורם כאילו שנינו עומדים כבר על פיסת מולדת משוחררת שלנו ורשאים לצעוק מתוכה כאוות נפשנו ובלבד שיתפוצצו כל האויבים: "וכי אני כתבתי את השיר הזה, מה? לא, לא, לא אני. בוא ואספר לך". ואנו שנינו עומדים בינתיים באותו מקום ואורי צבי ממשיך: "לילה אחד ואני מהלך יחידי ברחוב והנה ניגש אלי יהודי. סתם יהודי עטור זקן שיבה עבות. יהודי שלא הכרתיו מעודי. אולי היהודי הכיר אותי מקודם והוא שואל אותי: "אתה הוא אורי צבי?" ענית לו הן.

והוא אומר לי: "בוא אחרי". "לאן?" אני שואל והוא עונה: "אחרי, אחרי". אני שואל לשמו והיהודי כלא שומע וממילא לא עונה. אנו מגיעים למקום ואיני רואה מאומה. לפתע הוא מצווה עלי לשבת ליד שולחן שאיני רואה אותו ואומר לי מפורשות: "כתוב. כתוב, אני אומר לך", ובידי אין לא נייר ולא עט".

”כתוב”, הוא אומר בזעם. ”כתוב את הדברים שאני אומר לך, כתוב באוזני ילד אספר”.

”כתבתי. כך כתבתי. וכי אני כתבתי את השיר? היהודי עטור זקן השיבה כתב. הוא אילץ אותי ועזבני מבלי לברכני לשלום. ועד היום הוא תמוה בעיני – לא, לא, לא אני כתבתי את השיר”.

אורי צבי סיים את דבריו. נפרדנו בתוך החשיכה מבלי להוסיף דברים באותה הפתאומיות שנפגשנו.

מיום בואו של אשל לתא שלנו התהלכנו יחד, יזמנו יחד והעזנו יחד להיפגש גם עם מתנגדים מוצהרים שלא תרמו לאף מחתרת כולל ”ההגנה” שעסקה אף היא בהתרמות כספים, למרות שקיבלה את תקציבה מהסוכנות היהודית ומהועד הלאומי ולא היתה זקוקה להתרמות כספים, אלא לצרכי תעמולה ואינפורמציה אודות התפתחותה של לח”י.

בתקופת פעולתנו המשותפת סרקנו את רוב המוסדות הפיננסיים. ממוסדות אלה שאבנו המלצות וקשרים אל אנשי עסקים שהיו מוכנים לתרום וליעץ בתחומים שונים.

ראשי ערים כמר קריניצי ומר בן-עמי היו הראשונים מהם קיבלנו תמיכה לכול הצרכים, הפניות אל אישים ואוהדים שהביעו הזדהות עם דרכי מלחמתה של לח”י ובאו לעזרתה ככל הנדרש למחתרת לוחמת.

עם התפתחותה של לח”י שהלכה וגדלה מיום ליום התחפרותה הבטחונית, פעולותיה הצבאיות, רכישת כלי מלחמה, ומעל לכל הספרות האידיאולוגית שלה; ”החזית”, עתון הקיר ”המעש”, כרוזים ודברי הסבר נוספים בכתב ובעל פה שזעקו מכל קירות ארץ-ישראל, הגברנו אלישע, צבי אשל ואנוכי את מאמצינו ביתר שאת.

לא ידענו לאות, משעות הבוקר המוקדמות, עת הייתי נפגש עם המקשרת שלי שולמית שמיר בגינת שטראוס ועד שעות לילה מאוחרות. לא חשנו רעב, כי השביע אותנו המעש. סופר לנו, כי אורי צבי אמר לגבי פעילות התא שלנו, כי ”היינו האי המחבר את המחתרת עם העולם החיצוני”.

יום אחד כטוב ליבנו בהישגים, החלטנו אשל ואנוכי לסכן את עצמנו יתר על המידה ולגשת לפרומצ'נקו, הבעלים של בית החרושת לשוקולד "עלית" שהיה ידוע כמחרף ומגדף, לא רק את "קבוצת שטרן" אלא כל דבר שחורג מהמסגרת הגלותית אליה היה רגיל.

הודענו את רצוננו זה ל"מרכז", שיעץ לנו לא להסתבך איתו. מתוך בטחון עצמי מופרז, לא התיחסנו במידה מספקת לעצת ה"מרכז" ובשעת צהריים מוקדמת נכנסנו לבניין.

המשרד היה בקומה ראשונה, באולם גדול בלתי מחולק ישבו כל הפקידים בצוותא. בין הכניסה ואולם הפקידים חצץ דלפק באורך מטר או שניים.

אותה שעה ממש יצא מחדר בצד שמאל איש בעל קומה נמוכה ששערתי שזה פרומצ'נקו בכל הדרו. הוא התקרב אל הדלפק לעזוב את המשרד.

אמרתי לו: "אדון פרומצ'נקו הנכבד, האם אפשר לשוחח עם כבודו רגעים מספר".

פרומצ'נקו שאל: "מי אתם?"

לא רציתי לומר לו מיד שאנו שליחי "קבוצת שטרן" שהיתה עדיין פופולרית יותר מלח"י, שמא יתעלף על המקום. לכן החלטתי להפוך את הפירמידה ולהעמיד אותה על הקודקוד בכדי שיתרגל בשלבים אל הניצבים לפניו.

עניתי לו לפי כל כללי הנמוס ובענווה רבה, שאנו שליחי לח"י וברצוננו לשוחח עימו שיחה שאינה מחייבת שום דבר.

"לח"י, לח"י, לח"י, מי זה לח"י?"

המשכתי לענות: "לח"י הם לוחמי חרות ישראל".

"מי זה? מה זה?" הוא המשיך להקשות נפעם. כשאזני כל הפקידים כרויות אלינו. עתה החלטתי שפרומצ'נקו נשם כבר מספיק אוויר ויוכל לעכל את אשר אומר לו מבלי להתעלף.

"לח"י", אמרתי לו שנית, הם לוחמי חרות ישראל ולוחמי חרות ישראל הם אנשי קבוצת שטרן, אדוני, יאיר שטרן שגרצח בידי הבריטים".

הוא החוויר קמעה ואמר: "בואו, בואו, בואו אחריי", והכניס אותנו למשרדו. בין חדרו לבין אולם הפקידים הבדיל קיר בלוקים

דק בגובה שני מטר ועליו לכל אורך חדרו ועד לתקרה רשת נגד זבובים.

באולם שרר שקט של בית קברות. כאילו כל האולם על פקידיו התאבן. לא צליל, לא הזזת כסא, לא הרמת שפופרות של טלפון.

מיד התיישב פרומצ'נקו ליד שולחנו. הוא פרץ בצעקות זוועה: "שטרן היה רוצה, הוא רצה אנשים כמו ידיו. אני מליטא, הלכתי עם סכום כסף גדול דרך יער והתנפלו עלי שבעה שודדים, נאבקתי עימם והם כולם ברחו. ואת הכסף לא קבלו ממני. עכשיו אני אקרא למשטרה", והרים את השפופרת.

הוצאתי את השפופרת מידו, הצמדתי אותה לפיו ואמרתי לו אף אני בצעקות, בכדי נגוס הפקידים ישמעו ויוציאו מסקנה שלא רק שאיננו פוחדים, אלא יותר מזה, אנו סומכים עליהם שהם לא יעשו את מלאכתו של פרומצ'נקו.

"דבר עם המשטרה, מלשין טפש כמוך. שם בגולה אנחנו יודעים כי היית גיבור גדול נגד שבעה גויים ביער וכאן אתה יודע רק להלשין. באנו לדבר עם יהודי ולא עם פרובוקטור שמנצל פועלים יהודים".

תפסתי את שני דשי מעילו ונענעתי אותו עם הכסא עליו ישב. בעוד אשל מוסיף לדברי מנה אחת אפיים ואומר: "הקשב מר פרומצ'נקו, אנחנו לא באנו לאיים עליך. באנו לבקש תרומה, אתה יכול לתת או לא לתת, אבל לאיים עלינו במשטרה? מאחר ואתה רוצה להוביל אותנו אליה, מחובתי להגיד לך כי שעה שהצטרפנו ללח"י ידענו מה מצפה לנו מטפוסים כמוך. לכל אחד מאתנו יש נשק".

"בחר", המשיך צבי אשל, "חלופי אש בינינו לבין המשטרה או בשיינקר מהתאחדות בעלי התעשייה".

לאחר הרהור מהיר ענה: "אני בוחר בשיינקר".

להפתעתנו הגיב פרומצ'נקו על התנהגותנו הנועמת שלא מהענין ואמר: "אני לא מנצל את הפועלים שלי. אני דואג להטבות עבורם". והחל מפרט את ההטבות שעשה עבורם בתקופה האחרונה.

תגובתו זו הרגיעה אותנו. מבלי להוסיף דבר חשנו כי הוא

מבין שעבר את הגבול באיימו עלינו במשטרה. עזבנו את חדרו, עברנו את אולם הפקידים, הסתכלנו בהם והם בנו והיה לנו ברור שפקידים אלה גם לו ביקש מהם פרומצ'נקו לקרוא למשטרה לא היו עושים זאת ועזבנו את הבנין. כשיצאנו, השתהינו שניות מספר בקרבת מקום כדי להבהיר לעצמנו את אשר קרה ואם נהגנו בתבונה. עוד אנחנו מדברים ופרומצ'נקו ביחד עם מלווה נכנסים למכונית קטנה כהת צבע, המלווה מתיישב ליד ההגה ופרומצ'נקו על ידו.

פרומצ'נקו הרגיש בנו ורמז לנו לגשת אליו אל המכונית. לא נטיתי לקבל את הצעתו. אחרי הכל חשבתי כי מאיש בלתי מאוזן יש להסתייג. אבל אשל אמר: "אתו עד הסוף, ולו רק בגלל החרופים וההשמצות כלפי יאיר והאיום במשטרה".

בהרהור שני חשבתי שאשל צודק; איום במשטרה! אמנם לא אחד סירב לתמוך בנו או להזדהות אתנו וזו זכותם של המסרבים, אבל לגבי איומים במשטרה, היה פרומצ'נקו הראשון והיחיד לכל אורך הדרך שלנו.

נגשנו למכונית והוא שאל: "לאן אתם רוצים להגיע ונביא אתכם לשם?"

"לבית הפגודה, בפינת הרחובות מונטיפיורי – נחמני", השבנו. "בית הפגודה" היה ממוקם ליד הצטלבות רחובות שהובילה אל ככר מרוצפת קטנה ועליה ספסל בודד אחד. על ספסל זה היה יושב על פי רוב זוג משלנו כמנהג מחזירים. למעשה הם שמשו תיבת דואר של קבלת ומסירת אינפורמציה דחופה. מקום זה שמש גם כמצפור לאורך כל הרחובות שהובילו אל הכיכר.

בדרך התחדש הדו־שיח הבוטה של פרומצ'נקו כלפינו, בנוסח העתונות הצהובה שאותה קרא. לא שתקנו לו. הצעקות פרצו מהחלונות והתגלגלו מחוץ למכונית. בקרבת רחוב נחמני חנתה מכונית ובה שני חברים שלנו. לשמע הצעקות הם הפנו את ראשיהם אל המכונית והכירו את אשל שרמז להם לנסוע אחרינו. אחד מהם היה "איקס" – שלמה פוזנר חבר המרכז.

ליד "בית הפגודה" עצר הנהג את המכונית. אשל יצא ראשון ואני כשחצי גופי בחוץ אומר לפרומצ'נקו: "אתה עוד תחפש אותנו".

בשמעו משפט זה הוא קפץ מעורו וביתר שאת החל לחרף ולגדף והכריז: "מהמכונית הזאת תצא רק במשטרה".

חזרתי למכונית ואשל אחרי. החברים במכונית שעמדה מאחורינו הבינו שהענינים אינם חלקים ואחד מהם ירד, ניגש לאשל ושאל: "לאן עכשיו?" אשל ענה: "פרומצ'נקו הזה רוצה להוביל אותנו למשטרה".

המשטרה התמקמה אז ברחוב השחר בבנין של שלוש קומות, הרבה לנסוע לא נשאר. אשל ברוב תבונתו אומר לחבר שלנו: "כשנחצה את נחלת-בנימין תחסמו אותם".

יותר לא הוציא הגה מפיו. לפני בנין התאחדות בעלי התעשייה הוא אומר לנהג: "לשיינקר, לשיינקר, עצור לשיינקר". ורק אז בתוך הבנין על המדרגות שמובילות לקומה בה יושב שיינקר, הוא מתחיל את הספור מחדש. מורה בידו עלינו וצועק: "אלה מקבוצת שטרן, רוצחים, רוצים לשדוד ממני כסף. אבל אני לא אתן להם. אני מכריח אותם ללכת איתי אל שיינקר ולא אעזוב אותם עד שיבואו אליו".

עוברים ושבים בבנין הסתכלו בו כעל מטורף ואנו ביססנו את מחשבתם זו בחיוכים.

אל שיינקר הלכנו ברצון רב. הוא היה נשיא התאחדות בעלי התעשייה בארץ. אישיות אליה חפשנו קשרים. עובד בן עמי הבטיח לנו לממשם.

ברעש והמולה נכנס פרומצ'נקו לחדרו של מר שיינקר ואנחנו אחריו. מדבריו הנרגשים לא הבין שיינקר דבר והוא ביקש מאיתנו להבהיר את הנושא.

הצגנו את עצמנו כאנשי לח"י שמזה זמן רב ברצוננו להפגש אתו ואף הובטח לנו על ידי אישיות חשובה מידידיו שיציג אותנו לפניו וצר לנו שאנו מוצגים על-ידי איש זה שמטרתו היתה למסור אותנו למשטרה.

התחלנו לספר מ"עלי באבא ושבעת השודדים" והסברנו את השתלשלות הדברים כפי שהיו לאשורם.

שיינקר ביקש מאתנו להמתין בחדר הסמוך וכששבנו לחדרו רווחו על פניו של פרומצ'נקו חיוכים מאוזן לאוזן.

"נתבשרנו" על ידי מר שיינקר "שפרומצ'נקו לא הבין אותנו

מספיק". הוא סבר שבאנו לדרוש בכוח תמיכה עבור לח"י.
"ומכיוון שלא כך התברר מדבריהם, הסכים מר פרומצ'נקו
לתרום אלפיים לירות למטרה שביקשתם".

תשובתי היתה שלילית. טענתי כי "יהודי שמאיים על
לוחמים עבריים במשטרה בריטית, גם אם הוא מוכן כעת לתרום
אינו ראוי שלח"י תקבל ממנו תרומה".

צבי אשל שבענייני כספים היה יותר פרקטי ממני נאות לקבל
את ההצעה. כשאשל נאסר והובא ללטרון חדשים מספר אחרי,
סיפר שפרומצ'נקו נכנס לתלם ומתמיד בתרומות. על כך ניתן
לומר "מעז יצא מתוק" תרתי משמע. מר שיינקר מתוך רצון שלו
הסכים להיות מליץ יושר בינינו לבין המעמד האמיד וכמו עובד
בן-עמי ראש עיריית נתניה, קריניצי ראש עיריית רמת-גן, כך גם
דלתו של שיינקר היתה פתוחה לפנינו בכל עת ושעת צורך.

לפי הוראות המרכז נהגנו לבוא בדברים בדרכי נועם ובדברי
שכנוע אידיאולוגיים שכללו גם את חשיפת השמדת העם היהודי
באירופה, שממשלת המנדט בשיתוף עם הסוכנות היהודית
הסתירו מידיעת הישוב בארץ.

חדלנו לחשוש מיהודים כפי שחששנו בתקופת הרציחות של
שנת 1942. אבל היינו ערים מאוד כלפי מתנדבי הקבוץ שעשו
את מלאכת הבילוש שלהם בהתנדבות לשם האדרת
האימפריאליזם הבריטי, תחת מסווה של סוציאליזם-מרכסיזם
צבוע לרווחתם הרבה של השולטים על הישוב העברי בארץ-
ישראל.

אין צורך להתבייש לספר שהמתחים היומיומיים, משעות
הבוקר עד השעות המאוחרות של הערב, הפגישות הרבות
שהכין עבורנו ה"מרכז" ממומלץ למומלץ, משיחה לשיחה,
מויכוח לויכוח, מתקווה לאזלת יד, נתנו את אותותיהם.

לחלוף ברחובות בהסבת ראש מדי פעם לאחור, אם אין
סי.אי.די. בריטי או בלש יהודי מתנדב בעקבותי, ולהחזיק אותה
שעה את היד בקרבת ה"פאראבלום" שלי, בכדי "לשלוף" ראשון

ובדאגה שמא כתוצאה מחלופי יריות ירצחו הבריטים אגב כך בכוונה תחילה מספר יהודים שעוברים לתומם ברחוב כדי ליצור מחדש תהום בין המחתרת הלוחמת והישוב העברי, תהום שאנו עמלנו קשות למגר.

הדברים לא היו פשוטים כלל. היתה מלחמת חרמה בינינו לבין השלטון הזר ואף עצבים של פלדה הפכו לעיתים לעצבים מעלי חלודה שיש להסירה בדרך המקובלת עלינו.

אתרי "הסיפור" עם פרומצ'נקו ו"סיפורים" נוספים בפזמונם השונה ביקשתי לצרפני לשם "ניקוי ראש" והרפייתו בפעילות במסגרת צבאית מעשית. בקשתי אושרה לתקופת מה להצטרף למדביקי הכרוזים ברחובות כמלווה.

אינני זוכר את שם האחראית למחלקה זו, דומני עידית ואולי היתה זו עידית אחרת, כל הנערות בלח"י היו עידית שבעידית, מבחירי הנוער.

למחלקה זו היו הבעיות המיוחדות שלה. להדבקת כרוזים היו מתגייסים נערות ונערים בגיל ארבע עשרה – שבע עשרה, כשעל שפתותיהם עדיין נטפו פינוקי האם והאב.

הכרוזים עצמם היו מעין "הודעות רשמיות" של ממשלה בדרך, עתוני קיר, תגובות על "ילקוטי הכזבים" של "המוסדות הלאומיים" ותגובות על בעיות שוטפות של יום יום.

כשרבו והתרחבו האפשרויות הכספיות, רבו גם הכרוזים ברחובות ובבתים. חבורות חבורות של אזרחים הצטופפו סביבם והיו קוראים את הודעות המחתרת לפני לכתם לעמל יומם.

הדבר הפך לצנינים בעיני "הווסלים" של הבריטים ושלחו בעקבות המדביקים את אנשיהם להסיר את הכרוזים מעל הקירות וחלונות החנויות בעודם טריים.

מצב זה הוביל להתערבות הבולשת שיצאה אף היא והלכה בעקבות מחרימי ומסירי הכרוזים כדי לצוד צייד קל את נערות ונערי לח"י.

כדי למנוע פיגועים בנערות ובנערים שלנו הקים "המרכז" את קבוצת "מלווי שיירות" זו שכללה גם "נופשים" נוספים מאותם הטעמים שהיו לי.

בוקר, בוקר, בטרם יפציע השחר, הופיעו במקומות הריכוז נערות ונערים אלה, כשקורי השינה עודם על פניהם, רועדים קמעה מצינת הלילה, ומהבוקר החדש שיקדים את פניהם לטוב או לרע.

נערים שהתמודדו בבית עם הוריהם על רצונם לקום בחצות ולהעלים לתוך החשיכה לפעולות עלומות ונערות שבדו לספר בבית שהן הולכות ללון אצל חברה להכין שעורים וכולם ביחד מבצעים את מלאכת הקודש, כמו פרחי כהונה בבית המקדש, שפרוש על כל ארץ־ישראל.

תפקיד המלווים היה למנוע החרמת כרוזים והסרתם בעודם טריים, עד שראשוני משכימי קום החלו לנֹוע ברחובות ונעצרו לקרוא את הודעות המחתרת. ממראה עינינו ידענו שהם הם גם אלה שמונעים משליחי ההגנה לאטום את קול המחתרת.

תגובות אלה של הישוב העברי היוו את הנעימות הנעימות ביותר הערבות ל"מרכז". זה פיזם לכולנו שהעם מתחיל להתנער מעול השעבוד הסוכנותי והחלה ההזדהות המתקדמת עם לוחמי חרות ישראל המוחרם ב"ישוב המאורגן".

היה מדהים ומרגש לראות נערות ונערים אלה, שבשעה השמינית ישבו כתלמידים, ללא שינת לילה, על ספסלי בתי הספר כשרק לפני שעה קלה רצו ברחובות תל־אביב ואת פניהם כיסתה מטפחת מקופלת כמשולש, מתוכה ביצבצו רק העיניים העירניות, הגלויות, שנוצצו מתוך אמונה שעוד בוקר התווסף בדרך לנצחון.

הם רצים אצים, כאילו מאיצים אחד בשני למהר להזדרז. אחד מחזיק בידו את פחית הדבק, את ידו השניה הוא טובל בתוכה, מורח את הדבק על חלון ועל קיר ורץ הלאה, הלאה, עוד ועוד.

השני או השניה אחריו מושכים מבית השחי את "דבר המחתרת" אל העם, מצמידים אותו אל הדבק, מחליקים עליו ביד שיחזיק מעמד ולא יקטל בידי זד או מלשין ורצים הלאה, הלאה, אל סוף המטרה בעקבות קודמיו.

אנו "סיירת הבטיחות" מזדנבים אחריהם במרחק של מטרים אחדים לבל יאונה להם כל רע – עם היד צמודה אל "הכלי" ואל

פצצת העשן הפרימיטיבית תוצרת שלנו, מותקנת בקופסת גפרורים.

העבודה המשותפת עם צבי אשל שקבל על עצמו את ארגון הפגישות עם אנשי המסחר והתעשייה איפשרה לי להתמסר יותר לארגון העורף הצבורי ש"המרכז" היה מעוניין בו.

רווחה אז הדעה הנכונה שלח"י חייבת לפרוץ את תחום המעגל של הציונים הכלליים שכלל גם את הרויזיוניסטים שחדלו להאבק נגד השלטון הזר בגין המלחמה. ההחלטה להתפרש אל כל רבדי הישוב העברי היתה כורח השעה. אלישע ואנוכי חרשנו את אזור תל-אביב והסביבה, כפי שאחרים שלא הכרנו חרשו אזורים נוספים.

לפי אינפורמציות שהגיעו אלינו מ"המרכז", מהמקשרות שלנו ודרך תיבת המכתבים ברחוב שד"ל 34, היינו מזינים את עצמנו וקובעים פגישות לאחר שתאים אחרים מכינים את הרקע על ידי הספקת ספרות מחתרתית לעיון ולמחשבה המיועדת לקראת השיחה עם נציגי לח"י, שלי היתה הזכות להיות אחד מהם.

אותה תקופה הכרנו וניהלנו שיחות כל אחד לחוד ושנינו ביחד עם אנשי אוניברסיטה, פרופסורים, סופרים, משוררים, אנשי תיאטרון ובוהמה. מרכזיסטים, סלון קומוניסטים בלתי מאורגנים, מפא"יניקים אמינים וחברי הועד הפועל של ההסתדרות, רבנים ומנהיגי מפלגות וסתם יהודים טובים של עמך ישראל.

לא בקשנו מהם מאומה, מלבד לשפוט את מעשינו ופעלנו לפי שיקוליהם הם, מבלי להתייחס לסגנון השטנה של "המוסדות" ולפי זה להציג את לח"י בין ידידיהם כשמוקד הבעיות הם האינטרסים האמיתיים של צרכי העם במולדת.

זה היה כורח השעה לבסוס המחותרת שהלכה והתרחבה מחמישים איש פזורים ברחבי הארץ המסתתרים בפרדסים ובחדרים שונים למאה איש, למאה וחמישים, למאתיים, למאתיים וחמישים, למצוא מקלטים לזקוקים, "לעשרים" שעתידיים לברוח מלטרון ועוד כהנה וכהנה כעזרה ראשונה.

מיכאל – יצחק שמיר

התפתחויות אלו חדלו מאז בריחתו של מיכאל ממזרע. אלישע ואנוכי התגוררנו יחד איתו לאחר שהחדר שבו התגורר "נשרף" כליל. בחדר בשכונת מחלול כפי שכבר סיפרתי היתה רק מיטה חלוצית אחת. מיכאל דרש שנישן במיטה יחידה זו ברוטציה אך אנו סרבנו בכל תוקף ואת המיטה הועדנו לו.

מיכאל שהה בחדר במשך כל תקופת היותו בחברתנו מבלי לצאת ממנו. לשרותים שהיו במרחק של הושטת יד מהחדרון לא הלך אלא אם מי משנינו היה בחדר כדי למנוע תנועה מעוררת סקרנות אצל בעלת הצריף. את הדואר השוטף, את הדואר מ"המרכז" היה מביא ומחזיר אלישע. כדי שמיכאל יפתח לנו את הדלת בבואנו, הוסכם על נקישות ממוספרות בשלוב עם הורדת המים בבית השמוש שהקימו רעש גדול ואפשרו שהנקישות לא תורגשנה כלל.

בשעת צהריים אחת הגעתי לחדרון, נקשתי בדלת כמוסכם עם כל הסממנים או כי נדמה היה לי שנהגתי כמוסכם והדלת אינה נפתחת. נקשתי בשנית ואין פותח.

נחרדתי. האם קרה דבר למיכאל. גילו את המחבוא, נתפס, נחטף, הסתלק על דעת עצמו מסיבה כל שהיא רצינית. ביעף חלפו בדמיוני כל העורבים השחורים.

הזדחלתי לצד המערבי של הצריף שפונה לים – החלון היה פתוח. מה אירע כאן, חזרתי ואמרתי לעצמי. היכן נעלם מיכאל? זעה קרה כיסתה את מצחי. אולי הוא הצליח לברוח דרך החלון. אבל כיצד היה ביכולתו לקפוץ מהסוללה הגבוהה מבלי להינזק.

החלון, שבתי להרהר מחדש, פתוח, אנסה לעלות על

הסוללה. אתקרב לחלון ואולי אמצא בחדר סימנים, עקבות, שיגלו את אשר קרה.

המשכתי להתקדם בזחילה לקראת החלון. החצץ שכיסה את אדמת הסוללה חרק מתחת לנעליים והנה אני כבר מחזיק באדן החלון בכדי להציץ פנימה בחטף.

ומה רואות עיני להפתעתי: מיכאל שוכב פרקדן על המטה, בידו המושטת לפניו הוא מחזיק את ה"בראונינג" הנוצץ מופנה אל החלון. רק מיכאל עם עצבי הפלדה שלו מסוגל היה להחזיק את האצבע על ההדק מבלי ללחוץ עליו בטרם יתגלה הפרצוף כולו.

רוב הזמן היה מיכאל יושב או שוכב פרקדן על המיטה ורק בבוא אחד מאיתנו היה מתחיל להתהלך בחדר, בגרביים בלבד, לשם חלוץ עצמות.

בשעת בוקר אחד פוגשת בי העגלונית, כפי שכינינו אותה, "ומבשרת" לי שזה ימים אחדים היא שומעת שמישהו מתהלך הלון וחוזר בחדר, ללא הפסק. בו במקום ספרתי לה את אשר קרה בקבוץ; מטעמו אנו מטפלים בנוער שוליים, כי אחד מהם קיבל התקפת עצבים ואנו מחזיקים בו בחדרנו עד שנארגן בשבילו "מקום במוסד מתאים".

אותו ערב כבר לא שהה מיכאל בחדרנו, הוא הועבר בליווי חברים למקום מבטחים חדש.

רגעי הפרידה שלנו היו עגמומיים. היה לנו טוב בחברתו. הוא היה נוח מאוד. צנוע וחברי. התחלקנו בכל שווה בשווה. הוא לא גרס ולא התיר העדפות כלפיו וקבל על שאין אנו מסכימים לקבל את בקשתו להתחלף מדי פעם בנוהלי השינה.

למעשה, עד בריחתו של גרא – נתן ילין מור, מלטרון, היו מיכאל וישראל אלדד "המרכז". ההחלטות שהיו קשורות עם פעילותנו, היו נקבעות עם מיכאל בחדרנו.

באותו ערב שמיכאל עזב אותנו, בשעה מאוחרת בלילה, בחצות, התעוררנו לקול נביחת כלבים. בשכונת מחלול היו הרבה כלבים. משום מה הם נבחו באותו לילה במקלה אחידה שהלכה וגברה, כאילו מישהו או משהו מנסה לרסנם או להתגרות בהם. חדור ומנוסה בתחושות "שלא מהעולם הזה", אמרתי

לאלישע: "רגישות הכלבים והצטעקותם אינם מקריים ואינם מוצאים חן בעיני. כלבים אינם נובחים סתם".

"יש טעם סביר שמהו מתרחש בשכונה". לא השתהינו הרבה ועזבנו חרישית את החדר ומגמת פנינו אל בית הקברות המוסלמי שגבל עם שכונת מחלול.

מוטב, אמרתי לאלישע ולעצמי, להתמודד עם המתים מאשר עם השוטרים הבריטיים.

תרנו אחרי שני קברים שבשעת הדחק נוכל להתחפר בהם. שעות אחדות רבצנו בבית הקברות המוסלמי, רועדים מקור, עד שפסקו נביחות הכלבים וכמו המתים ששבים למקומם הנצחי, כך גם אנו חזרנו אל חדרנו המחותרתי.

אלישע ואנוכי המשכנו להתגורר בחדר הזה. האמנו בו ובעגלונית שלנו, שהיא "כמדונה מרכסיסטית" תגונן עלינו, כפי שהיא עצמה סיפרה, שהיא מקובלת כקומוניסטית בשכונת מחלול.

באחד מימי החורף של ראשית 1944 הצטננתי. דרך הקיר הדק של הקרשים שהפריד בינינו היא שמעה שמשתעלים בחדר ושיערה שהמשתעל הוא אחד מאתנו. היא נכנסה ומצאה אותי שוכב במיטה, מיהרה להביא לי תה עם צנימים מקמח לבן שהיו מצרך יקר המציאות בעיתות מלחמה. בנוסף מיהרה והביאה צנתר עם פרחים. מבלי שיכולתי לסרב, טיפלה בי במשך ארבעה ימים עד ששבתי לאיתני.

היתה לי תחושת מחויבות נעימה כלפיה; באחד הימים של חודש מרץ 1944 קניתי בהסכמתה כרטיסים עבורנו לתיאטרון הקאמרי שהציג באולם התחתון של קולנוע מוגרבי. לא נתמזל מזלי ויומיים לפני ההצגה נאסרתי, בעשרים לחודש מרץ שנת 1944.

בשנת 1947 החזירו אותי מאפריקה בגין מחלה "מסוכנת" שעלולה לגרום למותי כל רגע. והכניסו אותי לבית החולים הממשלתי שעל מגרש הרוסים בירושלים. מבית חולים זה העבירו אותי לבית החולים המקומי בלטרון.

באותו צריף בית החולים פגשתי את דן – דוד בלאו שאף הוא

כמוני היה מועמד ל"גסיסה".

תוך כדי שיחה על הא ועל דא הסתבר לנו כי אחרי רצח אלישע ומאסרי המשיך הוא להתגורר בחדר זה ודן מספר לי שבעלת החדר התלוננה לפניו כי "לפניך התגוררו בחדר שני בחורים ואחד מהם הזמין אותי לתיאטרון ולא קיים הבטחתו. אני טפלתי בו ככל יכולתי והוא נעלם, מבלי להפרד מבלי לומר שלום. האם הכרת אותו?"

לאחר קום המדינה – כמו שמשון התנ"כי, הלכתי לפקוד את ה"עגלונית" שלי, ומצאתי בחדרון את "גִּבְי" חברת לח"י מתגוררת בו, כממשיכה את מסורת החדר. ספרתי לגִּבְי כי מטרת בואי – לדרוש בשלום "העגלונית שלנו" וללטף בעיני את החדר הטוב שחברי לח"י הצליחו להתגורר בו בשרשרת מבלי להנוק ואף מוסיפים להתגורר בו לאחר קום המדינה.

גבי לא הרבתה דברים, יצאה מהחדר וחזרה עם "העגלונית". זו הסתכלה בי, חייכה חיוך חנני ולבבי, התקרבה לעברי ושלבה זרועותיה בשלי, התחתלה בין ידי ובזעם מעושה החלה מתרעמת: "...אבל למצוא דרך להודיע שאתה רק יושב הן יכולת. לו רצית, לו זכרת".

"האם כך נוהגים מזמינים ונעלמים וכי מה אתה חושב, שלא הבנתי שאתם אנשי מחתרת? לא האמנתי לאף מלה מספורי הבדים שלכם. שמרתי עליכם מכל משמר".

כיום, כשאנוכי מסתכל אחורה באהבה וסוקר את תקופת חייה השניה של לח"י, המתחילה מזמן בריחתו של מיכאל ממזרע, אל ארץ לא חרושה ולא זרועה שמגדלת קוץ ודרדר: מלשינים, בוגדים ומשתפי פעולה מאורגנים למען האויב הזר, אני תָּמָּה כיצד עלה ביכולתו של מיכאל מספטמבר 1942, מועד בריחתו ממזרע ועד 1.11.1943, מועד בריחת העשרים, להזעיק סביבו את אנשי המחתרת, להפעילם ולהתקדם תוך שנה לקראת התקופה השלישית בחיי לח"י – תקופת הבריחה מלטרון.

אנו אנשי לח"י רשאים לרגעים להתעלס בנוסטלגיה ולהתייחס ללח"י כאל אמונה נשגבה אשר הוכיחה למאמיניה ההולכים אחריה שבי, שקרבנם לא היה לשוא. אמונה שירדה

אלינו בכל הדרת הזוהר הבלתי נשכח כמו אהבת נעורים.
לח"י הכילה עבורנו בתוכה את כל המאוויים ואת כל
האהבות שלנו. את אהבת העם היהודי. ואת אהבת ארץ-ישראל
על מרחביה ונופיה המגוונים ביפיים והשוניים באופיים.
מעריכים אנו איש את רעהו עד עצם היום הזה, חברות
כחברים ששר ההיסטוריה הטיל עליהם גורל משותף לטוב ולרע
וחלק מהם הותיר בחיים.
אהבנו את היסוד האנושי שבלח"י. את המסירות עד כלות
החיים.

התהלכנו רעבים, ופעלנו שבעים. מזוננו היה לחם ולקדרה.
קנחנו את סעודתנו במים קרים מהברז, כי לא היה לנו פרימוס
ואף לא פתיליה.
בחורף היה קר, כי לא היו לנו שמיכות ובגדים מתאימים
ללבוש. בנעלים חדרו גשמים, הגרביים היו רטובות. זה לא הזיק
לנו. בתוכנו דלקה נורת אמונה שחממה, יבשה ודחתה את כל
הפגעים והחלאים שעלולים לפגוע בנו.

הפעילויות היו מתקיימות בדייקנות מירבית בהסכמת הצדדים
הנוגעים לפגישה. בין פגישה לפגישה, אם נשאר חלל ריק של זמן,
היינו מאריכים את שהותנו במקום בו אנו נמצאים. לא הסתובבנו
ברחובות, לא ישבנו בבתי קפה. לפגישות ברחובות מרכזיים היינו
משתדלים להגיע בדרכים עקלקלות.
למרות אמצעי הזהירות שלנו היו כל העוסקים באירגון
העורף, בגיוס אוהדים וכספים, חשופים למקרה העיוור, לעיניים
רעות בולשות ועוקבות.

יום יום, שעה שעה ורגע רגע התיסרנו שמא יגלו אותנו. לא
החשש ממאסר ולא הפחד ממוות אליו היינו מוכנים ואף למדנו
לחיות איתו הפחידונו, כי אם הצער והדאגה שלא נוכל למלא
יותר את חובתנו כלפי המטרה הנכספת למענה אנו מוכנים לחיות
במחותרת.

לא נפרדתי מה"פאראבלום" שלי ומפצצת העשן שהיתה
מותקנת בקופסת גפרורים, מלבד בנסיבות של נסיעה מחוץ לעיר
לפי ההוראות. זאת בכדי למנוע מהבריטים קרבות בתוך

אוטובוסים ולגלגל לידיהם את האפשרות לקטול נוסעים יהודים במכוון, בכדי להטיל לאחר מכן את אשמת החללים על לח"י ולהבאיש את שמה ודרך מלחמתה.

מאז בריחתו של מיכאל השתנו פני הדברים ללא הכר. המחתרת החלה לפרוש כנפיים ולעלות על דרך המלך.

יהודים במולדת החלו להבין ולהתייחס ללח"י כאל גורם חיובי ומושיע הזועק בדמו הוא את קול השואה והשחיטה המתחוללת בגולה ואילו כאן במולדת מלחכי הפינכה הבריטית זורים חול בעיניים ומספרים לו ספורי בדים והכחשות.

האהדה ללח"י נתנה את אותותיה על כל צעד ושעל. יהודים בישוב החלו להבין שדברי מרמה, כזב וקש מאכילים אותם "המוסדות".

מיכאל היה מנהיג מחתרת שידע לא רק לאחוז במושכות ולדרוש. קודם כל הוא דרש מעצמו ואת כל אשר דרש מעצמו, הוא דרש גם מחבריו שהיו בעלי תודעה עמוקה ונכונות להקריב את חייהם למען העם.

"המרכז" באותה תקופה היה מורכב ממיכאל, אלדד ומיסטר "איקס", הוא שלמה פוזנר וגרא ממעצרו בלטרון, לפי התנאים והיכולת.

המרכז דרש מאתנו שלושה דברים: עורף צבורי של אוהדים. מקלטים על כל צרה בכל עת. כסף לרכישת נשק ולחם.

את שלושת הדברים האלה ספק התא שלנו: צבי אשל, אלישע ואנוכי באיזור המרכז וכל יתר התאים והאוהדים שהלכו והתרבו בכל הארץ.

את הגשר ללב היהודים הטובים בנו אלדד וגרא – נתן ילין מור ביושבם במעצר בלטרון. את מאמריהם לירחון "החזית" הבריחו החוצה.

היהודים הטובים לאחר שלמדו את תורת לח"י מ"החזית", פרסו לחמם, ממונם ואת מגוריהם כפי שהתבקשו. כל אחד לפי יכולתו ללא הבדל מעמדות, עשיר ועני.

ירחון "החזית" היה העתון היחיד באותם הימים שעלה על כל העתונים הדשנים הממוסדים שלעסו את עצמם כמעלי גרה בסגנונם הנדוש, החלול, ללא דרך, ללא פתרון.

לא היה מפגש שלא נתבקשנו לענות מתי יתחיל "החזית" להגיע לאוהדים החדשים כדי להסביר את דרכה של לח"י ופעולותיה נגד האוייב.

התשובה היתה: "תקבל את החזית אבל יהיה עליך להפיצו בין ידידיך, כי אין לנו האפשרויות והכספים לספקו לכל דורש". ההסכמה באה מיד ויותר מזה, היו שהציעו לשלם עבורו כמנויים.

מכאן צמח רעיון ההתרמות החודשיות של בעלי עסקים קטנים וחנויות אשר רצו להשתתף במאמץ המלחמתי של המחתרת הלוחמת ויכלו לעשות זאת רק על ידי תרומה חודשית ל"קרן" קבועה למשך כל תקופת פעילות המחתרת. את גביית התרומות קבלו על עצמם אוהדים מהעורף הצבורי. כשנודע הדבר ברבים הוא היה לצנינים בעיני "ההגנה" אך זו אחרה את הרכבת לחסל את מפעל התרומות שלנו.

בראשון לנובמבר 1943 נדהמה ארצנו, ארץ-ישראל כולה, ערבים כיהודים, אויבים ויריבים פוליטיים, אוהדים וסתם יהודים טובים, לידיעה שפורסמה על ידי הבולשת הבריטית וממשלת המנדט: "עשרים אנשי לח"י ברחו ממחנה המעצר בלטרון, דרך תעלה מתוחכמת, שבעים וששה מטר אורכה".

השלטון הבריטי ספג מהלומה שאין לה מרפא ואת הסי.אי.די., הבולשת הבריטית, הרוצחים מהשורה הראשונה, אחז חיל ורעדה.

אפילו וילקין הבלש הבריטי המסוכן ביותר שלמד עברית אצל ידידתו, בתו של בר בורוכוב ממניחי היסוד של הסוציאליזם המפא"י, נאלץ להתנזר ממנה ולאחר זמן נתבקש על ידי לח"י להסתלק למקום שממנו לא חוזרים יותר.

הבריחה הגדולה וההירואית מלטרון פתחה את התקופה השלישית והסופית של מלחמות לח"י נגד השלטון הזר.

מיכאל ליכד סביבו את שרידי לוחמי לח"י שנותרו חופשיים במחתרת. לולא הוא היו גם שרידי לח"י אלה נאכלים בסופו של דבר אט אט יחד עם הנותרים בבתי הסוהר. התקופה הזוהרת בטרגיותה שמתחילה עם רציחתו של יאיר שטרן ויתר הרוגי

המלכות שהלכו אחריו אל המדבר הצחיח, היתה נשארת אפופיה הרואית שנויה במחלוקת, כדוד אלרואי, דוד הראובני, שלמה מולכו ויתר גבורי העם שהפכו אותם ל"משיחי שקר".

מיכאל פעל על יסוד עיקרי התורה של יאיר, המשיך את חלומם של הנופלים מתקופת הבראשית וגיבש את הנותרים סביבו לחידוש הלחימה.

כשברחו העשרים מלטרון ובראשם גרא – נתן ילין-מור, מצאו תשתית בטוחה יחסית בעורף הצבורי האוהד והנאמן ללח"י ותשתית כספית לכלכלת רעב כי גם לרעוב אי אפשר ללא כסף. תשתית זו איפשרה להימנע מיד לאחר הבריחה מפעולות החרמת כספים שהבולשת ויריבי המחתרת צפו להן, בכדי להתחיל מחדש בפזמון הישן של הכפשת המחתרת כשודדים ורוצחים, להרחיק שוב את האוהדים מכל מעמדות העם ולפתוח לבולשת את הדרך לרציחות נוספות.

כשם שבריחת מיכאל נסכה רוח חיים ותקוה בתוך שרידי לח"י המפוזרים וליכדה אותם לתנופה חדשה, כן היתה בריחת העשרים, הרוח הגדולה והחדשה, שעודדה את השפויים בישוב לעמוד לימינה של המחתרת הלוחמת לח"י ולבוא לעזרתה.

באותה עת נמצא חלק מהישוב העברי בין הפטיש והסדן. שקוע בתוך דכאון וחוסר אונים מהידיעות שהסתננו לארץ בדבר השמדת היהודים בגולה והתקפת "המוסדות הלאומיים" על הבלתי "שפויים" כביכול שיוצרים פניקה מכוונת נגד המוסדות המאורגנים, קרי, מוסדות "ההבלגה" הידועים מאז "ברית-שלום" של ד"ר מגנס וחבורתו ועד אנשי הגייס החמישי כיום.

בריחה הרואית זו היתה סם חיים לישוב "הבלתי מאורגן" שנדרס תחת המגף של השלטון הזר ומנהיגות גמדית.

עד הבריחה הגדולה מלטרון המשיכה לח"י להתפתח והגיעה למצב שחסרו לה כוחות חדשים שימלאו את התפקידים הדרושים להתקדמות פעולותיה. הכוחות המאומנים של לח"י עדיין ישבו בבתי הכלא ובמחנה המעצר.

מיכאל בעל עצבי הפלדה נמנע לבצע פעילויות מחתרתיות שהן מעבר לכוחות העומדים לרשותו. הוא לא היה אמפרוביזטור.

כמו כלב שמירה מאולף רבץ במאורתו ושמר על גוריו לבל יפרצו מעבר ליכולתם. בשקט חכה עד הגיע הרגע הנכון, כשהשעה תהיה כשרה לכך. כשכל הכלים היו מוכנים נתן את אות הזנוק לפרוץ ולברוח ממחנה לטרון וגם זה במידה ובמשורה. כי רבים חכו בתור לבריחה.

הבורחים צמאי העשייה נקלטו מיד במחלקות השונות של הפעילות המחתרתית. לכולם היה רצון לתת עד כלות הנשמה. במושגי מחתרת תוספת של עשרים לוחמים הם עם רב.

תוך חמשת החדשים מאז בריחתם ועד מאסרי, השתנו פני הדברים ללא הכר. התרחבו האפקים, נוספו והצטרפו אוהדים מבוגרים ונוער שהפליאו לעשות ונשאו ברמה את קולה של לח"י. דברה של לח"י הגיע אל בתים רבים והמשיך לעבור מיד ליד.

מעל הקירות דברה לח"י אל העם, בשפת לח"י. רבים נדחקו לשמוע את קולה מהכרוזים. לשמוע את קולה מתוך עתוני "החזית" ו"המעש".

לעיתים הייתי נוהג להצטרף אל קהל זה ומביע דעה מנוגדת כדי לבחון את התייחסות ה"עמך" לעמדותיה של לח"י – מבטי זעם ובוז היו התשובות לדברי. זאת היתה תשובה ללא אומר ודברים כי חששו מבלש שעלול להזדנב בעקבות המגיב. אז גם ידעתי שלבם דופק יחד עם לבנו. שהם יהיו שלנו ביום הגדול של חרות ישראל כשנפגש יחד על בריקדות, כפי שאנוכי דמיינתי בעיני רוחי את אחרית המאבק עם השלטון הזר.

הבריחה מלטרון העשירה והעמיקה את התוכן, הסגנון והבטוי של הספרות הפובליציסטית "הלחאית" שלא היה דומה לה בימים ההם. גרא כתב בפנינים, אלדד בפרוזה לירית – אצ"גית ובן-בלדן הוא מרדכי שלו בחרוזים כתגובה על הטור השבועי של המשורר אלתרמן בעיתון דבר, לימים איש ארץ-ישראל השלמה.

אחדים מבורחי לטרון, וביניהם יהודה בן דוד ומתי שמואלביץ, הכרתי בבואם לאחד המחסנים למפגשים עם בני נוער למטרות הדרכה, שיחות ואף ללינות לילה בשעת הדחק. המחסן שהועמד לרשותנו ע"י אחד מאוהדינו עוד לפני הבריחה הגדולה היה ממוקם ליד גשר צר שמתחתיו עברה הרכבת ליפו. בפינת רחוב שלוש – יפו, עשרים מטר מבנין

”סינימה לורנס” אשר שימש מועדון לשוטרים בריטיים. דווקא משום מיקומו מתחת לאפה של המשטרה, נחשב המחסן בטוח יותר.

הבורחים ומתי שמואלביץ ביניהם היו זקוקים לאיפור פניהם וצביעת שערים. למשימה זו שיתפנו את שחקנית תיאטרון הבימה בת-עמי אשר הכירה לי מאפרת מקצועית נאמנה. אני זוכר את דברי בת-עמי בשיחתנו הראשונה כשבאתי אליה מטעם לח”י.

”אני לבמה לא הגעתי דרך התיאטרון. אל הבמה הגעתי דרך הציונות”. דרכה הכרתי מספר לא מבוטל של שחקניות ושחקנים ואנשי במה, שאם כי לא בכל הזדהו עם פעלינו, העיזו במשטר מפא”י של הימים ההם לשבח את פעילותה של לח”י נגד השלטון הזר בפומבי. גם לזה היתה דרושה העזה.

מתי שמואלביץ לא רווה נחת מהאיפור בלבד. הוא רצה בנוסף לאיפור לשנות את הבעת פניו ולו על ידי ניתוח פלסטי ממש, שלא היה עדיין מקובל.

בנושא שינוי הפרצוף התיעצתי עם רופא השיניים ד”ר ספירו, בר-סמכה בבעיות ליסות. באתי אליו עם מתי שמואלביץ ותוך ימים מספר הרכיב ד”ר ספירו סדרת שיניים תותבות על שיניו, אשר בקלות נתן היה להסירן. כתוצאה מכך השתנתה הבעת פניו, וכן תנוחת השפה התחתונה.

עם ד”ר ספירו שהיה איש מפ”ם המשכתי להיות מיוחד גם לאחר קום המדינה.

הבריחה של העשרים ובודדים נוספים איפשרה ביצוע פעילויות טרור בתדירות רבה וברמה מקצועית. חשנו מיד ”בשינוי” מזג האוויר כלפינו. בימי חג חנוכה מקובל היה עלינו לבוא בדברים עם רבנים ומי שמעצבים את דעת הציבור הדתי.

בעבר נהגנו להגיף את התריסים ולהסיט את הווילונות שלא יוליך עוף השמים חלילה את דברינו החוצה.

עכשיו השתנו פני הדברים. לא עוד הטפות מוסר: ”וכי מה אתם משווים את עצמכם למכבים? ההם היו שליחי אלוהים, מלאכי שרת, מעשי ניסים”. אט אט החלו לראות בנו לוחמים לחרות ישראל.

מהפך ראשוני החל בישוב. חדלו להאמין בהשמצות ש"הרעיפה" עלינו העתונות "המסובסדת", יפת הנפש. תקופה חדשה נראתה באופק. אביב בזעיר אנפין התחיל להסתמן בעצומו של חורף 1944 - אמנם אביב דמים, אבל דמים גם של האויב שהתחיל לשלם במיטב בלשיו.

כל זה עדיין לא שיחרר אותנו מחובת התנהגות מחתרתית. עדיין רחוקים מאד היינו לראות את האור בוקע מהחשכה שאפפה אותנו. בלשים וחוליות של "הישוב המאורגן" המשיכו במלאכתם הבזויה ביתר שאת עד הגיעם ל"סזון" המפורסם.

החיים במחתרת נמשכו כמנהגם הרגיל. תיבת המכתבים שלנו מרחוב שד"ל 34 בתל-אביב המשיכה להזין אותנו כהרגלה. לאחר הדו-שיח שקיים כל אחד מאתנו בנפרד עם תיבת המכתבים המנחה שלנו, נהגנו לקבוע פגישת ביניים נוספת ברחוב בלפור בגינת שטראוס, שם היינו נפגשים עם המקשרת הישירה שלנו מהמרכז.

נפילתו של אלישע

אותו בוקר ה-19.3.44 קבענו להפגש בגינת שטראוס בשעה העשירית. אמורים היינו שנינו לנסוע אל מחוץ לעיר לפני הצהריים, אלישע למשימתו ואנוכי אל ראובני שהתגורר בראשון לציון, איש לח"י שעבד במרכז החקלאי המפא"י. בנסיעות מחוץ לעיר לא היינו לוקחים נשק אישי בכדי למנוע התנגשויות דמים, במקרה של חפוישים באוטובוסים.

ערב קודם מסרתי את ה"פאראבלום" שלי לאלישע, שילין אותו באחד ה"סליקים" עד שובנו למחרת. כך נהג גם אלישע. קבענו פגישה נוספת לשעה אחת בגינת שטראוס. כדי להגיע לפגישה זו עשיתי קפנדריה דרך רחובות יבנה ומאז"ה. בהתקרבי לרחוב בלפור ראיתי קהל רב מתגודד מול הגינה.

שוטרים בריטיים חסמו את הרחוב ומנעו מהקהל להמשיך במעלה הרחוב. חרדה תקפה אותי, את אלישע לא ראיתי. הקפתי בעיני את הסביבה וליבי עמד מלכת בראותי בראש השוטרים את סרג'נט דיי החסון הידוע בכל הדרו. לבוש ז'קט בעל פיסות עור על השרוולים, מגבעת חומה נמוכת תיתורה ובתוך סרט הבד המקיף את המגבעת נוצה צבעונית מבצבצת בסגנון בלשים בריטיים.

הרגשתי שאסון פקד את ביתנו ופגע באלישע.

באותם הימים החלו הבלשים הבריטיים שנפל עליהם מורא המחתרת לנסוע בטנדרים מוסוויים. בתוך הטנדר היה מסתתר להק של שוטרים לבוש אזרחית.

סרג'נט דיי שהיה לבוש תמיד אזרחית היה יושב ליד הנהג בולש וסורק את העוברים ושבים ברחובות וכל מי שלא נראה לטעמו היה עוצר את הטנדר וממנו היו זונקים השוטרים לבושי

האזרחית כשמקלעים דרוכים בידם, מעלים את הנעצר על הטנדר ומובילים אותו לסי.אי.די. לחקירה.

סרג'נט דיי הכיר אותי מתקופת מאסר הבית שלי, אחרי שהשתחררתי ממאסר שלוש שנים בגין שוד בנק הפועלים והיה עלי במשך שנה להתייצב שלוש פעמים ביום במשטרה. הוא חיפש אחרי לאחר שנעלמתי מתל-אביב ועברתי לירושלים. חששתי שמא יפנה ראשו לאחור, יראה אותי ובמקרה הטוב יאסרני. הסתלקתי מהמקום. לפנות ערב כבר היה ידוע שאלישע נפל חלל.

אני נזכר בשעה עשר של בוקר זה; אלישע ואנוכי יושבים עדיין בגינת שטראוס מחכים למקשרת שלנו. שבוע ארוך של גשמים בלתי פוסקים יומם וליל היה. כאילו היושב במרומים יצא לתור את העולם ושכח לסגור את מקורות המים. רק בבוקר עם שובו מסיורו אטם את הדליפה.

יום אביב ראשון בסוף חודש מרץ. אחרי גשמים בלתי פוסקים היה נעים לראות את גינת שטראוס נקיה וממורקת ולחוש ברוחות המבשרות את האביב בחלל החורפי.

בשמיים הסתובבו עננים ללא תכלית והסתירו את השמש. לפתע, כפי שקורה בטבע, הסיט מישהו את העננים לצדדים, כמו מסך התיאטרון ומביניהם פרצו קרני שמש, שהציתו את טיפות הגשם ששרדו עדיין על צמרות העצים והפכו את טיפות אגלי המים הנוצצות בצבעי הקשת ליהלומים.

אותה שעה הופיעה בגינה גנת צעירה עם קבוצת ילדים, לבושה בשמלה לבנה צמודה לגופה, כיאה לאותו גיל. היא הרימה ידיה אל על ומתחה את גופה לקלוט את האוויר הצח אל תוך ריאותיה. אותו רגע מצאה רוח פזיזה ושובבה, במשולב עם קרן אור, לשקף בשמלתה את חמודותיה.

מבטי שנינו נחתו על הנערה החטובה שקופה ומפוסלת. אלישע אמר: "חמודה הנערה, תור האביב מגיע. אתה יודע הדי, בהגיע יום האדנות תהיה גם לי נערה כמוה ויהיו לי ילדים רבים".

"אני אבוא לגינה זו עם הנערה שאוהב, אתיישב באותו ספסל

ואספר לה שהתחלתי לערוג אליה מהיום, משעה שהופיעה מולנו גגנת זר".

אותו ערב אמורים היינו שנינו לבקר בביתו של פרופסור פרנקל, שהיה מרצה באוניברסיטת ירושלים ואשתו הציירת. הפרופסור ומשפחתו התגוררו בתל-אביב.

נשלחתי אליו במסגרת רכישת אוהדים בחוגים האינטלקטואלים. משפחת פרנקל בכללה היתה ידועה כמשפחה של אנשי מדע. מוצאם היה מגרמניה. ככל יהודי גרמניה הם היו יסודיים מאד ומקובל היה עליהם, כשעמדו על סף בעיות, להתעמק בהן בטרם יחליטו.

עם פרופסור פרנקל נהלתי שיחות וליבוניים שבועות ארוכים. את "עיקרי התחיה" של יאיר היינו לומדים שעות ויותר ממה שהפרופסור למד ממני למדתי אני ממנו.

למרות ההבדל האינטלקטואלי בינינו היתה הבנה הדדית כה רבה שורה בעת הלימוד עד כי הרגשתי כי בחברתו ובחברת עיקרי התחיה אני משייט בעולם קסום. כל עיקר מעיקרי התחיה הנו יבשת גדולה בפני עצמה, מלאה חמדות עולם, אמונה, תקווה ויצירה. או כפי שהפרופסור הגדיר זאת: "על כל סעיף מעיקרי התחיה ניתן למלא ספר פירושים, הסברים ותאורים".

לאותו ערב, הזמנתי את אלישע לבוא ולהנות מהסבריו של פרופסור פרנקל לעיקרי התחיה של מורנו ומפקדנו יאיר.

לא ביטלתי את הביקור אצל הפרופסור. אחרי הכל חשבתי, לכך נועדנו, להמשיך את המלחמה גם בשעת אבל, יגון וקדרות. היום אלישע, מחר אנוכי. הגורל היהודי הטיל עלינו להמשיך עד הסוף, ללא לאות, ללא שבירה נפשית ורוחנית. הלכתי אל הפרופסור כשאלישע איתי ברוחי.

את הדלת פתחה לי רעיתו. בראותה אותי נדהמה, אספה אותי בין זרועותיה ולא הרפתה עד שהגיע הפרופסור. שניהם היו נרגשים, כי סברו לפי התאור שהיה לפנות ערב ברדיו כי אני הוא השחרחר שצויין.

לא דרשנו בעיקרי התחיה אותו ערב. ספרתי להם שהוא אמור היה להיות עמנו פה בביתם. סיפרתי להם כי בשנה וחצי אחרונה התגוררנו אלישע ואנוכי בחדר אחד. קשה היה להם לעכל את

המחשבה שהתגוררתי אתו תקופה כה ארוכה ואיני יודע אודותיו מאומה, כשם שהוא לא ידע דבר אודותי.

“כאלה היו חוקי המחותרת”, ענית. “שמות לוחמים שמורים וידועים היו רק למרכז, ובמותם ייקברו תחת השם אברהם בן אברהם עד שחרור הארץ מידי זרים”.

דברי האחרונים רגשו את מארחי מאד. לפתע קם הפרופסור, נגש לארון הספרים, הוציא מתוכו סידור תפילה, חבש כיפה ובעברית ייקית התחיל לומר קדיש.

עמדנו סביב אומר הקדיש על אלישע, אשת הפרופסור ואנוכי. על השולחן היה מוטל אברהם בן אברהם, כפי שהיה מוטל על המדרגות ברגעי הרצחו וכפי שנקבר בבגדיו. עיינו עצומות ודמועות ואני חלל ריק בתוכי.

במשך שנה וחצי בקירוב, בשעות ששהינו יחד בחדרנו היינו נוהגים לסכם בינינו, על פי רוב בכתב, בכדי שקולנו לא יישמע מעבר לקירות העץ, את ההשגים והאכזבות שנבעו מפעולותינו. וכן דנו בחיפושי דרך ורעיונות כיצד להתגבר על בעיות וקשיים שנערמו בדרך. לא עלזנו יתר על המידה לעת הצלחה ולא התייאשנו בעת אכזבה. מעין נזירות רוחנית מאופקת קבלנו על עצמנו. ידענו, הדרך עדיין רחוקה וקשה ורק מי שישרוד בחיים ויזכה להגיע לסופה יוכל לפתוח את סגור ליבו ולספר אודות הימים האדומים שהיו עטופים בשחורים.

לא זכור לי שאי פעם התבדרנו ואמרנו דברי ליצנות. לא שתינו משקאות חריפים ולא זללנו זלילות של רעבים. גם כשהיינו מוזמנים על ידי אחרים, המזון לא היה נושא משמעותי עבורנו. לא חטטנו איש בחייו הפרטיים של השני. חיינו היו מלאים וגדושים ארועים ומתחים יום ויום ושעה שעה. לא נהגנו לספר בנשים כמקובל אצל גברים צעירים להרפיית עצבים ושחרור מתחים.

בבוקר אותו יום בו נרצח, ביושבנו בגינת שטראוס, פנה אלי אלישע: “התגלגלה אלי שמועה שאתה נשוי”.

“נכון, יש לי אשה ותינוקת בת שנתיים”, ענית.

“כיצד מתקשרים הקצוות, בין אורח חיי מחותרת, חיי

נישואים ומעמד של אב?״ שאל.

״אין צורך לקשר בין הקצוות״, ענית. ״הקשרים קיימים במשנה כוח, אפופים בהילה של אהבה ופחד. חיים יחד יום יום מבלי להפגש, מאמינים שהעתיד אליו אנו חותרים ייטיב עם כולנו, עם מי שישאר בחיים״,

״ואם לא נשארים בחיים?״ המשיך ושאל.

״אז קשה הכאב כפליים. אני חושב על כך ומצר על אשתי ובתי שלא תכיר את אביה. אבל כמו כל איש מחתרת אני אומר שלי זה לא יקרה ומתחמק מהנושא ללא יכולת להתחמק ממנו״, השבתי.

״האם היית נושא אשה, לו שאלת הנישואים היתה עומדת לפניך כיום?״ המשיך אלישע לשאול.

״קשה לענות תשובה מוחלטת. יש פנים לכאן ולכאן. החיים חזקים יותר מהמציאות הברורה ביותר. בנסיבות שלנו, הנישואים הם תוצאה של רצון השרדות שנטוע באדם מאז ימי בראשית, ומאהבה שאף כוח עויין אינו יכול לעמוד נגדה. כל אחד מהצדדים יודע את העול והאחריות שהוא נוטל על עצמו באם יצטרך להשאר לבדו״.

״האם לשאלתך יש משמעות אישית?״ שאלתי אני.

״לא״, ענה אלישע. ״היתה לי נערה שרצתה להנשא לי ואני מאותם טעמים שאין לתת עליהם תשובה מוחלטת בחרתי בסירוב״.

״במעמד שלנו״, החזקתי אחריו, ״יתכן ואתה נהגת ביתר הגינות ממני. האהבה לא תמיד היא מאור החיים הנצחיים. ביתוד בחיי אנשי מחתרת כשגבור האהבה עלול ליפול ונשארת אשה ותינוקות. הילת הלוחם נוטלת חלק במסכת ההתאהבות אך בנופלו זכרון דמותו במרחק השנים הולך ונעלם הן אצל האשה והן אצל היילוד, וכל שנותר אילו מספר שורות בספר או בעתון מצהיב״.

שמו מלידה של אלישע היה ירחמיאל אהרונסון. השם נודע לי לאחר קום המדינה, מפרסום על לוח המודעות המופיע לזכר הנופלים מדי שנה בעליה לבית הקברות ביום יאיר. ירחמיאל אהרונסון נשלח על ידי הוריו האמידים ללמוד

בטכניון בחיפה, הצטרף ללח"י לאחר הפילוג באצ"ל. במחתרת היו לו שני כינויים – אלישע ויהונתן. חבבתי את שניהם. הם תאמו את האיש ואת אופיו, את החסד והרחמים, את ההליכה אל העם והאמונה שביכולתו לרפא אותו, כאלישע הנביא שגחן והחייה את הנער וכיהונתן שביטא את הרחמים והרוך, אצילות והקרבה – שם מתנגן מאחווה, רעות וקִינת דוד מלכנו.

לאלישע־יהונתן היו עיניים שחורות וגדולות בתוכן אפשר היה להבחין בלהבת אש, כאילו דלק בהן נר התמיד.

בימי רוגע, כשהאמונה בלב היתה על העליונה מהפחד ליפול בידי הבולשת הבריטית היה מבע עיניו משתנה ולצבעם השחור העז היה מתווסף ברק מחמם, רך ולטיף כקטיפה. בשעות כאלה, היו פניו העגולים מתעגלים יותר וחן של ענוה עם חיוכי תום של נער בישן מתפרשים על פניו.

בער בו כבשן שלפעמים היה פורץ כה־רגעש, בשמעו דברי בלע אודות יאיר וקבוצת שטרן, ופעמים היה פורץ בזעם שחור, של איש קנא ונוקם, של אדם אשר לא ישוב מדרכו שבחר לעולם.

ואכן הוא לא שב מדרכו.

על אלישע־יהונתן, על צבי שנידרמן־אשל, עלי ועל אחרים שלא הכרתי, הוטלה המשימה לפרוץ את חומת הבדידות, לייסד עורף ציבורי ולפתוח את כיסי בעלי האמצעים. משימה שכללה התגלות בפני יריבים ואויבים. ידענו שבתפקיד זה נפול כולנו במוקדם או במאוחר.

לבסוף, אמנם נפלנו כולנו, אלא שאלישע נפל וזכרו נשאר לנצח בספר החיים והתקומה ואנו שהיינו מוכנים כמוהו, נותרנו להיות אסירים בין בני תמותה עוברים וחולפים מהעולם.

ושוב מאסר

למחרת נפילתו של אלישע, ביום 20.3.44, חזרתי מביקור מחוץ לעיר לקראת פגישה שנקבעה לי על ידי מאן דהוא בשעה החמישית לפנות ערב בקפה גדנסקי, שהיה אז ברחוב יבנה.

עד הפגישה היעודה נותרה לי למעלה מחצי שעה. להסתובב ברחובות שלא לצורך לא היה מקובל עלינו. החלטתי לשהות את הזמן שנותר בחברתה של רעיה קורכמן, אחותו של אברשה סלמן שלנו שישב אז במעצר בלטרון.

רעיה התגוררה ברחוב מאז"ה 16, קרוב לקפה גדנסקי. חשבתי שיהיה זה טוב להעביר את הזמן בחברת אשת שיחה רבת תבונה כמוה ולהשיל קמעה את הכאב והסבל מנפילתו של אלישע.

הזמן חלף מהר, ובעמדנו ליד הדלת אני אומר לה: "רעייצ'קה, אין לי הרגשה טובה לגבי פגישה זו. מקוננת בי תחושה, מאותן התחושות שהתנסיתי בהן, שאם אקיימה, לא אחזור ממנה". "אל תלך", היא אומרת לי. "אל תלך", היא חוזרת ואומרת. "אל תלך". באומרה זאת בשלישית – פתחתי את הדלת ויצאתי. חששתי שמא תוספת של עוד הפצרה אחת תחזק את תחושתי ולא אלך.

ליתר זהירות לא ירדתי עם המדרכה שמובילה לרחוב יבנה, אלא חציתי מספר גדרות בין בתים והגעתי אל מול קפה גדנסקי. חציתי את הכביש, עברתי את מרפסת בית הקפה שבקיץ יושבים גם בה, ידי כבר היתה מושטת לאחוזו בידית הדלת ובאותו רגע ממש מצאתי את עצמי מסובב בחמישה גנגסטרים, בידיהם מקלעים, מחזיקים וממששים בכל גופי ובראשם עומד מלאך המוות עצמו, הוא סרג'נט דיי ומחייך.

תוך שניות נסתיים כל המבצע כולו. העיפו אותי לתוך הטנדר המוסווה שהיה צמוד למדרכה. סרג'נט דיי ליד הנהג יושב בבטחון כשומר הראשי של האימפריה שלו.

הביאו אותי לבניין הסי.אי.די. בדרך יפו תל-אביב. העלו אותי לקומה עליונה והכניסו אותי לאחד החדרים. סרג'נט דיי התיישב ליד שולחן מול חלון פתוח. מלבדו ליד שולחן שני ישב בלש בריטי נוסף.

דיי שואל אותי מספר שאלות רגילות למקום מגורי, למקום עבודתי ופרטים בלתי חשובים אחרים. כאשר עניתי לו שאני מתגורר בבית אמי הוא שלח מיד בלשים לערוך חפוש בביתה. וכשאמרתי שאני מנהל את רכוש המשפחה ומזה אני מתפרנס, תשובה שלא האמין בה, הגיב: "חבל שלא חסלו אותך במקום".

עד אותה שעה לא ערכו חיפוש בבגדי. לפתע קם דיי משולחנו ועזב את החדר. אחריו יצא השוטר הבריטי השני, כאילו במופגן, בהשאירם את שני כנפי החלון פתוחים לרווחה. הדבר עורר בי חשדות. התחלתי לחשוש מפרובוקציה המתקמת סביבי. מהחלון הפתוח מהצד ראיתי את צנור הביוב ושמעתי את משק הורדת המים בבית השמוש.

אותו רגע עלה בזכרוני הרצח ברחוב דיזנגוף וניסיון הבריחה של ישקה אליאב מצינור הביוב, כשלמטה חכו לו שוטרים בריטיים במטרה לרצחו.

החלטתי לא לקום ממקומי מתוך חשש שבקירות יש חריצים מוסווים וברגע שאקום, יפרצו לחדר ויחסלוני בתואנה שנסיתי לברוח.

מה שהעיק עלי במיוחד היה המצאם של שני מפתחות בכיס הז'קט שלי וכן פתק ועליו רשומים "כינויים" אחדים למשלוח ספרות מחתרתית לאוהדים כפי שהבטחתי.

מפתח הייל שהיה בכיסי היה שייך למשרדו של אחד האוהדים ובו אחסנתי את אותיות הדפוס שרכשתי בכספי "המהנדס". המפתח השני היה מהחדר בשכונת מחלול.

מתוך חשש שבכל רגע הם עלולים לחזור ולהתחיל בחיפוש, החלטתי להיפטר משני המפתחות במהירות האפשרית. בזהירות

שמתי כל אחד מהם במכתבות של "נכנס יוצא" מתחת לערמות המכתבים שבהם. רווח לי כשהצלחתי להיפטר מהם ללא חקירה אך לא הצלחתי להפטר מהפתקים ממדרגה שניה ושלישית שהיו חבויים בתפר ליד כפתורי מכנסי, אותם הם מצאו אצלי.

אחד מהפתקים היה תרגום של רומנסה ספרדית אותה תרגם עמנואל כץ לעברית. אני קבלתי אותה ממנו ללא חתימה כמובן. את הרומנסה הזו הם מסרו לתרגום באנגלית.

סרג'נט דיי חזר אלי אחרי התרגום מלא זעם ואיומים שבאם לא אגלה לו את הקוד המסתתר בתוכן השיר לא אצא חי מהסי.אי.די.

על רומנסה זו נמשכה חקירה שעה ארוכה בליווי איומים אך מבלי לנגוע בי. קיוויתי שאם לא נגעו בי בשלב הראשון של החקירה הם לא יפגעו בי אחר עמל של שעה ויותר.

כשהחשיך, כבלו את ידי ובליווי חדש הכניסו אותי לטנדר מוסווה והובילו אותי דרך יפו לכיוון רמלה.

ככביש צדדי, נעצרה המכונית, השוטרים ירדו להשתין וציוו גם עלי לרדת. סרבתי ואמרתי שאינני זקוק. הם חזרו ודרשו שארד אחרת ישתמשו נגדי בכח. עניתי להם שיצטרכו לגרור אותי בכוח.

כשסיימו הביאו אותי לבית הסוהר ביפו מול השעון. וכנקמה על שלא הצליחו בחקירה, הושיבו אותי מיד במחלקת הכינים של צנוק מסריח ואטום. כעבור שבוע ימים העבירו אותי ללטרון.

לטרון

בלטרון קבלוני רעים ותיקים. אברשה סלמן, עמנואל כץ ואחרים שידעו על מאסרי מהדואר המחתרתי המגיע בקביעות או מהפרסומים בעתונות.

החברים הראשונים שפגשתי צרפו אותי לצריפס, צריף מספר אחד. זה היה הצריף הקיצוני, ממנו ראו את הכביש הצדדי המוביל למחנה עצמו ואת המבקרים השורכים דרכם ברגל מתחנת האוטובוס מול מנזר השתקנים. מרחק של שני קילומטרים, היו נגרים ועל זרועותיהם תינוקות וחבילות. בחמסינים היו מגיעות הנשים והילדים יגעים ומעולפים מאפיסת כוחות.

בכניסתי לצריף הודעתי לחברים ששהיתי בצינוק של כלא יפו. מיד קבלתי מגבת, סבון ומסרק שולה כינים. אודות הכינים של כלא יפו נכתב רבות ויש להוסיף עליהם כהנה וכהנה. לאחר שהשלתי את הכינים, חזרתי לצריפי. ראשית דרכי היתה להתכנס במיטתי – לא לאכול, לא לשתות, רק לישון.

ישנתי עד למחרת לפנות ערב ואז התחלתי להתארגן ולהתאושש לקראת החיים החדשים במחנה המעצר לטרון. בצריף "שלנו" ישבו גם חמישה חברי ההגנה: דן רם מחניתה, שייקה ירקוני, "הסיילור" שהיה רב חובל, יעקב ספיר, וגליבטר אחד, שהיה בארץ מוצאו בית"רי ובבואו ארצה "המיר את דתו" והצטרף להגנה.

היחסים בינינו לבין אנשי ההגנה היו ידידותיים מאד. לא פעם סברתי שלו היו אוסרים את מנהיגי הישוב ומושיבים אותם איתנו לתקופה ממושכת, היה מצטמצם הפער האידיאולוגי בינינו

לבינם. כי רק בבתי הסוהר אפשר להכיר ביחד את האוייב שמושל בנו, את האפסיות שבו, אפסיות שיודעת לנפח את עצמה ולמלא את תפקידה רק בעזרת משתפי פעולה וגורמים אתניים מסביב.

כשבועיים לאחר מאסרי, ביום 6.4.44 ערב חג הפסח, התרחשה ביבניאל שבגליל אפופיאה שאצל כל עם אחר בעולם הלוחם לשחרורו ולעצמאותו, היה מעשה גבורה כזה הופך לסמל של אחוות לוחמים ומסירות נפש של רעות לכל הדורות. אצלנו זה היה אחרת.

בשני לאפריל נכנס יוסף רוזנבוים שכנויו במחתרת היה "ברוך", להדפיס כרוז באחד המוסכים שעמדו לרשות המחתרת בחיפה.

הכרוז התייחס לנפילתו של אלישע בתל-אביב.

יחד עם ברוך היה במחסן דוד הולינסקי, שכינויו היה "עמי". אקדח טעון ודרוך היה תקוע בחגורתו של "ברוך". האקדח נשטט, נפל על הרצפה והכדור שנפלט פצע את "ברוך" עצמו בבטנו.

עמי רץ להזעיק את משה ברגיורא שכנויו היה "ישראל" ואת שבתאי דרוקר שכנויו היה "ציון".

משה ברגיורא יחד עם "אדם" ו"עזרא" היו רעי בתקופה הירושלמית ו"ציון" היה סטודנט בטכניון בחיפה. כשעמי חזר יחד עם "ישראל" ו"ציון", הם לא מצאו את ברוך במוסך.

לאחר חקירה התברר שאחות מבית חולים קרוב הוזעקה לבית ברחוב טבריה מס' 20 לטיפול בפצוע. הם זנקו לבית האמור ומצאו אחות מטפלת בפצעיו של "ברוך".

כש"ברוך" ראה את חבריו הוא ציווה עליהם להסתלק מהמקום כי מהבית הוזעקה משטרה.

הם סרבו לעזוב את "ברוך" וניסו לקחת אותו עימם. האחות מנעה זאת מהם באמרה שטלטולים יסכנו את חייו. בינתיים הגיעו לאותו בית שני קציני משטרה בריטיים,

בליווי סרג'נט יהודי בשם פולני וחסמו בפניהם את דרך הנסיגה. התפתח קרב ושני הקצינים הבריטיים נהרגו. "עמי", "ישראל" ו"ציון" קפצו ממרפסת הבית כדי להסתלק מהמקום ואז נכנס לפעולה הסרג'נט היהודי והתחיל לירות על השלושה.

"ברוך" בשארית כוחותיו התחנן לפני השוטר היהודי לבל יירה בחבריו. וכשזה לא נשמע לו, הוא הוציא מכיסו את הרימון ששמר לעצמו והשליכו על הסרג'נט שנפצע בכל חלקי גופו. "ברוך" עצמו הזדחל מהמיטה לרחוב, באקדח שלוף בידו, בכדי למשוך את תשומת הלב אליו ולאפשר עלידי כך לחבריו לברוח.

כששלושתם נעלמו מהאופק, הוא התמוטט, נפל ללא הכרה ונלקח לבית-החולים רוטשילד על ידי המשטרה. כל המאמצים של המשטרה לדובבו לא הועילו, הם מנעו מהרופאים לגשת אליו ולנתחו בטרם יענה לחקירתם וימסור את שמות החברים שהיו עימו.

למחרת נפטר ברוך לאחר ענויים קשים.

"עמי", "ישראל" ו"ציון" שהיה פצוע ברגלו מהיריה של הסרג'נט הצליחו לחמוק מהמלכודת שהיו בדרכים. חיפה האדומה שרצה מלשינים מאורגנים בכל פינה ושביל. בדרכים עקלקלות עלה בידם להביא את "ציון" הפצוע ליבניאל ולהשאירו אצל מנחם לונץ שכנויו היה "אליעזר", מתוך בטחון שלמקום נידח זה איש לא יגיע, הם חזרו לחיפה. ביום ה-6.4.44, ערב חג הפסח, כתוצאה מהלשנה של איש הגנה, עלתה שיירה של עשרות רבות של שוטרים וחיילים בריטיים עם נשק כבד ליבניאל ושמו מצור על ביתו של "אליעזר".

אחרי קרב יריות, שנמשך שעה ארוכה, בין שני אקדחים מול מכונת יריה, עלה בידי הבולשת לפרוץ לתוך הבית בו התבצרו "אליעזר" ו"ציון".

המשטרה והצבא שנכנסו פנימה מצאו את שניהם ללא רוח חיים. הם שמו יד בנפשם ובלבד לא ליפול בידי הבריטים. היה זה מעשה גבורה מפואר שמעטים כמוהו בהיסטוריה של עם

ישראל, בתקופת אלפיים שנות גלות.

סיפור האפוס של אחווה ואמונה אודות פעולת הגבורה ביבניאל נודע לנו היושבים בלטרון דרך שידורי הרדיו של פלסטינה (א"י).

כל העצורים במחנה, ללא הבדל בהשתייכות מפלגתית, נדהמו וזועזעו מההירואיקה שלוותה את הדרמה הבלתי רגילה. כשנתקבלה העתונות היומית של "הסוכנות היהודית-בריטית", לא היתה מלת גנאי אחת, שלא כונו בה הלוחמים לחרות ישראל.

עלה על כולם עתון "המשמר" שכבר אז ייצג את הפשיזם השמאלני שהתהדר בצביעות באיצטלה מרכסיסטית לא לו כדי לזרות חול בעיני הפרוליטריון הביין-לאומי; כשהם עצמם כבר השתייכו למעמד הבורגני המהווה סכנה למעמד הפועלים בארץ-ישראל עד היום הזה.

רק אשה אחת, סופרת ועתונאית ידועת שם ברכה חבס, מעיתון "דבר" העיזה לתאר את דמותו האמיתית הנעלה של מנחם לונץ – "אליעזר", שהיה בן אחותה ואשר הכירה אותו אישית.

על תאורה את דמותו של מנחם-אליעזר באה מיד תגובה בעתון הפשיסטי "המשמר".

כותב התגובה, היה אחד בשם בן-טוב, שם שלא אמר לי מאומה.

במשך השנים השם בן-טוב פרח מזכרוני, נותרה רק הכותרת שהמוטו שלה "הטומאה הולכת לפי תומה" רדפה אחרי כל השנים ולא הרפתה ממני עד היום הזה.

בשנת 1969 ואני פקיד בכיר במשרד השכון, קבלתי מכתב בוז הלשון:

למר דבירי,

ראה את מי אתה משרת. מצורפת הכתבה של השר שלך בדבר נפילתם של מנחם לונץ וציון ביבניאל.

חתום – שם הכותב.

“על הטומאה ההולכת לפי תומה”

“מחברה אחת שאני מכיר ומוקיר אותה קיבלתי זה לא כבר את המכתב הבא:

“באתי בזה להפנות את תשומת-לבך לכותרות שבעתונכם לידיעה על הרצח ביבנאל. הכותרת שספירה – על שני “בריונים”, והנה בדעתי להציג לפניכם אחד משני אלה – את מנחם לונץ ז”ל, שהוא קרוב שלי.

“נער טהור ותמים, אציל-רוח, רחום ורך, צנוע וטוב-לב, עמקן ובעל כשרונות מצויינים, קורא ושונה. חושל בסבל החיים של המשק הגלילי, נולד ביבנאל ולמד בה ועבד בה בשדה ובחצר, בשמירה ובכל עבודה חלוצית. אביו – טהור-דרך, פועל-ציון דתי, שיקע שלושים שנות חיים ועמל באדמת הגליל, וכמוהו גם האם. והבן, לאחר סיימו את לימודיו בסמינאר למורים, ראה חובה לעצמו, על-אף תשוקתו להתגייס לצבא גם הוא, ללכת יחידי וליטול על עצמו את עול המשק העלוב, המכלה, והוא בן 19 בסך-הכול. אידיאליסט בכל מהותו והליכותיו, חניכו של החלוץ המעולה ואיש-התרומות, משה-זלמן לונץ ז”ל, שנפל בימי מאורעות תרצ”ו. כמשה-זלמן לונץ היה גם מנחם סגפן בהכרה, מסתפק במועט שבמועט, על-אף הדרישות הרוחניות הגדולות שהיו טבועות בנפשו. רחב-לב, מסור למשפחתו, ידיו מצויינות במלאכת-מחשבת, רוחו משתפכת בניגנת החליל, וכולו חום ועוז גלילי.

“זהו ה”גאנגסטר” – ה”בריון”, נער בן 20 שנה.

“מיותר בוודאי להוסיף, כי אין לחשוך בי שאיני מזדהה אתכם בעמדתכם לגבי מעשי הטיור והצורך לגנותם, ומקווה אנוכי שתאמינו לי אם אומר שלא הכאב הפרטי בלבדו הוא שמביאני לכתוב אליכם, אבל אני סבורה שההכתרה השטחית והשאבלונית הזאת, ללא צורך, מלבד מה שיש בה עוול כלפי האמת, עלולה להביא לידי תוצאות הפוכות מן הרצויות”.

במכתב זה יש כדי לזעזע, דווקא משום שהמחברת היא אשה נבונה, דווקא משום שהיא מגנה את מעשי-הטיור, דווקא משום שלא הכאב הפרטי הביאה לכתביה. כל הכבוד לכאבו הפרטי של אדם, שהאסון השיגו בביתו. כל הבוז לכסיל, שאינו מבין את אשר לפניו. כל השנאה למושחת, שבוחר בדרכים כגון אלה. אך לא הם מהווים את הסכנה. את הטומאה מפרנסים מכשרם ומחלבם דווקא אותם האנשים הנבונים, טובי-הלב ועדיני-הנפש, אשר כל שחיתות אישית יפגשו בהבנה וכל זוהמה ציבורית יפטרו באנחה. אותו הלך-מחשבה עצמו, שהובע במכתב הנ”ל – עם כל הכנות שבו – הוא המשמש “שטח-מחיה”, שבו הטיורוים יכול לפרוח ולשגשג, הוא כאותה תמיסת הסוכר, שעליה מתפתחים טפילים.

כי מה פירוש המכתב הנ”ל? החברה מתארת לפנינו נער צעיר בעל מידות טובות שונות והיא שואלת אותנו: האם אלה הם סימני היכר של בריון? חברה יקרה! בריונות – איננה תכונה אישית. בריונות היא פונקציה חברתית. אין דנים את הצמח על-פי פרחו, אלא על-פי רעל פרו.

מה בצע שהתפוח יפה וטוב למראה, כשהוא כולו רקוב בתוכו? מה בצע שהנער הוא טהור ותמים, כשהוא מבצע מעשי-תועבה הגרועים ביותר?

זכות אבותיו הטהורים צריכה לעמוד לו? כלום עמדה זכות אביו הגדול לבנו של הרצל, כשהמיר את דתו? הליכותיו מכסות עליו? כלום לא ידוע לך, כי היטלר אינו מעשן ואינו שותה והימלר הוא צמחוני? כלום אינך יודעת, כי רבים ושלמים מהנוער הנאצי הם אידיאליסטים ממש, המוכנים להקריב את חייהם בעד אמונתם ההיטלרית? הרי כל אלה – גם הם נראים לאמהותיהם ולדודותיהם כילדים טהורים

ותמימים, אצילירוח וטובלב, וייתכן שכאלה הם באמת לגבי אמותיהם ודודותיהם – גם אותם רוצחי הילדים היהודים, כלום חדלו להיות רוצחיילדים משום שרוצחים אותם מתוך "אידיאלים" של אמונה נתעבת?

תסלחי לי חברה יקרה, אך נדמה לי, כי אינך יורדת כלל לסוף המשמעות המחרידה של מכתבך. כי מה עשית בו? קשרת עטרת קדושה למצחו של מבצע מלאכה גבוה. וקשרת אותה באופן שהטוב שבבחור נעשה לעיקר והנבזה שבו – לטפל, ובהיסח הדעת: קידשת את הטומאה, משום שהיא מהלכת לפי תומה!

אינני יודע אם שמעת פעם על צעיר גרמני ששמו אולפרד ליאו שלאגטר. זה היה טירוויסט, אשר על דעת עצמו, או על דעת קבוצה קטנה של חבריו הטירוויסטים פוצץ גשר ברוהר, כדי לעכב את כיבושו עליידי הצבא הצרפתי, ונורה בצד זה.

ומאו שימש שלאגטר זה סמל חינוכי, שלאורו קם דור נאצי שלם. אין ספק שהוא היה פאטוריוט גדול, וודאי גם אידיאליסט בכל מהותו. אך החוט ההיסטורי מזליך ממנו ישר לטרבלניקה ולאשוויץ, כי אלה הם חוקי החיים. לא תכונות האדם הן הקובעות את המשמעות החברתית של מעשיו.

ואם צעיר יהודי – הנראה, לכאורה, כל כך טוב וטהור ותמים יכול לירות מהמארב בבחור בריטי מהלך לפי תומו – בן לעם העומד כיום במערכה נגד היטלר – רק משום שזהו שוטר, צעיר יהודי זה מבצע מעשי טירור נגד בני־אדם החפים מפשע כשלעצמם, ורואה זאת כדרך לנאולת עמו – ואין הוא מרגיש בכל טירוף־הדעת שבדבר, הרי איננו אלא מנוון מבחינה אישית וגאנגסטור: פאשיסטי מבחינה ציבורית. אפשר והנער היה כעדותך, בעל מידות תרומיות, אך הוא עבד את הפאשיזם.

כשלאגטר כן גם לונץ – בריון מפאת התפקיד הציבורי שמילא בחייו ובמותו וחבל שאת מסרבת למדוד אותו לפי מעשיו. והנך בוחרת לבכות אותו על גורלו. אך דעי לך: העיניים המסרבות לראות מן הדין שתרבינה לבכות! וזה יהיה גורלם של רבים כמותך: ככל שסרבו לראות מלכתחילה כן יוכרחו לבכות בדיעבד, כי גם זה חוק החיים."

במעמד תפקידי, הייתי מוזמן עליידי השר להשתתף בישיבות הנהלת המשרד שהיו קשורות בעבודתי, כממונה הארצי על הקרקעות, ההפקעות והפנויים של משרד השכון.

המכתב שקבלתי, הבהיר לי, שאותו בן־טוב, שכתב את הרשימה "הטומאה ההולכת לפי תומה" הוא אכן כיום השר שלי. "איזו ארץ מטורפת ואומללה היא ארצנו", הרהרתי.

בן־טוב זה, שהיה בן־רע לעמו, אשר שירת את האימפריאליזם הבריטי בכל מאודו, שהתיימר להיות מרכסיסט ועבד נאמן למולדתו השניה רוסיה ואולי אף הראשונה – שם בנסיבות כאלה, היו מעמידים אותו לקיר כמשתף פעולה עם אויב זר ואילו כאן בארצנו, הוא הופך להיות שר על דמם השפוף של אחי הלוחמים מלח"י ודמם של אחי הלוחמים מאצ"ל שגרשו את הבריטים, גם אליבא השקפתה המרכסיסטית של רוסיה, שהכירה ראשונה במדינת ישראל וזה, יש לו מצח נחושה להשמיץ את לוחמי החופש.

ברנש שבעקיפין אם לא ישירות היה שותף לשואה, בזה

ששתף פעולה עם הבריטים שמנעו במכוון עליית יהודים לארץ בתקופה הקריטית ביותר לעם בכדי להשביע את רצון הערבים. הוא, המרכסיסט, כביכול, במקום להלחם נגד הבריטים למען הצלת נפשות מכבשן ההשמדה, הלך יד ביד עם האויב, להשמיד את לוחמי החופש של עמו המושמד.

יתרה מכך, לא הסתפק בזה והוסיף חטא על פשע בהשוותו את לוחמי חרות ישראל לנאצים.

איזו צביעות של טפיל שבע שחי את חייו על כספי החלוקה של העם היהודי וזנח אותו בעת האסון.

לא השתהיתי הרבה ונגשתי ללפיד, חשב המשרד אותה עת, עמו הייתי מיודד, סיפרתי לו את כל הספור והבעיה שלי והקראתי לו את הכתבה המשמיצה.

אינני ילד בכיין. אינני נוטה להזיל דמעות. במצבים קשים של חיי במחתרת, בחקירות ובבתי-כלא לא הזלתי אף דמעה אחת והפעם, ביושבי מול לפיד המפא"יניק ההגון, זלגו עיני דמעות מבלי שהרגשתי, מבלי שרציתי והתגלגלו על לחיי מרירות ומלוחות.

הרגשתי שהפעם נשברתי ואין ביכולתי להתגבר.

מלפיד יצאתי בהחלטה שגם אם ארעב ללחם כמו בימים הטובים של המחתרת לא אשרת צבוע ושפל רוח.

מלפיד הלכתי לטנה, מנכ"ל משרד השכון, שהיה אישיות משכמו ומעלה מכל השרים שהתחלפו מדי פעם, מלבד השרים יוספטל וגולדה מאיר.

הודעתי לו את החלטתי להתפטר והסבה לכך. טנה עשה מאמצים רבים לשכנעני להתעלם מאותו בן-טוב, שאף הוא לא חיבב אותו וראה בו מטרד ופוליטרוק שנשלח על ידי מפ"ם.

טנה היה האיש שפתח לפני את אפשרויות ההתקדמות, שעה שאחרים נשפו בגבי ולחשו מאחרי שאשמע כי "הנה איש לגיון הזרים הולך", "איש חרב להשכיר".

למרות הערכת הגדולה לטנה והקשרים הידידותיים ששררו בינינו, עברתי את הקו האדום והתפטרתי, כדי שידעו רעי, אנשי המחתרות, את אשר עשו להם בעת מלחמתם לחרות ישראל.

בצריף שלנו בלטרון התרכזו חברים בעלי כושר סיפורי, כמו שאומרים. מהשעה התשיעית, שעת טריקת הדלתות על מנעולם, היה הצריף בפנים הופך לבמה של ספרות. לאחר זמן קצר של מנוחה התחילו חיי המעצר להעיק עלי, ניסיתי כרבים להעביר את הזמן בבצוע עבודות־יד. "אליבנטים" כפי שכינו זאת משום מה. האפקט הסוריאליסטי של גוני עץ־הזית השלימו את היצירות. כלי חריטה לא היו. השתמשנו בסכיני גילוח שבורים, מסמרים וסכינים, כמו אנשי המערות הקדמונים. החברים הצליחו ליצור בתנאים אלה עבודות עץ מרהיבות.

חלק מעבודותי בעץ הזית הגיעו לרחל והם קיימים עד היום. אבל גם עיסוק זה חדל לעניין אותי, כעבור זמן מה עברתי להתערבויות במשחקי "הדבורים". וזה דבר משחק "הדבורים": לארוחת בוקר היו מחלקים לכל צריף, מלבד קנקן התה ולחם, גם ריבת מרמלדה חומה עשויה מחרובים ונשירי עץ רקובים. בקיץ לאחר הארוחה היו הדבורים צובאים על הצלחת ומכסים אותה עד כי הפכה לגוש של דבורים.

התורן שחל עליו ניקוי השולחן חשש לקחת את הצלחת אל ברזי הניקוי שמא ייעקץ. דבורים אלה היו גדולים ומפוטמים והם ידעו להשתולל ולהנחיל עקיצות למי שמדיר את מנוחתם. במלאכה זו הגעתי לשיאים בהתערבויות.

הייתי נוטל את הצלחת עם הדבורים באטיות כה רבה, עד כי הדבורים לא הרגישו שמאן דהו מעביר אותן למקום אחר ואף אני לא הרגשתי שאני זו ממקומי. הייתי מוביל אותן אל הברזים. בדרך היו עוזבות את הצלחת ומטיילות על זרועותי החשופות וחוזרות אל הצלחת להמתיק את חייהן מבלי לעקוץ אותי.

ליד הברזים הייתי מעמיד את הצלחת על השוקת, ופותח בבת אחת את כל הברז. מרוב בהלה כנראה היו נסות לכל עבר ומתנדפות מבלי לזכותני ולו בעקיצה אחת.

משחק נוסף שנכלל בתחרויות ומטרתו היתה להפיג את שעמומנו היתה היכולת לעמוד בהפתעות פתאומיות בנסיבות מיוחדות שלא היינו מוכנים להן.

יום אחד הכרזתי לפני אנשי הצריף שלנו ולפני כל אנשי

המחנה שאני מקבל על עצמי במשך חודש ימים לא להוציא הגה מהפה, לא להשמיע קול בפני עצמי ביחידות ובודאי לא כלפי אחרים בפומבי או שלא בפומבי ביום ובלילה, וכל אחד מאנשי המחנה רשאי לבוא, לנסות ולהפתיעני.

בשמוע שייקה ירקוני את ההכרזה, קפץ ממקומו ואמר: "אם תעמוד בזה תקבל בקבוק וודקה". ההצעה מצאה חן בעיני, וודקה במחנה לא היה והבטחנו לעצמנו שתייה בבוא העת, בחופש המיוחל לכולנו.

כך, לפני קהל ועדה, נערכה ההתערבות ביני לבין שייקה ירקוני. שייקה הכניס לתחרות נימה אנושית, שאני לא חשבתי עליה והיא שבאם תוך חודש ההתערבות תבוא רחל לבקרני, אהיה רשאי לדבר איתה וזה לא יחשב כהפרת ההתערבות. תקון זה קבלתי בהערכה רבה.

עם שייקה ירקוני התיידדתי מהר. חבבתי את העממיות שבו, את הפשטות ואת יושרו הפוליטי. ניהלנו שיחות אודות גורל העם בגולה ההולך ומושמד, אודות הישוב בארץ-ישראל עצמה. אז ארץ-ישראל עדיין היתה שייכת לכולנו.

במשך חודש ימים "ירדו" עלי אנשי המחנה, עם כל מיני המצאות של הפתעות מתוחכמות יומם ולילה, ובלבד להוציא ממני ולו הגה אחד: "דבירי פרג", "דבירי בקור" ובמקלחת: "דבירי, אפשר לקחת את הסבון שלך", "דבירי תורנות מטבח", "דבירי, יש עבורך מכתב" ועוד כהנה וכהנה "פטנטים".

עמדתי בנסיון. לא היה קל לעמוד במשך חודש מלא על המשמר ימים כלילות ולהיות "מרוכז" נגד כל הפתעה. התערבות זו הפכה לשעשוע במחנה, על כל צעד ושעל, על כל דבר קטן כגדול נשמעה מיד התוספת: "בוא נתערב, בוא נתערב". עד שגם זה חלף וירד מעל הפרק כמו ההתערבויות הקודמות.

הבטלה מאונס התחילה לכרסם ולהציק מחדש. הרצון לשוב אל פיסת הקרקע המשוחררת, שבשליטת המחתרת, הלך וגאה. לרוע מזלם של מיועדי בריחה חלפה פחות משנה מאז בריחת העשרים, וערנות המשטרה עדיין לא פגה. מוקדם היה מכדי ליזום בריחות חדשות.

לכולשת הבריטית ולבעלי סודם הנוגעים בדבר, קרי, "מנהיגי הישוב המאורגן" ששתפו פעולה עם האוייב כמנהגם, היתה ברורה היטב משמעות בריחת העשרים אשר תוצאותיה כבר נתנו את אותותיהן בחיי הישוב העברי, בריחה ששמה ללעג את הכולשת הבריטית והעמידה בסכנה את השלטון הזר ומשתפי הפעולה גם יחד.

הכולשת עשתה הכל כדי לסגור הרמטית אותו חלק ממחנה לטרון, שם רוכזו האסירים הפוליטיים שלחמו נגדה.

היתה דרושה תקופת "צינון" ממושכת כדי שזכרון הבריחה הגדולה יפוג ו"מושכות השמירה על המחנה שלנו תרפינה".

כדי שהתמונה תהיה ברורה לגבי תנאי השמירה במחנה, יש לחזור ולהדגיש כי אחרי בריחת העשרים, הוחמרה השמירה על האגף שלנו. גדרות תייל נתווספו לאלה שהיו קיימות קודם לכן. סרפנטינות התפרסו ונתמכו משני צדי הגדרות. מגדלי שמירה חדשים אוישו בשוטרים צעירים. זרקורים ישנים הוחלפו בחדשים בעלי עצמת אור ארוכה יותר. הם סרקו בלילות את השטחים שמסביב גם מעבר לגדרות.

מלבד כל אלה היה משמר מיוחד עובר בתווך בין הגדרות ומקשר בין עמדת שמירה אחת לשניה, במגמה להקיץ נרדמים ונרפים מבין "הנובטשים" – השומרים הערבים. האינטרסים של מלחמת השחרור לא הלכו בד בבד עם האינטרסים של האוייב.

יום אחד בחודש ספטמבר קבל שמואל קפלן (שמולקה) איש לח"י, המלך המוכתר מטעם "המרכז" לאורך כל המחנות החל ממזרע וכלה בקניה, מסר שעליו למצוא "פתח" לבריחה מצומצמת עבור שניים, שפעילותם היתה דרושה בחוץ. האחד היה משה דוד איכנבויים לפי מיטב ידיעתי והשני כותב שורות אלה.

"שמולקה", כפי שכינו אותו מתוך חיבה, היה אמן המו"מ עם הבריטים, ובאותה מידה עם השוטרים הערבים. ידע כיצד להתייחד עמם וכיצד להפיק מהם תועלת וידיעות שהיו דרושות ללח"י במחנה עצמו. במשך שנים קיים את הדואר המחתרתי בתחבולות מתחבולות שונות ומשתנות והצלח במעשיו ובצועיו לטובת הבורחים והנשארים "לשבת" גם יחד.

כשנמסרה לי ההודעה שאני מיועד "להסתלק" מהמחנה, רציתי לצעוק מרוב שמחה כאילו נפחו בי נשמה חדשה. כל מעייני הופנו למטרה אחת, לתכנית הבריחה. את התכנית הכין שמולקה, ובסוד הענינים היו הנוגעים הישירים וצבי אשל.

התכנית היתה פשוטה לכאורה: בליל חשיכה, כשמטר סוחף ורוח סוערת מיללת ומכרבלת את השומרים ומצמידה אותם בתוך עמדות השמירה שלהם, היה עלינו לזחול על הקרקע אל גדר התייל הפנימית, לקצץ את התייל שמפריד בין המחנות: מחנה "נתיני האוייב", "המחנה הערבי" והמחנה שלנו שלא היה שמור בקפידה בפנים הגדר החיצונית שמקיפה את כל המחנות. לעבור בזחילה את השטח הריק שבין המחנות, להזדחל לתוך תעלת הניקוז הפתוחה שליד מחנה "נתיני האוייב", המיועדת לזרימת מי הגשמים ולהגיע לקצה התעלה.

בסוף קצה התעלה היה גשרון שפתחו החיצון כבר היה מעבר לגדרי התייל שמסובבים את המחנות כולם. שני פתחי הגשרון היו חסומים בתייל בפתח הפנימי ובפתח החיצוני. את שני פתחי הגשרון היה עלינו לקצץ עם "פלייר" ומשם לזרום לחופש יחד עם מי הגשמים הזורמים לוואדי מרוחק. שם באחת הנקודות יחכו לנו חברים לקלוט אותנו.

עיקוב מדוקדק אחרי "חיי הלילה" של הגדר הבהיר שבלילות קרה היו השומרים מתכרבלים באדרותיהם ומתעצלים להוציא את ידיהם ואת גופם מעמדות השמירה, כדי לאחוז בידית הקרה של הזרקור. הם עשו את מלאכתם רמיה, או כי חשבו שבליל סערה וגשם איש לא יהיה מוכן להסתכן ולברוח. כך נוצר שטח מת שאלומות אור הזרקור לא הגיעו אליו.

רק כש"המשמר המקשר" היה מתקרב אל העמדה, היה "הנובטשי" מתעורר ומתנער למחצה, מוציא את חצי גופו מהעמדה ומקרב את אלומות האור עד רגלי העמדה שמעליה עשה את משמרתו. עם התרחקותו של "המשמר המקשר" היה השומר בסוכה חוזר לסורו, ומאיר את השטחים מתוך הסוכה, אל כל אשר תפנה ידו.

"המשמר המקשר" עצמו היה מורכב משניים. את שיחותיו

הקולניות היו שומעים במחנה מרחוק וכמובן היה שומע אותם גם "הנובטשי" שבסוכה שהיה מתעורר מנמנומו.

את פסק הזמן שנוצר מרשלנות השומרים, את הרגעים החשובים והיקרים הללו, היה עלינו לנצל לצורך הבריחה.

תכנית זו לא נתגשמה, כי לפני הצליח "פתקה" לברוח שלא על דעת "המרכז". שמו האמיתי היה נפתלי כהן.

"פתקה" היה נער בן שבע-עשרה שאנשי לח"י יודעי דבר התלחשו סביבו וספרו שהוא אחד הלוחמים הנועזים ש"המרכז" תולה בו תקוות רבות, כמיועד למבצעים גדולים כלוחם אינדיווידואלי טפוסי, אחיו של יהושע כהן האגדי מראשוני לח"י, המבוקשים ביותר לאחר רציחת יאיר עלידי הבריטים.

נער גבה קומה היה, תמיר ונאה. שערות שחורות, מבריקות בגוון שחור-העורב. עיניים שחורות לזהטות. היה לו סגנון הליכה מיוחד במקצת. בתנועותיו, בפסיעותיו, בתנועת שרירי גוו היתה גמישות נמרית, כאילו צעד על רגליו וידיו גם יחד ואיפשר לו לזנוק ולרדת על טרפו בהפתעה מהממת.

"פתקה" לא הרבה להתיידד. שתקן גמור. רוב היום רובץ על הקרקע מול גדרות התייל, משקיף עליהם ועל מרחקי הנופים. רק בנושא אחד היה מוכן לשוחח: בבריחות. המונח "מעצר" לא נקלט בתפיסת עולמו. כיצד אפשר לשבת במעצר, היה אומר, מבלי לנסות כל יום לברוח, כשבחוף, במחתרת, כל לוחם שווה פז.

לאנשי לח"י במחנה היה ברור ש"פתקה" לא ישאר לאורך ימים במעצר בלטרון. גם אם יצטרך לשלם עבור בריחה זו בחייו הוא היה מוכן לזאת מראש.

במחנה היו שלושה אנשים שאליהם התייחס באמון: "שמולקה", כאחראי מטעם "המרכז" במחנה, צבי אשל ואלי, יתכן בגלל הבדלי הגיל ואולי משום שראה את שלושתנו משוחחים כאילו על הא ועל דא, ותוך כדי כך שולחים מבטים חפוזים על כיוונים קונקרטיים.

כך או אחרת, יום אחד הוא שטח לפני תוכנית בריחה ובקשני לחוות דעתי על נקודות התורפה שבתכניתו כאיש "מהצד". תכניתו היתה כה נועזת שאי אפשר היה אפילו לומר שהיא בנויה

על 99 אחוז כשלון ואחוז אחד של סיכויי הצלחה. אפשר היה להגדירה כתכנית נועזת של מאה אחוז כשלון או הצלחה. תכנית של "חירות או מוות".

בתכניתו של "פתקה" נותרו שתי בעיות עיקריות שהיה עליו להתגבר; שהיו למעשה גם הבעיות של הבריחה שלנו. אחת, כיצד לחצות את הגדר בלי לסבך בסבך התייל את הבגדים ולא להשאיר "תקוע" בין התייל שכל תזוזה מרעישה את הגדר כולה ולא דווקא פעם אחת. שניה, כיצד לא להקים רעש ליד עמדתו של השומר ולהמנע מלעורר תשומת לבו.

לגבי הבעיה הראשונה מצא "פתקה" פתרון: הוא החליט לחמוק את הגדר כשהוא ערום כביום היוולדו ואז לכל היותר יישרט בגופו אם ישאר בחיים, אבל לא יסתבך בבגדיו. ולגבי הבעיה השנייה לא מצא פתרון והשליך יהבו על רחמי שמיים, מתוך ידיעה מוחלטת שהוא עלול ליפול חלל בין הגדרות, ליד סוכת השומר, אם ירגישו בו.

כבן למשפחת חקלאים חש יותר טוב מאחרים בשינוי מזג האוויר ובמועדי התקרבות הגשמים. הוא קבע את שעת הזינוק לבריחתו ללילה חשוך, קודר, קר ומעורפל, כשענני גשמים משוטטים נמוך בשמיים.

בלילה שכזה הזדחל "פתקה" מצריפו מבלי שהרגישו בהתחמקותו. הסיר בחוץ את בגדיו – חולצה דקה, מכנסיים קצרים וסנדלים, קפלם בתוך תיק קטן עשוי מברזנט שתפר במו ידיו, עם פלייר "שסחב" משמולקה תקוע בין שיניו התקדם בזחילה לעבר הגדר בקרבת המשמר, כשהוא מתמרן בין אלומות האור והחושך של הזרקור והרגשת הבטחון המופרזת של השומר, כי אף משוגע לא יעזו לברוח כה צמוד לסוכה עליו הוא עומד ושומר.

"חרות או מוות" והוא החליט שבאם חרות תעמוד לימינו והוא האמין בחרות, הוא לא יפנה לשפלה, אלא יעלה לירושלים דרך שבילי ההרים המכוסים ערפילים ועננים נמוכים. כך גם היה וכך גם עשה.

למחרת בשעת ספירת "התמם" התברר ש"פתקה" חסר, ברח הנער ואיננו.

כמקובל במקרים כאלה, החלו לזרום למחנה קצינים ושוטרים בריטיים על כלביהם ומלחכי הפינכה שלהם. חרפו וגדפו, יצאו מגדרם והתהלכו חפויי ראש. אחרי בריחת "העשרים" עוד מהלומה על ראשיהם.

הם לא נגשו לאיש מעצורי המחנה ולא שאלו דבר כי הם ידעו שאיש לא יפצה את פיו. הם עברו בין גדרות התייל, חפשו פרצות, עקבות זחילה וצעדים אבל מאומה לא הצליחו לגלות. לפלא היה הדבר בעיניהם, כאילו מסוק בא והוציאו מלמעלה. האם נחפרה מנהרה חדשה? והחלו חיפושים אחרי מנהרות. החיפושים לא עזרו. מנהרות חדשות לא נמצאו, והבריחה נשארה כסוד כמוס.

לאמיתו של דבר בא לעזרת הבריחה ההרואית המוצלחת של "פתקה" גוו הצנום של נער בן שבע-עשרה, שעמד בעוז רוח, ערום, מול דוקרני התייל והסרפנטינות, חשוף מול נשק אוטומטי ויכול להם.

חוטי התייל יכלו אמנם לשרוט בגופו עד זוב דם, אבל לא לשרוט במוחו המתוחכם; החזק מכדורים וכבלים.

הוא גם לא נזקק ל"פלייר": כי חוט התייל הראשון היה מורם כעשרים וחמישה סנטימטר מעל פני הקרקע. בסרפנטינות היו "החלונות" הרגילים שניתן היה להתפתל ביניהם כמו נחש.

הלילה שנבחר היה עמוק ועלטה כיסתה את הסביבה. רוח חזקה נשבה, יללה בקול נכאים. החרישה את האוזניים וכל רגב אדמה שחרג ממקומו טואטא מבלי להשאיר עקבות. לפנות בוקר ירד גשם קל שהחליק וטישטש את אשר לא סיים הרוח, את הפסיעות הקלות של הנער הנמר.

למחרת בבוקר הזדנבו עננים למרגלות הרי ירושלים לחפות עליו. הוא השתרך אותה שעה אל הריה. אנשי המחנה נשאו תפילה בליבם שבריחתו המופלאה תצליח.

כעבור ימים מספר נודע לנו שהוא נתפס על-ידי הבריטים בשערי העיר. ירושלים עמדה הפעם לימין אלביון-טיטוס. הם מצאו אותו קפוא בבגדיו הקיציים, רעב, אבל איתן ברוחו וחזק כעץ אלון.

לנו הבריחה של "פתקה" הזיקה רק מבחינת הגברת השמירה

החיצונית. היא לא פגעה ביכולת הביצוע, כי היא היתה בנוייה אחרת אף כי גם התוכנית שלנו היתה זקוקה לא במעט לרחמי שמיים.

תוך כדי כל הארועים האלה הלך והתקרב חודש אוקטובר למחציתו. חכינו במתח רב לגשם שוטף, שישטוף את לטרון ויקח גם אותנו אתו. עננים כבדים התחילו להתאסף מעל שמי המחנה והסביבה, אבל פסחו עלינו והמשיכו לנוע לעבר הרי ירושלים ושם הם נעצרו, התפזרו ונמוגו כלא היו.

היינו בטוחים שלא ירחק היום והם ישובו ויפקדו גם את לטרון והאזור שלה, בינתיים ישבתי לכתוב מכתב לרחל. זה היה מכתב אהבה, שמתוכו השתמע הרעיון שעליה לבחור בחיים חדשים. מטעמים של דאגה לה ולבתנו הקטנה הצעתי כי תבחר לה נתיב חיים אשר לא יצטלב בדרכי. גורלי כאיש מחתרת לוטה בערפל וגם אם שאר בחיים עתידי הינו נעלם גדול. זה היה מכתב של איש החי על חרבו, והאוחז בחרב, סופו למות בחרב.

לא יכולתי לכתוב לרחל אודות הבריחה, למרות שמכתב זה הייתי שולח כמובן דרך הדואר המחתרתי שלנו. אבל הדואר "שלנו" עלול במקרה רע ליפול בידי הבולשת.

חשתי מחובתי להסביר לה את המציאות ששינינו חיים בה. המכתב הלך והתמלא מיום ליום והתגדש על כל רחשי הלב הנעלים שרחשתי לאשה זו שלוותה אותי בדרך הסבל ולא הססה ללדת את בתי.

ליל הבריחה הלך והתקרב אט אט לפי קצב התקרבותם של העננים אל המחנה. שיירה של עננים מלאי מטר מבשרים פדות ושחרור ממחנה לטרון.

היה ליל נכאים, רוח וגשם אין – עדיין אגורים היו במיכלי העננים.

ואז בחצות ליל ה־19.10.1944 נשמע במחנה טרטור של אבנים מתגלגלות ברעש אטום ומוזר כאילו מתרחש משהו אי־שם במרחב, שהדו חודר גם אלינו למחנה, הולך ומתקרב, הולך ומתגבר מרגע לרגע. הד צעדים נשמע. שיחות קטועות באנגלית. לא, אין זה הגשם המצופה.

אסירי המחנה מתעוררים אחד אחרי השני. רצים אל חרכי התריסים. מתוך העלטה מבהיקים ומבזיקים לנגד עינינו כידונים שמכפילים את עצמם ומשלשים, בתוך מזג האויר הרווי והלח של אורות החשמל שנעו ברוח סביב המחנה.

אחד החברים בצריף פורץ בזעקות שבר: "חברים, חיילים, במחנה מסביב".

חולפים רגעים קצרים, נשמעה חריקת מפתח דלת הצריף, מנהל המחנה מיסטר קלאו נכנס בליווי אנשי צבא ברובים מכודנים ומכריז: "כל אלה שאקרא בשמם להתלבש מהר. חפצים להשאיר במקום. האחרים ששמותיהם לא הוקראו, נשארים בצריף ויהיו אחראים על חפצי העוזבים שיקבלו אותם לאחר בדיקה".

אותה שעה ניגש אלי שייקה ירקוני, אשר ראה אותי עוסק בימים האחרונים בכתיבה ואמר לי: "דבירי, שמתי לב שבימים האחרונים היית טרוד בכתיבה. אני נשאר בלטרון ואני מוכן להעביר מכתבך בדואר הסודי שלנו לכתובת המיועדת. אתה יכול לבטוח בי שמכתבך יגיע לתעודתו, מבלי שאיש יקרא בו".

שייקה חזר מספר פעמים על הצעתו ואני אותו מספר פעמים חככתי בדעתי אם להענות לו. לבסוף השבתי בשלילה. הסברתי לשייקה ואמרתי: "שייקה ירקוני, אני בטוח ביושרך ואיני מטיל ספק בכנות רצונך. כפי שראית התלבטתי רבות בכתיבה, מתוך הרגלי מחתרת החלטתי להשמידו. אנא לבל תאיץ בי יותר, כי לא אעמוד בפיתוי של ידיד".

אני מזכיר אפיזודה זו, כי עד היום אני מצר שלא שמעתי בקולו של ירקוני. עד היום לא חדלתי להתאבל על מכתב שהיה סיכום של תקופת חיים ורומן בין איש מחתרת ואשה אהובה.

הגלייה לארץ נכר

הפעולה הלילית שבוצעה על־ידי הצבא, בעיצומה של המלחמה, לא היתה מובנת לאיש מאיתנו. האם מעבירים אותנו למחנה מעצר מיוחד שהוכן עבורנו אי־שם במדבר הנגב? ואולי מעבירים אותנו מחוץ לגבולות ארץ־ישראל? לבריטניה יש ארצות רבות ואיים רבים לא שלה שהיא שולטת בהם, מבלי לשאול את הבעלים האמיתיים.

תוך כדי כך "העמיסו" אותנו על משאיות צבאיות ואנו מוסעים בעלטת השחר המעונן אל הבלתי ידוע. עצוב. מצב רוח שפוף. אנו מכורבלים בבגדי הקיץ שלנו. קר. קר גם בנשמה. לפתע מבין העננים הנמוכים מתגלה אזור רמלה – לוד שהזכיר מיד את שדה התעופה. ואכן אנו מתקרבים לשדה התעופה. שדה התעופה הצבאי של כפר־סירקין.

המשאיות הצבאיות מתקרבות ללהק של אורונים צבאיים. מורידים אותנו מהמשאיות. עתה ברור. מטיסים אותנו לארץ נכר. אנו עומדים כבולים מול האורונים. מסביבנו מאות רובים מכודנים נטויים אלינו. שרים את "התקווה" בקול נכאים. מישהו מהכבולים מצטעק ומאות אנשי צבא בריטניה מזדקפים ומתמתחים מטעינים את הרובים לקול הזעקה. מישהו עונה למצטעק. אין מה לעשות, אין לאן לברוח. אין אפשרות למרוז. הרובים ידברו באלפי כדורים.

אנו כבר בגחוני האורונים. אין מושבים. ספסלים ארוכים צמודים אל דפנות האוירון. האשנבים בגב. מופעלים המנועים. אנו מתרוממים אל־על. מזג אויר סוער בשמיים, כיסי־אויר. זאת טיסתי הראשונה. כל שקיעה בכיסי־אויר עוצרת את הנשימה וקוטעת אותה. דומה שהאוירון שוקע לקרקע. לו יהי כך. תמות

נפשי עם הפלישתים הרבים שעמנו.

באור ממרומי שמים מתירים לנו החיילים לעשות תפנית לצד ולהסתכל דרך האשנבים על המרחבים של ארצנו. אין ספק אנו מדרימים. ממעוף הציפור מבחינים באזורי ההתנחלות היהודית. ירוק, ירוק ירוק. פרדסים כגודדי צבא מישרים שורה. עומדים דום לקראת ההוא, הטמיר והנעלם, המשיח המאחר לבוא.

בתים מרועפים, רחובות מאוספלטים, עמודי חשמל. בני אדם בגודל טבעי של חגבים, כאילו צמודים אל הקרקע ואינם זזים ממקומם והלאה אחרי כל אלה; כפר ערבי, בתים צפופים, דרכים עקלקלות, מתפתלות, מתעגלות. עץ ועוד עץ. תומר ועוד תומר. קוץ דרדר ועדר עיזים. מדבר. מדבר מגוון צבעים.

אנו יוצאים מהעננים. הם כבר מאחורי גבינו. לפנינו זורחת השמש. מרחבים אין סופיים של ארץ חרוכה וצמאה. האוירון מתרומם גבוה גבוה. אין שקי אויר. הראות צלולה ושקופה.

היום זה יום נצחון לציור הקוביסטי. מראה פני האדמה מורכב מקוביות קוביות. מקוים סימטריים, מצבעים פוחזים שפורצים אחד בתוך תחומו של השני. קרקע, שממרומים הופכת את צורתה ודמותה לפי דמיון כל עין.

למטה לפני פרוסה האדמה. חשופה כאשה מעורטלת, שדופה, ללא עץ, ללא שיח, ללא צל שיגונן עליה מהשמש. חלקה התחתון של גופה נישא נשטף במימי ים-סוף. ירכיה המלאות שעונות על חופי מצרים וסעודיה.

חלפנו את מדבר סיני. אנו מדרימים הלאה, אבל לאן?

כעבור טיסה של שעות ארוכות באוירוניים צבאיים מתקופת הדליו'נס הגענו לואדי-חלפה. שדה תעופה צבאי על גבול מצרים-סודן. הגענו לשם בשעות הצהריים. מלבד מדבר של חולות לא ראינו סביב דבר. להבות של אש עלו מהמדבר הלוהט עליה צלינו את גופנו הרופס מרעב וטלטולי הדרך.

הצבא היה מודע לבואנו והכין עבורנו ארוחה מדברית טיפוסית. ביסקוויטים מצמיאים, חול שנגרס בין השיניים ותה שהחייה את נפשנו.

החיילים הבריטיים שחלקו את המזון עמדו ללא חולצות.

עורם הצפוני הלבן הבהיק באדום־נא מהשמש. מארובות הפה שלהם נדף ריח של אלכוהול שסחרר את ראשינו. קצין אחראי על כל "הצרמוניה" של חלוקת המזון, אף הוא ללא חולצה ושתוי הגיע ואמר: "אני מכיר היטב את ההסטוריה, אתם מפלסטין, אתם כל השנים האלה עדיין לוחמים נגד היוונים. עכשיו ברחתי משם. המלך שלכם שהוא החכם במלכים ינצח אותם. אני יכול להבטיח שבקרוב תשובו לארצכם". הסכמנו לדבריו והללנו את ידיעותיו המרובות.

אותו לילה נשארנו ללון בקולנוע קיצי של הצבא שבקרבת כפר קטן, ליד שדה התעופה.

אי אפשר היה להרדם בגלל האורות, החום ותופי הטמ־טם שהלמו כל הלילה. למחרת בבוקר השכם, המשכנו דרכנו באותם האוירונים דרומה לכיוון קו־המשווה.

בטרם עלינו נודע לנו שאנו מובלים לאריתריאה היא חבש, אותה הפסידו האיטלקים במלחמה האחרונה.

אנו שוב כבולים. הבריטים חששו שמא יש בינינו טייסים ונשתלט על האוירונים.

אט אט נעלם המדבר הצחיח. מרחוק מתגלה הצבע הירוק של הג'ונגלים. "הדליו־נסים" שלנו מתאמצים לעלות ולהתרומם מעל הרמה של איזור העיר אסמרה, והנה גם אסמרה באופק. אנו כבר עורכים הקפות סביבה. עיר מודרנית בנויה לתפארת. תל־אביב הקטנה בביתה המיוחדים ובצבעיה הבהירים, כך נראתה ממעוף הציפור.

אנו זונקים בזוית חדה למטה, לשדה התעופה המודרני שליד אסמרה העיר. בשדה התעופה מחכה לנו הפתעה. אנו שואלים את עצמנו: "האם נסתיימה המלחמה? האם הוציאו הבריטים את צבאם מהחזיתות?" כל שדה התעופה הגדול מכוסה בחיילים ובכלי מלחמה כבדים.

האם כל אלה באו לכבודנו? לראות כיצד מעניקה לנו ממשלת הוד־מלכותו קינג־ג'ורג' החמישי אותות הצטיינות עבור מלחמתנו בממשלת השלטון הזר בארץ־ישראל?

אחרי הכל הבריטים הם מבני עשרת השבטים שהוגלו מארצנו כפי שהלעיטו אותנו "המוסדות שלנו" בתקופת "הנשיא

הראשון ליהודה", סר הרברט סמואל.

האירונים נוחתים אחד אחרי השני. אנו סופרים שלושה-עשר אירונים. "האם כולם שלנו?". "כן", מגיב צבי אשל – אליו הייתי צמוד בכבל. "כולם שלנו", ואני עונה בגאווה: "האויב יודע להעריך אותנו יותר ממה שאנו מעריכים את עצמנו בצניעותנו הרבה". משדה התעופה מובילים אותנו במשאיות לסמבל, מחנה קייץ לנוער איטלקי. מלפנינו ומאחורינו ובינות המשאיות להקות צבא. משטרה צבאית על אופנועים מקשרת בין החוליות. מישהו מתלונן נגד הבזבוז הרב של צבא בעתות מלחמה ואחר טוען: "מוטב שיפחדו מאתנו, שירעדו, מאשר יראו בנו מסכנים שבורים ויטיחסו אלינו בזלזול". "אלה גויים", אני מוסיף, "ולכוח הם מתיחסים בכבוד וביחוד לכוח זה שגם בלי נשק כוחו גדול" – וכך לאורך כל דרך ההגליה הם התייחסו אלינו בכבוד וביראה.

מחנה מעצר אסמרה

אנו יורדים מהמשאיות ומתקרבים אל שער המחנה המבוצר בגדרות תייל, גדר אחרי גדר. מסביבנו בחצי גורן גדודי צבא שליוו אותנו משדה־התעופה עד "סמבל". במחנה עצמו מתרוצצים חיילים נוספים ללא נשק, כי מול לוחמים ללא כבלים קיימת סכנת "החרמת" הנשק על־ידי הלוחמים ואז עלול לפרוץ קרב. נעים להשתלב בחשובים האסטרטגיים שלהם ולחוש את עליונותנו התאוצתית לפחות.

בשער עומד קולונל גרינפילד מושל אריתריאה כולה כפי שנמסר לנו. הוא בכבודו ובעצמו בא לקבל אותנו ולהסתכל ב"חיות הפרא", שיצטרך לשמור בכלוב.

סביבו חבורה של קצינים ורשימת שמותינו בידו, כפי שקבלה מהסי.אי.די. ופרטים אודות האנשים שבראשם הוא יעמוד. בין יתר השאלות הוא מבקש לדעת את מספר האלכוהוליסטים שיש בתוכנו, את מספר סוטי המין, קרי הומוסקסואלים וסתם יוצאי דופן שאין שליטה עליהם.

אריה בן־אליעזר עונה: "אין כאלה אצלנו".

קולונל גרינפילד חוזר על שאלתו בשנית, מתוך הנחה שבן־אליעזר לא הבין את שאלתו.

אריה בן־אליעזר חוזר על תשובתו הקודמת ואומר: "אין דברים כאלה אצלנו".

קולונל גרינפילד מסתכל על בן־אליעזר ועלינו, המוצבים מרושלים בשורות בתמיהה ואמר: "כיצד יתכן. היו כאן לפניכם במחנה שבויים יווניים והיו הרבה בעיות עמהם".

היתה אתנחתא בשיחה והקולונל המשיך בפנים מרציניים: "אם כך הדבר, אתם מסוכנים מאד. יהיה עלינו לשמור עליכם

ביסודיות, כפי שדרשה הבולשת של פלסטינה. אתם תחשבו כל הזמן רק על בריחות”.

אנחנו הגולים התארגנו מהר בתוך המחנה. תוך ימים מספר נבחרו המוסדות שעליהם הוטל ניהול המחנה, בכל הקשור לאורח החיים הפנימי שלנו. הצבא הסכים לניהול העצמי מהר וברצון. ירד עול עבודה משכמם. אשר לנו, ידענו לנהל את עניני המחנה טוב מהם, ומה שחשוב יותר היינו מעוניינים שהצבא לא יסתובב במחנה וילטוש עיניים לצדדים.

מיקומו של המחנה, על רמת אסמרה, בגובה אלפיים מטר ויותר בקרבת קו המשווה. מזג אויר אביבי כל עונות השנה. תנאי מגורים במבנים מבניה קשה. מוגבהים מעל פני הקרקע במטר. מגרש ספורט רחב־ידיים. מטבח וחדר אוכל מסודרים כיאה לנוער איטלקי מאורגן. תנאים שהקלו לא במעט את החיים היום יומיים.

מגרש הספורט הפך למוקד פעילות בו לקחו חלק רוב אנשי המחנה. אף אלה שלא עסקו בענפי ספורט מיוחדים, היו עוסקים ב”קסדרות” – סבובים מסביב למגרש במשך שעות ארוכות ופותרים את כל בעיות העולם כמו ב”פרלמנט” המבוגרים בשדרות־רוטשילד בתל־אביב.

כעבור חודשיים קבלתי כמו כולם את מעט הבגדים שנשארו בלטרון בפקודת הבולשת. לא ידעתי מה לעשות איתם. הם היו לי לטורח ונראו לי מיותרים. הסתפקתי בחליפת הבגדים שקבלנו מהצבא.

אם כי לא היה בפני מי להתהדר, שמרו כל אנשי המחנה על רמה גבוהה של סדר ונקיון, הן לעצמנו והן במחנה כולו. היתה משמעת ציבורית ואחריות קולקטיבית לאינטרסים הלאומיים שכללו כמובן בעיות דת וכשרות, למרות שאנשי המחנה ברובו הגדול היו חילוניים.

כל אחד מאתנו ידע שלא הובאנו לאסמרה להיות ילדים טובים שומרי פקודות, לשבת בשלווה ונחת ולהתענג ממזג האויר ולהנות מהפרפרים הצבעוניים הגדולים כקטנים של קו־המשוה. לאנשי המחנה היתה מטרה אחת נחרצת להכביד על הצבא

את שהותנו תחת אפוטרופסותנו. להעביר ולהרחיב את מאבקנו נגד השלטון הזר לכל מקום שם נשהה מחוץ לגבולות ארצנו. לא חפשנו ג'נטלמניות במאבק נגד שלטונות הצבא, שבדרך כלל נהג כלפינו ביד רכה יותר בהשוואה למחנות שבויי מלחמה אחרים שהיו באריתריאה.

לצבא היה יחס של "דרך ארץ" כלפינו הודות לעמידתנו המגובשת והמסודרת כלפי עצמנו וכלפי הצבא. לא ויתרנו לשלטונות הצבא ולו על קוצו של "יוד" בשום שטח שהיה חיוני עבורנו.

מלבד המקרה הטראגי בו נרצחו שניים מחברינו הטובים ושנים-עשר אחרים נפצעו וביניהם פצועים קשה, יתר ההתנגשויות עם הצבא הבריטי היו במסגרת נורמלית של אויבים. אחרי הכל לא הגענו ולא הובאנו לכאן בכדי לחלק מחמאות אחד לשני. היינו שבויים והם היו שובינו. כל אחד מילא את חובתו כפי שצוותה עליו ממשלתו הריבונית, גם אם אחת מהן עדיין היתה במחותרת.

הקדמתי משום מה את המאוחר, כאילו שוחחתי שיחת זכרונות מפוזרת עם צילי. הרצח הטראגי והפציעות ארעו לאחר מכן, בעת שהייתנו השניה באסמרה. בין שתי השהיות באסמרה הפרידה השהייה במדבר נוב שבסודן למשך שנה.

לאחר שלושה חדשים בסמבל שליד העיר המודרנית אסמרה, מעשי ידי הארכיטקטורה של אמנים איטלקיים, נאלצנו להפרד מארץ האביב הנצחי.

היה קשה להפרד ממנה וממחנה מעצר זה למרות כל הבעיות והקשיים שהערימו עלינו השלטונות הצבאיים לפי ההוראות והדרישות שקבלו מהבולשת הבריטית בארץ-ישראל.

יום אחד במפתיע נצטוונו לארוז את מעט המטלטלין שהיו עמנו, לעלות על משאיות צבאיות שתובלנה אותנו אל-אן בלתי ידוע.

היתה שעת שחר מוקדמת. במשאיות נודע לנו שאנו מובלים אל עיר הנמל של אריתריאה מאסוה.

בראשית הדרך שטנו כאניות בים, מבלי לראות יבשה, או

כבישים מתחת לגלגלי המכוניות.

יודעי דבר אמרו שהמרחק בין סמבל למאסווה הוא בסך הכל מאה ועשרה קילומטר. אותם עברנו בדרכים עקלקלות ומפותלות במשך כשבע שעות, כל החלק העליון של הרמה היה מכוסה בים של ערפל סמיך שיצר תחושה של גלי ים סוערים הבולעים אותם בתוכם. כספינה הנאבקת על חייה חשנו במשאיות. כיצד הצליחו הנהגים לנווט את המשאיות מבלי שתדונה מהכביש רק להם פתרונו.

אט אט עלתה השמש וגברה על הערפל הנמוג. לעינינו נתגלתה ארץ בלתי-נודעת. יפהפיה מארץ האגדות. על צלעי ההרים נחצבה דרך אספלט בנויה על בלימה מצועצעת כמו בספורי הילדים.

השיירה עשתה דרכה דרך מנהרות וגשרים בנויים על עמודים גבוהים, יצוקים מעמודי בטון מקושטים בלבנים אדומות. המשאיות לא נסעו כי אם "הלכו רגלי" לאיטן. טיילו ביום אביב, בתוך נוף צבעוני של צמחיה אקזוטית משובצת פרפרים מכל הגדלים ומכל הצבעים המסנוורים את העין במעופם באור יום. השיירה הארוכה שלנו הלכה ושקעה לחוף הים צעד אחר צעד, פסיעה אחר פסיעה אל סוף המסע, מתקרבת אל עיר הנמל הנמוך והחם ביותר בעולם.

לפני המלחמה היתה מסאווה עיר, אם, ומלון אורחים ליצאניות באזור זה. מלחים מכל העמים ומכל הגזעים היו עושים בה אתנחתא ומשתכנים בקובות היצאניות שאף הן היו בנות כל העמים וכל הגזעים.

ברחוב הראשון של העיר הבתים בני קומה קומותיים. נשים ליד פתחי הבתים קבלו את פנינו בחיוכים ובמאור פנים, היו מנפנות לנו לשלום בשמלותיהן הצבעוניות שדמו לנופים הצבעוניים שבהם עברנו זה עתה ומרימות אותן עד טבורן. סבורות היו שאנו אנשי צבא שישטפו עוד רגע קט את רחובותיהן. המולה כללית. הן מזמינות אותנו ל"חפלה" בביליל שפות.

אנו על מזח הנמל. השעה שעת צהריים. השמש מטגנת את החוף ואת האזור לכל אורכו. אנו נושמים ובולעים אש כמו

להטוטנים. מספר אניות טבועות למחצה שעונות בצד אחד של אבני המזה, מסימני המלחמה נגד האיטלקים.

באחת הפינות חונה האוניה "טריפוליטניה". היא מיועדת עבורנו. סברות כרס מכל הכרסים עולות ויורדות. לרובנו ברור שמגמתה אל האוקיינוס ההודי. אחד מאתנו מעלה את השם "איי סיישל" לשם הוגלו אי-פעם מספר מנהיגים ערביים, ומשכנע אותנו כי ישכנונו באחד האיים הקטנים ושם נוכל להתהלך חופשיים ללא שמירה. השמירה תתבצע מסביב לאי בסירות סוור, מנהרות ניתן יהיה לחפור רק לשם שעשוע והעברת הזמן ורק אל תוך הים ומשם בשחיה נוכל להגיע אל לוע הכריש. מזון יורדו באוירון, ובזאת תפתור הסי.אי.די. את כל בעיותיה וחשבונותיה כלפינו.

היו אופטימיסטים שנבאו כי מעבירים אותנו חזרה לארץ וטיעונם היה: "שהישוב המאורגן" נכנס לעובי הקורה ודרש "אוטומטית" את החזרתנו לארץ מתוך חשש שמא ביום מהימים כשירצו "לשוב בתשובה" ולהפסיק את ההלשנות ואת שתוף הפעולה עם השלטון הזר ינהגו בהם כמו שנהגו בנו וישלחו אף אותם לאחד מ"איי סיישל". סברה זו העלתה חיוך על שפתי כולם ולא התקבלה על דעת אף אחד.

סיפון האוניה "טריפוליטניה". מאלצים אותנו לרדת לבטן האוניה כבולים שניים שניים, כפי שהיינו כבולים במשאיות. אנו מתפתים להערכות של עצמנו כי כאשר תתרחק האוניה מהחוף ויהיו בטוחים שאין חשש לבריחות, ישחררו אותנו מהכבלים ויאפשרו לנו לעלות על סיפון האוניה לשאוף אוויר וכי כיצד יתכן אחרת?

בבטן האוניה מקדמת אותנו אש הגיהנום, מלווה בזיעה והסרחון עובר על גדותיו. אנו במרכז הכבשן עצמו בתוכו נפחו נשמתם רשעים, פושעים ועבדים, מאז החלו כלי שייט לשייט בחבל ארץ ארור זה.

תוך כחצי שעה נגמר האוויר לנשימה שהיה בבטן האוניה. מזיעים ומקיאים מטלטולי האוניה. שלוש מאות הגולים נושמים אחד את שארית האוויר של השני והחמצן הולך ופוחת, הולך ואוזל.

אל אחד המכסים שהיה פתוח בסיפון שעל בטן האוניה מטפס אריה בן־אליעזר "הסופרווייזר" על כתפי פירמידה של חברים, מוציא את ראשו מהמכסה כמו מתא של ביוב וזועק אל עבר הספון העליון בו עומדים מתוחים עם נשק ביד חיילים אנגלים, מבוהלים: "אין כאן אויר לנשימה", הוא צועק. "אתם רוצים שאנשינו יחנקו? לא תצליחו. אתם רוצים מרד? יש לנו נשק. אנחנו יותר מכס".

תוך רגעים ספורים הורדו אל תחתית האוניה שרוולי בריונט, דרכם התחיל לזרום אויר צח פנימה.

המשא ומתן אודות הסרת הכבלים מתמשך עד השעות המאוחרות של הערב. לבסוף הוסכם שיוסרו הכבלים בתנאי שלא נעלה על הספון. הסתבר שהם פחדו מאתנו שמא נשתלט על האוניה. הצבא האמין לתדמית שיצרה הסי.אי.די. כלפינו כי אנו המסוכנים והמתוחכמים בין לוחמי הטרור. איש מאתנו לא הוזיל דמעות באשר לתדמית זאת. היא שימשה רק לתועלת.

”המחנה האבוד” – קרתגא

כעבור יממה וחצי בבטן האוניה הגענו לנמל פורט־סודן שבפתח מדבר נוב. משם ברכבת כבולים כרגיל. סיימנו את הדרך במשאיות שהסיעו אותנו למחנה קרתגא. המחנה שכן כבוד כשש מאות קילומטר מחרטום העיר הראשית על סודן.

המחנה היה מחנה צבאי של חיל האויר הבריטי עד שנעזב על־ידם, ופורק על ידי נודדי המדבר מכל דבר וחפץ הניתנים לפרוק. אל מחנה זה הוכנסו כמו עדר צאן לדירים שלא הושלמו. העבודה במחנה היתה בעיצומה והתנהלה לפי קצב נעימה מדברית מרדימה שכל פועל ליווה את עצמו. מסביב למחנה המשיכו לעמול מאות סודנים על תוספת גדרות תייל וציפוף עמדות שמירה חדשות.

לא בלי סיבה כינו החיילים האנגלים את קרתגא ”המחנה האבוד”.

בלילות ישנו על מזרונים מוצעים על רצפות בטון, כמו בבית הסוהר המרכזי בירושלים על ”בורשים” ורצפות אבן. ללא חלונות ודלתות. אבל עם הללים פתוחים מסורגים היטב שמאפשרים לאורחים בלתי קרואים ”להסתנן” כרצונם: ”טרנטולות” – עכבישים ארוכי רגליים בעלי כרס מכובדת, מגעילים במראיהם, מתהלכים כבתוך שלהם. מטפסים על השמיכות, מגיעים אל הפנים, מגעם מבחיל ורמשים מזויעים אחרים. נחשים לא העיזו כנראה להכנס לחדרים להם שייך המדבר כולו.

לא היו מים. אותם הובילו במיכליות ממרחקים. לא היו מצרכי מזון. משהגיע היה מקולקל בחלקו מהדרך הארוכה והלוהטת של המדבר.

לילה אחד, בסוף עונת החורף הקצר, התעוררו כל אנשי המחנה לשמע רעם תותחים הבא ממרחקים, מלווה זיקוקים של כדורים מתנפצים ההולכים וקרבים למחנה.

מומחי אסטרטגיה, שהפכו תוך רגעים לכתבים צבאיים, העבירו ידיעות ממבנה טורי אחד למשנהו, כי הולכת וקרבה התקפה אוירית על המחנה. הפרשנות אמרה כי הידיעה שהמחנה שימש בעבר את החיל האויר הבריטי הגיעה אל האויב הגרמני באחור רב, ומוטב מאוחר מאשר אף פעם וזו הפעם מפציצים אותנו.

שלוות הצבא אשר לא הגיב לגבי ההפצצה הפתיעה אותנו. אחרי הכל חשבו רבים, הם האחראים לחיינו ומצדם אין תגובה. בבתי הסוהר ובמחנות מעצר הדמיון פורח, עולה ועובר על גדותיו ללא פרופורציות והגיון.

יתכן, הוסיפו וסברו הפרשנים, שהבריטים כבר עזבו את המחנה והשאירו אותנו לאנחות. הוחלט להסיר את הדיקט המכסה את חלל החלון היחיד שבתא. אם אי אפשר לפרוץ את הסורגים, לפחות נראה את האויב אשר בודאי מסתובב כבר במחנה.

ומה רואות עינינו: לא תותחים, לא פצצות ולא אויב. אלא מלחמת כוכבים. טילי מיצרור רבי עוצמה מכסים את השמיים ברשת של ברקים ואורות זוהרים מסנוורים את כל קרתגא ואת כל היקום שמסביב.

כך נמשכו מאבקי איתני הטבע במשך כל הלילה. היה פחד אימים להסתכל בהם והם נמשכו גם למחרת היום כשהם מסתתרים מאחורי עננים שחורים. לקראת הצהריים נשתתק הכל. בבת אחת. ברגע. כאילו עמד כוח עליון עם "סטופר" ביד ונתן פקודה חד משמעית להפסיק את ההתמודדויות בשמיים.

האם זאת שביתת נשק? או כי גורם שלישי מתערב בהשכנת שלום בין יריבים העלולים להחריב את מעשי בראשית ובכדי לצנן את הרוחות הוא הכין מבעוד לילה ארובות בעננים ופתח בבת אחת את כולן. גשם זלעפות החל לרדת. דומה היה, שעם זרמי המים ייסחפו גם המבנים שלנו, כמו סירות נייר של ילדים יעלמו כהרף עין.

לאחר שעה קלה נפסקו, כמו לפי פקודה, קילוחי המים. אף לא טיפה נוספת הצליחה להתגנב ולרדת אל הים שמסביבנו. רוחות הלוחמים נרגעו. שקט אימתני המשיך לשרור מסביב ובתוכנו. לפתע, כאילו מישהו הסיט מסך שחור, צצה השמש, זוהרת וחייכנית לאחר רחצה יסודית כהרגלה תמיד פעם בשנה. לועגת לכולם בחמימות, לכל המבוהלים.

אותה שעה הופיעו החיילים הבריטיים שחשבנום לעריקים הבורחים מהמלחמה, פתחו את סורגי התאים ואנו התפרצנו אל המרפסות הצמודות לדירים שלנו ומחזה שלא ראינוהו מעולם התגלה לעינינו; מסביבנו ים של מים עד קצה האופק המתחבר עם השמיים. אנו וכל אשר לנו, אי בודד ללא מפרש בתוך הימה הגדולה הסוגרת עלינו. אין בא ואין יוצא. המים משתקשקים באדוות קלות בתוך עצמם מול פני השמש ומחליפים בינם לבין עצמם גוונים וצבעים כאוות נפשם. אנו עומדים ומשתאים ומשערים שתוך שבוע שבועיים יתמו המים ושוב יביאו מזון למחנה.

אנו עדיין עומדים ומשתאים. משוחחים על פלאי המראות שזיכנו הטבע לראות והנה המים הולכים וכלים, נעלמים לעינינו, כאילו לא היו אלה מים כי אם גליל עצום של בד כחול דמוי מים וגדודים רבים של מלאכים בלתי נראים מקפלים את הבד הכחול ולוקחים אותו עמהם. נבלעים ממש לעינינו ונעלמים כלא היו.

לא חלפו שבועות רבים ולאיתיני הטבע היה "חישוב" משלהם. נמאס להם כפי הנראה להתענג על החולות הרובצים בשלווה ונחת כמו אוכלוסית המדבר הנמה את שנתה הניצחית גם כשהיא ערה. יש לשנות את סדרי גוף החולות במבנה ארכיטקטוני חדש, החליטו בינם לבין עצמם.

וכך כשרבים מאתנו צולים עצמם בשמש הלוהטת, הרגשנו רוח קלילה עוטפת ומלטפת את גופנו הצרוב.

מרחוק, באין סוף המישור המדברי בו אנו ממוקמים, בחלל הריק של השמיים, הסתובב משהו בלתי מזוהה, בלתי נתפס, משנה כיוון כמו נחש, כמי שמחפש את הדרך עליו לבור.

מבלי לחשוב יתר על המידה, ברגע האחרון כנראה, היתה הדרך הרצויה לאותו טמיר ונעלם אל אזור "קרתגא שלנו".

גורם מאיים מטיל פלצות שינה את מראהו תוך רגעים, מרוח שובבה ומשתעשעת עם קומץ חול שזורה תמרות אבק, לענק שראשו בשמיים ויסודו על הקרקע בארץ.

"חומה בצורה הולכת ומתקרבת אלינו", אמרנו איש לרעהו. "החומה הזאת תבלע אותנו", אמרתי לעצמי, "ויחד עם החומה נכבוש את כל המדבר", הוסיף דמיוני לשער.

כל אשר היה על הקרקע התרומם אל-על כלהטוט של קוסם, יצא במחול "סמבה" פרועה של הרס, השמדה ואבדון.

"לברוח אל הדיירים", הצטעק מאן-דהוא. "כל מי שאינו חפץ לההפך לסוליה דבוקה אל גדרות התייל יפנה את השטח הפתוח". "לאטום את הסורגים בדיקטים", נשמעו קולות נוספים.

עלטה סמיכה כסתה את "קרתגא" ואת הארץ כולה. נסגרנו בתוך החשכה וגרסנו בשיניים את חול אבק המדבר.

בחלוף סערת הטורנדו חשבתי שיעלם המדבר ותחשף האדמה הטובה שתתן פרייה. חלומות באספמיה, חלומות הבל היו הרהורי. היא שבה והשילה מתוכה את החול שצברה והמדבר שב לקדמותו.

במדבר הכל מתחיל תוך רגעים ומסתיים תוך רגעים. המשכנו לעמול שעות ארוכות עד שטהרנו את התאים מהחול שחדר אלינו דרך החרכים.

החיים במחנה המשיכו להתנהל "על קביים". הכל צלע. ההנהלה הצבאית לא השתלטה על המשימות שהבולשת בארץ-ישראל הטילה עליה. אולי שלא באשמתה. היה עליה לפקד על מחנה עצירים שעלו עליהם בכל: באינטליגנציה ובעוצמת המוטיבציה הפוליטית שבשלה הם עצורים.

זה היה חומר אנושי מלוכד בכל הנוגע למלחמה נגד השלטון הזר. המטרה היתה להלחם נגדו ואם אי אפשר להמשיך בארץ יש להאבק בשבי. הבריחות הרבות והגדולות שבוצעו סימלו את ההחלטה של המשך המלחמה, מכל מקום לשם יגלו אותנו, גם אם הבריחות תכשלנה וכדורים יפגעו בנו או יתעופפו בינינו כשידינו כבולות.

עם חומר אנושי מגובש ומתוחכם היה על צבא מחוסר נסיון להתמודד. צבא שרצה בעצמו לברוח ממקום ארור זה שכינוי בפייהם היה "הקמפ האבוד".

הבולשת הבריטית דרשה מהצבא דבר, שהיא עצמה לא יכלה לעמוד בו בארץ-ישראל והוא להשתלט על אנשי המחתרת ולמנוע מהם להאבק בה.

באחד מגילויי הלב של מושל סודן ואריתריאה הצהיר: "מחנה קרתגא נועד עבורכם כי מכאן איש לא יוכל לברוח ואף לא יעז להסתכן. בעד פרס של לירה אחת יתעורר כל המדבר להביא את הבורחים חיים או מתים. ואם לא יתגלו ימותו מצמא ורעב, זכר לא ישאר מבשרם כי מסביב למחנה יש רק מדבר של מאות קילומטרים". ובזעם התפרץ: "ולמרות זאת אתם בורחים. מה מריץ אתכם למות ומה האמונה בה אתם מאמינים?"

היה זה נאום שנשא לאחר הבריחה הראשונה מ"קרתגא" אשר בוצעה על-ידי שלושה אנשי לח"י: עזריאל ליבנת, משה דוד איכנבוים והקבליסט הידען קהתי.

אני זוכר את שובם למחנה למחרת הבריחה. כבולים בשרשראות, קרועי בגדים, מעונים על-ידי רודפיהם שלא חדלו לחרף ולגדף אותם ואת דתם. עזריאל ליבנת עם פצע פתוח בידו מיריית כדור. זאת היתה בריחה נועזת, שלא היה לה סיכוי להצליח. כאלה היו גם הבריחות הנוספות: נועזות, מתוחכמות ללא סיכויים להגיע לאיזו שהיא ארץ אנטי-בריטית וכך היה גורל כל הבריחות, מלבד האחרונה לג'יבוטי הצרפתית. – למרות כל הכשלונות המשיכו לתכנן לברוח, להכשל ושוב לברוח.

כאשר נשלח עזריאל לחרטום, לשם נתוח אצבעות ידו הפצועה, אמר לו ד"ר לְצ'ר המנתח הבריטי: "אתה יודע, אעשה כמיטב יכולתי להחזיר את אצבעות ידך כפי שהיו, אם כי אינני בטוח שלא יחזרו ללחוץ על ההדק נגד בני עמי. אני כרופא בריטי אעשה את המוטל עלי".

כל בורח שנתפס והוחזר למחנה הטיל אווירת נכאים על כולנו. הרצון לברוח היה מנת חלקם של רוב אסירי המחנה וכשלונות הבורחים הכאיבו משום שהרחיקו אותנו מן האפשרות לחזור ולקחת חלק פעיל במלחמת החרות בארצנו.

תחושה זו הכאיבה יותר מהגעגועים שחשנו כלפי משפחותינו, יותר מהצער והדאגה שליוו אותנו בהרהורינו אודות גורלם.

ביום ה־9.11.1945 לאחר עשרה חדשי שהייה "במחנה האבוד קרתגא" החליטו שלטונות הצבא להעביר אותנו חזרה לאריתריאה.

נפרדנו מבלי להזיל דמעה מהנוף המונוטוני של מדבר המנמנם את שנתו הנצחית. מסופות הטורנדו ומארובות השמיים, כשהראשון מאיים להעיפנו אל־על ולשחוק אותנו בין חומות החול והשני מאיים להטביענו בגשמי הזעם היוורדים בדליים ללא הרף.

נפרדנו מהטרמיטים שבמשך לילה אחד היו מכלים ומחסלים שמיכה צבאית גדולה. אנו חשדנו בשומרים הסודנים כי הם שגונבים את רכושנו הדל עד שנוכחנו לדעת כי הנמלים הלבנות הן החומסות ומכרסמות את השמיכות וכל אשר נקרה בדרכן.

המסע מקרתגא חזרה לסמבל נמשך כחמישה ימים והיה מלווה בחיכוכים קשים עם הצבא. בצאתנו מקרתגא כבלו את ידינו והעמיסו אותנו על מכוניות עד תחנת הרכבת. מפקד השיירה הודיע שלא יסירו מאיתנו את הכבלים במשך כל ימי הנסיעה. אפילו לשרותים נאלצנו ללכת כבולים בשניים. הסברנו למלווים אותנו שאנו מתנגדים למסע עם כבלים ואיימנו בהתפרעות כללית. הצבא התגונן ואמר שההוראה לא להסיר מאתנו את הכבלים באה ישירות מהסי.אי.די. ואין לשנותה.

הודעת הצבא העלתה את המתח. לאחר התייעצות החליטה ההנהלה מטעמנו להסיר את הכבלים על דעת עצמנו. היינו מומחים בזה ועוד בטרם הרגישו בכך החיילים, הספיקו חלק מאתנו להסיר את הכבלים ולהשליכם דרך החלון אל חולות המדבר.

בראות זאת החיילים הסודניים אחזה אותם פלצות. הם הסתלקו מהמקום מתוך חשש שמא נשתלט על הנשק שבידם. מיד הופיעו קציני צבא בריטיים והורו להסיר את הכבלים שנותרו אצל מעטים על הידיים.

מלבד הליווי הצבאי נתכבדנו בליווי נוסף: ארבה שכיסה את פני השמיים והטיל צל על חולות המדבר. גדולים היו. לעומתם הארבה באזורנו נראה כנמלים. נאלצנו לסגור את חלונות הקרונות שמא יפגעו בנו בתנופת מעופם.

ההתקלות שלהם בחלונות הרכבת נשמעה כהלמות אטומה במתכת.

לאחר מסע של חמש מאות קילומטר ברכבת זוחלת הגענו לקסלה, כפר ידוע מימי מלחמת העולם השנייה שהצטיין בקרבות הקשים שלו בשער הכניסה לאריתריאה האיטלקית. בצדי הדרך ראינו מספר מצבות של חיילים עבריים עם סימני מגן־דוד.

בקסלה התפטרנו מהמדבר, מהארבה ומ"מבני" הטרמיטים שהתפרסו לאורך המדבר. סגנון הבניה שלהם דמה למגדלי חול מצועצעים שילדים בונים על שפת הים.

העיניים החלו לקלוט צבעים ונופים שמזה עשרה חדשים שכחנו את מראיהם. בתי קנה סוף פרימיטיביים של ילידים החלו להופיע לאורך המסילה. נשים ונערות ערומות למחצה ניפנפו לנו לשלום בשדיים של שוקולדה. ילדים רדפו אחרי הרכבת והציעו עסקי מתנות. עצים ושיחים עוררו תחושה רעננה בעיניים. השתכרנו מהנוף ומהריח החריף של צמחיית המעבר שגדלה בין המדבר והג'ונגל.

השעה כבר היתה מאוחרת בערב כשהחלפנו את הסוסים העייפים ונטשנו את הרכבת הזוחלת בתחנה האחרונה. השתחלנו בכבדות אל משאיות אזרחיות פתוחות שנהגיהם היו איטלקים, וירטואוזים בנהיגה.

מקסלה הובילה הדרך אל ההרים והצוקים לעיר קרן. עיר מבצר איטלקית, מודרנית, בכניסה לרמת אריתריאה המתנשאת לגובה אלפים וחמש מאות מטר מעל פני הים.

עיר זו ידועה מתקופת מלחמת העולם השנייה. אליה הוביל כביש יחיד פתלתל כמו נחש, שזחל בין צוקים אשר הגנו על העיר.

הבריטים "השכיבו" בכיבוש עיר זו חיילים רבים, כי מכיוון אחר לא ניתן היה להגיע אל עיר מפתח זו שהיתה בכניסה לרמת אריתריאה כולה.

היה ליל ירח מלא, שהאיר את כל הארץ מסביב באור צונן מחוסר הבעה. היה קר במעלות ההר. כולנו ועדנו בתלבושתנו הקלילה הקרתגית. העופר שרכשתי בקרתגא וששמרתיו מכל משמר רעד אף הוא כתינוק שאינו יודע עדיין לדבר ולהביע את רצונו. הסתכל בי בעיניו הגדולות והתמימות כשואל "מה הקרה הזאת".

פתחתי את חולצתי, עטפתי והדקתי אותו אל גופי וחממנו אחד את השני.

בשעה העשירית נכנסנו לקרן. העיר נמה את שנתה. אי פה אי שם עדיין דלק חשמל בבתים. רעש משאיות הקפיץ רבים מהמיטות. באחד הבתים בקומה השניה היה חלון פתוח ובבית דלק חשמל. אשה לבנה הוציאה את חצי גופה הערום ו"זיכתה" אותנו בהצצה רגעית בשני עופריה המלאים.

למרות העייפות הרבה הרגשנו שיצאנו מגיהנום קרתגא ושבו לגן העדן ממנו גורשנו. שוב חזרנו להאזין לזמירות בעלי כנף ופרפרים מעופפים בצבעים מרהיבים שוב פולחים את האויר ומתרווחים על כל ציץ ופרח.

סוף סוף שבנו חזרה למחנה "סמבל" שבארץ האביב הנצחי. מחשבתנו הראשונה היתה על אפשרויות הבריחה שמ"סמבל" נראו טובות יותר, מתוך ידע שבאריתריאה קיימת קהילה יהודית קטנה.

עד מהרה התבדו סיכויי הצלחת הבריחות, אם כי המשיכו להתבצע. אשר לי, הגעתי למסקנה שגם אם אצטרף לאחת הבריחות, רחוק לא אגיע. היא לא תוביל אותי לארץ-ישראל אלא חזרה למחנה השבויים. החלטתי שעלי לבור דרך בריחה מיוחדת מבלי לזלול בדרכים המתוחכמות שנעשות במחנה, דרך שתביא אותי לארץ-ישראל, חי או מת, אבל אגיע אליה, מבלי לנדוד במדבריות אפריקה.

תוך ימים אחדים הצליחה הנציגות שלנו שוב לארגן את כל התפקידים שחלים על שבויי המחנה עצמו. כעבור ימים מספר כבר המה מגרש הספורט ממתעמלים וספורטאים רבים.

חוויה גדולה צפתה למשכימי קום ספורטאים וחברים שצעדו למגרש הספורט בטרם הפציע השחר. אני שהייתי אחד מהם

חיבבתי להבלע בתוך הערפל שרבץ על כל האזור ולהרגיש כאילו אני צועד בשמי שמים מבלי שאיש יראה אותי. עולם עלום בחלל שמימי שאדים ורחשים עולים ומהדהדים בתוכו.

בראשית חדש המשמיע את קיומו הראשוני בצלילים אטומים ועמומים בהברות בלתי מובנות, בלתי מושלמות, ואני בן תמותה שלא מהעולם החדש, דורך עלי העולם הזה, מתהלך בתוך התווה ובוהו כולו, כדמות ביניים מעבר לקו חיינו הקודמים. כזאת היא התחושה שלי ביום הראשון לצאתי להתעמל במגרש הספורט בטרם הפציע השחר. השחר כדרכו חיטט על פני שטח הרמה ושלח את קרניו הזוהרים לאתר דריסת רגל לשמש בכבודה ובעצמה. מעין מאבק נסתר בין קרני השמש המשמשים כחיל חלוץ אחרי מקומות התורפה של הערפל לפזרו. השמש עולה ובאה, מפזרת אביב קייצי על הרמה המתייהרת בגאווה בקרבתה לקו-המשווה.

הפתעה רודפת הפתעה. השמש שזה עתה השתחררה מכבלי הערפל הכבדים, חשפה סביבי גדרי תייל גדושים. "מה עושים גדרי תייל בארץ כזאת", אני שואל את עצמי, "ומה עושים פה אגלי הטל על התייל, המושחלים כפנינים מבריקות בצבעי הקשת", אני ממשיך להרהר. מחזה מרהיב עין חדש מתגלה לפני: להקות פרפרים משתלשלים מעלי, מגוונים את הנוף בצבעיהם המרהיבים, עולים ויורדים כפתיתי קונפטי ביום קרניבל.

אני פונה אל הפרפרים וקורא ואומר להם: "חכו, חכו רגע קט, עצרו את התהלוכה. ארוץ ואקרא למשה מולדבסקי צייד הפרפרים של המחנה". הם אינם שועים לבקשתי. חומקים ממגרש הספורט. אינם רוצים לשהות בשבי.

שעון השמש זו לצד מערב. השמש טרוד באסוף אלומותיו המחוירים ולוקח אותם עמו. השמש גולש מהרמה במהירות סילונית ושוקע בחולות המדבר שמעבר לקו הירוק.

יורד לילה עמוק ושחור. צינה משתרבת בעקבותיו. עננים פושטים על הרמה ועוטפים בגלימותיהם את כל אשר נקרה בדרכם.

חורף. חורף קצר של גשם־קיץ וקיץ ארוך של אביב־פרפרי.

לילה. המחנה הולך ושוקע בתוך תוכו. איש איש בפינת הגיגיו. איש איש בדרך פעמיו. אני מעיין בדפי חיי; חוויות, זכרונות, געגועים. יום יום אני מדפדף מחדש בדפי, מבלי שאוסיף ארועים מרנינים חדשים. כאילו קפאו החיים על מקומם כמו שעון שחדל ללכת. כמו לוחם שחדל להלחם. כמו אדם שחדל להיות.

מרחוק, משדה התעופה, שולח פרוז'קטור המכוון את תנועת האוירונים סילוני חשמל לתוך הלילה האפל. בלילה שכזה טוב לברוח אל העולם הגדול, הרחב וטוב גם לברוח אל המטה הרכה והחמימה של אשה בארץ-ישראל.

במחנה שלווה ורוגע. אין סכסוכים עם מפקדת הצבא והמפקדה אף היא רגועה ורווה נחת מנתיניה השבויים, שהגיעו אל "המנוחה והנחלה" ושלום גם על בריטניה הגדולה אדירת הכח והתבונה.

אבל מתופפים מתוך הלילה מתחת לפני האדמה, לפי נעימה ערבה שונה שהחלה מיד עם דריסת הרגל הראשונה, בארץ הישנה-חדשה מחנה השבויים סמבל.

עמלים קשה. עובדים בפרך. מקימים עיר מתחת לאדמה כמו בלטרון עם בריחת העשרים.

מתחילות בריחות, קטנות, מצומצמות, של בודדים ושלישיות. לצורך הסוואה והכנת בסיסים בארץ זרה. הבורחים נתפסים לאחר ימים, לאחר שבועות. האנגלים שבעי רצון. אפשר להסתנן בין הזדמנויות רק לזמן קצר ולאחר מכן להתפס.

כך זורמים חיי המחנה במסלולם היומיומי הרגיל. לפתע, כמו מדבר המתעורר מתרדמתו ומעלה בסערה חומות חול נע, כמו ים שקט המתעורר להציף את החוף וכמו רוח סערה הסוחפת את כל העולה בגליה, כך נודע בבוקר אחד לאחר "הספירה" שחמישים וארבעה שבויים ברחו דרך מנהרה ארוכה.

למפקדה הצבאית לא נודע איך וכיצד התנדפו מהמחנה מבלי להשאיר עקבות. כאילו חמישים וארבעה מלאכי שרת הרימו אותם אל-על והעבירו אותם מעבר לגדרי התייל.

”החולה המדומה”

עם הזמן התבשלה בי ההחלטה כי עלי להוציא לפועל את רעיון הבריחה בו הגיתי כל תקופת מאסרי.

במשפט הבריטי קיים חוק המתייחס לבתי סוהר ולמחנות מעצר לשעת תרום, האומר שאין להחזיק אסיר במאסר אם הוא חלה במחלה שעלולה להביא למותו בכלא. במקרה כזה על ועדה רפואית ממשלתית בלתי תלויה לקבוע אם אכן יש סכנה לחייו וכי הטיפול הרפואי הנדרש לא יוכל להינתן לחולה בתנאי בית הסוהר. בשפה האנגלית מעמד רפואי זה ושחרור הודות לכך מכונה ”מדיקל בורד”.

באמתחתי היה המידע המדויק של ארבעה סוגי מחלה, אותם למדתי מ”דוקטור” רפאלי שאיתו ישבתי בבית הסוהר המרכזי בירושלים, כפי שכבר סיפרתי. יתרה מזו, אף ערכתי ניסויים בנוכחות ה”דוקטור” וקבלתי גושפנקא ממנו, שאוכל בשעת הצורך לעמוד בכל אחד מהם לפי בחירתי וטעמי האסתטי.

רעיון זה למלא תפקיד של ”חולה מדומה”, ליווה אותי כל תקופת מעצרי האחרון מיום ה-20.3.44. שערתי כי לפי מעמדי ועברי בבולשת הבריטית סיכויי להשתחרר אי-פעם הם קלושים ביותר אם לא אפסיים לגמרי.

אמנם, היו במחנה אחרים שניסו ללכת בדרכי אבל איש מהם לא למד את הנושא על בוריו ולא בחר ב”מחלה המדומה” המתאימה ולא עמד בסבלותיה עד הסוף.

החלטתי לקבל על עצמי את העול להיות ”חולה מדומה” ובחרתי במחלת לחץ-דם גבוה, מחלה נקיה ואסתטית, שאין צורך לשכב כל הזמן במיטה, אין צורך בצלומים וחשוב מכל, בתי החולים הצבאיים לא היו ערוכים למחלה זו שהיא במיוחד מחלה

של אנשים מבוגרים. הדבר היחידי שדרוש היה להעלות את לחץ הדם לפני בוא הרופא למדוד אותו.

לכאורה נראים הליכי המחלה של לחץ-דם פשוטים, קלים ורגילים. מי שאינו יודע את מסתרי המחלה וסודותיה, סבור בודאי שאין קל מזה ולא כך הוא.

ראשית יש להיות מודע לסיסמה "חרות או מוות" ולהפוך את המוות לכלי משחק בידך. להתגרות בו יום-יום בכל בדיקה ובדיקה לפני בוא הרופא ולדעת שבכל פעם יכול אחד הורידים להתפוצץ מהמאמץ ולהביא למותך בפועל. אמנם, גם בעת בריחה קיים מומנט הכשלון והמוות אבל קיים הבדל; מוות בעת בריחה החיסול מתבצע על ידי הרודפים, האוייבים שמולם עומדים במערכה. הבורח מלווה באמונה חזקה ש"לי זה לא יקרה" ואחרי הכל, ליפול בקרב במאבק נגד האוייב על כך הלא היינו אמונים. למוות כזה כשלעצמו ישנה הילה, מה שאין כן למוות "טבעי" כביכול, מבלי שאיש ידע כי החולה היה "חולה מדומה" ומטרתו היתה להשתחרר ולשוב למחתרת.

זאת לדעת, לחץ דם מלאכותי אין מעלים במשאבת אוויר ומנפחים. ללחץ-דם יש תהליכים טבעיים משלו, שמייצר אותו גוף האדם עצמו. לשם כך חייב "החולה המדומה" לבור לו מקום מסתור שאיש לא יגלה את סוד המחלה העשויה; להתעמל בתנופה ובמרץ, לרדת על הברכיים ולעלות, לרדת ולעלות, לכרוע ולהתיישר, בקצב הולך וגובר. בד בבד עם ההתעמלות התנופתית לעצור את הנשימה למשך רגעים ארוכים ולהמר כמו במשחק הפוקר. לחדול לנשום, פשוטו כמשמעו ואז נוצר תהליך ריסון הדם שבעורקים. הדם דוחף את עצמו לעבור במסלול העורקים הטבעי אבל עצירת הנשימה עוצרת גם את הדם וזה מתבטא במכשיר המדידה של הרופא.

באותה מידה יכול לחץ-הדם לחפש מקום תורפה בעורקים, לפרוץ דרכם לשטחים שמחוץ למסלולם הטבעי הרגיל ואז מצפה המוות שהוזמן במו ידיו מבלי שרצינו בכך.

לאחר שהגעתי למסקנה שרק בתור "חולה מדומה" אוכל להתחמק מהמשך המאסר, שסיומו נעלם ובלתי ידוע; התחלתי מיד עם בואי ל"סמבל" לטפח את זקני, לזבלו, להשקותו ולגזמו

כי תפקידו של הזקן היה להסתיר את עורקי הצוואר שמתרחבים בשעת המאמץ להגברת לחץ־הדם המתבצע לקראת הבקור של הרופא.

הפסקת הנשימה חייבת להתמשך עד לאחר בדיקת לחץ הדם. התחלת הנשימה מחדש בשעת בדיקת הרופא פותחת פתח לחשדות לגבי אמינות גובה לחץ־הדם היורד עם חידוש הנשימה ופתיחת השסתומים לזרימת הדם בעורקים.

לחולה המדומה עצמו אין כל אפשרות לדעת לאיזו דרגה של לחץ דם הוא מגיע, מצב שמסכן עוד יותר את חייו. אם לאחר הליכים אלה נשארתי בחיים, אין זו, כי שריתי עם המזל והמוות וגברתי על שניהם, אבל תבונה יתרה אין בזה.

אני לא הייתי כאמור, היחידי במחנה, שניסה להשתחרר כחולה מדומה, אחדים אף הצליחו להגיע לבית החולים הצבאי ב"מיהבר". היה להם "אולקוס־מוכסף" מבליעת נייר הכסף שחפיסות הסיגריות עטופות בהן.

אכן בצלום ראשון הוכח שקיים כתם כהה המרמז על "אולקוס" במעיים או בכל מקום אחר בקיבה שנייר הכסף היה נתקע בו. הצלומים הנוספים שצולמו בהפסקות ממושכות בין אחד לשני, היו מגלים של"אולקוס־המוכסף" יש פרינציפים מיוחדים, הוא אינו חוזר על עצמו. הוא "עצמאי" ובוחר בכל פעם מקום חדש להשתכן בקיבה ואז נגלית ההונאה.

כל המאמצים, ההסברים והשכנועים של "החולה המדומה" לא יועילו. הם פסלו את עצמם בעיני הרופאים עד סוף המאסר.

אני הקשבתי לספורי הכשלונות של השבים למחנה בבושת פנים והוצאתי מסקנות ולקחים שלנושא רציני זה יש להתייחס ביסודיות מירבית. להעריך את הרופאים הצבאיים הצעירים לפי נסיונם ולא לפי גילם. לרופאים אלה היה נסיון רב בגלל עבודתם בבתי חולים צבאיים ש"מתחזים" ו"בעלי פטנטים" לא חסרו בין החיילים.

לאחר כל הדברים האלה הודעתי לרעי צבי אשל שיחד עברנו דרך ארוכה במחתרת כי החלטתי "לברוח" כ"חולה מדומה".

למרות החששות של צבי שמא נסיון זה יסכן את חיי הסכים לעמוד לימיני. למדנו מכשלונות האחרים והחלטנו על

"אסטרטגיה" של שתיקה מוחלטת כלפי אנשי המחנה. כמו כן הוחלט שאני עצמי איני מוציא הגה בדבר מחלתי או חולשות מכל סוג שהוא.

את "הלחישות" "יפור" צבי לאחר שאעמוד במבחנים הראשונים אצל רופא המחנה הבריטי קפטן סטילי ולאחר שצבי יברר את תגובות הרופא מפי מיליק איש לח"י, "האח" מטעם המחנה שעוזר ליד הרופא לאלה שאינם דוברים אנגלית. לפני ביקורי הראשון הסתודד צבי עם מיליק ובהכנסי לרופא אמרתי רק "גוד מורנינג". מיליק נכנס לדברי והסביר את ההרגשה המוזרה שאני חש לאחרונה.

ד"ר סטילי בדק לי את הדופק והתחיל בבדיקת לחץ-הדם. הוא בודק פעם, פעם שניה, בודק את המכשיר אם הוא תקין, בודק פעם שלישית, מסתכל עלי בתמיהה, מתחיל לשאול שאלות דרך עוזרו מיליק ואני עונה בקצרות לבל אזדקק לנשום אויר מתוך חשש שלחץ הדם ירד. הד"ר שואל את כל השאלות הקשורות למחלת לחץ-הדם אם אני סובל מסחרחורת? אם אני נתקף בחולשות? אם אני מתעייף בהליכה? אם אני מתעמל? ומיליק עונה במקומי כי עד לפני זמן קצר התעמלתי יום יום שעות רבות ביום. לאחרונה הפסקתי בגלל דפיקות לב שהתחלתי לחוש. מבלי להגיד לי דבר מודיע ד"ר סטילי למיליק שהוא מזמין אותי להתייצב כעבור שבוע.

עוד באותו יום הודיע מיליק לצבי שלחץ-הדם שלי היה 220/90 וכי הרופא ראה זאת בדאגה.

בבדיקה שניה לאחר שבוע גבר לחץ-הדם שלי והגיע ל-240. הרופא נדהם ואמר "It is very dangerous" ועל המקום נתן הוראה להעביר אותי לבית החולים הצבאי ב"מיהבר". בינתיים עשה צבי את מלאכתו במסירות ובהצלחה והודיע לאריה בן-אליעזר הסופרווייזר שלנו, שאני מסרב לנסוע לבית החולים.

כשהגיעו בן-אליעזר וחברים אנשי לח"י לשכנע אותי שאני חייב לנסוע לפי הוראת הרופא תשובתי האחת והיחידה היתה: "חברים, אין צורך להתרגש יתר על המידה. בבית הסוהר

בירושלים הרגשתי פעם לא טוב. ד"ר מאני הרופא היהודי של בית הסוהר מדד לי את החום ומצא שיש לי שלושים וארבע מעלות חום. הופתע ורצה לאשפז אותי בבית החולים הפנימי של בית הסוהר וסרבתי. ניסה לשכנע אותי ולא עלה בידו ואז הוסיף ואמר שעם חום של שלושים וארבע מעלות לא רק שאי אפשר להתהלך כפי שאני מתהלך אלא שגם לחיות לא יכולים. "לולא היית אסיר", הוא המשיך, "הייתי נוסע איתך למרכז רפואי בעולם ומציג אותך כאדם שחי בנגוד לתורת הרפואה".

"אין צורך לדאוג", אמרתי לסופרווייזר שלנו, "זה יחלוף. אתה הלא יודע, במאסר הרופאים או שאינם מאמינים או שהם מגזימים שלא לצורך".

"למרות רצוני", הצליח לבסוף בן־אליעזר לשכנעני לנסוע לבדיקות ל"מיהבר". "בלית ברירה ובלי רצון", עליתי על הג'יפ הצבאי שחיכה לי בשער המחנה.

אריה בן־אליעזר היה בעבר איש ברית־הבריונים ואף ישב יחד אתי בבית הכלא ביפו. בתחילת מלחמת העולם השנייה הגיע לארצות הברית ושם הצטרף לקבוצת פיטר ברגסון, הוא הלל קוק.

בראשית שנת 1944, בעיצומה של המלחמה, חזר מארצות הברית, במטרה להתחיל בפעילות פוליטית.

הוא ניהל שיחות עם מפקדת האצ"ל ובאותה עת גם עם מרכז לח"י בדבר הצטרפותו לאחת המחתרות הלוחמות. זה היה לפי מיטב זכרוני לאחר בריחת העשרים מלטרון.

"המרכז" הטיל עלי לנהל עמו את השיחות בדבר הצטרפותו ללח"י. לבן־אליעזר וקבוצת פיטר ברגסון כבר היה מוניטין עשיר כבעלי קשרים חשובים עם חברי קונגרס, עתונות ואנשי צבא יהודים ולא יהודים. הודות למעמדם חשוב היה ל"מרכז" לח"י להציע לבן־אליעזר להצטרף אלינו.

השיחות ביני לבינו נכשלו, דבר שהיה ברור לנו כמעט מראש. בן־אליעזר שאף להיות עסקן פוליטי והצטרף לאצ"ל במגמה להיות גם נציגה בתוך התנועה הרוזיוניסטית ולקדמה לאופקים פוליטיים חדשים שיתאימו לאינטרסים של האצ"ל.

"המרכז" של המפלגה הרוזיוניסטית בהשראתו של בן־

אליעזר נכנס להילוך גבוה ויזם פגישה עם הנציב העליון של פלסטינה (א"י) והנציב נאות לקבל אותם לשיחה.

כפי שהסתנן לאחר הפגישה, ניהל בן-אליעזר שיחה עם הנציב העליון כפי שמקובל באמריקה החופשית לשוחח עם אישיות פוליטית. הוא אמר לפי השמועה "שבאם הנציב העליון לא ישנה את יחסו לישוב העברי וימשיך להיות ילד רע, אז – נו! נו! ונא, נא, נא" ואריה בן-אליעזר נאסר והוטס יחד עם כל הגולים לאפריקה.

בין הרעות מתקופת ברית-הבריונים והרעות לאחר שובו מארצות הברית והצטרפותו לאצ"ל חלף בינינו חתול שחור. חתול נוסף אפור מאוד חלף בין לח"י לבין בן-אליעזר שהיה מהקובעים באצ"ל בנושא הבריות.

האצ"ל לא הסכים לשתף בתכניות הברחה אנשי לח"י למרות שבנושא מנהרות היה לנו מה להגיד, משום שהאצ"ל חששו שמא בורחי לח"י יצליחו לפתח קשרים עם גורמים פוליטיים באירופה ויאפילו על האצ"ל בתחום זה.

לח"י במחנה בהשראתו של שמואל קפלן החליטה לתכנן בריחה עצמאית משלה. לצורך זה החלו לאסוף כל אשר נקרה בשטח ויכול לשמש את מטרת הברחה.

זכורני שגם אני חפשתי ומצאתי מספר עצמים וביניהם מסמרים חלודים. העליתי אותם במו ידי על "הבוידים" של המבנה בו השתכנו רוב אנשי לח"י. למחרת סיפר לי נתן מרפיש בצער ובאכזבה שכל המחסן שהיה מרוכז על ה"בוידים" נעלם כלא היה.

צבי אשל ספר לי לאחר קום המדינה כי מהבריחה השביעית, שבה ברחו חמישה, רק שניים הצליחו להגיע לג'יבוטי הצרפתית, יצחק שמיר ובן-אליעזר ושלושת האחרים נתפסו.

צרופו של שמיר לבריחה גרם מאבק בין אצ"ל ולח"י והתאפשר רק לאחר שיחה מכרעת בין צבי לרב שרייבוים רב המחנה.

רב המחנה היה מעורב בנושא בריחה זו וארגן אותה באחת מנסיעותיו לדרום אפריקה ומטרתה היתה עזרת היהודים שם. הודות לכך היה ביכולתו ללחוץ על האצ"ל לצרף את שמיר.

לא גיליתי לאיש וביחוד לבן־אליעזר את האמת אודות מחלתי מתוך חשש שגם במקרה שלי ייקבע תור של רוב זכאות וזכויות.

הנסיעה לבית החולים נמשכה למעלה משעה. נסענו בג'יפ פתוח בליווי אנשי צבא. לא הייתי כבול. מזג אויר של אביב צונן. חזיונות ותצוגות טבע אקזוטיים בלתי רגילים. כביש מצועצע שיורך אל נוף גן־עדן כמצוייר באחת מתמונותיו של אַבְּל פֶּן. לפנינו נסעה במכונית משפחה איטלקית שנעצרה לפתע. הסתבר שעדר גדול של קופים חצה את הכביש מהמורד למעלה ההר. הזכרים של העדר התמקמו בצידי המעבר והתחילו ליידות ולהמטיר אבנים, כדי למנוע ממכוניות לחצות את הכביש ולפלג את העדר שמנה נקבות עם גורים הדוקים לחזה וזקנים שהולכים לאטם.

זה היה עדר קופים גדול. נוסעי המכונית ירדו ממנה ועמהם ירדה ילדה בת גילה של בתי יעל.

הזוג האיטלקי ברך אותי מרחוק בברכת הצלחה קומוניסטית, הרמת אגרוף כפי שהיה מקובל אז. כנראה שזקני השחור והליווי שעמדי הרשימו אותם וקבעו לגביהם את מעמדי הפוליטי. תשובתי להם היתה באותה ברכת שלום.

פניתי אליהם ואמרתי שגם לי יש "בְּמַבִּינָה" כמו הילדה שלהם. הם לא חששו והפנו אותה אלי. החיילים היו אדיבים והרשו לי לרדת מהג'יפ. הילדה התקרבה אלי ונשקתיה. היתה לי הרגשה שאני מנשק את יעל. הייתי נרגש מאוד. הילדה בזרועותי הבינה את סיבות המפגש וחבקה אותי אף היא.

בינתיים חלף עבר עדר הקופים. משמר הזכרים נשאר במקום כמאסף עד שהתברר להם שאחרון הקופים עבר.

בשעת צהריים מאוחרת הגעתי לבית החולים ב"מיהבר". הנה חשבת, התועלת הראשונה ממחלתי; לבקר את שני הפצועים האחרונים שונתרו ב"מיהבר" לאחר הרצח במחנה. ביניהם דוד ניב וכן את נפתלי לובנצ'יק איש לח"י שישב שנים ארוכות בבידוד בכלא עכו ואת זאב איביינסקי תלמיד הגימנסיה הרצליה שנאסר אף הוא כאיש לח"י.

הגעתי לבית-חולים לאחר ביקור הרופא, דבר שאיפשר לי להכיר את המקום, את הצריף ואת השביל המוביל אליו, דרכו באים הרופא והאחיות. יכולתי במשך שעות אחר הצהריים להעריך את הזמן העומד לרשותי, מהרגע בו אני רואה את הרופא בתחילת השביל ועד כניסתו לצריף שלנו, להספיק להכנס לחדר השרותים, להפעיל את ה"פטנט" של מחלתי ולהיות ככל תולה שסובל מלחץ-דם גבוה.

הצריף היה גדול ומרווח. המיטות מרוחקות אחת מהשנייה. חדר השירותים מטופח עם כל האביזרים, כמקובל בבית חולים בעל רמה.

הכניסה אל הצריף היתה על חמש שש מדרגות. החלונות מופנות לצד השביל וניתן היה לעקוב אחר בואה של כל "פמליה" שמתקרבת אלינו, להספיק להתניע את מנועי הרוחניים והפיזיים ולשוב מחדר השרותים אל מטתי וכילד טוב ומנומס לקבל את פני הרופא והאחיות.

הצריף היה "עטור" גדרי תייל. ולא היה קשה לברוח משם. שומר סודני אחד שמר ליד שער הכניסה ועל פי רוב נמנס. אין זאת אלא שההנהלה הצבאית סמכה על החולים שהם באמת חולים.

בעיית הבריחה היתה לאן? אל מי, כשמסביב ארצות תחת שלטון בריטי או שלטון אוהד כבוש.

למחרת, לאחר השעה התשיעית עמדתי על משמרתי להסתכל בשביל המוביל אלינו. זה היה יום גורלי עבורי. ראשית האם יעמדו לי מאמצי להעלות את לחץ-הדם כפי שהצלחתי אצל רופא המחנה ד"ר סטילי ושנית האם אצליח להסוות את מחלתי הכוזבת גם מחברים בצריף.

רופא בית החולים ד"ר סטיבנס נכנס ובידו החזיק את תיק ההפניה של רופא המחנה ד"ר סטילי ממנו התרשם לגבי מחלתי. הוא לא דבר אתי וניגש מיד אל המלאכה.

שמחתי מאוד על כך כי זה חסך ממני את הצורך לענות, ולחשוש מפני ירידת לחץ-הדם.

בדק פעם את לחץ-הדם, פעם שניה ושלישית, משש פה ומשש שם, אמר כמה משפטים בלתי ברורים לאחיות, קם

מהמיטה עליה התישב, גרד את הישבן, ופנה אל יתר החולים.
כשד"ר סטיבנס עזב את מיטתי, רווח לי. חששתי שמא
כעבור שניות קצרות לא אוכל יותר להחזיק מעמד ואחנק מחוסר
אוויר, או שאתחיל לנשום וכל התוכנית שלי תתנפץ לרסיסים.
למחרת הוא חזר על אותו תרגיל וכן ימים אחדים נוספים
ומהסך הכל של כל הבקורים האלה והשיחות שלו עם האחיות
הבנתי שכל יום לחץ־הדם משתנה, דבר שמעיד על חומרת
המחלה, ושבעיקרון לדעתו המחלה קיימת.

במשך למעלה משבוע ימים היה בא יום עם שתי האחיות
ומתיישב על מיטתי, קם, מגרד את הישבן כאילו מתיעץ אתו,
וביום האחרון אמר לאחיות "two hundred and forty" והמשיך
כמי ששואל את עצמו: "מה אוכל לעשות למענו מלבד לאפשר
לו לשכב בבית החולים, לתת לו תרופות הרגעה ואתן תמדודנה
לו פעמיים בשבוע את ה"בלד פרשר" ונראה כיצד תתפתח
מחלתו לאחר מנוחה".

חד וחלק חשבתני. "עליתי בדרגה" בכל הקשור למחלתי.
החברים לצריף נחמו אותי לאחר שהרופא יצא והבטיחו לי שאין
זו מחלה מסוכנת ואכן ביחס למחלתו של נפתלי לובנצ'יק,
מחלת אמבות קשה ממנה מת בבית החולים, לא היתה מחלתי
מסוכנת.

הייתי סחוט ממאמצים ומהשגחה על השביל מבוקר עד ערב
לכל יפתיעו אותי ולא אספיק להכין עצמי למדידת לחץ־הדם.
חודש ימים נשארתי בבית החולים. האחיות נהגו למדוד
פעמיים בשבוע כפי שהורה להם הד"ר ואף הוא עצמו, הד"ר,
מתוך דאגה אמיתית לבריאותי, היה נוהג לבוא גם בלי האחיות
לבדוק את מצבי. אבל לחץ־הדם לא "סטה" מהרגלו והמשיך
לנוע בין מאתיים, מאתיים ועשרים, מאתיים וארבעים.

באחת הבדיקות של הד"ר הוא בישר לאחיות בשביעות רצון
שלחץ־הדם שלי ירד למאה ושמונים. הוא כמובן ייחס את
ההטבה לכושרו הרפואי, ופנה אלי ושאל: "האו אר יו דיס
מורנינג". אני מיד עניתי לו: "מץ' בטר, דוקטור, ואני מודה לך
מאוד עבור הטיפול המסור שלך". תשובה זו בנוכחות האחיות
החמיאה לו מאוד. לפי גרידת הישבן הוא התרגש עמוקות ואמר:

”אָה, אָה, אָה”, ואני מיד המשכתי אחרי גמר משפטו האחרון ובקשתיו שיחזיר אותי למחנה.

מהבעת פניו הבנתי שהד”ר הופתע מבקשתי. רגיל היה לשמוע תחינות ובקשות להשאיר בבית החולים והנה יש אחד שמבקש לחזור למחנה. אין זאת שהוא באמת חולה ואינו מעריך אל נכון את מצבו הרפואי.

לא הרפיתי מבקשתי והוא נאות לה שלא מתוך רצון. למחרת שבת למחנה. לכל דורשי שלומי עניתי רק תשובה אחת והיא: ”אני מרגיש מצויין”.

”הרופאים הצבאיים”, המשכתי, ”כנראה לא סיימו עדיין את למודי הרפואה ומנסים לסיים במסגרת בתי החולים הצבאיים”. לאחר שהייה של שבוע ימים במחנה הלכתי להבדק אצל ד”ר סטילי כפי שהורה לי ד”ר סטיבנס.

אחרי הבדיקה אחזה את ד”ר סטילי פניקה. הסתבר שלחץ הדם שלי עלה ל-240 והוא החזיר אותי מיד לבית החולים. נוצרה מעין תחרות בין שני הרופאים, ד”ר סטיבנס הצעיר וד”ר סטילי המבוגר יותר. כל אחד רצה שאמות אצל השני.

שהותי בבית החולים בחברת דוד ניב, נפתלי לובנצ'יק, זאב איביינסקי ויהודה נאור – הפכה לחוויה לגבי. הצריך הפך למועדון ספרותי-פוליטי, משולב ספורים ובדיות רומנטיות לפי הדמיון הפורה של כל אחד מאתנו וארח גם את שתי האחיות שהצטרפו לחברתנו והתאזרחו אצלנו.

בשובי לבית החולים חלקתי לשתי האחיות את המתנות תוצרת המחנה שהבאתי להן: שתי חגורות מקרמה ועבודות גילוף בעץ זית תוצרת שלי.

התרגשותן הכנה מהמתנות העידה שהן ידידות אמיתיות שלנו.

האחיות שהיו בדרגות קצונה, היו אירלנדיות וחיבה מיוחדת לאנגליה לא היתה להן. הן ידעו בדיוק למה ובשביל מה אנו נמצאים במעצר.

לפי ההוראות אסור היה לאחיות אנגליות לשהות מחוץ לתפקידן במחלקות שבהן נמצאים שבויים איטלקיים, יוונים

ועממים אחרים ששרתו בצבאות האויב. לעומת זה, מותר היה להן לשהות מחוץ לשעות תפקידן בצריפים של החולים הבריטיים ובצריף שלנו, כהערכה להתנהגותנו הסולידית.

מלבד השיחות שניהלנו אתן והמחמאות שהרעפנו עליהן, היה היחס אליהן כאל אחיות במשמעות כפולה. הן השיבו לנו כפי שנהגנו כלפיהן, בחיבה ובגילוי לב. בנסיבות בהן נמצאנו לא יהיה זה מוגזם לומר שגם אהבנו אותן כל אחד לפי דרכו.

בתחילה משכו אותן אלינו ריחות מטעמי התבשילים שהכין יהודה נאור. הוא היה שר הטבחים בצריף שלנו. יהודה ידע להכין תבשילים שהאחיות לא טעמו כמוהם לא בארץ מוצאן ובוודאי לא במחלקה האנגלית.

היינו נוהגים לשבת יחד ליד השולחן ללא דרגות צבאיות ולגלגל שיחות על הא ועל דא, על אהבה ואכזבה ומתנחמים בדבורים.

לדוד ניב שעדיין לא יכול היה לרדת ממתתו היתה אחת האחיות מגישה את מזונו למטה וכמנה אחרונה היתה מלטפת אותו בפומבי על כל חלקי גופו.

אשר לי, לבי היה נתון לאחות "מודי". אני קראתי לה "מודי חמודי". באחת הפעמים שאלה לפרוש המלה חמודי. עניתי לה: "פריטי מודי". לשמע התרגום היתה "פריטי סיסטר מודי" נרגשת מאוד ולא ידענו כיצד לנהוג. רצינו לסיים את משפט החיבה שלי בנשיקה אך נשארנו שנינו בעמדה מאופקת של חיבה.

באחד הימים, לפני ארוחת הערב, נכנסה "מודי חמודי" מבוהלת לצריף, ובחמת זעם מפונק הכריזה: "נאו, נאו אי מוסקיט בֵּיט מי" עכשיו, עכשיו, יתוש עקץ אותי. ואני, מתוך השתתפות בכאב העקיצה וחוצפתו של היתוש שפגע ב"מודי" שלי, קמתי מהשולחן וקראתי בקול: "נור, נור, מי פריטי מודי". היא ענתה: "אי וויל שאו יו". התרחקה לפינת הצריף, הפשילה שמלתה מעל ירכה ואמרה: "הנה כאן, חפש במקום הזה". שמתי ידי, חפשתי ולטפתי ולא מצאתי דבר, מלבד ירך חלקלק ורך, כמו משי לבן וצת, והלאה לא זכרתי כיצד לנהוג. אם לנשק בירכה ואם לאו. אחרי הכל היתה נערה בת עשרים ושלוש ואני מבוגר בעל זקן שחור ואסיר של הוד מלכותו.

במשך ארבעה וחצי חדשי שהייתי בבית-החולים חזרתי שלוש פעמים למחנה "סמבל" לפי בקשתי מד"ר סטיבנס. הייתי אומר לו: "ד"ר, אי פיל מי סלף מאץ' בָּטָר ואני מודה לך עבור טפולך בי. מצבי משתפר רק הודות לך", והד"ר היה מתמלא נחת-רוח לשמע המחמאות שאני מחלק לו בנוכחות האחיות והיה עונה: "או, או, או", ולא חדל לגרד בישבנו וממשיך: "אני מעוניין שתשוב למשפחתך בריא ושגם החיילים שלנו לא ייפגעו בפלסטיין".

בהעדרי מהמחנה היה צבי אשל עושה את מלאכת התעמולה בדבר מחלתי ואומר: "מדבירי אני מודאג. יום אחד הוא יפול בגלל התנהגותו הבלתי אחראית, מטיוליו הלך ושוב מבית החולים למחנה וחזרה. במקום לשכנע את הרופאים לדרוש קונסיליום של רופאים".

למעשה ביטא צבי את המגמות של שנינו ואת דרך המחשבה של הרופאים עצמם.

הם לא רצו שאיש מאתנו ימות במסגרת נחלתו ויאשימוהו ברשלנות. הם גם התיחסו להכרזת המחתרת לאחר הרצח והפצועים במחנה, "שכל פגיעה נוספת בעצורי המחנה, האחריות תחול על כוחות המשטרה בארץ-ישראל וגם הצבא לא יינקה".

יום אחד, כשאנו מסובים ליד השולחן עם שתי האחיות ופני כרגיל מופנים אל "השביל" ראיתי את ד"ר סטיבנס בא "בספיד". מבלי להודיע שהד"ר מתקרב, מהרתי לחדר השרותים, להכין עצמי למדידת לחץ-הדם.

ברגע שהספקתי לשכב במיטתי נכנס הד"ר. הוא עבר ממיטה למיטה, בדק ושאל והגיע למטתי.

האחות מודי עמדה לידו עם ה"בלד פרשר" ובחיוך של טוב לב אמרה לרופא: "טו דיי היא איז אי בד בוי" ובחצי לחישה אמרה לו שהיום היה לי לחץ דם גבוה. האחות השניה ויקטוריה אשרה את הודעתה של מודי בנענוע ראש דואג.

הופתעתי מהמעשה הנועז של שתי האחיות. שתיהן כזבו לרופא. הן כלל לא מדדו לי לפני הצהרים את לחץ-הדם. לא ידעתי כיצד לתמרן. האם לשאול להתנהגותן זו, או להתעלם מהמעשה כאילו לא קרה דבר. החלטתי להתעלם ולראות איך יפול דבר.

לאחר ארוחת ערב משותפת פונה אלי "מודי" בחיוך שובבי ואומרת לי: "יש לי בשורה טובה עבורך, בוא אחרי". בפינת הצריף לחשה לי מודי: "אי וְנוט טו הֶלֶפ יו. בקרוב יעבירו אותך לבית חולים מרכזי אחר".

"מיי דיר פריטי מודי, אי וויל נבר פורגט יו". רציתי להגיד לה הרבה יותר. היא החליקה את זקני פעמים אחדות, זקן שהיה לו חלק נכבד ברומן האפלטוני שלנו. מאותו רגע היה הכל ברור. שתי האירלנדיות עשו יד אחת לעזור ללוחם מחתרת שלוחם נגד בריטניה, השנואה גם עליהן.

ברשותה של "מודי" "גיליתי" לחברי את דעת הרופאים המודאגים ממחלתי ורוצים להעביר אותי מכאן לבית חולים מרכזי יותר.

לאחר ארבעה וחצי חדשים שהייתי צמוד לבית החולים, בא יום אחד ד"ר סטיבנס לביקור שלא מן המניין, ומודיע בשמחה שתוך ימים ספורים אני עוזב את אריתריאה חזרה לפלסטיין. "ועד אז", הוא אמר, "נתתי הוראות לד"ר סטילי, רופא המחנה, כיצד לטפל בך. במיהבֶר כולה אין התנאים המתאימים לטפל במחלתך. ממך אני מבקש לשכב הרבה במטה ולנוח".
שבתי למחנה. מלבד לצבי אשל לא ספרתי לאיש את אשר אמר לי הד"ר מחשש של "עין רעה".

ביום ה-15.11.1946, הודיע לי מיג'ר קלמן מפקד המחנה להיות מוכן תוך שעות אחדות לטיסה וכי הוא בכבודו ובעצמו ילווה אותי. לא לקחתי אתי דבר. את עצי הזית ששלחה לי רחל לעבודות גילוף חלקתי בין חברי. נפרדתי ממיכאל, משמולקה קפלן, מצבי ונתן מרפיש ויתר אנשי לח"י.

בגי'פ פתוח יצאתי יחד עם מיג'ר קלמן לשדה התעופה האזרחי של אסמרה. לא הייתי כבול. מיג'ר קלמן ישב עלידי חמוש באקדח וכך טסתי באוירון אזרחי יחד עם יתר הנוסעים האיטלקים.

בדרך מסר לי המיג'ר "בסוד" שפינונו מועדות לקהיר. הסוד הזה לא מצא חן בעיני. חששתי שמא מובילים אותי לחקירה בקהיר כפי שנהגו עם אחרים "ושכחו" אותם שבועות רבים במאסר בודד; או שמא מובילים אותי לבדיקות בבית חולים יותר משוכלל מאשר "מיהבר".

הסתבר לבסוף שכל ההשערות שלי היו פרי הרהורי בלבד. מיג'ר קלמן הביא אותי לתחנת מעבר של הצבא הבריטי במבצר "הליופוליס" ששמש כמרכז "הד קוורטרס" של המזרח התיכון ומסר אותי לידיים "הנאמנות" של הצבא.

ב"הליופוליס" שהיתי עשרה ימים עד שהתפנה מטוס צבאי שהוביל אותי ואת המיג'ר לשדה התעופה לוד.

התגוררתי בחדר מרוהט עם ארבעה רבי-סמלים שהיו את ה"ג'רד" – המשמר האישי שלי. אף פעם לא נשארתי לבד. תמיד עם אחד או שניים. יש לשער שהם קיבלו הוראות להתנהג אתי בהגינות וכך גם היה. הרגשתי עצמי חפשי ומשוחרר מתפקיד החולה המדומה. אכלנו יחד בקנטינה של הקצינים ובכדי שלא אשתעמם ערכו אתי מספר טיולים בקהיר, כשכל ארבעת רבי הסמלים מלווים אותי כמושים.

בעודד של משמר הכבוד שלי הייתי מעביר את היום בקסדרות – סבובים – כשאחד מהם מלווה אותי תמיד. החצר המרובעת של "הליופוליס" דמתה מאוד לבית הכלא בעכו, פי ארבע או שש גדולה מהחצר הפנימית של כלא עכו, החדרים, החלונות, והכניסות פונים אל החצר. הכניסה אל המבצר עצמו מבוצרת אף היא.

את מיג'ר קלמן ראיתי רק ביום העשירי, כשבא להודיע לי שאוירון צבאי מחכה לנו בשדה התעופה של קהיר.

האוירון חכה על מסלול ההמראה. מיג'ר קלמן לחש לי ש"ההד קוורטרס" העמיד לרשותנו אוירון של גנרלים. עניתי לו באותו הומור ואמרתי: "וכי אנחנו איננו גנרלים?"

למשרד הנסיעות הצבאי נכנסו שתי חיילות בריטיות ושאלו אם הן יכולות להצטרף אלינו לנסיעה לפלסטיין. הפקיד ענה שעליהן לבקש רשות המיג'ר. המיג'ר אמר שהן חייבות לבקש רשות ממני.

אני הסכמתי מיד וברצון ויחד עלינו לאוירון. בתוכו הסתבר לי שהמיג'ר לא התלוצץ.

עמדתי מופתע. האוירון היה מרופד בקטיפה אדומה, כורסאות נוחות לישיבה ולנמנום, מהודר מכל הבחינות.

מיג'ר קלמן התישב עם חיילת אחת בכורסאות מצד שמאל

ואנוכי עם השניה בצד ימין. המיג'ר הוציא מהתיק את המעטפה ששם לפי המשוער היתה חוות הדעת של הרופאים בדבר מחלתו. על גבי המעטפה החומה היה כתוב לאמור: "מיסטר H. DVIRI שטרן גאן, אי וְוֵי דְגֵג'רוס טרוריסט". הוא החזיק את המעטפה כך שהיושבת על ידו והיושבת על ידי תוכלנה לקרוא ולהבין איזה מיג'ר חשוב הוא: שהוד מלכותו מלך אנגליה כפי שכתוב בראש המעטפה מטיל עליו תפקיד כל כך אחראי ואיזה כבוד יפול בחלקו, אם הוא יציע להן לבלות בחברתו את הימים שישהה בפלסטיין ואכן כך היה.

השעה היתה קרובה לשלוש כשהגענו לשדה התעופה לוד. המיג'ר הזמין את כולנו להצטרף אליו לתא הטלפון והודיע לסי.אי.די. ש"המשלוח" מחכה בלוד.

קרוב לשעה חיכינו במרפסת בית הקפה וכל אחד מאתנו הזמין לפי טעמו את אשר רצה, עד שהגיעה משלחת מלאכי חבלה לקבל אותי, מורכבת מאנשי צבא יושבים בג'יפים ומספר שריוניות כליווי.

שתי החיילות קפצו ממקומותיהן בראותן את הלהקה הצבאית. "כל זה בשבילך?" הן שאלו ואני הופתעתי כמוהן וכמו המיג'ר עצמו.

בדרך לירושלים, שקוע בתוך עצמי ובמסע המופלא והמעניין מאסמרה ללוד הרהרתי שרק במסגרת הצבא הבריטי יתכן מסע נימוסים כזה. בשום צבא אחר לא יתאפשר יחס כזה לאסיר פוליטי מסוכן. לא בצבא האמריקאי, לא הצרפתי ובודאי לא בצבא הרוסי ואף לא במסגרת שלטונה של הבולשת הבריטית בפלסטיין (א"י).

בית החולים הממשלתי בירושלים

מלוד הביאו אותי ישר לבית החולים הממשלתי במגרש הרוסים. בית חולים זה היה ידוע ברמתו הנמוכה ושמש ערבים בלבד. חדר מיוחד שמש לאסירים חולים מסוכנים.

החדר היה מסורג היטב והיו בו שש מטות. ארבע מהן היו מאוכלסות בחולים קשה. אבל היה להם מספיק כוח להלשין עלי לראו משהו יוצא דופן בהתנהגותי.

השכיבו אותי בפינה ליד הדלת המסורגת בכדי שהשוטר הבריטי שזה עתה הציבו אותו לשמור עלי יוכל לראות לפחות את רגליי, מבלי שיצטרך לפתוח את הסורג.

העמדת שוטרים בריטיים לשמירה עשרים וארבע שעות ביממה היה סימן ש"גורם מסוכן" שוכן כבוד בחדר האסירים החולים, דבר שעורר את סקרנות כולם, ואת זעמו של השוטר הבריטי שנאלץ להרחיק מהדלת את הערבים צמאי הידע, אשר רצו לוודא אם אין זה מישהו מאנשי שלומם שנתפס בפעולה עם נשק.

האחות שסדרה את מיטתי עזרה לי גם ללבוש את סרבל בית החולים. היא היתה כושית כבת עשרים וחמש. כאן חשבתי צריך לנהוג במשנה זהירות. כאן לא תהיינה האחיות האירלנדיות מ"מיהבר".

התנאים לכשלון טוטלי היו ברורים לי ונראו לעין. לא היה לי מקום להסתתר בו ולהכין עצמי לבקור הרופאים כפי שהיה ב"מיהבר".

ניסיתי לשכב פרקדן במיטה, לעצור את הנשימה מבלי להתעמל והרגשתי שבמצב זה לא אוכל להעלות את לחץ־הדם במדה אפקטיבית משכנעת.

האחות הכושית הכניסה בפינתי ליד הקיר עביט ואמרה שיש לגבי הוראות מיוחדות לא לאפשר לי ללכת לשרותים ולו גם בליווי השוטר הבריטי. היא לקחה בחיוך את הבגדים האזרחיים שקבלתי מהצבא והוציאה אותם מהחדר בהוסיפה שגם זה לפי ההוראות.

הבנתי, הבולשת למדה משהו לאחר בריחתו של עמנואל הנגבי – אדם, שכפי הידוע ברח מאותו בית חולים לאחר שהלך לשרותים שפוף ומכורבל בחלוק בית-החולים ושם חכו לו בגדים אחרים והוא חלף את המסדרון גבוה ומהודר כבריטי מדורי דורות.

כל התמרונים האלה לא הקלו על מצבי. הייתי צריך להחליט החלטה גורלית. כל העמל שהשקעתי במחלה המדומה שלי והתקוות שתליתי להשתחרר ולשוב בקרוב למחתרת הלכו ופחתו ונמוגו כלא היו.

הייתי מחוסר אונים וחיכיתי לכוח עליון, פשוטו כמשמעו, שיופיע וינחה אותי בדרך בה אבחר ברגע האחרון.

האחות הכושית היתה בוגרת בית הספר הממשלתי לאחיות, כפי שהעיד "כתר האחיות" שעל ראשה. היא היתה חנינית, צנומה, גמישה, בעלת קומה למעלה מבינונית. לולא צבע השוקולד החריף-עמוק שלה, היו פניה דומים בכל לפנים שאנו רגילים להם.

היא התבדחה אתי והבטיחה לי בשם "אללה הרחום והרחמן" הבראה מהירה. דברנו ערבית. הרבתה בשאלות והתענינה לסיבת מאסרי. עניתי לה במסגרת "כבדהו וחשדהו".

כאן נכנס לפעולה שנית הזקן השחור שלי והיא המשיכה לשאול שאלות: "אינת מג'ועז", אתה נשוי? וכמובן עניתי לה שגם בת קטנה יש לי.

תוך כדי שיחה שאלתי אם יבקרני רופא עוד היום. היא הסבירה לי באריכות שרופאי בית החולים הם ברובם הגדול "מסיחייה" ערבים נוצרים. "מסיימים את עבודתם מוקדם היום ושבים ביום שני". יום ראשון הוא יום השבתון שלהם ובו מחליפים אותם עד ליום שני רופאים יהודיים "אָפֶן עֶמֶק" בני עמק. "עוד הערב יבוא החכים שלך לראותך", הוסיפה ועזבה את החדר.

עד בוא הרופא, ובכדי להשיח את דעתי מהלבטים עם עצמי ולתת לסכויים לפרוץ ברגע הגורלי, בספונטניות מחשבתית של הבזקה לטוב או לרע, התחלתי להתעניין במי ומי אתי בחדר. ארבעה היו מלבדי. ביני לבין השלישי בשורה הפרידה מטה ריקה ופרגוד שהיה סביב המיטה. כולם היו חולים, חולים של גסיסה ולא ירדו מהמיטות ולו לעשיית צרכים.

הסתבר שהם כפריים מסביבות חברון וירושלים. לשאלתי מדוע נאסרו, היתה התשובה המקובלת "משאן טושה" – בגלל קטטה שהסתיימה ברצח. לשאלה משום מה בא מאסרי עניתי: "משאן סייסה" – בשביל פוליטיקה. ואז הכריז אחד מהם בשארית כוחותיו; שאם אני יושב "משאן סייסה" אנחנו "אחון" – אחים, כי אלוהים אחד ברא אותנו.

אותה שעה פתח "הקונסטיבל" הבריטי את סורג הכניסה לחדר ונכנס הרופא. שמעתי ארבעה "כיף חלקום" – מה שלומכם ותשובות של "בּוּגִי הָאן, ובּוּגִי שֵם" – כואב לי כאן וכואב לי שם, בליווי "יא ראב" הא אלוהים והנה הרופא עומד מולי בתוך הפרגוד.

כמו במצלמת רנטגן משוכללת צלמו עיני את הרופא שממולי ושלחו כהרף עין את נתוני הפנים והחוץ לעיבוד אל מוחי שתוצאותיהם התקבלו בד בבד עם שאלותיו סופיות ומסוכמות. הרופא התכופף מעלי וברוך אבהי אמר: "קראתי את הדו"ח הרפואי שלך מבית החולים הצבאי ב"מיהבר". כיצד אתה מרגיש לאחר הטיסה באוירון?"

תשובתי היתה חד משמעית, כמי שהולך על גשר איתן מבלי להתלבט, ומבלי לחשוש כאילו היתה זאת תשובה שהוחלט עליה מראש. "דוקטור", אמרתי, "אני איש לח"י", ובכדי שיהיה לו נהיר המושג לח"י הוספתי – "לוחם חרות ישראל. אני בריא, המחותרת מחכה לי. תקבל קשר בימים הקרובים. עד אז יש לי לחץ-דם של 200 או לפחות 180. אני תחת חסותך. עשה כפי שיצווה עליך מצפונך".

הד"ר, או כפי שנודע לי למחרת, ד"ר כהנא, החויר כסיד, הפך לנציב מלח כפוף מעל מיטתי ורק לאחר שהוציא מפיו את המלה "טוב, מאה שמונים", התיישר ויצא מהחדר מבלי להוסיף דבר.

ברגע הראשון, כשמבטי צלם אותו, רווח לי מיד, היו לו לרופא פנים טובי סבר שמוצאו היהודי קרן מהם.

קבעתי מיד שמוצאו מגרמניה. העיד על כך מבטאו. הרכיב משקפיים במסגרת מתכתית מוזהבת. בעל קומה בינונית. הבעה מהורהרת ואצבעות ידיים של מוסיקאי-פסנתרן.

במשך החודש שנשארתי בבית החולים הירבה לשהות בו. בא מדי פעם למדוד כביכול את לחץ-הדם כדי שיוכל לומר לרופא הראשי, שהיה נלווה אליו, שכבר נבדקתי. יש לקחת בחשבון שאת הרופאים הערביים לא עניין אם מי מהאסירים החולים ילך לעולמו, יהודי או ערבי ללא הבדל. והיו שבעי רצון שרופא יהודי עושה ומכין עבורם את העבודה השחורה.

לאחר הצלחתי ליצור קשר עם ד"ר כהנא, נותרה לי עוד בעיה חשובה לא פחות לפתרון. כיצד להתקשר עם המחתרת בניסיבות השמירה החמורה עלי. הקשר עם המחתרת היה חשוב במיוחד בכדי להגיע לד"ר כהנא ולחזק את לבו במעשה הבעייתי שנאות לעשות בתקופה הבוגדנית של "הישוב המאורגן".

הפור לפתרון בעייה זו נפל על האחות הכושית. "אם התמזל מזלי עד כה", הרהרתי, "אולי יעמוד לימיני רגע קט נוסף".

למחרת בבוקר, בבואה לחדר האסירים ואלי מאחורי הפרגוד לשאול לשלומי הושטתי לה את ידי. היא אחזה בה ושאלתי: "אחות, את מרשה לי לדעת את שמך?"

והיא ענתה במאור פנים: "למה לא? שמי נונה".

"עכשיו, אחותי נונה, אחות חילוה – מתוקה שכמותך, אני רוצה לבקש ממך "ג'מילה גדולה" – טובה גדולה".

"כן, כן, ברצון", השיבה.

"עלאת אוחותי נונה, חודי עלם טבעק, או איכתבי, שערה צ-פ-נ-יה, נומרה ארבעה וארבעין, מעלמה ר-ח-ל-ד-בי-רי, היא מרת. אוללה מינתפדלק משן-אללה, אנא הון פיל מסטשפה, או אללה מעק" עתה אחותי נונה, קחי עפרונך וכתבי: רחוב צפניה מספר ארבעים וארבע. המורה רחל דבירי. היא אשתי. הגידי לה שאני כאן בבית החולים ואללה מעק.

פנייה זו אל נונה כבר לא היתה בקשה, זו היתה הוראה מתוך בטחון שהיא תמלא אחריה. כשם שהייתי בטוח שרחל, כשיוודע

לה שאני בירושלים, תדע את אשר עליה לעשות ואל מי לפנות.
עוד באותו ערב ישבה אחותי נונה בביתה של רחל שעה
ארוכה וספרה כי היא עצמה דואגת לי ככל יכולתה.

כעבור ימים מספר בשעת ביקורו של הד"ר הוא לחש לי
שדברו אתו וכי אינני צריך לדאוג ומטפלים בענייני. עו"ד וולירו
קיבל רשיון להפגש אתי מעבר לסורג דלת החדר בו שכבתי רק
כעבור עשרה ימים לאחר איום שיפנה לבית הדין העליון, אם
ימנעו ממנו להתראות אתי.

למען הרושם "הטוב" אשר עלי ד"ר כהנא לרדת מהמיטה,
דבר שהקל על האחות שעליה להגביר את טיפוליה בי.
כעבור חודש לשהותי בבית החולים הממשלתי על מגרש
הרוסים העבירו אותי לבית החולים המאולתר בלטרון.

שני חדשי הימים ששהיתי בלטרון היו חדשי ענויים. הכדורים
שקבלתי מהמחתרת לא העלו במידה מספקת את לחץ הדם
שלי. התחלתי להשתמש בקפה. על ליטר מים הייתי שם חצי
קילו קפה. מאחר ולא היה יום קבוע לבקור הרופא המקומי,
שהיה יהודי, רשע בזכות עצמו ומתוך חשש שמא יפתיעני, הייתי
שותה את תרכיז הקפה לפחות פעמיים בשבוע.

למעשה, לא היתה זו שתייה אלא אכילה של עיסת קפה.
ארבעה כוסות תרעלה דחסתי לתוכי עם הקפה המר.

לאחר מכן הייתי שוכב, ללא יכולת לקום מהמיטה, על סף
עילפון, על סף גמר. בנוסף לרופא היה "אח" המחנה אף הוא
עציר, עויין ללח"י ואף עקב אחרי התנהגותנו. "דן", דוד בלאו
ואני התגוררנו יחד באותו צריף בית חולים ונזהרנו ממנו כמו
ממגפה רעה.

היה הכרח לפסוח על רופא זה מלטרון שהשהה את שחרורי.
"המרכז" החליט למצוא פתרון אחר ופנה לפרופסור רחמילביץ
אשר הסכים לקבל את המשימה. לפעילות זו נרתמה רחל אשר
שוחחה עם פרופסור רחמילביץ ובשמה הוא פנה לסי.אי.די.

הפרופסור היה מהרופאים המפורסמים למחלות פנימיות
בבית החולים הדסה בירושלים.

הבולשת לא יכלה לסרב לו ונתנה את הסכמתה לבדיקה
שתערך על ידו בליווי מספר רופאים ממשלתיים ורופאים צבאיים

בהתאם לדו"ח של בית החולים הצבאי ב"מיהבר".
מועד בואו של הפרופסור היה ידוע לי. לקראת אותו יום
מבחן שתיתי כמות כפולה ומשולשת של קפה תורכי ודומה היה
לי, כשהפרופסור יבוא, לא אותי ימצא אלא את גופי המת. כה
רעה היתה הרגשתי.

לקראת יום הבדיקה הכינו חדר מיוחד בצריף מחוץ לצריפים
המאולתרים של "בית החולים" שבלטרוך.

שכבתי על אלונקה בחדר הקבלה החדש. מעולף ובאפיסת
כוחות סופית. היה ברור לי שאני מסיים את נסיוני להשתחרר
כחולה מדומה, שאני קורבן הרהורי ורצוני המעורער להשתחרר
בדרך לא דרך, שאני מרחף כבר אי-שם מעבר לקו הכחול.

אחרי צפיה ממושכת נכנס הפרופסור גבוה ונמרץ ומאחוריו
להקה גדולה של אווזי-בר של רופאים צעירים. הוא ניגש אלי
כשכולם עומדים מאחוריו כמו חיילים ממושמעים מאחורי
מפקדם ביראת כבוד על שזכו לעמוד במחיצתו.

התקרב אלי קרוב מאוד ושאל: "מה שמך?"
"דבירי", עניתי, בלחש בלתי עשוי.

יותר הוא לא הוסיף לשאול. מדד את לחץ הדם פעם,
פעמיים, שלוש. התישב על המטה. מדד פעם רביעית. בדק את
הדופק, את הלב; קם, פנה אלי ואמר: "אתה זקוק לטיפול רפואי
בבית-חולים אמיתי, ועד אז עליך לנוח הרבה, לא להתאמץ ולא
לדאוג".

לאחר שהתנסיתי במבחנים "המרים", לאחר שבמשך שבעה
חודשים תמימים, יומם וליל, ריכזתי עצמי, פיזית ורוחנית,
בהשגת מטרת, שוחררתי בראשית חודש יולי 1947.

נודע לי שהפרופסור המשחרר, לאחר בקורו כפי שהיה
מצופה, כתב בחוות הדעת הרפואית לועדה הרפואית
הממשלתית העליונה, שעלי לקבל טפול קבוע בבית חולים מחוץ
למסגרת שבה נמצאתי.

על יסוד חוות דעת זו כתבו הרופאים הנלווים אף הם:
"לאחר שבדקנו בדיקה יסודית בחברת הפרופסור, הגענו
להחלטה שיש לשחרר את העציר בהקדם". להחלטות אלה לא
יכלה הבולשת להתנגד ושחררה אותי על תנאי, שאתחייב תוך
24 שעות לעזוב את ירושלים ולעבור להתגורר בתל-אביב.

יום השחרור

יום השחרור נחת עלי, אמנם ללא הפתעה, אבל בפתאומיות גמורה, מבלי שיכולתי להודיע לרחל על שובי.

ביום שחרורי נהגתי חלקית כפי שנהג יעקב אבינו, חלקתי את בואי לשלבים: תחילה קניתי פרחים ושלחתים לפני המחנה על-ידי שליח הפרחים. בזרועי החזקתי חתולה שגדלתיה בלטרון בעת שהותי הקצרה שם. התהדרתי בפאר בגדי, זקן עבות שחור על פני, חולצה לבנה, מכנסי חאקי קצרים, נעלי עבודה שחורות וגרבי צמר אפורות מקופלות עליהם. זה היה שכרי מכל עמלי במשך שלוש וחצי שנות מאסרי בגלות אפריקה.

על מרפסת דירתנו בקומת הגג, בבנין שפנה לסמטת צפניה, עמדה רחל וחכתה לי. הפרחים ששלחתי לה לפני שעה קלה אחוזים בידיה.

אני תמיד סברתי כי לב אשה נפתח לקראת הפרחים, קיוויתי לרכך את לבה אם יש לה עלי. בכרטיס המצורף לפרחים היו אמורים הדברים האלה: "לרחלי, אני מרים ידי לקונה שמים וארץ ומתפלל ששחרור זה שהביא עלינו, יהיה גילום נוסף לידידותנו ועדות נאמנה לאהבת בראשית ראשונה – אוהבך חיים."

לידה עמדה בתי יעל, בת החמש וחצי עם זר פרחים שני ששלחתי לה בנפרד בצרוף כרטיס ובו נאמר: "ליעלי, אשר שיוויתך לנגד עיני תמיד. מאבא חיים שלך המשוחרר."

ליעל כתבתי מכתבים רבים ממעצרי. היו אלה מכתבים לנערה גדולה ולא לילדה בת שלוש, ארבע, חמש. לא היה לי נסיון כיצד משוחחים עם בת שבמשך חמש וחצי שנות חייה ראיתה רק פעמיים לדקות ספורות מעבר לגדר התייל לפני הגלייתי לאפריקה. רכנתי כאביר מימי הביניים מעל בתי הקטנה ונשקתי את ידה.

רחל הוציאה את שנינו מהמבוכה ואמרה: "תן לה נשיקה בשפתיים". הרמתי את יעל, נשקתיה ונשארנו שלושתנו לעמוד חבוקים שעה ארוכה ללא אומר ודברים.

אם לאסוף ולסקור את כל הפגישות עם רחל במשך עשר שנות נישואינו משנת 1937 ועד יום שיחרורי זה, אולי היינו מגיעים רחל ואני למניין שנתיים ימים בלבד ביחד.

היתה תחושה של ראשוניות בפגישה זו, זרות מותחת ומושכת כאחת. כאילו רק היום הכרנו. מצאנו תן אחד בעיני השני לראשונה מחדש. מנסים בזהירות לפתות ולהתפתות כמנהג נער ונערה בראשית דרכם. מורה אחת מידידותיה של רחל התבטאה פעם כשהראתה רחל את מכתבי אליה: "את נשואה למחזר ולא לבעל", ולא פעם חשבתני שמורה זו צדקה.

כעבור ימים מספר קיבלתי הודעה מהבולשת, כי לפי דרישת מושל ירושלים קיטר-רוטש, עלי לעזוב את ירושלים תוך עשרים וארבע שעות. עוד באותו יום פרשנו על הרצפה סדין, ערמנו לתוכו את מעט החפצים שהיו לנו, קשרנו קצוות הסדין וירדנו לשפלה לבית אמי בתל-אביב.

לאחר ימים מעטים הגיע לבית אמי משה שטיין, איש אצ"ל ומסר לי מפתחות דירתו של ד"ר בוקשפן להתגורר בה למשך כל תקופת שהותם בחוץ-לארץ.

מדירת ד"ר בוקשפן עברנו להתגורר בדירתה של משפחת ריטרבנד, שבנם שלמה היה חבר אצ"ל מבוקש על-ידי הבולשת הבריטית. מביתה עברנו להתגורר בדירת חדר וחצי על גג אחד הבתים שלנו ברחוב יונה-הנביא.

נתן ילין מור – גרא

עד מאסרי האחרון במרץ 1944 לא הספקתי להכיר אישית את נתן ילין מור-גרא – הבלתי נשכח.

הבדילו בין בריחתו מלטרון ב־1.11.43 לבין מאסרי חמשה חדשים. אבל התמזל מזלי להכירו בחילופי פתקים דרך תיבת המכתבים מרחוב שד"ל 34.

בשולי מההגלייה באפריקה ביולי 1947 נפגשתי איתו לראשונה שבוע לאחר שחרורי, בביתו של ג'ו ברחוב שיינקין.

התרגשתי לקראת פגישה זאת. לא ידעתי כיצד עלי לנהוג; להצדיע? להסתפק בהושטת יד? האם להתחבק?

הן לא הכרתיו ולא ידעתי את אורח מנהגיו. בנוסף לכך השהייה הארוכה במאסר השכיחה מנהגים ונמוסים רגילים ומקובלים.

גרא חש בלבטי, קם מיד מכסאו, נגש אלי, הושיט ידו, התחבק איתי, הזמינני לשבת ושאל שלא מהעניין: "מתי הספקת לגלח זקנך".

שאלה זו השרתה עלי הרגשה ששבתי למחוז חפצי וכי גרא מעודכן לגבי עד פרטי זקני.

שאלתו השניה היתה: "כיצד השפיעה מחלתך המדומה על בריאותך? האם אפשר להרים כוסית?"

הרמנו כוסית, המשכנו להרים כוסיות ותוך כדי כך התעניין בשלומן של רחל ויעל ולא שכח להתיחס לקבלת הפנים שלהן כלפי.

שעה ארוכה שוחחנו אודות תנאי היום יום בשבי, סכווי הבריחות ושלום החברים שנותרו שם וזכר שמות כל אחד ואחד מהם.

אגב אורחה, כאילו לא זאת מטרת השיחה, שאל לכמה חופש אני זקוק בטרם אוכל לשוב לפעילות מחתרתית. תשובתי היתה חד משמעית: "לשובי לפעילות חיכיתי שלוש וחצי שנים. מאמצי להשתחרר נבעו אך ורק מרצון זה. אני מוכן ממחר".

גרא קבל תשובתי כדבר מובן מאליו, כמי שאומר המחותרת מעל לכל; ויעץ לי תחילה להפגש עם ראשי המחלקות: "מזל" – מחלקת הפעולות הצבאיות, "לוט" מחלקת המודיעין, "עידית" מחלקת הנוער ועם "אדם" ממחלקת הפעילויות המיוחדות. לאחר ימים ספורים הציע לי לקבל את התפקידים שטפלתי בהם בעבר ובפעילויות שהיו בסמכותו של אדם וכללו משפטים נגד "מתנדבים" שנתפסו עוקבים אחרי אנשי לח"י. פגישתי עם עמנואל הנגבי – אדם – היתה מרגשת במיוחד. הרשינו לעצמנו לעבור את מחסום הקשיחות. לא יכולנו להפרד איש מרעהו.

עמנואל הנגבי נשאר אותו אדם מתקופת הימים השחורים, היין החמוץ ושירת אורי צבי גרינברג. היה זה אותו אדם של "ירושלים מחכה", מחדרי המרתפים והגגות, מחדרי הסטודנטיות הסלון־קומוניסטיות בחברתן היינו בטוחים.

רק משה'לי בר־ג'ורא מ"הרְפִינְרִי" כבר לא היה אתנו, עלה לשמיים ביחד עם להבות הנפט בחיפה, שאול גלילי שנפל באסמרה, פאני רסקין שהלכה לעולמה וחברים נוספים שהפליגו לעולם הנצח.

אט אט נוכחתי בהתפתחותה הגדולה של לח"י מאז בריחתם של מיכאל וגרא; מאות מתנדבים, אלפי אוהדים ומעל לכל הצרת הנוכחות הבריטית בארצנו.

במסגרת פעילותי הייתי נפגש לעיתים מזומנות עם גרא. חבבתי לשבת מולו ותוך כדי דברים להסתכל בשערות ראשו הזהובות, העשויות היטב, בשפמו המטופח, בפניו הדשנים, בגופו הדובי הבריאי.

הייתי יושב ומהרהר בדמותו הנינוחה, הבעל־ביתית, באומר דבריו בנחת, בשלווה אולימפית, בעברית צחה ומלוטשת, כאילו

טרח בטרם יצאו מפיו לעבדם כמלטש יהלומים, שלא רק יישמעו, שגם יבריקו בשלל יפיים.

הנה הרהרתי, איש זה שמרשים כאיש עסקים מכובד ומצליח הבוטח במעשיו, אינו אלא אחד מבחירי הלוחמים של עם ישראל.

עד היום אני מחבב להסתכל בפתקים שהיה מעביר אלי ונהנה מכתב ידו שכל אות בה מאוידת כפנינה, כאומן מלאכת מחשבת.

לא הזדהיתי עם השקפותיו הפוליטיות. נשארתי נאמן לעקר־התחיה של יאיר.

דאב לבי כמו לרובנו, כי האיש משכמו ומעלה, סטה לדרך אחרת, זרה לנו.

זכורני, גרא חזר ממוסקבה הישר ליום עליה לקברו של יאיר, מבטינו נפגשו מרחוק. כמו אבן שואבת התקרבו איש לרעהו. התנשקנו לעיני החברים עולי הרגל.

עיני רבים הופנו אלינו. רבים רננו על התנהגותי ושאלו שאלות אם הפכתי ל"אחר". אני נשארתי שלם עם עצמי ואף רווח לי, שגרא באותו מעמד לא נשאר לבדו מנותק מלוחמיו שעברו יחד, יד ביד, את הדרך המפוארת של מלחמת השחרור נגד השלטון הזר.

גרא היה רע טוב. נשאר נאמן ומסור ללוחמיו, כאח בכור הנושא באחריות כלפי התא המשפחתי ששמו לח"י, לא רק בתקופת המחתרות אלא גם לאחר קום המדינה.

כך נהג לגבי ידידיו ובאותה מידה כלפי מתנגדיו האידיאולוגיים שהניחו פצצות־עשן לפתח מגוריו.

אלה כמו אלה פנו אליו בשעת מצוקה, בידעם שלא ישיב פניהם ריקם, שאינו שומר טינה לאיש מאתנו.

גרא היה היחיד בין האישים שעמדו בראש מחתרת לוחמת בתקופה הבריטית, שהכריז בפה מלא בספרו "לוחמי חרות ישראל" כי ההסטוריה המחתרתית לא התחילה ממנו עם בואו ארצה, כפי שנהג האצ"ל כלפי קודמיו. גרא השתית את שורשי לח"י באידיאולוגיה האחימאירית של ברית־הבריונים הראשונית, הבלתי מנוסה, שהיתה ללעג ולקלס בלכת חבריה הראשונים לבתי הסוהר.

כזה היה יחסם של אנשי ברית-הבריונים אל לח"י. הם ראו בה את המשך השרשרת הרעיונית הטבעית להשקפתם הם. ואכן כמעט ולא היה איש מאתנו שלא הצטרף אליה אחרי הפלוג מהאצ"ל.

באחד הימים, ספרו לי חסידים ידועי שם מכפר חב"ד ואמרו: "דבירי, הידעת מי בקר אצלנו בשמחת תורה; נתן ילין-מור שלך". "קיבלנו אותו בכבוד הראוי. מסרנו לידו ספר תורה והוא החל להשתתף עמנו בהקפות".

"נתן שהה בתוכנו כאחד מאתנו, כחסיד במקור. קרבנו אותו כפי מסורת חסידי חב"ד שיודעים לקרב ולעודד אישים שמגיעים מרחוק".

"ידענו גם ידענו שהוא ביקר אצל הרבי שליט"א בהתייעצות ממושכת. ידענו שהרבי שליט"א הורה לשתפו בעתונות שלנו והרי זה כבר לזכות ידידנו הנעלה".

לאחר שמחת תורה שמדובר בה, כשנה לפני פטירתו, פגשתי את גרא הולך ומושך את רגליו בכבדות בדרך לקופת-חולים הלאומית לקבל הזריקה היומית לה היה זקוק. הדרך קשתה עליו מאוד.

אמרתי לו: "גרא וכי לא מוטב ששנינו נזמין מונית?" גרא לא הסכים והסביר: "איני נוהג לנסוע במוניות אלא באוטובוסים, ובמידת האפשר בוחר ללכת רגלי".

ספרתי לו אשר ספרו אודותיו בכפר-חב"ד והערכתם כלפיו. גרא ענה בשפתו העברית המלוטשת: "כן הדי, אמת הדבר. היה לי עצוב לאחרונה. ידעתי שבחב"ד יקבלוני בסבר פנים טובות. כבדו אותי בספר תורה ויצאתי כמוהם בהקפות. רווח לי והרגשתי הזדהות".

כוחותיו מהצעדה שבין מערכת מעריב לקופת-חולים הלכו ואזלו. אמרתי לו: "גרא, בוא נשב על גדר בלוקים זו וננוח שעה קלה". הוא ענה: "ברצוני להתגבר".

חזרתי ובקשתי: "עשה למעני, אף אנוכי אינני מהצעירים והדרך עייפה אף אותי" – כך מתוך דאגה לי הסכים לשבת ולנוח אף הוא.

בשעת ישיבה אמר בצער: "אתה יודע הדי, כל זריקה שאני

זקוק לה יום יום, עולה לקופת חולים שלושת אלפים לירות".
לשמע דברים אלה נִכְמָר וחם לבי. הנה, חשבתי, האיש שהיה
מוכן למסור את נפשו למען עצמאות ישראל יום יום, שעה שעה,
ורגע רגע במשך תקופת מחתרת שנמשכה יובלות של מתח מעבר
ללוח היומי, מודאג ממחיר התרופות שמשולם ברצון, למען
הארכת חייו שהולכים וכלים. כזה היה גרא, עניו וצנוע עד יומו
האחרון.

נתן ילין־מור כמו ד"ר סנה חשש מהשתלטות סובייטית על
המזרח התיכון ועל ארץ־ישראל. תנאים שעלולים היו להביא
לחסולה של מדינת ישראל ולהטמעת הישוב העברי בעזרת
"כוחות הקדמה" שבתוכנו.

שני אישים אלה סברו, לדעתי, שתנועה צבורית פרו־סובייטית
שבראשה יעמדו הם: ד"ר סנה ראש ההגנה ונתן ילין־מור מראשי
לוחמי חרות ישראל, תוכל לבוא בדברים עם מנהיגי המהפך
הפוליטי במזרח התיכון טוב מאלה ששרתו במשך שנים ארוכות
את האימפריאליזם הבריטי. הם האמינו שיוכלו לעמוד בפרץ.
שניהם היו מאוכזבים בסוף דרכם: גרא הלך לחב"ד וסנה הלך
עטוף בטלית לבית הקברות לפי בקשתו.

סיום המנדט והכרזת החלוקה

אנו הולכים ומתקרבים אל סוף תקופת המנדט הבריטי בארץ-ישראל, אנדרלמוסיה משתררת בכל. הבריטים מתחילים להתחסל באזור המרכז, כולל תל-אביב רבתי. המחטרות אצ"ל ולח"י הולמות בהם בכוחות מוגברים.

הערבים והיהודים מתכוננים לקרבות שיבואו לאחר עזיבת הבריטים את האזורים בעלי האוכלוסיה המעורבת. מסגד חסן-בק צולף ממנשיה ומכסה שטחים נרחבים מתל-אביב. באזורים אחרים נופלים קורבנות. ההגנה שתפקידה היה לפחות להגן עדיין מחופרת, שומרת על טוהר הנשק ומחכה שהערבים יגיעו אל הקו האדום של ההגנה. הערבים אינם מעיזים להתקרב לקו האדום וקורבנות נופלים בדרכים, בכבישים.

לח"י שכסף לא היה לה מעולם, מגיעות הצעות לרכישת נשק ממקורות זרים של ארצות חוץ. הבעיה היא כסף בלבד. אנשי הכספים לפי הוראות "המרכז" מריצים את עצמם אל בעלי היכולת שנוהים אחריו, אבל אין זה מספיק בכדי לפתור את בעיות הצרכים והאפשרויות לרכישה.

אנו מצפים בקוצר רוח לשטרלינגים שלח"י מדפיסה בדפוס שלה.

מיליון וחצי שטרלינגים בשטרות של חמש לירות פלסטיניות (א"י) הולכים ומודפסים מתוך תקווה שכסף זה לאחר שיוחלף יפתור את בעיית רכש הנשק שמוצע לנו למכירה על-ידי סוכנים של מדינות שונות.

תוך כדי הצפייה לכסף המזויף עולה ממחשכי האו"ם החלטת ה-29.11.47 בדבר חלוקה נוספת של ארץ-ישראל, לאחר שבחלוקה הראשונה נשדדה מאתנו עבר-הירדן שנמסרה לבדואי האמיר עבדאללה.

מוצעת מדינה ערבית ויהודית כשבשטח המדינה הערבית נכללים ההרים שישמשו עמדות ירי על השפלה כולה, בה נמצאת המדינונת היהודית הזערוורית, ובירושלים הבין-לאומית ישלוט האו"ם נגדנו כמובן.

הערבים לא קבלו את החלטת האו"ם וראו בהחלטת ממשלת בריטניה בדבר עזיבת הארץ ביום 15.5.48 תרגיל נאות לטובתם; להתכוון לפלישה לארץ הזעירה המפוצלת והמבותרת שבתוכה איים רבים של ערבים אשר יכרסמו אותה מבפנים.

עד אותו חמשה-עשר במאי נותרו חמישה וחצי חודשים מלאים, פסק זמן מספיק ליצור בארץ תוהו ובוהו בעזרת הבריטים שהתחילו לסגת לאזורים הערביים.

ההנחה הבריטית היתה ש"מנהיגי" היהודים, החוליה החלשה בנושא, לא יעמדו במהלומות שינחיתו עליהם הערבים ויבואו להתחנן בפניהם שימשיכו לשלוט בארץ-ישראל.

הכרזת חלוקת ארץ-ישראל על-ידי האו"ם ב-29.11.47 לא היתה הפתעה. תכנית החלוקה היתה ידועה לפרטיה זמן רב לפני פרסומה הרשמי. הפרסום רק שמש גושפנקא רשמית להחלטת האו"ם.

שמונים ושלושה אחוז מאדמות ארץ-ישראל המערבית נמסרו לערבים להקמת מדינה ערבית פלסטינית חדשה. שבעה עשר האחוז הנותרים, לאורך חוף הים בו מרוכזו רוב רובו של הישוב העברי, הועד לתחום מושב של גטו ליהודים.

כדי שלעולם לא תחזור ותקום מדינה יהודית באזור מוסלמי לפי דרישת הערבים השאיר האו"ם אוכלוסיה ערבית גדולה צמודה לערים העבריות: יפו, חיפה, טבריה, צפת וכפרים ערביים שהיו בתחום מושב הגטו.

ירושלים והסביבה הוצאו מכל וכל ממסגרת יהודית או ערבית והאו"ם קבע לה סטטוס בין לאומי מיוחד בשליטתו הבלעדית של האו"ם עצמו.

שטח הקרקע שנקבע כביכול לרשות הישוב העברי היה מפוצל אף הוא. מחולק לאיים נפרדים בכדי לאפשר לערבי יהודה ושומרון ולבדואים מעבר הירדן מעבר ומוצא אל הים.

האו"ם פעל בשליחות בריטניה שפניה היו אל הנפט הערבי

והשליטה על הארצות הערביות והמלכים שהיא המליכה ואף ארגנה את הכוח הצבאי לקראת הפלישה הכלל ערבית הגדולה ביום שבריטניה איימה להפרד מהמנדט על ארץ־ישראל ב־15.5.48.

מאוחר יותר לקראת סיום המנדט הלך והתקרב נצחונם של הבריטים. שר החוץ המגומד של הסוכנות היהודית משה שרת התחנן מהאו"ם בניו־יורק לבל יכריזו על מדינה יהודית, אלא שהפעם הזאת לראשונה ב"דימוקרטיה" המפא"ית גבר כוחו של הישוב העברי, בדרשו מדינה יהודית.

יאמר לזכותו הנצחית של דוד בן־גוריון, ראש הממשלה הראשון; יוצר עלילת הדם הידועה, היריב ששאף לחסל את המחתרת הלוחמת – אשר אזניו היו כרויות לרצון המוני העם בליל החלוקה, קלט אותם כקול שדי הפוקד עליו להכריז על מדינת ישראל – יהי זכרו ברוך.

המחתרת הלוחמת אצ"ל ולח"י לא הסכימו להכרזת החלוקה של האו"ם ולו לרגע אחד. המחתרת ראתה בחלוקה פסק דין מוות בהמשכים לגבי הישוב העברי. המאבק בשלטון הבריטי הזר היה בעיצומו, גם ביום ההכרזה ונמשך אחריו ביתר שאת.

הסוכנות היהודית כהרגלה מימים ימימה הפכה את הכרזת האו"ם להישג נצחוני גדול. היא לא התמהמהה הרבה והוציאה את הישוב הצמא למלכות, להרקדה ברחובות לקול תופים מהממים וזיקוקי דינור מתפוצצים אל השמיים כמו בקרנבל.

התאספנו חבורת אנשי לח"י על גג דירת מגורי ברחוב יונה הנביא. ראינו המוני העם זורמים לרחוב אלנבי, הקשבנו לצהלת בית ישראל למדינה יהודית.

לרגעים היינו חצויים ברוחנו, אולי מחולשת הדעת ועייפות המתכת, שמחה ועצב מלאו את לבנו והתרוצצו בתוכנו; שמחים מקולות המוני העם צמאי הגאולה שהתנגנו באזנינו כקול שדי, מבלי דעת מהגלום בתכנית החלוקה של האו"ם ועצובים מעקירת הנשמה מקרבנו – היא העיר ירושלים.

אני שומע עד היום את מצהלות הלילה ההוא. אני זוכר

במעומעם את הדברים שהשמענו איש לרעהו. את דברי אברשה סלמן שלנו שטוען כפוסק הלכות: "אם לא יהיה העוז לעדת הגמדים שנקראים מנהיגים לכונן מדינה יהודית, תשאר בידינו הברירה להעתיק את מרכז לח"י לארץ זרה, וממנה להשקיף על כל המתהווה ומתבצע בארץ החלוקה, ובשעת הצורך לקבל הוראות מהמרכז להמשיך במלחמה לשחרור ירושלים ויתר חלקי הארץ כפי שנהגנו עד כה".

אחר מבורחי לטרון התפרץ בקול נכאים זועם לתוך חלל הלילה והכריז: "שלום לך מחתרת יקרה, שהענקת לי את תחושת החופש הנכסף בהיותי אתך ובתוכך. ממך הזנתי את חיי, למרות הסבל, הרעב והמוות שהיה מנת חלקנו לאורך כל הדרך. לא אוזיל דמעות פרידה, אמשיך לשיר לך, כי משורה ישחרר רק המוות".

אותו ליל חלוקה לא עצמתי עין ולו לדקה אחת. בין נים ללא נים, בין הזייה להזייה, חלפו במוחי אלפיים שנות מוקדי מאבקים של עם נדיר, שהגורל המר הטיל עול שעבוד עליו. כבלים, רדיפות והשמדות. לולא הושמדו ונאנסו לשמד היו בתקופתנו מאתיים מיליון יהודים בעם הנאור הטוב והמיטיב הזה.

כמו בסרט אימים דופדפו לפני דפי ההיסטוריה המייצגים ומספרים בתולדות ישראל – כדי להעמיק את תודעתי, להקשיח לבי, להגביר כאבי ולחדד את זעמי בראותי את עמנו הנישא מעמים, מתפלש בעפרם של פריצים, אויבים ורוצחים בדם קר.

מתוך דפי המציאות הטרגית של חיי עמנו הופיעו וחרגו במופגן בראשי המסוחרר גבורי ישראל ששרדו והתהלכו בתוכו; ברכוכבא המהולל המכונה כוזיבא, דרך "משיחי השקר" שנשאו ברמה את לפיד הגאולה שלא כבה מעולם, להאיר ולהאיץ במשיח האלוהי שבושש לבוא.

אלפיים שנה חיים אנו בתחושת התיחדות ושיבה לנחלת אבותינו. יהודים בעלי תורה ודעת זנחו-הפקירו עמל חייהם לנוכלים, לזכות לעלות על גגות מגוריהם, למלא אחר משאלות לבם, לצפות כפי שהובטח להם ברוח גדולה משמיים שתאחו בכנפי בגדיהם ותטיסם לארץ מולדתם.

עמנו חי את ציון וירושלים מבלי להרפות מהם יומם ולילה – העלה את ירושלים בראש שמחתנו בתפילות וסמלים – לזכר

אהבה נצחית שכרתו יחד.

הקיים בתבל ביקום עם, שהגיע באהבתו לדבקות, ומסירות נפש כזו. איזה חזיון מזעזע, איזו אהבה אומללה בין עם למולדתו.

הזיותי פורשות כנפיים, משנות את הדרמה רבת הדורות. מיליוני שילדי שואות מתאחדים יחד, קורמים עור וגידים בכל מרחבי אירופה הארוכה, מצטרפים אל הדור עליו ירד הפור ההיסטורי להתבסס בפיסת הקרקע של ארץ החלוקה וממנה לסלול הדרך הארוכה והקשה אל הארץ המובטחת. עם שחר, אחזוני חיל ורעדה, טרפו את חזיונות דמיוני המשוועים למלכות ישראל והשיבוני למציאות הרגילה המרה.

ברחובות עדיין שמחת תעתועים גוברת למשמע הדרשנות העליזה הכוזבת של קול הסוכנות הבוקע מתחת מטריית ההגנה. חששנו שמא עמל עשרות שנים, מאז ימי הבילוי"יים מובל לקבורה בהרקדה, בתופים וחלילים כמו במחנות ההשמדה. לא האמנו להם, למשתפי הפעולה עם השלטון הזר שהיו מורגלים בהלשנות ומסירת לוחמים עבריים לענויי הבולשת הבריטית.

לנו נתנה הארץ הזאת

אותו ערב על הגג נודע לי לראשונה כי הנערה השתקנית, הבלונדית הנאה, בעלת השערות האסופות עם הקוקו בפסגה, הנה הקריינית של לח"י.

היא לא הוציאה הגה מפיה כל אותו ערב. כאילו שקעה בתוך העצבות המשותפת שלנו וחשה באכזבה הגדולה ההולכת וקרבה לאחר ההתאוששות מהשכרון החולף.

גאולה כהן מאז בריחתה האחרונה מבית הכלא היתה מחופשת כנערה ממוצא יהודי-גרמני. במחנות ההסגר בהם ישבנו בארץ ובארצות ההגלייה היא הפכה לאחת הדמויות המרכזיות שלנו, והנה היא עומדת מולי, אפופה כאב וצער מבלי להשמיע את קולה הפסקני הערב.

לימים, לפני מלחמת ששת הימים, גאולה ואנוכי, כמו רבים אחרים מאתנו, חשים שירושלים המערבית בלבד אינה ממלאה את מאווינו. עינינו כלות לראות את ירושלים של בית מקדשנו.

חברנו יחד ותכננו – אולי רק הרהרנו ושוחחנו עם עצמנו בקול רם והחלטנו כדי להפיג את געגועינו, לעלות אל הר הבית כעולי רגל, דרך הגבול החוצה את ירושלים השלמה ואת לבנו גם יחד.

לחוש את הר המוריה הנכסף בגופינו, להניף עליו את דגל ישראל כבשורה לעם כולו, כי אינו בודד ושכוח לאנחות.

תוך כדי לבטים אודות הדרך שעלינו לבור כדי להגיע אל הור ההר, יורדת עלינו בשעה טובה ומוצלחת מלחמת ששת הימים ואנוכי עם כל בית ישראל מגוייסים. גוייסתי לחטיבה הירושלמית והייתי בין משחררי ירושלים.

מבושם וגדוש זכרונות עברה המפואר, תולם מאז ימי ילדותי, נחרדתי לפתע מעוצם הדרמה של הניצחון והשחרור. חששתי

שמה מראה עיני בדבר שחרור ירושלים עירי אינו אלא אחיזת עיניים של חולם חלומות שנסתרה עליו דעתו.

כדי להזים מחשבה זאת עולה בידי להגיע לטלפון מאולתר, ומטלפן לרחל בגבעתיים, לבשר לה ביום רביעי בטרם שחר, בעיצומו של הקרב ב"קונספירציה", לבל יאזין האויב, כי "אהובתנו הניצחית, הבלתי נשכחת, שוב חבוקה בזרועותינו". איזו תחושה עליונה מרגשת, איזה אושר שמימי, אבוד חושים, עילפון.

שקעתי אל העתיד ומקדים את המאוחר, לא בפעם הראשונה. ליל החלוקה של האו"ם עדיין לא הסתיים. הויכוחים על הגג עדיין נמשכים.

אני מחפש את רחל. היא איננה על הגג. חמקה ודאי לפנים הבית. כששבה, החזיקה בידה גליון נייר. מנפנת בו, ומודיעה שזה עתה כתבה שיר.

רחל היתה בראשית הריונה וככל אשה נאה, היתה נאה בהריונה יותר. שערותיה הזהובות גלשו על כתפיה כגלי ים. פניה העגלגלים קרנו אמהות. גופה המלא שפע עסיסיות ריחנית – ודמתה בהליכותיה למלכה מאושרת ששבה לכסא מלכותה. בקולה הדרמתי החלה לקרוא בשיר שזה עתה כתבה:

בְּשׁוּלֵי אֲדָרְתֶךָ

לו אֵלֵי בָּאת
כָּכָה סָתַם
מִמּוֹל
אֶת
הַיְתִי מְרַכֵּין רֹאשִׁי
כּוֹרֵעַ עַל בְּרָכָי
חֹפֵן שׁוּלֵי שְׁלֵמְתֶךָ –
הַחֲרוֹת
וְאֵינִי מֵנִיחַ לָךְ.

אֲבָל אֶת
אֵינְךָ בָּאָה כָּכָה סָתַם
מִמּוֹל;

עליך, צריך לחלום
אליך לערוג,
אותך לאהוב
לרדוף אחריך
להשיג
לקנא לך
להלחם עבורך
ולמרגלותיך ליפול.

ובשולי אדרתך החרות
צפנת גוויות אחי הלוחמים
ואיני מניח לך.

רחל שהיתה ידועה באופיה האופטימי, סיימה את קריאת השיר בפנייה לחברים לחדול בשעה זו מויכוחים וחשוב קצים. בקשה להרים כוסית לזכר החברים שנפלו ולהמשך הרעות והאחוזה בין החברים שנותרו בחיים.

לחיי הדור הצעיר, היא מכריזה. הדור שיטול על שכמו את עול המדינה הקטנה שבדרך, כי קטנה זו גדולה תהיה ושמה ידה על כרסה.

אנו אנשי לח"י לא האמנו שהבריטים יעמדו בדיבורם, ועם התקרב יום הפינוי הבריטי ב-15.5.48 החל הויכוח בין "המנהיגים" ביתר שאת. אם להכריז על הקמת המדינה כרצון העם, או להמנע ולקבל את האיומים האנגלו-אמריקאיים והערביים גם יחד.

בין כל הויכוחים, התקרבו השטרלינגים המזוייפים שלח"י הדפיסה לקראת "בשולם" הסופי. כספים שיאפשרו רכישת נשק להמשך מלחמתנו והפעם לא רק נגד הבריטים בלבד אלא גם נגד הפולשים החדשים מארצות ערב.

ממשלות ערב זממו לחלק את ארץ-ישראל בינם לבין עצמם ולהפוך את ערביי הארץ שבתוכה לסורים, מצרים ובדואים מהמדבר.

באחד הימים הביאו אלינו אל הגג שתי מזוודות מלאות

שטרלינגים מזוייפים. מיליון וחצי שטרלינגים שחיכינו להם זמן רב.

בסכום כסף נכבד נתן היה באותם הימים לרכוש נשק רב שהיה מחמש לא רק את המחתרת, אלא גם חלק מהצבא החדש שלנו ההולך ומתארגן.

המטרה לא היתה להפיץ את הכסף בארץ-ישראל אלא להחליפו בכסף לא מזוייף בבנקים הזרים בארץ ומחוצה לה. ימים מספר לאחר קום המדינה קיבלתי הוראה מ"המרכז" להשמיד את כל הכסף המזוייף שברשותי.

מלאתי את ההוראה בדיקנות כה יסודית שלא עלה בדעתי להשאיר ולו שטר אחד שישמש כמסמך היסטורי עבור ארכיון איזה שהוא לעתיד.

כל השנים סבור הייתי שברשותי נמצא ה"סליק" היחידי של השטרלינגים המזוייפים והנה טעות בידי.

ערב אחד לאחרונה, אנו יושבים שבת רעים במעונם של יצחק ואידה גזית – בימי המחתרת שמש ביתם הדל כל-בו לכל דבר. הם ישבו אז על בונקר שהיה הגדול והמתוחכם ביותר והשתרע מתחת לכל שטח המגורים.

עמנו ישבו גם בנאי- "מזל", האיש שעמד בראש פעולות המחתרת, רעיתו חנה, וברוך בן-דוב אחד מעשרים בורחי לטרון ורעיתו כרמלה, שתיהן חברות לח"י.

אני מבחין בפניו של "מזל" תמיהה רבתי, כמי שאומר ושואל מתוך ספקות: "וכיצד זה לא ידעתי על כך אנוכי".

להפתעתי מודיע ברוך כי הוא וכרמלה סברו אף הם כמוני כל השנים כי הם היחידים ש"המרכז" הפקיד בידיהם בבונקר של מגוריהם סכום הדומה לסכום שהיה ברשותי ואף הם העלו באש את השטרלינגים מבלי להשאיר זכר ושריד מהם.

לכאורה ספור לא חשוב, אבל פרט שמעיד עד מה היתה לח"י המחתרת המחופרת ביותר בארץ-ישראל וחבריה ידעו לשמור בסוד על פעולותיה קרוב לארבעים שנה לאחר קום המדינה.

הארועים רדפו אחד אחרי השני כמו בסרט נע. המחתרת הלוחמת אצ"ל ולח"י לא סמכה על הבטחות הבריטים שביום

15.5.48 יעזבו את ארצנו ולא על ישרה הלאומי של הסוכנות היהודית ושותפיה השומר הצעיר – מפ"מ – שדגלו במדינה דו־לאומית.

האצ"ל הפנה את חייליו אל גבול יפו, ממנו צלפו הערבים על תל־אביב – ממסגד חסן בק לאורך כל הקו, מהים מזרחה עד סוף הבניה העירונית.

חיילי האצ"ל לא הרפו ממלחמתם עד שחרורה הסופי המלא של יפו.

לח"י העביר את לוחמיו לירושלים ושחרר את הקטמונים, את שייך־באדר, ליפתא ואת נאבי־סמואל ובנותיה.

פינוי הכפר הערבי דיר־יאסין בוצע בפעולה משותפת על־ידי אצ"ל ולח"י ביחד. בכפר זה ששלט על מבואות ירושלים, התנהלו קרבות עזים עם כנופיות ערביות שהתרכזו בו ושבשו הבאת מזונות לתושבי העיר בחלק היהודי.

המפקדה מטעם המחתרת פנתה לכנופיות ברמקולים, להפסיק את הקרבות ולאפשר פנויים של האוכלוסיה הבלתי לוחמת ונענו בשלילה.

כזאת היתה תשובת האוכלוסיה האזרחית עצמה, שסעדה את הכנופיות. לאחר שהכנופיות הוכו לפי חרב, נכנע הכפר והאזרחים הערביים הוסעו במכוניות אל קו הגבול הירדני.

כשלוּן המלחמה של ערביי ארץ־ישראל, חייב את מנהיגם חג' אמין אל־חוסייני, מופתי ירושלים, להורות לערבים לברוח מהארץ. הוא התחייב בחסד רבון העולמים כי לא ירחק היום והם ישובו למגוריהם ויתחלקו בשלל הרב שבאוצרות היהודים, כולל הנשים ובנותיהן שתשמנה כפלגשות ושפחות. הנותר מהן ימכר בשווקי דמשק–ריאד ויתר ארצות ערב. אשר לגברים, ככתוב "דין מוחמד בלסיף".

על הוראה זו של חג' אמין אל־חוסייני, הצורך שיחד עם היטלר תכננו להשמיד את יהודי ארץ־ישראל ואת יהודי ארצות ערב, עלתה גם "הסוכנות היהודית" מטעמי השנאה הידועה ל"פורשים" הלוחמים שלא התישרו עם הקו הפוליטי הכושל שלה.

"הסוכנות" הצטרפה לתעמולה הערבית בדבר חיסול

אוכלוסיית הכפר דיר־יאסין. בחירופים וגדופים שעלו וגברו מטעמים מפלגתיים פוליטיים ומפחד שמא בסופו של דבר תגבר יד המחותרת הלוחמת גם עליה ותאלץ להסיר את הצילינדרים הדיפלומטיים שהחלה כבר לחבוש.

אותה עת כבר חדלו הערבים להאמין להבטחתו של המופתי חג' אמין; הם החלו להאמין יותר לדברי הסוכנות היהודית בדבר רצח נשים וטף שנעשה על־ידי לוחמי המחותרת.

את גנויי "הסוכנות" פרשו הערבים כמשחק משולש; כלפי האו"ם והעולם "הנאור" מתנגדים לשפיכת דמים של אוכלוסיה שקטה שאינה יודעת להחזיק "גרזן ביד", מצד שני מזהירה את הערבים מפני הפורשים הרוצחים וכלפי פנים הגיעה לידי הסכם עמיהם בדבר חסול הערבים, "יעני" חלוקת תפקידים כמקובל אצל הערבים. אחד משוחח והשני מאחורי הגב תוקע בסכין. מהמפורסמות חשבו, כי היהודים מסוגלים לכל הרעות שבעולם כפי שנאמר בקוראן, אפילו להרעיל את הנביא מוחמד עצמו.

כך החלה הבריחה הגדולה של ערביי ארץ־ישראל הודות לתעמולת הזוועה שניהלה "הסוכנות" נגד המחותרת הלוחמת ועל כך ניתן לומר "מעז יצא מתוק".

למרות חלוקת ארץ־ישראל מחדש על־ידי האו"ם והסכמתה הבוגדנית של "המנהיגות" לחלוקה זו, החליט המרכז שלנו על לויאליות למדינה הצעירה שהוכרז על תקומתה ב־14.5.48. יום לפני עזיבת הבריטים, מתוך חשש שמא יחזרו בהם.

ביום ה־29.5.48 כונסו כל אנשי לח"י שיכלו להגיע לבסיסם בשייך־מונס המשוחררת על־ידינו מבלי לעזוב את העמדות הצבאיות שמחוץ לגבולות החלוקה, ובאו לקבל על עצמם את הצהרת ההזדהות כלפי מדינת ישראל בת השבועיים, ופירוק לח"י ללא כל תנאים ורווחים פוליטיים.

אותה בת השבועיים שאלף אנשי לח"י נשאוה על כתפיים יחד עם הארגון הצבאי הלאומי, דרך ארוכה על מרבד אדום ספוג בדם חבריהם הלוחמים.

הצהרת אמון זו של לח"י לא כללה את השטחים שנשארו

בידי האו"ם בירושלים ובידי הפולשים הערבים ביתר חלקי ארץ־ישראל.

לאנשי לח"י שהצטרפו ראשונים לקריאתו של יאיר עם הפלוג בעודם מתי מספר התגלה על שדה הכנס מחזה מרגש, מלהיב ומרהיב עין.

מולם עמדו מאות לוחמים במסדר צבאי, עמוסים בנשקם. פני הלוחמים מועדות היו אל בסיס הגיוס של צבא ההגנה לישראל להמשך הלחימה נגד האוייב.

עיני רבים מהראשונים שהיו במעמד זה בשייך־מונס כוסו בדוק של שמחה מהולה בעצב, בשמעם את דבריהם של גרא, אלדד ומיכאל לזכר החברים בדם שנפלו במערכות ישראל למען תחיית ארץ־ישראל ושחרורה.

עצמתי את עפעפי ועל המסך שנפרש ראיתי ניצבים מולי בינות הלוחמים הצעירים את רעי שנפלו, שהכרתים אישית פנים אל פנים ואת חברי שהכרתים לפי מעשי גבורתם לפי שמותיהם וכנוייהם שמוזכרים מדי שנה במעלות קברו של יאיר מפקדנו הבלתי נשכת, שהורה לנו את הדרך בה הלכנו.

והוא יאיר, צועד בתהלכות הנצחון בראש מאות לוחמיו להצטרף לצבא ההגנה לישראל לקראת נצחונות חדשים.

השעה היתה שעת צהריים. המאור הגדול הקרין את זהרו על כנס לוחמי חרות ישראל ועטר אותם בעיטורים.

השמים היו כחולים מכחול – צלולים כאילו רק היום נוצרו, רק היום נולדו.

באוויר רחפו ריחות השדה של חודש מאי, יום אביב שלא יישכח לעולם.

אחרית דבר

בהתאם להחלטת האו"ם בדבר חלוקת ארץ־ישראל, מונה הרוזן השוודי פולקה ברנדוט כמושלה של ירושלים והאזור. המטרה היתה כפולה ומכופלת: למנוע מלוחמי צבא ההגנה לישראל להתקדם לעבר הגדה המזרחית שכללה את ירושלים המזרחית ובתוכה העיר העתיקה, מתוך תקווה כי הצבא הערבי שפלש לארץ־ישראל יספיק בינתיים להתגבר על כשלונותיו ויצליח להדוף את הצבא העברי אל גבולות החלוקה. סיום המלאכה, דחיקת הישוב אל תוך הים עצמו, יעשה ויתבצע בבוא העת.

המגמה הבריטית להשאיר הכוח הדומיננטי בארץ־ישראל גם לאחר שגורשו ממנה על ידי המחתרת הלוחמת ורצונה להמשיך לשלוט על אוצרות הנפט הערבי היה כה חזק שהסכימה להתקפל קמעה ולו למראית עין, תחת מסווה האו"ם הבין לאומי. סיבה נוספת של האו"ם להקמת בסיס בלבה של ארץ־ישראל, היתה שאיפת העולם הנוצרי ואמונתו כי ההתגלות השנייה של ישו המשיח תהיה בארץ בה נולד ובירושלים בה פעל. למרבה האירוניה, התגלות שניה זו תתקיים עפ"י אמונתם רק לאחר שהעם היהודי המעונה והמושמד ישוב בשלמותו לארץ מולדתו ויבנה מחדש את בית מקדשו.

על הרוזן פולקה ברנדוט הוטל התפקיד לא רק להיות מושלה של ירושלים, אלא גם לפקח מטעם האו"ם על המדינונת של עם ישראל לבל תחרוג חלילה מגבולות החלוקה ולמנוע ככל יכולתו התפתחותה בהתאם ליכולתה וכושרה.

לוחמי חרות ישראל ראו במינויו של הרוזן ברנדוט בהשראת בריטניה הסתננות מהדלת האחורית להכנסת נציב עליון חדש.

המושג "מושל" ירושלים שהוכתר בו ברנדוט, שמש רק תחבולה להמתקת גלולת הרעל אשר ניתנה ל"מוסדות", שנאותו לקבל את זריית החול בעיניים; תואר שהיה הופך ברבות הימים לנציב עליון לכל דבר בכל המתיחס למדינת החלוקה והצרת צעדיו של הישוב העברי, תחת הגושפנקא של האו"ם.

אור ליום השבעה עשר לספטמבר 1948 יצאנו רחל ואני מהצגת הסרט "שחרזדה" נלהבים מביצוע האגדה, וטבולים במוזיקה המיוחדת של רימסקי־קורסקוב. השעה היתה לאחר חצות.

ירח מלא השיל מתוכו גווני גוונים של אור מלוא חופניו וצבע את דרכנו בכחול מסתורי לוחש ורוחש אהבה.

בדרך תקפו את רחל צירי לידה ואנו כווננו היישר לרחוב בלפור לבית החולים, באותה שלווה נעימה כמי שאומר: "ילד אל תזדרז להציג עצמך עד שנמצה את תחושת היחד עד תום". בשעה שש בבוקר נולד בני.

באותו בוקר בוצע פסק־דין המוות של המחתרת נגד הרוזן ברנדוט, כדי למנוע התבססותו בעירו של דוד מלכנו. בשעות הערב נאסרתי יחד עם אנשי לח"י נוספים בקשר לחסולו של הנציב החדש.

שוב בדידות לרחל עם הילדים.

שוב אני במאסר והפעם במדינת ישראל, מאסר שנמשך חצי שנה והסתיים הודות לשביתה מלאה שנמשכה עשרה ימים. לאחר החיסול סרבה המשטרה בכל תוקף לאפשר את נוכחותי בטקס ברית המילה.

מאמצים רבים השקיעו בני המשפחה ואישי צבור בעניין. היתה הצפיה קשה מנשוא. המשפחה, הידידים, המוהל והתינוק הרך המתינו בדריכות, הרבה מעבר לזמן שנקבע, אולי בכל זאת תגבר התבונה אצל מחוסרי הנסיון שהתישבו על כסא הממשל בלי דעת עדיין למשול, אולי עוד אופיע.

המוהל התיאש ומָסר את הטלית שהכינו עבורי לאחי. ברגע זה ממש הציבוני שני שוטרים בפתח והסירו את הכבלים מידי.

הקפתי במבט את רחל החוורת מהתרגשות, את הקהל

הנפעם, את המוהל מושיט את התינוק לכיוון ידי אחי המושטות. אחי השתהה, אורו עיניו ובלי מלה הושיט לי את הטלית – החזקתי את בני.

באותו מעמד העברתי את כנויי המחתרתי לבני ויקרא שמו בישראל הדי.

בהחזיקי את בני בזרועותי אמרתי לו בלבבי: "היום כמו בימים המרטיטים של שמש בגבעון דום, עומדות רגלינו על מעברות הירדן ומול פני השמש מזרחה מצדיע אני לפניך, בני יקירי, כאיש לוחמי חרות ישראל, כלוחם מחתרת ותיק ואני קורא בקול בכל ישותי – חזק ואמץ ואל ירך לבבך מפני "הערלים הערלים האלה", כי לנו ניתנה הארץ הזאת, לנו ולבנינו עד עולם".

